ПОВІСТЬ ПРО НАРОДНИЙ ХОР

ПОВІСТЬ ПРО НАРОДНИЙ ХОР

ВОЛОДИМИР
ПЕРЕПЕЛЮК

ПОВІСТЬ ПРО НАРОДНИЙ ХОР

Сторінки з щоденника

Літературний запис
ВОЛОДИМИРА ДАНИЛЕЙКА

«МУЗИЧНА УКРАЇНА», КИЇВ · 1970

78С(С2)2
П27

Ця книга є своєрідним літописом становлення і творчої діяльності Українського народного хору імені Григорія Верьовки. Твір складено із щоденникових записів ветерана хору, відомого бандуриста Володимира Перепелюка.

Видання розраховане на широке коло шанувальників українського музичного мистецтва, фахівців, студентів музичних шкіл та консерваторій, учасників художньої самодіяльності.

9—1—2
330—70М

ЗАМІСТЬ ПЕРЕДНЬОГО СЛОВА

Не з казок, не з домислів Бояна
нашу пісню ми поведемо —
ми бувальщину співати станем,
сьогоденну повість повімо.

«Слово о полку Ігоревім».

Воно, звісно, як казав колись Тарас Шевченко про передмову, можна б і без неї,— та якби хто тільки знав, що означає для співака наша пісня! До такої закоханості у її красу й силу доходиш, буває, що взяв би та й перелився увесь у неї у творчому поривові. Саме завдяки їй я, звичайний артист, не задовольнившись великою честю — протягом багатьох років співати у прославленому Народному хорові, ще взявся й описати його труди і дні...

Зізнаюсь одразу — записувати я почав давненько. Спочатку врядигоди, а надалі — щоденно.

Де тільки і як тільки не робив я свої записи!

Було, їдемо у поїзді, потомилися, хористи сплять, а я примощуся на лаві, олівця в руки — і налягаю на зшитка. Або — одспіваєш номер, зайдеш за лаштунки: метушня, гамір, сам ще з бандурою, у гримі, а вже — на коліно свого блокнота, й ну мережати...

Минали роки. Із тих записів та нотаток виріс щоденник. День до дня, листок до листка, він товщав та й товщав.

...Якось у Києві, на концерті, здибалися ми з Максимом Тадейовичем Рильським. Він мені й каже:

— Чи не могли б ви, Максимовичу, цієї суботи поїхати до моєї Романівки?

— А чого ж.

І розцвіла у мене думка: показати йому своє писання.

Сіли в машину. Як узяв він мої зошити до рук, то до самої Романівки не проказав жодного слова! Гортає сторінку за сторінкою та тільки цигарки припалює...

Сиджу. Чекаю вироку.

Ось і село в зелених кучерях.

— Слухай-но, Перепелюче (він так любив називати мене), ти, мабуть, ще повністю й не усвідомив того, що зробив... Отож, послухай. Перепиши усе ще раз, відсій «дріб'язок», я додам передмову — та нехай з цього буде людям книжка. Повість про Народний хор. Безпретензійна. Проста. Нехай знають люди, яка у нього доля...

Потому добродій був уже взявся написати переднє слово, але перо випало з його знесилілих рук...

А порада його стала мені заповітом.

Минув ще час — і ось книжка виходить на люди. І знов я — ніби чекаю вироку, як тоді, в дорозі до Романівки...

Дорогі мої читачі, писав я від щирого серця, як міг, тож не судіть мене надто суворо, якщо перо у моїх руках не почувається так легко й звично, як вірна довіку бандура, — не навчався я письменницької справи, а все життя любій кобзі золотострунній віддавав свої думки й почуття.

КОЛИ ЩЕ ГРИМІЛИ ГАРМАТИ...

Було це в роки найгрізнішої війни: другої світової...

Перед тим як ступити Радянській Армії на землі України, евакуйовані ЦК КП(б)У і Уряд УРСР скликали представницьку нараду, на яку було запрошено українських радянських письменників і композиторів, діячів науки й культури. Ось тоді поряд із закликом якнайшвидше вигнати окупантів з нашої землі було й висловлено думку — створити Український народний хор...

Розповідають, закінчилася та нарада, повиходили її учасники надвір — а прощатися одному з одним жаль. І хоч важкі та тривожні стояли часи, але літо тоді понад Ворсклою (поблизу неї й нарада була) видалося таке тепле, зелене, квітуче, думки-мрії розворушили у кожного спогади про Україну, і притишив ходу, загадався нараз Максим Тадейович Рильський, задивившись на сонечко, що десь сідає аж за Києвом, та й стиха заспівав:

Сонце низенько, вечір близенько,
спішу до тебе, лечу до тебе,
ти ж мое серденько...

До Максима Тадейовича підійшли Олександр Довженко, Михайло Вериківський, Пилип Козицький, Іван Паторжинський — і зазвучав хор... Тільки Сосюра не співав. Стояв оддалік, дивився. Може, його саме охопили думи, і він складав свою пісню? А може, у тих думах-мріях проходив уже понад Дніпром, по Києву, Хрещатиком?.. Як тільки товариство доспівало, він зачав улюбленої народної:

Схилилося сонце над степом,
Лягають тіні на поля.
Чого ти серце засмутилось?
І хто журбу тобі вселя?

— Володю, давайте краще гуртової,— густим басом до нього Іван Паторжинський.— Хоч би отієї, що:

Ой видно село —
Широке село під горою.
Ой там ідуть стрільці,
Червоні стрільці — до бою!
А хто піде з нами,—
Буде славу мати:
Ми йдем за свободу
Воювати!
Ха-ха! Ха-ха!
Ха-ха-ха-ха-ха-ха? Гей!

На цих словах він звів по-диригентськи руки, і гуртовий приспів ударив:

Дівчино-рибчино,
чорнобривко моя,
вийди, вийди, вийди, вийди
чим скоріше до вікна —
Ми йдем за свободу воювати!..

Оттаке вчинила пісня з людьми — суворими, заклопотаними війною. Яка тільки в ній захована сила велика!

Або ще переповідають.

— Котько! До комроти!..

Придають до колони, мабуть...

Біжить... У обмотках. Брудний. Окопний.

Комроти, чорний од порохового смороду:

— В тил!

— ?!

— У тил, кажу... У штаб... Співати будеш. Своїм голосом, ну, пісні, розумієш? Так, наказ. Викликають тебе: Український хор організовують. Іди — і за нас... співай.

— Значить, перемога...

Ой видно село!..

З фронту, з окопів, з ядучого виру — у мистецтво, у красу.

...Десь у тій чорній громовиці, у збуреному вихорі куль і осколків падає поранений командир підрозділу мінометників Петро Осипчук.

— Що, сестро,— в тил? Назовсім?..

— Не журися, солдате: скоро перемога,— вагомим аргументом вітає його сестра.— Рана не дуже страшна (сама ж бачить, що тяжка). Тепер усі ми виживаємо! Ще співатимеш, Петре...

Її слова — як пророцтво. Петро Осипчук одужав і прийшов до Народного хору.

...Шугає залізна хвища, а в ній з чисто козацьким завзяттям (бо за «сердечним фахом» він — бандурист) розвертає свою бойову машину командир танка Микола Назаренко, — щоб «тільки на Захід» дивилися дула наших гармат. Тільки на Захід!

Ой видно село!..

Його звага також пізніш заяскрить у Народному хорі.

...А коли б нас невидимі крила чи кінокамера перенесла у тодішні ліси під Ленінградом,— ми побачили б, як поранений лейтенант Іван Золотаренко, вроджений цимбаліст, слабким голосом навчає теслів дивному на ті часи ділу: робити йому... цимбали. Він нездужає. І, як справжній нащадок козаків, за їхніми традиціями, коли вже не може тримати шаблю в руках, приміряється до кобзи — людям за співця бути, Золотаренко будує свої повоєнні музичні плани.

Недаремно планував: цимбаліст Іван Золотаренко прославився як соліст оркестру Українського народного хору.

...У далекому, захищеному од воєнних гроз Казахстані виживає ще

один майбутній учасник нашого Народного хору. То — славнозвісний сопілкар-віртуоз Євген Бобровников. Кумис допоміг йому залікувати рани, наддав сил для його соловейкових трелів, що розійшлися-розлилися потім по усій звільненій, відродженій з попелу Україні.

«Україна в огні» — скорботно писалося, говорилося й співалося тоді. Але у цій скорботі був і переможний заклик до останнього бою, всенародне очікування перемоги.

Ой видно село —
широке село під горою!..

ДЕНЬ НАРОДЖЕННЯ

Пам'ятний вересень 1943-го. Один із цих осінніх днів і став днем народження теперішнього Українського народного хору. Ось його метрика:

«Постанова № 264

Ради Народних Комісарів УРСР від 11 вересня 1943 р.
«Про організацію Державного українського народного хору»
Рада Народних Комісарів постановляє:

Організувати Державний український народний хор в кількості 134 чоловіки (84 співаки, 34 — артисти оркестру українських народних інструментів, 16 — артистів балету), поставити перед ними завдання: сприяти розвиткові українського народного хорового і музично-хореографічного мистецтва та його пропаганді серед трудящих мас УРСР та всього Радянського Союзу.

Заступник Голови Ради Народних Комісарів УРСР
В. Старченко

Керуючий справами РНК УРСР
О. Савченко

м. Харків».

Любителі, палкі прихильники української народної пісні, співу звідомляють друзів про бажання піти в «той хор»; вони вже уявляють новий колектив, чують його «голос», бачать, як стоїть він на кону, освітлений «юпітерами», збуджений тисячорукими оплесками зали. Потрапила ця новина — через газети, радіо, а то й через «трикутнички» пошти польової і до земляків — на фронти. І там у часину тиші, із сусідньої землянки, немов із-під землі, раптом візьме та й вирине тихе баритонове:

Ой гиля, гиля, гусоньки, на став...

До нього приєднається замріяний тенор:

Добрий вечір, дівчино, бо я ще не спав!

І ніби відсунуто завісу війни, ніби знову мирно купається в ставу дітвора, і греблею вертають дівчата з поля у село...

— Хлопці, а скільки ми вже не спимо по-людському?

— Та скільки ж: учора та сьогодні, та завтра... Виспишся ще, дай «добити ворога у його лігві». Ось, бачиш, газета пише: у Харкові наш хор організовують.

— То ти поїдеш у нього співать?

— А чого ж, поїду.

— Як до Берліна дійдеш?..

— А дійду!

Ой не спав, не спав та й не буду спати:
«Дай же мені, дівчино, повечеряти!»

КЕРІВНИК ХОРУ

Незбагненно багатий наш край на музик та на пісню. Скільки вже записано тих співочих перлів, і скільки ще їх сяє в живодайних криницях людської душі... За кількістю народних пісень Україна посідає одне з перших місць в світі. А яка давня й драматична доля у тієї пісні: і відгомони сивини віків, і владний голос сучасності; і дід Ладо, і Байда, і Кармалюк, і полонянки у Німеччині; наша пісня звучить і в Парижі, і Римі, і на Далекому Сході, і в Канаді, і Бразілії, Аргентіні, Австралії. Спрадавен жодне свято, пора року не проходили в наших селах без своєрідних пісень; люди наші співали і співають повсякчас; склалося навіть прислів'я: де один українець, там соло, де два — там капела... Глибоченні у нас традиції народного хорового співу. Вуличний спів. Дівочий. Парубоцький. Застольний. Похідний... Усе те виображувалось у минулому тисячами невідомих хормейстерів з народу, а в новіші часи збиралося й гранувалося Демуцьким, Лисенком, Леонтовичем, Стеценком, Кошицем, Верховинцем, Левицьким... І коли було проголошено утворення Українського народного хору, не один знавець співоцьких скарбів задумався над тим, кому ж доведеться доглядати нашу пісенність? Ревуцькому? Лятошинському? Штогаренку? Козицькому? Вериківському?..

Щоб відповісти, відступимо років на 50 назад.

...Чернігівщина. Та сама, звідки переїхали колись предки Тараса Шевченка — Грушівські, де пив «м'яку воду» зачарованої Десни Олександр Довженко; Чернігівщина, яка дала світові багатьох співаків, письменників, кобзарів.

На тій Чернігівщині в родині селянина-ремісника Гурія (Юрія) Івановича Верьовки, у селі Березна 26 грудня 1895 року знайшовся синок, якого назвали Григорієм. Садиба Верьовків була на бідняцькому кутку. Хата з хлівом стояла попри вигін, під однією солом'яною покрівлею. Низька стеля, маленькі вікна. Дітей у родині — дев'ятеро: Марія, Лисавета, Уляна, Ярина, Настя, Петро, Степан, Антон, Григорій. Клопотів у батьків — чимало, і маленький Гриць не відчував особливої уваги до своєї на диво вразливої душі. Але Гурій Іванович був завзятої вдачі, і бідно живучи, ніколи не кидався улюблених співів, а надто гри на скрипці, ще й регентував у церковному хорі.

«Ми жили через дорогу,— згадує подруга дитячих років Г. Верьовки

Марія Педа.— Гриша був товариським хлопцем. Ото посідаємо колом, він і почне розповідати казки. Всі уважно слухаємо й за казки охоче завертаємо йому телят, аби тільки не переривався».

Чимало односельців досі зберігають згадку про співочу Верьовчину родину.

Любов до музики, співів, повага до української народної пісні, що панували в родині Верьовків, прищеплювалася й дітям. Надто сприйнятливим до цього виявився Гриць. Мати його, Фросина Данилівна, «перелила» в свою дитину щирість та ніжність душі; у батька Гриць «запозичив» захоплення музикою.

Без особливого наполягання й «схоли», Гурій Іванович, водночас із піснею, знайомить Гришу з хорами Ломакіна, концертами Бортнянського, Веделя. Од матері Григорій записав чимало українських народних пісень, які пізніш обробляв і розучував з хорами, а «батьків Бортнянський» і в старшому віці правив йому за зразок грамотного читання складної хорової партитури.

Вчився Гриць спочатку у місцевій трирічній земській школі. Уже там педагоги помітили музичні здібності Верьовчиного молодшого сина, його гарний голос, абсолютний слух. Вони й порадили батькові віддати Гриця до архієрейського хору в Чернігів. Легко сказати — «віддать». Тільки доклавши чимало зусиль, Гурій Іванович зміг показати сина «на люди». І — о радість! Гриця приймають до хору хлопчиків.

Звідтоді й починається біографія українського музики — Григорія Верьовки.

Опинившись у Чернігові, юний Григорій відчув себе в іншому світі. Шкода тільки, що батько скрипку забрав: «для роботи» потрібна...

Якось ішов Григорій містом. Ковзани через плече. Міський хлопчина задивився на них.

— Мені б отакі «коньки».

— Бери. А що в тебе є?

— Та... нема такого нічого... Хіба скрипка...

— Скрипка?

— Так.

— Покажи...

І скрипка стала Григорієвою. Знайшовся в Чернігові й вчитель-скрипаль, «справжньої» школи. Казав: «Паганіні, може, й не будеш, а от, що гратимеш добре,— ручуся».

Згодом Григорія за рекомендацією регента хору Г. Зосимовича переводять у духовне училище. По закінченню — у семінарію. Тут Г. Верьовка опановує всіма мудрощами хорової поліфонії церковного (та й не тільки церковного) співу, гармонії, сольфеджіо, водночас удосконалює гру на скрипці, інших інструментах, співає в семінарському хорі, стає його регентом.

Знадобилися молодому хормейстерові і мудрі настанови В. Ступницького, Г. Зосимовича, М. Приходька, що під їх керуванням доводилося Григорієві співати в чернігівських хорах, згадалися поради відомого знавця хорової справи О. Архангельського, який гастролював у Чернігові. В хорі Григорій познайомився з класичною, світовою літературою,

з принципами обробок українських народних пісень М. Лисенка, К. Стеценка, інших композиторів. Голос у Гриші, у зв'язку з мутаційним періодом, майже пропав, але першого року навчання в семінарії він ще мешкав у монастирському гуртожитку хору. Через рік його виганяють звідти. Неодноразово звільняли і з семінарії — то за несплату правонавчання, то за те, що він — не духовного походження. Поки жив архієрей Антоній, Гришу разів зо два увільняли від платні як колишнього ісполатчика, а по смерті Антонія юнака виключають із семінарії. Але ж він добре навчався і мав великі хорові здібності. Тому, хоч ректором був якийсь архімандрит-служака,— педагоги (в першу чергу Іван Львов) домоглися, щоб Гриші дозволяли відвідувати лекції. Увільнили також і від платні. Проте гуртожитку й харчування так і не дали.

Юнак майстерно грав на гобої, скрипці, кларнеті. Диригував семінарським хором. А коли в церкві на свято виступали хори Чернігова — то керував і ними.

Коли настав час закінчувати семінарію, Гришу хотіли зробити попом, але той категорично відмовився. Викликали батька, щоб він якось вплинув на сина, та й з того нічого не вийшло. І ось чому саме.

Ще на початку свого хормейстерства молодий Верьовка захопився чудовим співом одного хлопця із старшої групи. Згодом вони познайомилися й потоваришували. То був Павлик Тичина. Родом із Пісок, теж Чернігівської губернії. Пізніше Павло Григорович згадував:

«Грицько був малого зросту, тихий, боязливий, і тому на нього нерідко нападали старші, бойкіші хлопчики. Ну, а я, як старший на п'ять років, сильніший, кожного разу брав його під захист. У розмовах з'ясувалось, що він — мій земляк, і це ще більше нас зблизило. Кожного разу в бурсу, за чотири кілометри, ми ходили разом — туди й назад. Знову ж таки для того, щоб ніхто малого не кривдив. Грицько дуже любив слухати кобзарів, лірників, яких було тоді чимало біля чернігівських церков, монастиря».

Минали літа. Гриць і Павло на відмінно навчаються. Один пробує писати музичні імпровізації, другий — вірші. Їхня дружба розвивається, міцніє.

Після революції Григорій Верьовка вступає до щойно відкритого у Києві музично-драматичного інституту імені Миколи Лисенка, в клас композиції відомого музиканта-теоретика Б. Яворського. Чуйний педагог, учень С. Танєєва, Яворський відіграв значну роль у музичній діяльності Григорія Верьовки. Він з любов'ю ставився до народної пісні, яку вважав основою музичної творчості. Навчав вихованців збирати фольклор.

Молодий, талановитий, сповнений творчих сил, Верьовка поринає в бурхливе мистецьке життя, яке розгорталося у ті роки на Вкраїні. Ще студентом він активно співробітничає в Київській Народній консерваторії, організовує й керує самодіяльними хорами на тютюновій фабриці, у клубі торговельних службовців тощо. Це був лишень розбіг до тієї діяльності, яку він пізніше розгорне разом із подругою свого життя і творчості, майбутнім хормейстером Народного хору Елеонорою Скрипчинською.

Молоді митці, окрилені мрією поставити на висоту світового значення музичну культуру українського народу, працюють день при дні, вивчають побут робітників, їхні смаки, запити, сподівання. Із цих студій народного життя виникає, організований Верьовкою, Скрипчинською, Тичиною, Магеровським, ще один самодіяльний хор у робітничому районі Києва — «Нове будівництво». Згодом цей хор стане капелою-студією ім. Леонтовича, якою керував Григорій Верьовка на «Першій Київській хоровій олімпіаді» у 1924 році. Участь у цьому форумі була етапною для Верьовки. Співали найсильніші: хори металістів, друкарів, робкомгоспу, водників, радробітників, головних трамвайних майстерень ім. Домбаля, трамвайного парку ім. Шевченка, інвалідного містечка, тютюнової фабрики, робфаку ВІНО, заводу «Більшовик», педкурсів ім. Грінченка, об'єднаних студентів, студій ім. Леонтовича і Стеценка, Куренівського району; співали капела «Рух»; перша робітничо-селянська капела УРСР «Думка»... Верьовка виступив поруч із такими хормейстерами як Викпиш, Студзінський, Шенгай, Левицький, Тараканов, Підласов...

Після Демуцького, Лисенка, Леонтовича закладалися нові засади масового хорового мистецтва на Україні, і той вогонь любові до народної пісні Верьовка проніс через усе своє подальше творче життя.

Протягом кількох років Григорій Верьовка, поряд із творами для скрипки, пише власні хори «Подивилась ясно», «По один бік верби», «Співає стежка на город», «То не вітер з двох боків», «Гей виїхав син», «Нехай собі та шумлять дуби», «Пісня піонерів», «Там, на горі, за Дніпром», «Ой чого ти, земле, молодіти стала?», «Ой як стало зелено» і сюїти «П'ять народних пісень» та «Вулична інтермедія», де виразно відчутно народно-пісенний лад і характер. Тоді ж Г. Верьовка гармонізує для мішаних хорів французьку народну пісню «Карманьйола» та італійську «Вперед, народе, йди!», українські «І шумить, і гуде», «Чи се тії чоботи?», «Вийшли в поле косарі»...

Мов сонце на квітах погожого літнього дня, так на всій творчості Григорія Верьовки — світло краси народної пісні. Вона веде його з консерваторських класів то до одного, то до другого співочого колективу, і в одному з таких колективів — хоровій капелі київського заводу «Більшовик» він піднявся до справжніх професіональних хорових вершин. З цією капелою Г. Верьовка побував на першій Декаді українського мистецтва у Москві (1936 року) і відкритті Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1939 року.

Під час війни в Уфі Григорій Верьовка керує Ансамблем пісні й танцю міського Будинку офіцерів, викладає музично-теоретичні дисципліни у Башкирському відділенні Московської консерваторії, займається науковою діяльністю в Інституті народної творчості АН УРСР. Тема всенародної боротьби проти фашистських поневолювачів одразу стала провідною в його тодішній творчості. Це такі його пісні як «Могутній клич», «За край наш радянський», «Про Зою Космодем'янську», «Ми йдемо на бій», «Виряджала милого». Та найповніше втілився талант в безсмертні образи його «Клятви» (на слова М. Бажана: «Ніколи, ніколи не буде Вкраїна рабою німецьких катів»). Григорій Верьовка дав словам видатного поета такі музичні крила, що пісня облетіла усі фронти.

ХАРКІВ, СУМСЬКА, 61 — КИЇВ, ВЕЛИКА ПІДВАЛЬНА, 12

До Уфи прилетіла звістка, що на звільненій Україні буде Народний хор. У Москву перебиралися евакуйовані установи й заклади; в їхньому ряду їхав на Україну й Інститут народної творчості АН УРСР, а з ним — і Григорій Верьовка.

— У Москві,— згадував пізніше композитор,— мене повідомили, що я призначений художнім керівником та головним диригентом новостворюваного Державного українського народного хору і щоб я негайно вирушав до Харкова.

...Було йому тоді 48 років. Із запалом, відомим справжнім митцям, обіруч береться Григорій Гурович за дошукування артистів для майбутнього мистецького колективу.

Робоче місце для хору — кімната на Сумській, 61. Директором Народного хору було призначено Олександра Міньківського.

У Харкові та його околицях Верьовка й Міньківський знайшли кількох співаків, співачок, музикантів, зосібна Тамару Савченко, Галину Бережну, Івана Гур'їва, Марію Гришину, Наталку Лепетун, Лідію Заболотну. Створюють із них концертну бригаду, складають програму.

Підібрати артистів у воєнний час виявилося нелегко.

— Аж у Полтаві,— згадував якось Григорій Гурійович,— натрапив я на справжній «скарб» — ансамбль бандуристів. Але їх не так легко залучити. Скрізь розгортають роботу обласні філармонії, інші концертні організації, а кадрів немає. Та все-таки умовили: поїхали полтавці до Харкова. Вони, власне, й заклали фундамент Народного хору, іменований «харківською групою».

Зросла кількість концертних бригад хору, почастішали їхні виступи. Художній керівник і директор хору продовжують розшукувати талановитих співаків, танцюристів, музик. У кожному селі розпитують, чи є у них на прикметі дівчата, хлопці, які добре співають, а, може,— й бандуристи, цимбалісти, сопілкарі, скрипалі; слухають, одбирають. А самі — далі й далі. Услід за фронтом. Так добилися аж під самий Київ. Лавру вже видно. Йдуть бої...

Бориспіль... Рогозів... Село Вишеньки... У Рогозові відшукали диковивідницю Катерину Малишевську. У Вишеньках покладали надії на цимбалістів Золотаренків та бубніста Павла Дубровенка, але вони — на фронті...

6 листопада 1943 року радянські війська увійшли до Києва. Зразу ж за порадою Комітету в справах мистецтв ініціативна група хору зайняла уціліле приміщення «Думки». Хрещатик у руїнах. Пожежі. Запах диму, пороху. Відлуння канонад. Бомбардування... Та налагоджується життя в столиці України. Подало голос радіо. З'явилися перші київські газети. Опублікували об'яви про набір до Народного хору. Це дало певний результат: до кінця 1943 року було створено другу, так звану «київську групу» хору. І її керівництво поділило на кілька бригад: артисти їдуть у прифронтові смуги на виступи.

А на «стаціонарі» хору — свої клопоти. Житло. Продовольчі картки. Зарплата... Для військовозобов'язаних — бронь...

Надали приміщення для філармонії. Над Дніпром. На кручі. Пішли. Глянули. Мати моя рідна: ні вікон, ні дверей, ні підлоги. Стіни покриті сажею. Усе просякнуте горілим духом... Хористи закачують рукава й беруться за роботу. Виносять брухт, скребуть, миють, тешуть, прибивають, фарбують. З часом філармонія стає придатною для концертування. Розпочинаються перші заняття із співаками й музикантами.

«ВЕЛИКЕ ВОЗЗ'ЄДНАННЯ»

На порозі — Новий, 1944, а над Дніпром, у кімнатах Народного хору, йде набір до «київської групи». Уже 68 артистів. 69... 70.

«Як мені було боязко, як я хвилювалася, коли зайшла до кімнати, де біля фортепіано сидів чоловік у військовій формі [1], — згадує солістка хору Параска Симаченко.— Та коли він перший привітався зі мною, заговорив, мені трохи відлягло од серця. Довго слухав мене Григорій Гурійович, розпитував, де я навчилася стількох пісень, щось записував собі. ...І досі шкодую, що всього ж одненької пісні не згадала, щоб було сто. А вийшла на вулицю, дихнула, озирнулась — і враз пригадала ще десяток.

...Що робилося у моїй душі, коли Григорій Гурійович сказав, що я зарахована до хору! Мало не кинулася, не обняла, не поцілувала. Як тільки я любила і люблю народні пісні! Іноді здається, що то я все про себе співаю. І він це помітив».

Завершувалися організаційні приготування. Пора було приїздити артистам з Харкова. Починалось творення єдиного колективу. Верьовка, Скрипчинська, Міньківський у своєму захопленні схожі на тих завзятців, якими їх знали ще замолоду, у двадцяті-тридцяті роки. Ось одержано невеликий гуртожиток у музичному училищі (нині — імені Гліера), і до Харкова полетіла телеграма: їдьте!

20 січня 1944 року — пам'ятна дата в історії Народного хору. Цього дня відбулося «возз'єднання» (так жартома називали цей акт самі хористи) «харківської» групи з «київською». Колектив став тим хором, який звикли бачити на сценах, чути по радіо. Розмаїття голосів, творчих манер, репертуару новобранців-артистів — вихідців із народного середовища — внесло неабияке пожвавлення й навіть корективи в суть мистецького обличчя хору. Підказало, що Народний хор має бути репрезентатором у с і є ї розмаїтості пісенних ареалів України.

Звідтоді народилася ідея представити й етнографічну Україну — в костюмах, танцях і т. ін. Запанувала в свідомості хористів і українська приказка «Не біда, що далекі села, аби пісня весела», якою образно висловлено основну творчу рису хору як колективу всеукраїнського.

Завжди пам'ятатиме колектив про творчий внесок «харківської» групи, зокрема співачок Галини Бережної, Віри Сторожук, танцюристки

[1] Г. Верьовка в час війни мав звання майора.

Тамари Савченко, бандуристів Котька, Шостака, Кочерги, Каплунського, Барташівського та інших. Як і багато інших, відданих народному мистецтву сердець, «харківці», власне — полтавці, принесли хорові найчистіший вогонь свого натхнення. Усе це набуває глибшого значення, коли зважити, що важкі матеріальні нестатки воєнного 1944 року змушували не одного артиста шукати іншої роботи. Залишилися ті, у кого любов до народної пісні була сильніша над усе.

«СВОЄ ОБЛИЧЧЯ»

У хорі — побоювання: чи зможемо розпочати власну діяльність? Адже ще не повний оркестр, недокомплектована чоловіча група. І з чого починати? Нотної грамоти? Сідати за парти? З дня на день це мовчазне запитання тривогою проступає в нашій роботі. У кожного в очах читаєш: ну, а що ж далі?

Усі дивимося на Григорія Гурійовича. Він приходить зосереджений. Задума не сходить з надбрів'я. І раптом чуємо:

— Давайте введемо в наш розпорядок «годину виховання голосу». Воно, звичайно, природа наділила нас... Але ж відомо, що майстри, знайшовши дорогоцінні метали чи каміння, заходжуються обробляти, гранувати їх — щоб засяяли-заспівали. То ж як — приступимо?

— Григорію Гурійовичу, а пісень розучувать хіба не будемо?

— Будемо. Обов'язково! Ще й яких розучимо — усі люди їх почують,— очі диригента заблискотіли, у них ніби відбилися сподіванки, мрії, і нам потеплішало на серці.

Почалося «виховання голосу». То не проста штука! Голоси у нас летять споперед керівника прудкими вільнолюбними оленями, а тут виявляється, треба «бігти» в одну лінію, наче по струні. І що інтересно: здавалося б, чого простіше — голос же твій, от і веди його, куди схочеш. А він, анахтемський, аніяк не слухається. Уже, кажуть дівчата, скоріше троє ночов білизни викрутити, як свій голос на потрібну стежку навернути. Та й сам відчуваєш, що швидше обіддя погнув би, аніж те, що з твого ж горла видобувається, «вигнеш» у потрібному напрямку. У нашого Григорія Гурійовича іноді аж терпець уривається, але він усе: «...спробуймо ще раз,— каже,— треба виховати у початкуючих співаків і співачок упевненість у свої можливості, а потім — почуття дружного співу — ансамблю і правильного співу — чистоти інтонації».

Минуло вже кілька «годин виховання голосу». Перед нами неначе новий світ відкривається — невидимий світ будови мелодії. Скільки ж у тій будові величавості. І яка краса, які лінії, які оздоби! Дух перехоплює. Мелодія, каже Григорій Гурійович, як той палац, складається із поверхів-інтервалів, а поміж ними все переходи-переходи, як оте різноманіття інтервалів. От і слід дотримуватися точного та правильного відтворення своїми голосами усіх інтервалів! Тоді буде у нашого хору міцна співоча основа — чистота інтонації, і ми зазвучимо у будь-якій залі...

А сьогодні постало ще й таке: як народний хор слід розмістити на

сцені? Де діти оркестр? Опустити до оркестрової ями чи, може,— збоку хору, як на гуляннях у селах? А, може,— за хором?..

Все це не те. Адже бандуристи, цимбалісти, скрипалі, сопілкарі, бубністи — самі собою неабиякий національний декор.

— А що, як сидітимуть вони у першому ряді? — роздумує вголос Григорій Гурійович.

Порадились, і розмістився оркестр українських народних інструментів в першому ряді хору. Але постало нове запитання. Як тепер ставити хор? Де чоловічу групу? А де жіночу? На Вкраїні, особливо на Наддніпрянщині, у народних піснях перед ведуть дівчата, жінки. Варто показати б це і структурою та розміщенням хору. Взагалі, основою Народного хору мусить бути жіноча група — як за співом, так і за кількістю.

— То й давайте жіночу групу — на найвидніше місце!

І ось хор на сцені виглядає так: спершу — оркестр, за ним — чоловіки, а далі на підвищенні — жінки. Почали зіспівуватися,— щось «шумить». За чоловічими жіночі голоси розосереджуються, немов «пробиваючись» крізь передню густу стінку баритонів та басів. Не воно. Радилися-радилися. Дискутували-дискутували.

— Спробуємо поміняти групи місцями, — пропонує Григорій Гурійович.

Стали. Підстроїлися. Пожартували з приводу доданків та суми... І раптом — заспівали!.. Сама пісня птахою вирвалася з наших грудей:

Понад садом-садом та пшениченька ланом,
горою овес.
Ой і не по-правді, молодий козаче,
зі мною живеш...

Дискутанти тільки засміялися. Та й як не засміятися? Рядили-судили, куди вікнами хату ставити. Та до сонця ж!.. Ліворуч од диригента у хорах, як правило,— перші та другі сопрано, за ними — перші і другі тенори; праворуч — перші, другі альти, а позад баритони, баси. От і вся «хата». Така побудова годиться й для нашого народного хору. Хоч деякі знавці хорового співу іноді ставлять сопранову партію праворуч од керівника. Але це більш пасує тим хорам, які співають без супроводу, тобто а к а п е л а. У нас же — супровід, та ще й який — цілий оркестр! Одне слово, істина завжди себе проявить і утвердить: випробуване розташування співаків знадобилося й нашому народному хорові.

Такою розстановка Народного хору й залишилася.

Віднині основне — гарно співати. А що означає — гарно? І яким повинне бути творче обличчя хору? На кого маємо бути схожі?

— Звичайно, самі на себе! — жартують артисти.

— Ото ж.

— Хор наш народний, отже, бути й нам такими, як наш народ,— кажемо до Григорія Гурійовича.

— По-народному й співатимемо!

— По-народному то воно по-народному,— пощипує вуса наш музйка...— Тільки ж, дорогенькі мої, у народі теж по-різному співають. На весіллі — один спів, на вечорницях — інший, на буряках чи толоці — ще

інший, а місячної ночі на вигоні — не схожий на всі попередні. Пригадуєте, як Шевченків перебендя?

З дівчатами на вигоні
Гриця та веснянку,
А у шинку з парубками
Сербина, шинкарку...

От і вибирай «сам собі обличчя!» Здавалося б, є оте обличчя. А коли глибше зазирнути, чи ж є, і чи бачимо його ми?.. Чи знаємо самих себе?!

І минають дні у напружених роздумах. І глибшає зморшка опріч лівої брови Григорія Гурійовича...

Кажуть, відкрити закон всесвітнього тяжіння Ньютонові допоміг випадок: у садку йому на голову впало яблуко. Чи не таким «яблуком» для просто-таки важенних пошуків справжнього творчого обличчя нашого хору стало його ...вбрання. А так. Бо коли почали «вдягати» хор, як хто вмів, то дискусія спалахнула з новою силою: до неї з охотою залучилося наше жіноцтво. Чого тільки не пропонують, як тільки не «вдягають» новонародженого! І кожна — по-своєму. Багато було варіантів, але Григорій Гурійович відстояв давній етнографічний костюм. Мусимо, сказав, поряд із українською народною піснею — найпишнішою й найароматнішою гілкою на древі світової творчості, як писав полтавець Анатолій Луначарський, показувати світові й не менш барвистий, розкішний український одяг.

Схвалюється такий жіночий костюм: біла вишивана сорочка, клітчаста плахта, гаптований фартух, намисто 10—12 понизів, віночок із різноколірними стрічками й червоні чобітки. У кожної дівчини — коса до пояса... Чоловікам — чорні чоботи, сині штани козацькі, зелені пояси, сорочки-чумачки. Без шапок. Щоб «оселедці», чи то пак чуби молодечі було видно.

Хто з якого краю,— чи із Слобожанщини, чи з Наддніпрянщини, чи з Поділля,— той і свій регіональний одяг, узори пропонує запроваджувати у «хорових» костюмах. Почали уявляти, який у кого буде вигляд. Кожен залежно від смаків, що у нього склалися.

Григорій Гурійович замовк, одійшов кілька кроків од гурту і приставля козирком над очима ліву руку (це у нього така звичка, коли до чогось пильно придивляється або щось важливе надумає). Потім каже:

— А це ж добре: одягти хор у різні українські костюми! Будуть неоднакові вишивки, кольори, форми: слобожанські, наддніпрянські, подільські, поліські... Яке різнобарв'я! То ж і є краса, товариші! Вийдемо на сцену — і заграють барви всієї України.

Ось тут і народилася нова ідея. Освоїти репертуар від історичних дум до нинішніх співаночок. Од вуличного до застольного співу. З використанням народного багатоголосся, низьких жіночих заспівів, високих виводів, срібнозвуких підголосків. Хоч голоси у нас і «чотирипартійові», але, використовуючи принципи багатоголосого співу, ми співатимемо двоголосся, а «виводчик» вестиме понад хором партію верхнього голосу. У нас — гучний звук грудного тембру, у соліста — енергійний «повен голос», і він легко покриватиме низький плин хору.

Таким чином, уперше великий хор покладе в основу свого стилю

принципи українського народного багатоголосся. І це помножує наші сили.

Невже ж досі ніхто не взяв народного багатоголосся за художню основу хорового співу? Виявляється, саме так, як оце ми задумуємо,— ніхто не зважився. Були тільки аматорські спроби. Наприкінці минулого століття до Києва приїхав невеликий сільський хор, організований Порфиром Демуцьким. Він демонстрував освіченій музично публіці зразки незайманого народного багатоголосого співу, яким він зберігся спрадавен у старовинному задніпрянському козацькому селі Охматові. Демуцький відкрив світові незнаний доти характеристичний «степовий» спів українців, сформований в умовах праці й дозвілля на повітрі, просто неба. Це спів — гучний, чутний далеко, особливо завдяки сильним «виводчикам» та «підголоскам». Фольклорист уперше записав на фонограф і запровадив у практику багатоголосся типу широко відомих пісень «На вгороді верба рясна» та «Чорноморець, матінко, чорноморець». Розповідають, що Демуцький і в Києві запроваджував цей виконавський стиль у кількох самодіяльних і навіть у одному професіональному хорі — ім. К. Стеценка. Та обставини не були сприятливі для розвою цього оригінального стилю.

Другим попередником ми вважаємо відомого фольклориста, глибокого знавця українського народного мистецтва Василя Верховинця. У керованому ним жіночому хоровому ансамблі («Жінхоранс'і») використовувався хоровий спів грудним звуком «з виводами».

Питомим багатоголоссям послуговувалася замолоду й академічна Державна українська мандрівна капела («Думка»). Зокрема, кажуть, воно владно прозвучало у колядках і щедрівках — таких на увесь світ гучних циклах Олександра Кошиця!

Нам випала честь створити Державний український народний хор, який міг би найповніше розкрити самобутню природу народного хорового мистецтва України.

...Що не день, помічаємо, що наш Григорій Гурійович найбільше дбає про комплектування жіночого складу хору. Уже їх 35, а чоловіків — лише 22. Питаємо, що б то воно означало? А те, відказує, що в українському гуртовому народному співові переважають жіночі голоси. Тому й художнє «обличчя» Народного хору залежатиме від звучання жіночої групи...

А сьогодні — ще новина: замість однієї «виводчиці» запропонували одразу кілька. Спробували — виходить гарно. Наче у наших голосах характеристичності прибуло...

Тепер як репетиція, так і добираємо заспівувачку. І з кожною хор інакше звучить. Григорій Гурійович настроює їх, ніби до фортепіано скрипку. І вже таких залишає, що аж почали казати: «Наш хор по одних заспівувачках розпізнавати можна». А воно так і є: бо як «заведуть» «Понад садом, садом та пшениченька ланом» другі альти Валентина Черкун і Оксана Юхименко, то вже ніхто не скаже, що то з «Думки» чи ще якогось іншого хору. «Підголоски» й «виводчики» так розохотили усіх хористів, що немов співуче джерело прорвалося: як починаємо розучувати яку пісню, то «розспівуємо» її так, що ніби голосам дорогу «прокладаємо». І настільки до цього звикли, що лиш почнемо розучувати

нову пісню,— одразу на свій манер її «розспіваємо» і «повиводимо» голоси. Аж Гурійович задоволений.

Якось зайшла у нас з Григорієм Гурійовичем лірична розмова. Воно, знаєте, буває так іноді порозмовляти хочеться — слова аж просяться з вуст. І про війну, розруху, картки, і про близьку Перемогу, і про те, які були на Україні хори, та хто ними керував. І, звичайно, про свій колектив, своє майбутнє. Кожен «свій» хор, «свою» роботу бачить наче в центрі усього життя. А хтось і скажи: тепер уже ми знаємо, як має «виглядати» народна пісня. Мовляв, увесь «механізм», усі секрети розкрили. А Григорій Гурійович:

— Ой не всі ще, колеги мої дорогі, ой не всі...

— Як то — не всі? «Заспівувачі», «виводчики»... Жіночий спів... то ж основа нашого багатоголосся?

— Основа,— знову козирком ліву руку Григорій Гурійович,— то сама оригінальна ладова будова українських народних пісень. Там, скажу я вам,— бездонна глибина краси.

— А яка ж та «ладова будова»?

— Ну, як вам пояснити? Теоретично: світ образного мислення народу... А практично...

І Григорій Гурійович почав розмову про народну пісню, немов вмілий селянин про свою землю.

— А ви ж і без мене добре знаєте,— вставив якось у свою оповідь Григорій Гурійович,— що більшість народних пісень народжуються там, де достигає жито й пшениця, де квітує калина з чорнобривцями, де вечорами зринає у піднебесся натхненна мелодія творців нашого фольклору... І все це хористові треба знати. Треба опанувати краще, ніж артистам з академічних хорів. Адже для нас теорія — тільки підвалина, а далі — творчість. Осягнення душі народу.

ВЧИТИСЯ, ВЧИТИСЯ...

— Ох, грамото ти наша, грамото... Яка ж бо ти й нелегка!

Але, як говориться в приказці, «без наук, як без рук».

Отож і вирішили, окрім години виховання голосу, мати дві години щодня по оволодінню нотною грамотою.

Зробили розклад. Придбали зшитки. Ходимо до приміщення театру імені Лесі Українки. Від 10 до 12 години слухаємо лекції з мистецтвознавства, літератури тощо. Пішло життя хору новим руслом. Педагог Магдалина Іванченко розповіла нам про природу звуків. Тепер ми дізналися, що у кожного з нас — інший тембр голосу. Що у Бережної він не такий, як у Савченко. Що повен звукоряд музичної системи включає в себе 88 різних звуків. Що коливання цих звуків, від найнижчих до найвищих, визначається у межах од 16 до 4.176 коливань за секунду. І що це — ті звуки, висоту яких здатне розрізнити людське вухо. Сім назв: *до, ре, мі, фа, соль, ля, сі*. Записали ми ці звуки на нотному станові. А от продемонструвати, виявляється, не так-то просто, як показати.

Проте музична грамота невмолимо щодень іде далі.

— А підручники будуть? — запитує хтось.

— Будуть.

Минають дні, зацвітає і летить листя, зброєю і музичними звуками твориться історія людства.

Керівництво висуває вимогу: співати дедалі витонченіше. А ще кожен хорист мусить мати розвинене власне чуття, нерозривно пов'язане із чуттям ансамблю. Мусимо сприймати й передавати ритм виконуваного твору з різноманітними відтінками.

Хлопці, дівчата, хоч і з труднощами, але таки відчиняють двері у таємничий світ нотної грамоти. Колись, як тільки з'їхалися до Києва, пісні «хапали» на слух — як хто вчув. Тобто: піаністка грала або наспівував сам Верьовка ту чи ту партію, а за ним «тягнули» альти, баритони, баси. А тепер мелодію маємо читати «з листа», і не приблизно, як колись, а точно, нота в ноту. Минуло не багато й часу, а яке полегшення для хору, для диригента. Кожну нову пісню хористи вже самі переписують собі у зошити й вивчають «свої партії». Правда, ще не всі як слід читаємо з того «листа», заплутуємося у дієзах, бемолях, бекарах. Але й це прийде, підбадьорює нас Григорій Гурійович.

— Хтось там на повторенні у альтах співає ф а чисте, — дивись, зауважує він на репетиції,— а потрібно ф а - д і є з.

До речі, він добре та гаразд чує «хто», але з педагогічних міркувань не називає співака на прізвище. І той «хтось» до наступної репетиції вже достеменно вивчить свою партію, а заодно — і це знає керівник! — «визубрить» і усе потрібне з нотної грамоти.

Вивчення нотної грамоти своєрідно впливає на побут хористів, музична термінологія вплітається в щоденну мову. Ось могутній бас Левко Герощенко, що відкілясь із Смілянщини, підходить до буфета і так замовляє:

— Прошу, дайте мені велику терцію «білої», кварту пива й октаву пончиків.

Друзі посміхаються.

За могутню фізичну силу Герощенка прозвали Кирилом Кожум'якою. Він цю силу не марнує. По закінченні всіх уроків і репетицій переодягається, йде на відбудову Києва.

«Учора погиркалися з своїм Іваном. І із-за чого? Ви, ж знаєте, який він у мене мовчун. Я лаюся, а він мовчить. Ну, як ти тут втримаєшся? Кричу: «Ну, чого ж ти мовчиш?!» А він, знаєте, що мені каже? «Ти ж,— каже,— соло ведеш, а в мене якраз пауза»... Розсміялися ми разом, та на тому й закінчилася сварка».

Днями об'явили: хто хоче закінчити загальноосвітню школу, тим допоможуть влаштуватися у «вечірки» або на заочне навчання. Організовуємо цикл лекцій про видатних вітчизняних композиторів-хоровиків, відомих українських діячів культури, на політичні теми. По-іншому починаємо дивитися на себе, на своє покликання, на завдання. Усі ми, як нам здавалося, добре володіємо українською мовою. Здавалося... В Народному хорі є чернігівці, харківці, полтавці, подоляни, волиняни, наддніпрянці, і в кожного з них — свої говірки. Наприклад, дівчата з Чернігівщини кажуть, що вони проходили сьогодні «поуз універмаг»;

подоляни не знають «ані нич» у гармонії, на хорові підмостки стають «ногов», милому вона махала «руков», «як ся прощала»; наддніпрянки, полтавці п'ють «мольоко», їдять «бульки».

Але як не привабливо у окремих піснях відтворити місцевий говірковий елемент, існує загальноукраїнська літературна мова, і нею маємо ми доносити до всього народу золотий фонд нашого пісенництва. І ось ще новина — у нас запроваджується година культури мови. Спасибі Олександрові Скрипниченку — він наставляє нас на справжню красу в мові.

Життя показує, що того, що зроблено в хорі, а зроблено чимало, вже стає недостатньо. Одні з нас успішно пішли вперед у теорії, другі навчаються менш успішно, а є й треті, які, виявилося, зовсім слабкі в науці... Тож на пропозицію керівництва й місцевкому утворюється ще два класи по вивченню теорії музики, які очолюють педагоги Олександра Корсакевич і Зінаїда Гаркуша.

Деякі хористи вже поглядають на консерваторію, менш упевнені — на музичне училище.

Ще збігає час.

Нам говорять, що ми не просто виконавці українських народних пісень, а й «солдати ідеологічного фронту». Он яка справа!.. То чи обійдешся без університету марксизму-ленінізму, вечірньої школи. Почали більше працювати над самоосвітою, підвищенням загальнокультурного рівня. Дирекція відкрила нотну бібліотеку. Заодно на громадських засадах — бібліотеку художньої літератури. Повсюди гасло: «Вчитися, вчитися!».

«ДУМА ПРО ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ»

Настала і моя черга.

— Ну, як влаштувались? Як самопочуття... творче?

— Дякую, Григорію Гурійовичу: краще ніж в інших,— пробую жартувати.

— Якщо так, розповідайте, як склалося Ваше життя після з'їзду бандуристів-співців, коли я Вас вперше побачив.

— ?!

— Так, так. То було ще 1939 року. В Академії наук України, коли Микола Грінченко опікувався Вами... Що ж новенького склали?

Запитання, батьківський тон розмови навстіж відкрили двері моєї душі, де за воєнні лихоліття скупчилося багато гіркого... Розповідаю. Співаю. А він усе щось малює-записує на аркушах. Коли я сказав, що пробував скласти «Думу про визволення України»,— одсунув написане набік:

— Мелодія є?

— Є...

— Беріть бандуру. — Очі загорілися, підбадьорює, пощипує коротенькі вуса.

Проспівавши традиційну «заплачку», я почав. Співаю. Захопився

й забув, що звітую. Граю, виливаю наболіле. Зиркну, а Григорій Гурійович то супить брови, то морщить чоло, то прикладе ліву руку понад очима, неначе я далеко-далеко од нього, і він дивиться на мене так, мовби розпізнає, або зверху дуже сонячно. Врешті підвівся, загнув руки за спину, пішов до вікна. «Нікуди не годиться»,— думаю, але продовжую співати, докладаючи усього, здобутого і у Павла Носача, і у Єгора Мовчана, і у вінничан співоцького уміння:

Долини кістками ворожими рівняйте!
Та Україну милую,
як голубоньку сивую,
і всенький мир слов'янський
від ворога лютого та ненависного визволяйте!
На многії літа!
На вічнії літа!

Закінчив. Витираю піт. А він знову — підходить. Сідає, постукує олівцем і... мовчить. Я не знаю, що то такий характер у нього — ніколи не поспішати.

Раптом:

— А що, коли б цей твір та заспівати усім хором? Га?

І закипіла робота над «Думою»! Скільки жив — не сподівався я на таке. Уже й мелодію розписано на партії — для чоловічого й жіночого складів, для оркестру, соліста. Григорій Гурійович зробив власну гармонізацію твору. Додано кілька інших пісень. «Дума» стала монументальною, епічною. На першому плані — героїка.

Знавці хорового мистецтва кажуть мені, що Григорій Гурійович цією «Думою» робить сміливий крок у коректі жанрів: адже досі думи ніколи не аранжирувалися для хорів.

Зацікавлення зростає від дня до дня. Нетерпляче чекаємо, коли ж зазвучить наше «хорало».

Дехто з київських музикантів й письменників, почувши про готування програми з народних українських пісень, приходять до нашої «солов'їної домівки». Під час репетицій стоять у коридорі, під вікнами, слухають...

...Ми що не день, то ближчаємо до прилюдного концерту. Нас покищо «немає». Як виступимо— отоді «ми — є»! Але Григорій Гурійович каже, що виступати ще рано.

Сьогодні у нас в гостях були Олександр Фадєєв, Олександр Корнійчук і Юрій Шапорін. Коли Григорій Гурійович у розмові згадав, що працює над «Думою про визволення України», в один голос почали просити, щоб проспівали хоч невеличкий фрагмент. І тут наш «твердий керівник» не встояв. Ми дуже захвилювалися. Співаємо, а голосу свого не чуємо... Але бачимо, що наші слухачі вражені. Коли це — оплески! Перші оплески!!

Цей несподіваний показ «Думи», висока оцінка її окрилили нас. Особливо підтримали вони керівників. З подвійними силами беремося за роботу. Зо всіх сил допомагають Григорію Гурійовичу диригент Елеонора Скрипчинська, керівник оркестру Іван Антоновський, балетмейстер Олександр Дмитренко.

Згодом нас повідомили, що народний комісар освіти УРСР, давній товариш Г. Верьовки Павло Тичина, запросив хор до себе, в Комісаріат... Закипіли готування. «Думу» виставляють заголовною. Аж боязко. Хвилюємося — ночі не спимо.

ПЕРШІ КОНЦЕРТИ

Перед концертом у комісаріаті нам доведеться виступити в... редакції газети «Радянська Україна». Почули й собі запросили.

...Ми довго не могли зрозуміти, чому керівник іноді не приймає до хору дівчини чи хлопця з прекрасним, сильним голосом. Виявилося, що, дбаючи про певне забарвлення, чистоту, однорідність тембрових барв голосів, він підбирає їх так, щоб вони в хорі співзвучали, ніби струни на бандурі. А «нові голоси» йдуть та й ідуть. Часто із «записками» відомих діячів культури, композиторів, письменників. У Миргороді цими днями заходами Ради Народних Комісарів УРСР проводилися відповідальні збори. З концертом на них виступила самодіяльна капела бандуристів. Представники Києва, які були на цих зборах, зайшли до них за куліси, розповідали, що в столиці України організовано Народний хор і що йому дуже потрібні отакі хлопці-бандуристи та й запитали їх, чи не мали б вони бажання «перекочувати» до нього. І ось 16 бандуристів на чолі із Іваном Скляром у нас, на Володимирській. Немов з неба, справжній скарб!

Миргородський ансамбль стає основою хорівського оркестру українських народних інструментів. Керівником його призначають Івана Антоновського.

Тепер ми виступимо! Є з чим...

Цієї весни кияни вже почали відбудовувати Хрещатик. Ми також допомагаємо. Увечері руки гудуть од роботи.

...Ще одна знахідка для хору: хтось нам (спасибі йому щире!) «підкинув» готовий концертний ансамбль — так звану, троїсту музику в складі Івана Безуглого (скрипка), Михайла Скляренка (цимбали), Петра Горбенка (бубон).

Григорій Гурійович об'єднує сили, визначає кожному відповідне місце. Щоб — там одна барва, там друга, а загалом був хор. Народний. Скоро концерт. І виявляється виступатимемо і не у Комісаріаті, і не в редакції — а спочатку перед відбудовниками Києва. Виступимо і скоро.

Коли ж?!

Минають ще дні.

Сьогодні.

Перший концерт Українського народного хору.

На відкритій сцені.

Слухачі у «спецівках», фуфайках, кирзових чоботях. Після роботи. Втомлені. Худі... Дорогі наші слухачі! Наша публіка. Наші цінителі й критики. Рідний народ...

Хвилювання стискає горло. Останній, по-батьківськи голублячий погляд Григорія Гурійовича і співаємо:

Вкладає меча в руки вірного сина
наш край, щоб той меч пломенів.
Ніколи, ніколи не буде Вкраїна
рабою фашистських катів!

І раптом у залі не стало «спецівок», фуфайок, кирзових чобіт, худих облич — поспіль запалахкотіли, заяскріли до нас, як вогники, як зорі, блискітливо-гарячі очі людей, готових творити історію...

Співаємо, а в самих ніби крила виросли й несуть нас високо-високо, а з нами — й залу, слухачів... Далі, ще далі. Почулися оплески, то ніби сплески хвиль край берега, то наче морський прибій. А ми співаємо...

«Клятву», «Про відбудову Хрещатика», «Понад садом, садом»...

Так ось для чого стільки репетицій, стільки тренувань, безсонних ночей! Ось де сухе теоретично-музикознавче піаніссімо робить з людськими серцями те ж саме, що й вимогливо-голосне репетиційне форте. Пісня западає глибоко, вражає сильно. Пробуджує, єднає. Варто жити. Варто працювати. Варто бути артистом!

Виспівали увесь репертуар. Щедро. Без останку. А навзамін од людей — вдячність, тепло, любов.

Так ось хто ми! Ось для чого ми...

По концерті не хотілося лишати сцени, хоч вона вельми й вельми імпровізована: складена нашвидкоруч з дощок.

— Сталося! Ми — є. Почалася історія Українського народного хору.

У Григорія Гурійовича з'явився перший запис у покладеній під праву руч на його робочому столі «Книзі обліку концертів»:

«6.IX.44 р. в будинку № 4 по вул. Жертв революції [1] концерт для відбудовників Києва. Було понад 300 чоловік».

Знову концерт. В редакції газети «Радянська Україна».

Хоч він і закритий. Ніхто ніде не оголошував, але слухачів найшло, що, як то кажуть, кворум було забезпечено.

Як же тут нас приймали?

По одягові, звичайно. І хоч той одяг — аби тільки працівники редакції те знали! — робився хтозна з чого, вручну (ну, наприклад, чоботи пошили полотняні, пофарбували в червоне й синє; на намисто пішла фарбована квасоля, на вінки й стрічки — звичайний папір) — вигляд у нас був, видно таки завзятий, а співали так натхненно, що зала буквально клекотіла від оплесків і схвальних вигуків.

Зголодніли за війну люди за усім рідним...

Як шкода, що ніхто не здогадався сфотографувати наших перших глядачів. Та й концертів.

Проте — радість. «Радянська Україна» вміщує першу статтю про нас. Бажає успіхів, дороги до народних сердець.

Той звіт ніби «зарядив» Григорія Гурійовича. Усе йому не так, усе йому мало, «не на рівні» — ніби нас покритиковано...

І де він часу стільки бере? Битий день з хором, а увечері, дивись, ще знаходить часину порозмовляти то з тим, то з іншим: чи давно співає, з якого краю, села, від кого перейшла любов до пісні, чи багато їх знає.

---

[1] Колишня назва вул. Героїв Революції.

Виявилось, що Іван Скляр не тільки добре грає на бандурі, а й робить інструменти. Танцюристка Тамара Савченко має власні танці. Співачка Параска Симаченко склала пісню «А всі радощів діждалися».

...Ми вже навчилися (і наловчилися) стояти на естраді вільно, невимушено, «підтримувати приємну зовнішність». Одне слово, вибиваємося на артистів! Та головне — спів.

О, ви, справді, послухайте, як ми співаємо, що знаємо! Учорашні новачки так і сиплють хорознавчими термінами, так і бравують умінням відтінити «нюанс», дотриматися «ансамблю», «інтонації», продемонструвати високої культури «дикцію», заспівати «піано», а потім піти на «форте» й зробити «коду»...

Таку ось «коду» ми як зробили на концерті у пісні «Ой чи чуєш, Дніпре?!», то увесь комісаріат освіти припинив роботу. Люди зійшлися до зали, щоб послухати. Це Павло Григорович нам таке влаштував. А сам сидів усміхнений в першому ряду. Радів.

Успіх на цьому, другому нашому іспиті такий, що майже кожну пісню співаємо двічі. А «Думу» під жіночий плач повторили. Дівчата співають і теж плачуть. Бо нагадала вона, яке ж то люте горе принесли нашому народові вороги. Нагадала про дівчат-полонянок сердечних, хлопців-воїнів, поранених, убитих, батьків і матерів знедолених...

По концерті довго не могли «вирватися» з оточення журналістів, письменників, мистецтвознавців, любителів співу. Вітають дружньо, тиснуть руки, усміхаються. Радіють, що народився на Вкраїні Народний хор.

НА ВЕЛИКУ СЦЕНУ

Про хор заговорили. Маємо вже й першу пресу.

«У ці сонячні дні залунала й дійшла до серця слухачів справжня, не підроблена українська народна пісня. Це ті пісні, які виконував Державний український народний хор. Треба дивуватись, як за порівняно короткий час художній керівник Народного хору, знавець народної пісні — композитор Г. Верьовка зумів добитись від усіх співаків хору рівного компактного звучання»,— пише газета «Радянське мистецтво».

І далі:

«Очевидно, що звернено увагу не тільки на репертуар, але й на голосову культуру співаків, на техніку самого хорового виконання. Це почувається навіть і в тих піснях, де хор співає саме народною манерою гуртового співу...»

...11 вересня 1944 року. Річниця від дня прийняття Постанови про утворення Народного хору. Колектив відзначає роковину. Григорій Гурійович каже, що рік роботи показав, що хор є; завдання зробити його справді народним.

— Отож, дорогі мої друзі, майстерність! Така наша заповідь. Домагатися наполегливо, щодень, самозречено... і не тільки всього колективу, а й кожного хориста.

...Тепер у хорі — лабораторія. Як тільки розпочнуться заняття, так

когось і прослуховують, студіюють, вишукують нові грані талантів, нові пісні. Багатшає, народнішає наш репертуар.

А ось прийшла до нас з будови бригада дівчат. Верьовка слухає їх. Ловко співають! Записує їхні пісні.

Новина! Запрошують на Київську кінофабрику. Там монтують фільм, і хор має «озвучити» кілька сцен. Тепер ми з кіно «у тісному контакті». 27-а річниця Жовтня. Ми на сцені, в театрі опери та балету ім. Т. Г. Шевченка.

Відповідальний концерт! Тут співали Козловський, Собінов, Шаляпін, Паторжинський, Литвиненко-Вольгемут, Петрусенко, Гмиря...

Відчутно: багато наших слухачів не знають про існування Державного українського народного хору. Бо після оголошення прокотилося: Народний? Звідки?

А ми заспівали...

Реве та стогне Дніпр широкий,
сердитий вітер завива,
додолу верби гне високі,
горами хвилі підійма.

Настороженість слухачів переростає в захоплення. Народна пісня. Народний спів. Вітає увесь зал.

А ми — «Думу про визволення», «Понад садом, садом та пшеничень-ка ланом», «А в полі береза, а в полі кудрява».

У залі — буря!

А ми — «Що у неділеньку рано», «Пісню про Хрещатик», «Зелений дубочок на яр похилився», «Ой у полі могила з вітром говорила», «Виїхав Гонта»...

Отак. Ми є!

По тому концерті — тільки два тижні, а нас знову на оперну сцену. Вечір 100-річчя Івана Крилова.

Публіки — повно.

У першому відділенні читають Яковченко, Мілютенко, Нятко, Романов.

У другому — ми. Сьогодні будемо й жартівливі співати: «Ой не ходи, а розкудрявчик», «З того часу, як женився, я ніколи не журився»...

Сприймають чудово. На криловському концерті з 13 номерів програми 9 «примусили» повторити на «біс».

«Радянська Україна» 24.XI.44 р. про цей концерт:

«Це — яскрава, радісна подія в культурному житті столиці. Великий мішаний хор у супроводі українських народних інструментів виконав пісні, більшість яких є маловідомими для широкої аудиторії... Керівник хору прагне зберегти всі особливості народного співу, якнайкраще передати почуття, вкладені народом в пісні. Дбайливе вдумливе ставлення диригента й хористів до кожної виконуваної речі дає чудові наслідки: ми слухаємо пісню у виконанні хору й відчуваємо вповні її своєрідну красу, задушевність, щирість, глибину почуття. Перед нами — народна українська пісня, не прикрашена пишними оздобами чи примхливими візерунками «оброблювача». Ця пісня, звернена просто до серця, зворушує слухачів...

...За короткий час свого існування молодий хор домігся значних успіхів. Перше слово, сказане молодим колективом, справедливо привернуло до себе увагу громадськості. Вітаючи перші виступи хору, сподіваємося в найближчому майбутньому послухати новий художній колектив у великому самостійному концерті, де кияни матимуть змогу докладно ознайомитися з його творчим доробком».

Так ми стали артистами.

Республіканська нарада — виступаємо.

Обласна нарада — виступаємо.

Конференція, семінар, зліт — виступаємо!

МАНДРІВКА ДО БРАТІВ

— Чули?

— Що?

— Нашу пісню радіо співало.

— Тобто, як це?

— А так, збираюся на роботу, а по радіо — «Дівчинонька по гриби ходила», «А хто бачив, а хто чув», «Ой чия то хата біла» — у нашому виконанні.

То це... нас почула вся Україна?

— Авжеж...

А Міньківському уже надходять листи. Радять співати по радіо. Запрошують в гості.

У другий рік свого життя входимо з певним художнім досвідом, певним, творчим напрямком. Здавалося, усе у нас визначено. Уже де-де, а в техніці хорової справи нас нібито ніяка новина й не очікує. Аж — враз:

— Спробуєте співати без диригента, тобто без мене,— заявив сьогодні Григорій Гурійович.

— Як то? А ви ж куди?

— А я,— Григорій Гурійович по-змовницьки посміхається, а я — за куліси!

— Я теж піду з хору! — вирвається хтось із найгарячіших.

— То ви ж — не диригент. Що вам робити за кулісами? — каже Григорій Гурійович,— вам треба перед глядачами співати. І так, немов ви ніколи диригентської руки не бачили. Як у народі.

— Ой, Григорію Гурійовичу,— це Параска Симаченко,— я не зможу...

— Зможете, зможете, Пашо! Треба звикнуть, звичайно. Одне, коли вас ведуть попід руки, а інше — коли самій кладку треба перейти...

— І без оркестру?

— Так. Істинно народний спів. Вищий клас.

...І пішли ми у «вищий клас». Не знаю, чи хто так почував себе схвильовано й незвично з десятикласників, які вперше сідали за столи в університетських аудиторіях, як ми почували себе з оцим безсупроводним співом. Ледь щось не так,— ну, геть усю душу вивертає!

Знову день і ніч, ніч і день шліфування.

Щось дівчата наші, немов іменинниці. Це їм сподобалися дві нові

пісні-гри, запропоновані Григорієм Гурійовичем: «Перепілонька» й «Зайчик». Солістки ходять в них увесь час, як на пружинках.

Взагалі, українська народна пісенність — синкретична за характером. І щоб правдиво представити її, треба кількома видами мистецтв відтворювати. Одного виду замало. Одним — збіднена, однобоко показана наша пісня.

Пішла чутка: запрошують відомого педагога-музиканта, крупного знавця бандурного мистецтва Володимира Кабачка. Хоч він уже й літня людина, та й досі володіє сильним приємного тембру голосом. Усіх зачаровує грою на бандурі.

Ось він виступав сьогодні. Як тільки вийшов— хвиля вітань по залі: це за його пишну, до пояса, апостольську бороду. На кін ступить, ще люди не знають, що він робитиме, а вже, наче вітром, оплески перекочуються залою. Та й «за живе» ж бере він співом своєї «Сиріточки» — української народної пісні. Вони дуетом її співають, разом із Людмилою Лісневською. Сльози очі слухачам заступають, як почують вони ту пісню — така вона душевна, щира.

...Нашого полку прибуло! Полтавщина «подарувала» хорові народний дует двох Валентин — Семикоз і Черкун. Привезли вони оту, що «Та орав же мій миленький». Почув її Григорій Гурійович та тільки руками розвів. «Готовий дует».

...Ромни дають неперевершену «виводчицю» Оксану Спинку. «Золота корона хору» — охрестили її. Старається з усіх сил дівчина. А сила її голосу — така неосяжна, що як би не співав хор,— чоловіки «бубон продавлюють октавами», а її голос-вивід поверх усіх, як соловейко.

9 травня 1945 року. Перемога!

Київ здригається. У небі гірлянди кольорових вогнів. Радіо передало повідомлення Радянського інформбюро про Перемогу, всі хористи з'їхалися до своєї «домівки» і заспівали. Якось по-новому. Мітинг у філармонії закінчується концертом Народного хору. Розпочали піснею «Свято перемоги». Її спеціально створили Максим Рильський і Левко Ревуцький. Включив Григорій Гурійович і мою «Ой що ж бо то та й за радість».

Ще звістка: їдемо на Закарпаття.

Готується велика програма. Щодень розучуємо нові твори. Павло Тичина і Григорій Верьовка створюють пісню «Будь здорова, Закарпатська Україно».

Місяць готувань промайнув. Але завжди одного дня не вистачає. І вже в останні години готувань не бачиш ні дня, ні ночі.

Як там не було, їдемо! До братів.

Просторінь довкіл. Україна! Яка ж бо ти й гарна, земле рідна!.. Та, ну, вже ж такі вибалочки, діброви, гайки, та поля, та ріки, та села, та люди — душу віддав би за все те — та й годі. Отак, не роздумуючи, одразу, як є!

...Станція Лавочна. Зупиняють наш «весільний поїзд». Радять перед тим, як «пірнути» попід Карпатські гори, усім «погуляти трохи».

«Трохи» затягнулося на цілий день. Але не шкодуємо. Полишаємо вагони. Радіємо казковому краю, про який лише чули з переказів та книжок.

Ластів'ячими гніздами поприліплювані людські хатки до скель і якимось дивом там тримаються. Заходимо до однієї з хат. О, жах! Поспіль просмалена димом. Бовдура нема, бо за нього треба платити податок. Віконця — як долоня.

Яких тільки лих не зазнала ця земля. Хто тільки не владарював тут, хто не денаціоналізував, не навертав на чужу мову, звичаї. Гори, як тільки ви вистояли?!

Загули дзвони. На високій крутій горі. Сьогодні неділя, й люди крутими стежками — «плаями» простують до церкви. Йдемо й ми. Старовинна будова вимережана з дерева.

— Без єдиного цвешка: усе на кілочках,— пояснюють нам.

У церкві співає хор. Служба закінчується.

Дізнавшись, що ми — зі «східної України», люди оточують нас, розповідають, розпитують. Перед церквою — цілі збори.

...Якось раптово за гори сіло сонце. Настав вечір.

— Повертатимемося,— кажуть нам залізничники,— тунель зіпсовано. Підемо на Закарпаття аж через Унгени.

— Це ж так далеко! Вже ж рукою дістати до Мукачевого...— шкодує хтось.

— Іншого виходу нема.

І пішов поїзд назад.

Станція Унгени «затрамбована» ешелонами. Всі переповнені дівчатами. Океан радості... Чути: «Хмелю», «Розпрягайте, хлопці, коні»... З'ясувалося: дівчата, жінки повертаються з Німеччини, визволені Радянською Армією.

І до наших дівчат:

— Сестрички-голубоньки, нема нічого ріднішого за рідний край.

З хористками цілуються, плачуть.

Голосно сурмить паровоз, вагони пропливають повз лиця полонянок. Гукають нам:

— Із Диканьки хто-небудь є? А з Миргорода?

— Умані?

— Коростеня?..

— Лебедина?..

Ми рушили далі, а вони чекають черги.

Їдемо. Розкішні міста. Убогі села.

Мукачеве. Тут ще й досі мітинги, збори. Вдягаємо національні костюми, стаємо у відкриті машини й таким «весіллям» вирушаємо в село Великі Лучки. За дівчатами — райдугами стрічки! Подорожні зачудовано стають край шляху, посмішки осявають обличчя. Біля села велика заквітчана арка. Побіч неї — повно селян.

Зупинилися, підходимо до арки.

Усе завмерло.

Під аркою — стіл, засланий вишиваною скатертиною, на ньому велика хлібина з сіллю. Обабіч — два поважні сиві дідусі. Вони беруть на руки хліб-сіль, підходять до наших рядів, і один із них, видно, старший, промовляє — до Григорія Гурійовича — так гарно, велично, ніби з якої думи давньої народної, речитативом:

— Україно, мати рідна! Святий Києве! Дніпре могутній! Сину, й ви, діти, прийміть від наших людей цей святий хліб-сіль, заходьте до нашого села, до наших господ, братове, будьте нашими давно-давно сподіваними гостями.

— Многая і многая літа! — закінчують обоє, схиляючи срібні голови свої.

Прийнявши з їхніх рук хліб-сіль Григорій Верьовка, схиливши голову, цілує його тричі й проголошує хвилююче слово-подяку за таку високу шану, відносячи її до всього українського наддніпрянського народу.

Заплескали люди в долоні. Хор у «полоні» великолучківців. Наймолодших дівчат підхоплюють на руки й, наче барвисті букети квітів, буквально несуть на руках до села. Усі обіймаються, цілуються. Сміх, радість, весела балачка сповнили дорогу. Усе зрозуміло. Кожне слово. Ніколи не бачилися, а розмовляємо, немов давні знайомі, немов і не було вікових кордонів, різних держав...

Не здолала їх неволя. Що там всевладдя Оттоманської імперії, педантична пиха габсбургів, тиск коронованих наступників Аттіли, наполегливість румунських королів і гонор шляхти — народ ніщо не здатне перекреслити. Доказ цьому — закарпатські українці. Вони самі, їхнє життя-боротьба — це велика історія!

...Концерт відбувається просто неба. Зійшлося село — од старого до малого. Не концерт, а віче.

Тільки хор гримнув «Реве та стогне Дніпр широкий», піднявся плач! Немовби прорвалося з душі народу те, що він, скріпивши серце, тримав протягом тисячі років у собі. То не горе, не біль, не сльози у такім риданні,— то вибух вулканного почуття братства. Бо не одненьке ж покоління цих людей повимирало, не дочекавшись такого дня та й не знаючи, чи він коли й настане взагалі...

Танцюристи вдарили «Гопака». Чи хто знає, що то таке вчути людині рідний ритм танцю? Та в ній якісь незбагненні, потужні душевні й психологічні сили пробуджуються, навіть у такому завмерлому тілі, де вже жоден лікар ніякими препаратами не здатен їх викликати до дії. І людина, яка мовчазно прирекла себе на щоденне скніння, животіння, раптом випрямляється, прозріває.

На щоках сльози, а очі вже розквітають. Руки гаряче плещуть. Чути захоплене: «Ой, леле!» — «Гой, як файно!» — «Ади, ненечко моя рідна...»

І так — увесь концерт: то сльози, то диво, то сміх, а наприкінці — могутні, немов гуркіт білої Тиси, оплески.

Потім увесь хор просять сісти як глядачів, а на сцену виходять великолучківські співаки.

Яка краса! То ж велике мистецтво! Пісні одна другої краще.

Григорій Гурійович, завзятий фольклорист, ледве встигає нотувати.

Поки йде концерт, селяни розставляють столи.

Святковий обід. Ми на таких обідах ще не були. Найстарший житель, білоголовий дідусь, сказав до першого келиха, піднятого усіма, що на їхню долю випало приймати за своїм столом найсподіваніших гостей, яким щиро одкривають свої комори і серця, вгощають, чим багаті, і з якими воліли б не розставатися віднині повік. Наприкінці побажав

єднанню «ногая і благая літа», всі підвелися й стоячи, урочисто, як клятву, проспівали:

Многая літа,
Літа многая,
Многая літа,
Літа многая.
Во здравіє
Нехай прожиє
На многая літа!

Йому у відповідь Григорій Верьовка сказав, що ми від щирого серця вдячні за такий гостинний прийом і висловив впевненість, що наддніпрянські й закарпатські українці відтепер навіки разом.

Потім «кажуть слово» інші великолучківські чоловіки. І все статечно, просто й мудро, як хліб, як життя. Кажуть і молодші, а якщо трапляється, що недосвідчений ще промовець у чомусь запинається або стає багатослівним, ніхто з присутніх не перебиває, не поправляє — з поваги, і з віри, що людина «виведе край». І справді не було жодного промовця, який не зумів би «сказати до людей». Після кожного «слова» традиційне «Многая літа».

Вже сонце закотилося за гори, уже нам треба поспішати до Мукачевого, бо там вечірній концерт, а тут раптом — тільки вийшли за ворота — люди просять кожного хориста не «погордувати» ними й «переступити поріг ношов біднов хатов».

За місцевим звичаєм кожний мешканець села вважає за велику честь, коли вельмишановний гість побуває в його хаті. Вони кидаються між хор і намагаються «захопити собі» тих артистів, які найкраще зарекомендували себе і впали їм у вічі. Не допомагають ніякі пояснення.

— Лиш зайдéте, скажете: «нехай буде добро у вашій хаті» й підéте собі.. до другого господаря.

Наші відвідники «хатов» перетворюються на мальовничі жанрові картини з селянського побуту. Мов ту молоду, кожну з дівчат-хористок, у стрічках, вінках, плахтах водять від хати до хати, «єк саму дніпровську Україну»!

Це у них — звичай такий. Чимось давньослов'янським «дихнуло» на нас у їхньому побуті. Все життя — немов обряд. Нема метушні, суєтності, випадковості, невміння повестися. Усе — просте, природне. Все — до речі, до діла.

Григорій Гурійович, окрім усього іншого, відчуває, що він попав у пісенне царство, і намагається занотувати мелодії, тексти чудових закарпатських пісень. Ось натрапив на «Гуцулку Ксеню», записує, другого ж дня вже включає в програму. Наші Валі — Семикоз і Черкун, дарма що решетилівські, одразу так «вросли» в образ Ксені, що слухачі їх не відрізняють од своїх, закарпатських дівчат...

Цю пісню Верьовка записав як безіменну (про автора «Гуцулки Ксені» Романа Савицького ми довідалися значно пізніше). Народний хор дав їй путівку до Києва, Москви, Ленінграда — і з нашого благословіння ця пісня облетіла світ.

...Запрошують на вчительську конференцію в Хуст. З Мукачевого до Хусту їдемо у відкритих машинах.

Це — чарівний сон...

Машини то злітають під самі хмари, то падають у глибокі ущелини, де шумить водами Латориця. Хоч і заборонено, дівчата співають. Аж гори розкочуються! Хіба втримаєшся!

В Хусті — свято. Приїхали ми — стало подвійне. Усі в залі підвелися. Влаштували нам овації.

Майже кожна пісня, танець — на «біс». Повторюємо. «Дума про визволення України» супроводжується суцільним плачем. Люди схоплюються з місця, виходять на сцену, обдаровують артистів квітами.

Продовжуємо мандрівку.

У Севлюші трапляється така пригода. Готелю немає. Нас розміщають по квартирах. Чоловічій групі випало йти аж на край містечка. А це після концерту. Ніч. Темно, хоч око виколи. Проводять нас не те що у звичайний палац, а в такий, як ото у казках описується.

— То була маєтність пана майора мадьярської армії,— каже нам вартовий.— Зараз тут музеум... Йому ще належала велика плантація винограду, винокурний завод. Усе воює, грабує та звозить сюди.

— Як, ще й досі? — запитав хтось.

— Та де, пане. То так було. У дойчів дослужився, що призначили були заступником коменданта свєнтого Києва...

Ходимо, оглядаємо зали, «експонати».

Закарпатці намагаються побільше розповісти про себе. Ось вони влаштували нам поважну лекцію про свого національного будителя Олександра Духновича. Ми вже й раніше помітили, що на Закарпатті про Духновича говорять з таким пієтетом, як ми про Шевченка. Лекція ж про нього розкрила нам очі на велич цієї людини, на тяжкі умови життя краян у повсякчасній їхній політичній і національній неволі.

У розмовах з жителями міст і сіл краю відчутно, що люди вельми нарікають на мадьярські власті, від яких зазнавали жорстоких утисків. А от про сусідів-чехів згадують з приємністю.

Дороги.

Дороги.

Дороги.

Під впливом цих «доріг» скомпонував я пісню «Доріженька». Григорій Гурійович прослухав її і включив до програми концертів.

Гастрольна мандрівка по Закарпатській Україні наближається до кінця. Але де там!

— Чули? — тутешня народна влада підносить клопотання перед урядом України, щоб наші гастролі продовжити ще на місяць.

Отже, попереду — ще місяць Закарпаття.

Наші машини біжать все вгору та вгору. Часом понад такі провалля, що дівчата затуляють очі хустками. Ось ми вже під хмарами, як під стелею. Та це ще не все. Машини поринають у хмари і йдуть вище.

Нарешті приїхали. Тут повно світла, сонця. Аж ріже очі.

— Ви перебуваєте на висоті 3000 метрів над рівнем моря.

— Отак високо піднявся Народний хор! — жартує хтось.

— Чому ж село Волове? — питаємо. — Йому підійшло б ім'я Небесне?

— То назва історична. Не ладен пояснити...

— Яка краса! — кажемо.— А повітря!

— Не дуже радійте. Погляньте, насувається.

Справді, ніби велетенська снігова гора, позолочена сонцем, валиться просто на нас. Лячно. Відчуваєш себе над світом. Між небом і землею. В часи творення.... Ще мить, і на центральній вулиці селища білим килимом тихо пливе хмара, сіючи в лице колючими краплинами роси. Минає ще мить, і вже не видно не тільки сонця, неба, а й одне одного.

— Це ще добрі хмари,— пояснюють люди.

Ще хвилина, друга — «добра» хмара посунулася кудись на захід, а ми знову милуємося сонечком. Проте недовго. Ось на Волове налітає «погана» хмара. «Паде дощ, паде дощ на камену стрічку» — і заганяє нас до клубу. Аж тепер ми розуміємо, чому тут усі ходять із парасольками при боці, як із шаблями.

Приїзд Народного хору у Волове перетворився на свято, якого село не знало за всю свою історію. Кожен хорист «із Києва» став для воловців чимось символічним, а що вже цікавим — то й не сказати! «То із самого Києва» — тільки й чуємо.

У клубі — як у оселедцевій бочці. Основна маса слухачів надворі. Поки даємо концерт, ті, що надворі, складають прохання, добираючи найласкавіших слів, щоб ми дали «другий сеанс». Виступ триває понад дві години. Повторюємо на вимоги окремі номери. А «прохачі» під дощем, надворі. Важко хорові після такої дороги, на незвичній для нас висоті, та хіба ж можна відмовити цим дорослим дітям із благаючими очима? Даємо «другий сеанс». Дехто поховався попід лавки, щоб залишитися «ще на раз».

Ніч. Гори — як у безвісті. Куди тут їхати до Ужгорода! Заночовуємо.

...Уже, здається, нема того селища за Карпатами, де ми не побули б. Ще пригода. Рахів. Пізно. Нема де розмістити хор.

— Це ганьба для нас! Щоб не знайти притулку для таких гостей. Міліція! Де міліція? — лементує довкіл нас якийсь моторний чоловік.

Прибігають «хлопці з гвинтівками», він їм розказує, що треба б розвести артистів просто по квартирах мешканців.

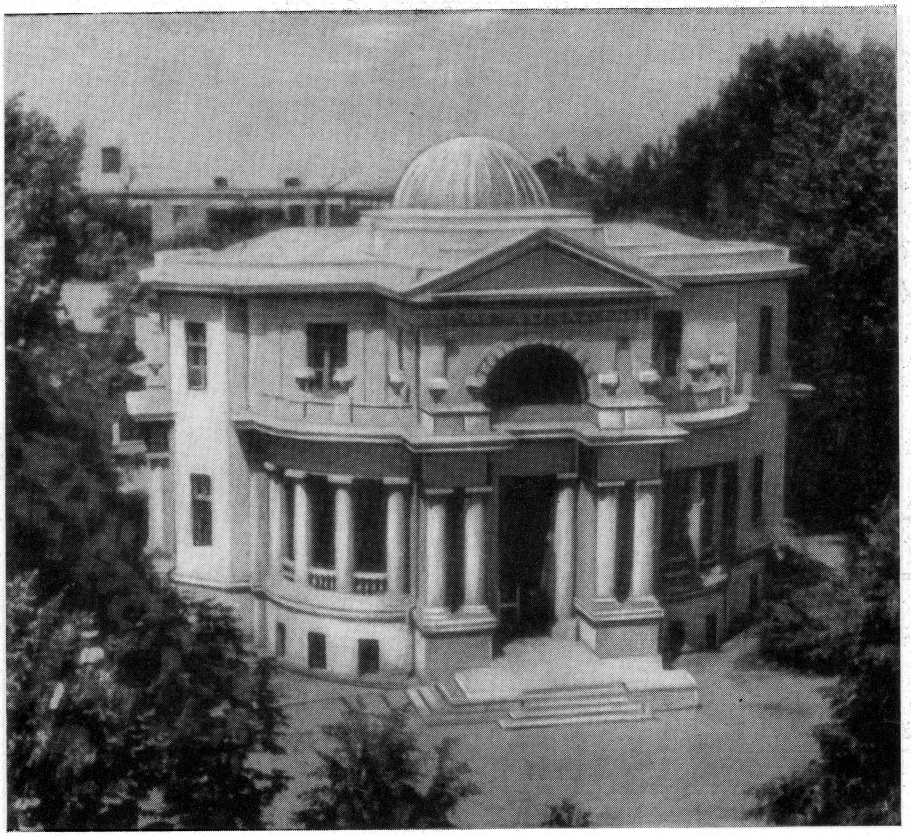
Куди не підемо, скрізь брами на замках. Полум'я війни взагалі якось обійшло Рахів, і містечко залишилося недоторкане. Люди заможні. І мабуть, не хотять, щоб ми бруднили серед ночі їхні світлиці.

Міліція починає «діяти», й одна за одною брами розкриваються.

Заходимо до одного двору. Стоїть до того перелякана жінка, що не може слова промовити. Міліціонер звертається до неї угорською мовою. Вона відповідає, що чоловік на роботі, а вона одна, боїться пускати.

— То ж не є злодії! — сердиться міліціонер.— Оцим троїм хлопцям треба переночувати — резюмує вже українською.

Щось сказавши йому, жінка зникає в чорному будинкові. Міліціонер роз'яснює, що вона пішла готувати кімнату. Він радить нам почекати, а сам веде інших товаришів далі. Ми вже роздумуємо, чи не переночувати нам у театрі, але вийшла господиня, дала знак, що можна заходити, й ми зайшли. Троє голих ліжок, голі стіни... Готуючи кімнату для нас, жінка все позривала зі стін, вікон. Стоїмо та й радимося, що ж робити.

Харків, Сумська, № 61 — перше приміщення Державного українського народного хору (1943 р.).

Київська філармонія. «Дума про визволення України».
На передньому плані — автор «Думи» В. М. Перепелюк (1947 р.).

Київська філармонія. «Дума про визволення України».
На передньому плані — автор «Думи» В. М. Перепелюк (1947 р.).

— Хіба нам першина? На цементі спали...

— Одну ніч якось перебудемо.

Той стелить плаща, другий — жакета... Аж чуємо — прийшов господар. Умився, переодягся й заходить до нас.

— Доброго вечора вам, добрі люди! — каже, оглядаючи нас, наші речі, кімнату, й його обличчя помітно червоніє од сорому. Довідавшись, хто ми, звідки, він буквально вибігає з кімнати. За мить повертається з дружиною, несучи матраци, подушки, білизну, рушники. Дружина із сорому просто пече раків, не гляне.

— Вона просить пробачення у вас,— каже чоловік.— Знаєте, фактично ще йде війна... У нас тут ще ходять... озброєні люди... Жінка сама...

Взялися накривати стола, носити страви, сулії домашнього вина.

Дістаємо й ми з чохлів бандури — і пішло!

До пізньої ночі лунають українські пісні, їх «підтягають» розчулені господар і господиня.

А коли наступного дня вони на наше запрошення побували на концерті Народного хору, то не відпускали нас нікуди, хоч уже хорові знайдено було все для відпочинку.

Й виряджати вийшли...

Як вже ми зупинилися в іншому місті, до чемоданів, а там у кожному — по пляшці вина, закуски, подарунки. Од наших господарів...

Та ось проминули й дні додаткового місяця нашої мандрівки по закарпатській землі. Голова Народної Ради Закарпатської України Іван Туряниця влаштовує в Ужгороді на честь Народного хору урочистий прийом.

Скільки тут сказано задушевних слів! У заключному Іван Туряниця звернувся до нас:

— Дорогі побратими! Ви в своїй особі принесли нам частку нашої матері України, частку її доброї душі, палкого серця.

Хай же стелеться доріжка
від Дніпра до Ужа,
хай же буде Україна
велика та дужа! —

закінчує він під довготривалі оплески присутніх.

Газета «Закарпатська Україна» у статті «Свято української пісні» написала:

«Столиця Великої України — Київ посилає своє поздоровлення Ужгороду й усій Закарпатській Україні через свій хор! Довгожданною була ця хвилина для нашого краю, коли Київ і Ужгород, Велика Україна й її рідна дочка — Закарпатська Україна зможуть поговорити між собою як рівні, вільні, в одній хаті — обмінятися своїми найкращими скарбами — своїми піснями та мистецтвом.

Українська земля всюди багата своїми скарбами. Ми з свого боку можемо сказати, що ще віками ми їх не бачили кращими, щирішими, як тут цього вечора... Український народний хор знаменито зарепрезентував народне мистецтво України перед лицем Закарпаття».

...А вже, доки ми їздили, надійшла золота осінь. Гори горять! Зачервонилися — мов підфарбовані. Не зчулися, як пролетіли дні. Швидко злинув час. Ми від'їздимо.

Прощавайте гори!..

До побачення!

ОДЕСА—МОЛДАВІЯ—БУКОВИНА—МОСКВА

Осінь. Дощі. Холод. Кружляє жовте листя. В Києві продовжують розбирати зруйновані війною будинки. А нові тротуари вода змиває до блиску.

Ми знову — за партами.

Будні. Трудові. Тиждень за тижнем.

От і друга наша зима.

У березні — звістка: Григорію Верьовці надається почесне звання Заслуженого діяча мистецтв УРСР.

Окрилений, Григорій Гурійович глибше поринає в роботу. Навчає. Керує. Творить.

...Їдемо до Одеси.

На вокзалі нас саджають у заляпані вапном машини й манівцями везуть хтозна куди. Вже й місто позаду. Зупиняють. Куди не глянь, ніде нічого подібного до жител нема.

— Отут покищо переб'єтесь,— каже собі в рукав адміністратор, тичучи пальцем на спалену в час війни «коробку» будинку. Зараз привезуть матраци. Трохи незручно... Війна... Відпочивайте.

Стоїмо. Оглядаємо «готель». Три розбиті п'ятиповерхові будинки оточені муром, на якому — колючий дріт. З «коробок» тхне смородом. У дворі — сміття, ганчір'я, кінські кістки, копита. Поки жартуємо, дивуємось, обурюємося, до нас підходять люди, з неприхованою цікавістю розглядають. Від них дізнаємося, що це район відомої «молдаванки», що в цих будинках колись були полонені...

— Нам говорили, що сюди приїдуть якісь туристи. Оце ви й будете?

— Так, так: «туристи»...

— Та щось ніби й не схожі?.. По-нашому балакаєте...

— Ми, тіточко, емігранти з Канади,— видумує наш витівник Павло Кучеренко.

Люди щиро співчувають нам.

Доки ми тут розмовляли, як з моря набігли хмари, вдарив грім, полоснув дощ. Хочеш — не хочеш, а біжи ховатись в одну з «коробок». Збиваємося в кутку, де ще вціліло трохи стелі. Поспішають за нами і Григорій Гурійович з Елеонорою Павлівною. Підбігаємо до перекриття, а тут ще гірше. Даху нема, розмиті уламки стель падають, течуть брудні патьоки.

Хор збивається в одному, ще сухому місці, сподіваючись тут перечекати зливу. А вона посилюється. Грім, блискавки. Ось ринула вода. Дівчата — в лемент! Тут же мовчки стоять згорблені Григорій Гурійович і Елеонора Павлівна. На всю Одесу для двох хормейстерів не знайшлося притулку...

Згодом у обгорілому вікні з'являється чоловіча голова. Пильно дивиться на нас, далі каже:

— Що ви за люди? Як ви сюди попали?

Помітивши Григорія Гурійовича, голова заойкала:

— Ой, ой, ой! Я наче десь бачив вас... Добрий день! Негайно втікайте звідти, бо ця коробка аварійна! Обережно, не всі разом: щоб не обвалилося...

Наш рятівник — директор місцевого музучилища. Він знає про хор. Пропонує ночувати у нього в училищі.

Оговтавшись, посилаємо до Києва телеграму.

Уже літаком прибуло філармонійне начальство. А нашого «адміністратора» з обіцяними матрацами нема...

Гіркота запала в душу. Але, концертуючи по місту, бачимо, як палко, як захоплено приймають нас одесьці,— образа на ту «зустріч» стихає.

Ми співаємо і «Розлилися круті бережечки», і «Ходить орел понад морем», і «Ой ходив чумак сім літ по Дону», танцюємо «Херсонський гопак», веснянки.

Вокзал. Вагони. Перегони — і ми у Молдавії.

Базари. Гомін, говір. Усе — мальовниче, балакуче, жваве, привітне. Земля винограду, «дойн», скрипок, танців.

Хор — у вирі концертів. Оце — наша справжня історія й робота. У кожної професії, мабуть, є таке.

Особливо люблять записану нами на Закарпатті «Як ішов я з Дебрецена додому».

...Знову — вокзал. «Так-так» колеса вагонів цілу ніч. До Буковини. Але тут мандрівка хору припиняється: нас викликають до Києва. З'ясувалося: Народний хор запрошено взяти участь у концерті, присвяченому XXIX роковинам Жовтня.

Готуємося що є сили. Розуміємо: це для нас — екзамен. Гарячкуємо.

...Москва. Ну, що робиться в наших серцях, коли за винятком чотирьох-п'ятьох хористів, ми вперше в цьому великому місті, в столиці Союзу!! Хочеться скрізь побути. Ми — сюди, ми — туди! Часу у нас мало. Рух тут швидкий, все поспішає, людей — море.

Раптово скликають. Репетиція! Кожен з потрійною енергією готується до концерту.

Але — даремні наші сподівання. Ми ж не знали, не відали, що нашого адміністратора член урядової комісії суворо попередив: точно о 18 годині всі учасники зведеного концерту мусять стояти на сцені.

«Наш» розпорядник-господарник на цю годину тільки-но привозить нас зі всім реквізитом до Великого театру... Комісія глянула на цю «дисципліну» та й каже:

— Ви запізнилися.

Пояснень не слухають. Та це й зрозуміло: у них — величезний відповідальний концерт. Чи ж ми одні?

Хоч плач, гризи лікті...

Та недобрий же ти, лихий чоловіче, «адміністраторе!» Чи ж маєш ти право так «крутити» долею цілого мистецького колективу?!

Даємо кілька концертів у робітничих клубах Москви, в редакції газети

«Известия». Її газетярі нам говорять, що вони здивовані, чому такий «прекрасний» хор не взяли до святкового концерту...

Тільки повернулися з Москви до Києва — ще один удар.

Вийшла постанова про відновлення роботи Державної української капели бандуристів. Художнім керівником і головним диригентом її призначено нашого директора Олександра Міньківського. Досвідченого музику. Видатного хормейстера. Знавця народної пісні. Та це ще не все,— десятьом кращим інструменталістам хору запропоновано місця в капелі... І дехто пішов.

Ми, таким чином, значно знесиліли. Припинили концертну діяльність.

І якби не республіканська олімпіада художньої самодіяльності, де головою журі наш Григорій Верьовка, хтозна, як би ми й підвелися знов на ноги.

Тепер треба вчити новачків.

СМУГА ВИМУШЕНОГО ПЕРЕПІДГОТУВАННЯ

У хорі — не до гастролей. Залатуємо «дірки». Знову зіспівуємося із оркестром, «притираємося». Боремося із плинністю кадрів.

До хору прибувають двоє цимбалістів — Яків та Іван Золотаренки, бубніст Павло Дубровенко. Наш Іван Антоновський робить із них для хору яскраву бориспільську, як він каже, фарбу — своєрідне народне тріо. Нові музики привезли нам із свого села Вишеньок оригінальні, достеменно українські польки. Як заграють — дух радіє.

Повеселішало.

І щоб то, здавалося, простенька полечка, а вже у колективу — немов творчої повені прибуло: піднявся тонус, сильніше звучить гама, чіткіше інтонування.

Гастрольну «прогалину» Григорій Гурійович заповнює тим, що оранжирує й розучує з хором зібрані на Закарпатті народні пісні: «Чи чули ви, миле браття», «Широкий мосточок заломився», «Ой ходила я по садочку», «Ой на горі жита много», «Ой піду я до Ясиня». До програми майбутніх концертів хору включаються й нові народні пісні східної України.

Верьовка пише у ці дні пісні із Воскрекасенком («Дівчата з Донбасу»), і з Стельмахом («Гей, дівчата чорноброві», «Прославну пісню»), із Білоусом («Вітаймо Велику Жовтневу річницю»).

Продовжуючи пошуки нових і нових форм природності — точніше народності, Григорій Гурійович починає добирати такі пісні, які хористи не просто співали б, а, відтворюючи їх, подавали, творили певні сценічні картини, або, як він каже, дійство.

У нього увесь час — безліч ідей, пропозицій, задумів.

Він говорить, що відчуваючи природу мелосу української народної пісні і ладо-гармонічну основу нашого співу, наш хор повинен виобразити оригінальний тип сучасного українського народного співу. Це — надзавдання. Його треба бачити перед собою завжди, як моряки бачать маяк, наближаючись з морського виру до бажаного порту.

ДНІПРЯНИ НА ВОЛЗІ

Всесоюзне гастрольне бюро запропонувало Народному хорові поїхати з концертами по землях Російської Федерації, зокрема у міста понад Волгою.

Гастролі розпочинаються в Ярославлі. Місто приймає хор з інтересом. Росіяни знають, яка багата українська пісенність. Вони буквально зачаровуються повінню нашої музики. На концертах — багатолюдно. Квитків не дістати.

Горький. Йдучи понад Волгою, випадково натрапляємо на будиночок, де меморіальна дошка повідомляє, що в 1857—1858 роках, повертаючись із царського заслання, тут перебував Тарас Шевченко.

Це сталося так несподівано, що ми немов відчули слово Тараса Григоровича.

Оглядаємо. Догадуємося, чому Тарас аж на цій околиці знайшов собі кімнату, а не десь у центрі міста. Тут і річка, і широкий луг за нею, і мости, і маячіють села. Неначе над Дніпром.

Поспівавши горьківцям і сормовцям, сідаємо знову на пароплав і гойдаємося на волжських хвилях до Казані.

Притихла, задумалася Волга, слухаючи пісні з Дніпра.

Казань. Щиро кажучи, ми потерпали за успіх свого виступу. Мови тут не те що української, а часом і російської не знають. Але перший же концерт розвіяв побоювання. Послухати «хор з України» виявилось стільки бажаючих, що концерти попереносили до приміщення цирку, бо там можна було розмістити 3000 слухачів.

Волзька хвиля несе нас до Каспію. Береги — як книги про цей край. Нас зворушило те, що у пресі Татарії вийшли похвальні рецензії про хор.

На високому березі забіліло місто. Пароплав густим басом сповістив, що їдуть гості.

Ульяновськ. Входимо в місто.

— Тут жив Ленін.

— Да. Жил, работал... Он ходил по этим же улицам, по которым идете нынче и вы,— розповідає супроводжуюча нас ульянівка.— «Здесь каждый камень Ленина знает», — цитує вона Маяковського. — Сейчас я вас проведу к домику Ильича.

...Одноповерховий чепурний дерев'яний будиночок, оперезаний парканом. Вузенька хвірточка з великою залізною клямкою. Нас зустрічають, вітають.

— На что бы вы не посмотрели, все здесь сохранено так, как было при жизни Владимира Ильича.

Здається, ось-ось із своєї кімнати вийде Ленін, привітається, закладе одну руку за жилетку, другу в кишеню штанів й скаже: «Приветствую! Приветствую!»

По першому ж концерті в ульянівців так розгорівся «апетит» до української пісні, що вони пропонують подвоїти число концертів. Але гастролі є гастролі, і план є план. Післязавтра нас чекає інше місто. Тоді погоджуємося давати денні концерти.

Успіх. Як то приємно артистові, коли успіх!

Пізньої ночі відпливаємо.

Куйбишів.

І враз — Сталінград. Розвергнуте бомбами, снарядами, мінами, обгоріле каміння. Так ось де — в клекоті металу й цегли — вистояли герої Сталінградської битви — найбільшої битви XX століття.

Ступивши на землю, политу кров'ю витязів-оборонців, схиляємо голови й завмираємо у хвилинному мовчанні. Перебуваючи у цілих, не поруйнованих верхньоволзьких містах, ми трохи забули про війну. А тут вона показала нам свої рани.

Розселяють по квартирах (про готель тут ще й мови не може бути). Хоч люди й самі сяк-так влаштували собі помешкання— приймають нас охоче.

...Десять днів знайомимо жителів найбільшого міста на Волзі з українським народним мистецтвом, творами сучасних українських композиторів. Слухають уважно, дякують поважно. На концерти йдуть сім'ями. От що означає зголодніти за мистецтвом. Ті, хто був на краю життя й смерті, по-особливому цінують пісню, музику.

Заключний й водночас прощальний концерт хору відбувається у новозбудованому театрі.

Проводжають. Дають хліб-сіль на дорогу. Бажають щастя, усього доброго в житті — бажають вагомо, значуще. Слово щире, глибинне, озонне, навіки зостається в душі.

ТРИ СЮРПРИЗИ

Гастролі закінчилися. Повертай руля!

Нам кажуть, що найкраще добиратися із Сталінграда до Києва через... Воронеж. Далі — на Харків, а там уже — прямо до Дніпра. Це залізничники. Вони, видно, знають. Пояснюють: іншої дороги в цих краях покищо немає.

Воронеж — то й Воронеж.

Тільки-но приготувалися виходити з вагонів, як нас попереджують, що зараз відбудеться якась урочиста зустріч. Яка? Хто ще знає, що ми тут? Проїздом.

...Квіти. Артистичні (професіональна риса поведінки) — обійми. До Григорія Гурійовича вітається... хто б це знав? — сам Массалітінов!

Це — Воронезький російський народний хор — найстаріший співоцький колектив РРФСР, з якого бере початки хор імені П'ятницького, довідався про нашу мандрівку й вирішив зробити нам приємний сюрприз — запросити «спешиться» й завітати до їхнього міста.

Ми охоче... Та чи готові ми виступати перед публікою, вихованою на массалітіновському співочому кредо? Вимоглива це, напевне, публіка. З особливим смаком...

— Все покажет первый же ваш концерт,— підбадьорюють нас массалітінівці.

Згода.

Ну, держися, шапко, на голові!

Виступаємо. Зібрано, уважно. Григорій Гурійович то настовбурчить вуса, то посміхнеться-заохотить.

Немов би «беремо» публіку.

Ще.

Ще!

Квіти на сцену! — Ура!.. «Браво!» — слава богу... Відчуваємо: постаралися.

Крім хорової техніки як на нашу заслугу нам указують на рідкісну ладо-тональну стійкість та мелодійну незаспіваність виконуваних народних пісень. Це вже й зовсім радує: то — оцінка професіоналів, колег по шуканнях.

Спасибі вам, воронезькі хоровики. Ваше слово упевнило нас у вірності обраного творчого шляху!

...Правду кажуть люди, що щасливі не помічають часу. Отаке і з нами. Не зчулися, як уже осінь. Очам не віримо, виглядаючи із вагонів. Бо тільки тепер, по абсолютному закінченню гастролей, кожен став просто подорожнім, який так скучив за домівкою. Так-от так-таки й є: уже он, попри колію, на деревах листя пожовтіло. Немов зашарілися берізки... Загорівся клен... Здається ж, тільки учора нас проводжали у Києві з бузком. Проспівали ми, знати, весну, літо, що й не зогляділися.

Київ! Золотоглава Лавра з-за Дніпра. Вокзал. Обійми.

Вдома!

А в нашій «домівці» новина: Григорій Гурійович з цієї осені — професор Київської консерваторії по класу хормейстерства.

— Відсьогодні, товариші, готуємося до концерту, присвяченого XXX річниці Жовтня,— повідомив він нас.

Готуємося. Величезна програма. Цілі дні «на ногах». Чимало треба розучувати нових крупних творів. Це — кантата, присвячена XXX річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції для солістів, хору та оркестру народних інструментів, «Урожайна святкова», «Величальна» Стельмаха—Верьовки, «Застольна колгоспна» Новицького—Глушкова, «Дівчата з Донбасу» Воскрекасенка—Верьовки, «Пісня про Вершигору» Лефтія—П. Майбороди.

Я готую сучасну «Думу про двох сестер», а Володимир Кабачок — українську історичну пісню «За горою за крутою».

Танцюристи покажуть народні танці «Катерина», «Козак», «Аркан», «Коло» і «Плескач». Дівчата — народні пісні: «Ой за гаєм, гаєм, гаєм зелененьким», «Ой сад-виноград», «Ой на горі льон», «Ой на горі та сухий дубик» — із записів Батюка, Лятошинського, Верьовки.

Черговий концерт в Київській опері пройшов блискуче. Тепер уже ми — відома мистецька одиниця. Його керівника Григорія Верьовку нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

ЛАВРОВИЙ ВІНОК

І маршальський таївся жезл ясний
в похідній сумці простого солдата.

Максим Рильський.

Послідовники з'являються тоді, коли є що наслідувати. Так сталося й з Народним хором.

Коли ми тільки-но «зачинали», то Григорій Гурійович мав на оці й такі здобутки своїх попередників, як хорова практика Порфира Демуцького (Охматівський народний хор), Дмитра Ревуцького (Іржевецький народний хор), Василя Верховинця (Жінхоранс, отой, що з ним ще до війни Оксана Петрусенко співала «Очерет лугом іде»), Нестора Городовенка («Думка», коли вона окремі народні пісні заспівувала альтами) та, певне, й пошуки Олександра Кошиця та ін.

Працювали, шукали.

І от чуємо за нашим зразком на місцях організовуються Закарпатський, Буковинський, Волинський, Прикарпатський народні хори...

На черговій олімпіаді художньої самодіяльності — що не хор вийде, то й просто копія (за побудовою і стилем) нашого хору. Наросло як після теплого весняного дощу! Отже, зерна потрапили на родючий грунт!

Характерна деталь: співають самодіяльні хори «під Верьовку», але кожен має своє особливе забарвлення. Останнім часом до нас часто зверталися школи, районні відділи культури, правління будинків культури, окремі хори, щоб допомогли їм. Обухівці були першими нашими підшефними. Їм ми надсилали репертуарні збірники, відряджали диригентів, консультували. Та й у гості запрошували до себе. До нас линули талановиті співці й музики з народу. З них утворилася творча група. Ми мимохіть стали своєрідною лабораторією, де досліджується й «настоюється» і українська народна пісня, і створена сучасними композиторами.

Майстер-конструктор бандур Іван Скляр після багатомісячних шукань робить винахід: оригінальний механізм для перестройки бандури!

Тепер із «однобокого», діатонічного інструменту українська бандура стає хроматичною. Раніше вона не «брала участі» в оркестрі. Віднині механізм перестройки відкрив їй семафор в оркестр народних інструментів.

В нашій оркестровій групі тривала ентузіастична дискусія про майбутнє бандури. Одні (як Юрій Барташівський) мріяли про такий з неї інструмент, який би перестроювався у потрібній тональності в час гри; інші (як Іван Антоновський) вважали за непотрібне «насилувати» природу традиційного інструменту і радили здобувати, удосконалювати її поліфонічність виробленням високої техніки гри; треті вважали бандуру архаїчним інструментом, який ніколи не піде у ногу з віком.

Скляр розрубав «гордіїв вузол». Його пристрій омолодив бандуру, продовжив їй вік до безконечності!

Та й звучання її тепер достоту естрадне, і на вигляд «бандура Склярa» стала просто-таки фешенебельною — недарма ж самого майстра нарекли «Українським Страдіварі».

...— Нам до Григорія Гурійовича... Можна? — звертаються до хористів незнайомі юнаки.

— А навіщо він вам? — запитуємо.— Хто ви?

— З консерваторії... Будемо у вас проходити практику диригування. Стажируватися...— пояснюють.

Були вже у хорі студенти-практиканти й з інших мистецьких учбових закладів республіки.

Ми стаємо «підприємством по випуску хормейстерів». З ними особливо багато працює Елеонора Павлівна.

...Йдуть і йдуть до нас люди. Просто морський приплив. Мужніємо.

І тут — виклик на ще одні гастролі до Російської Федерації.

Готуємося. Григорій Гурійович, окрім народних, і своїх пісень понаписував: «Про Меланку» й «Пісню семисотенниць» (на текст С. Воскрекасенка), «Комсомольці, вперед!» і «Пісню про єдність» (на вірші П. Воронька), «В мене, люди, сім невісток» (на слова М. Польового).

Композитори обирають Григорія Верьовку головою СК України, союзна спілка композиторів — членом правління. Він же і депутат Київської міськради. Росте авторитет нашого керівника!

Тимчасом всі свої сили Григорій Гурійович віддає хорові. Наполегливо відновлює в його репертуарі, а відтак і в усьому нашому культурному житті такий жанр народної творчості, як танки, хороводи. Величні, барвисті картини.

Любо глянути.

...Москва. Ми вже знайомі.

Тепер нам надають найкращі концертні зали, зосібна й залу ім. Чайковського.

Далі — Калінін — Володимир — Гусь-Хрустальний — Тула — Пенза.

Ще ніде ми не мали так багато замовлень на давні народні українські пісні, як тут. Ось — деякі: «Реве та стогне Дніпр широкий», «Думи мої, думи мої!», «Сонце низенько», «Повій, вітре, на Вкраїну!», «Їхав козак із Дону додому», «Закувала та сива зозуля», «Взяв би я бандуру», «Поза гаєм зелененьким» і багато-багато подібних.

В Гусь-Хрустальному хор запросили на завод по виробництву кришталевих виробів. Показують. Хоч і цікаво, але надто вже важке виробництво! Особливо дістається робітникам, які працюють у цеху, де розмелюють пісок на біле-біле борошно. І — тим, де вже тече рожевий «мед» скла. Одне слово, світле, ніжне, прозоре, дзвінкомалинове кришталеве диво доводиться виробляти ледь не героїчно. Чи не таким є і «продукування» нашого, хорового мистецтва?.. Бо чи хто віда, як хто обіда! Що, буває, у артиста після щогодинних «соль-мі-сол'ів» вже не тільки сил невистачає, а й світ стає йому немилим. Артист же, якщо він справжній, продовжує «лупати ту скалу». А слухачі в переповненій залі про все те, залаштункове, навіть і не здогадуватимуться. Ото ж чи не найважча робота на світі — добувати красу! Красу слова! Красу пісні! Красу барви!

...Повертається хор на Україну з грамотами, численними дарунками, схвальними пресовими й усними відгуками слухачів. Радість! Безмежна радість! І раптом — найвищий вияв її — Г. Г. Верьовці присуджено Сталінську [1] премію! Першого ступеня!

З такої нагоди — ветерани пригадали увесь свій шлях, діяльність. І заспівали —просто так, «для себе». Скільки цікавого було. Скільки миру об'їздили. А як приймали! Яке захоплення, яка вдячність! З душ — немов тисячами й тисячами хвилі — невичерпно! Таки народ — океан...

Для подорожей хористи розучили якомога більше народних пісень: партизанські «Ой у лісі зеленому» (записана в Київській області), «Пісню відважних ковпаківців» (записана у партизанів Ковпака), «А в полі береза», «Ой у полі криниченька», «Ой чия то хата біла» (київська), «Ой по горі, по горі» (чабанська), «Удень я працюю» і «Пожену я сиві воли до води» (дві пісні Київської області, які співають дівчата під час роботи на буряках), «Гей, люди їдуть по ліщину» і «Ой, сад-виноград» (з Житомирщини), «Гуцулка Ксеня» (із Закарпаття), «Про Купріяна» та «Про дівчиноньку» (мої, вінничанські).

Недаремно Григорій Гурійович при першій-ліпшій нагоді достеменно «паспортизував», як у фольклористів говориться, кожну народну пісню. Скажімо, й раніше, коли ми співали пісні «Зажурилась Україна», «Розлилися круті бережечки», то зазначали — «історичні пісні про татарську неволю. Збірник В. Антоновича та М. Драгоманова. Мелодія із збірника М. Лисенка». «Ходить орел понад морем» — «записана у Ворошиловградській області». «Сирітка» і «Ой ходив чумак сім літ по Дону» — «записав Порфир Демуцький в селі Багатирці Таращанського району від лірника Рідька». «Пливуть хмари із Полтави» і «З того часу, як женився» — «записав Порфир Батюк у Полтавській області. «А в полі береза» — «записав Михайло Гайдай в селі Пилипочі Київської області». «Ой у полі криниченька» — «записана в селі Рогозів Київської області». «А хто бачив, а хто чув» — «записана від Юхима Балценка з села Андріївка» і т. д.

Так і в цьому «українському концертному турне»: записи, записи, записи.

В Смілій, Черкасах, Вінниці, Гребінці, в тамтешніх селах записуємо нові українські пісні. Деякі включаємо до свого репертуару.

КОНКУРСИ

Конкурс — і замінюють одних співаків, музикантів, танцюристів іншими. До хору прийшли молодші, інші. Переформувавши свої сили (тепер у нас — 90 співаків, музикантів і танцюристів), колектив готується у нову концертову подорож. Ленінград, Карело-Фінська РСР [2], Естонія, Латвія, Литва, Білорусія.

---

[1] Колишня назва Державної премії.

[2] Тепер Карельська автономна республіка РРФСР.

Готуючись до цієї мандрівки, розучуємо по одній-дві пісні друзів, до яких їдемо. Добір карельських, естонських, латиських, литовських, білоруських пісень, опанування ними доручено Скрипчинській, яка знає багато мов.

Де вже ми находилися, то це в Ленінграді. Тут з Україною, з українською культурою зв'язано дуже багато чого. Українські науковці, лікарі, письменники, артисти зробили величезний вклад у виображення його культурного обличчя. Гребінка, Сошенко, Григорович, Семен Гулак-Артемовський... Та хіба можна перерахувати всіх.

Тут року 1839 написані геніальні рядки великим Кобзарем:

Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!
Нащо стали на папері
Сумними рядами!

Та, напевне, половина всієї україніки XIX століття творилася тут, в тодішній столиці Російської імперії. Тож-то є нам що дивитися у ленінградських музеях, бібліотеках, архівах.

Кожну вільну хвилину використовуємо на те, щоб якнайбільше побачити, почути, пізнати в цьому місті.

...Смольний. Колиска соціалістичної революції в Росії... Зимовий... Ермітаж... Ісакіївський собор... Пам'ятники на Невському проспекті... Літній сад... Академія художеств... Філармонія із всесвітньо відомим симфонічним оркестром...

Концертуємо переважно на сценах робітничих клубів. Вимогливі ленінградці високо оцінюють наші виступи. І це вельми підбадьорює.

— Я ще сам пригадую,— розповідає слухач концерту Панас Гривченко, що робилося тут, коли приїздили театри Кропивницького, Старицького, братів Тобілевичів. Дістати квиток — була велика проблема. Я й сьогодні ледве випросив один. Для себе... Молодці ви! Гарно співаєте. Живе Україна!..

Доки ми розмовляємо з дідусем, Григорій Гурійович уже в справжньому полоні: колеги-музиканти, теоретики хорового світу, просто любителі мистецтва засипають його запитаннями.

Мешканці Ленінграда ввічливі, люб'язні. Ніколи і нікому не відмовляють в допомозі. Всім цікавляться.

На все добре вам, дорогі друзі!

До побачення!

...20 червня у Карельському місті Сегежі. Сюди тільки-но докотилася весна.

Нас зустрічають з букетами пахучого бузку.

Друга година ночі, а надворі... видно. Таки не сутінки, не просвіток, а справжнісінька днина. Читаємо газети просто неба. Щоб заснути, затуляємо вікна, утворюємо собі «мікроніч». А ранком видно якось наче предметніше. На обрії — мальовничі, казкові озера Карелії.

Ми — у калейдоскопі «гастрольних злетів». Естонія, Латвія, Литва... Як на екрані кіно. Щоразу — дивина: інший народ, інші звички, побут... В краю давніх співочо-хорових традицій, європейськи вихованого, але

й європейськи вимогливого слухача ми з особливою ретельністю дотримуємося своєї концертної виправки, щоб, боронь боже, ніс на квінту не повис.

Та і як приємно, коли ми маємо похвалу фахівців «за колорит, стрій, ладо-тональну оригінальність». А ще нас тут виручає те, що ми в кожному концерті співаємо естонські, латиські, литовські пісні рідною мовою господарів. Видно, їм приємно це чути.

...Білорусія. Наші сябри. Вітебськ, Орша, Мінськ, Могильов, Бобруйськ, Гомель. Виконуємо білоруську «Ой хацела менє маць», «Думу про визволення України», «Думи мої, думи мої». Дуже люблять білоруси українські пісні. «Дівчино моя, переяславко» у нас іде із танцем. На «біс» приймають і танці «Гопак», «Коломийки», «Катерина», «Аркан».

...Потяглися в небі міріади срібних ниток «бабиного літа». Майже в кінці гастролей, уже в Коростені, до мандруючого хору надходить телеграма: «Залишайте все тчк Негайно повертайтесь Київ тчк».

І ми — вдома.

— Що трапилося?

— Хор запрошує Москва. Для участі у відповідальному концерті...

Давши кілька важливих концертів у Москві, повертаємося.

Знову радість: Григорія Гурійовича нагороджено орденом «Знак пошани».

Так-от минає цей рік.

ВОНИ ПРОСЯТЬ ПІСНЮ

Відгастролювали ми влітку, сидимо на «зимовій перепідготовці» в Києві, а про Народний хор все більше й більше відгуків. Багато хто хоче не тільки по радіо, а й побачити «своїми очима». Поки наша дирекція сушила голову над вибором нових гастрольних маршрутів, вони прийшли самі. Ось перший.

«Волга просит к себе певучих посланцев Днепра-Славуты»,— пишуть волгарі, закликаючи на гастролі.

Готуємось.

Шиються «костюми-регіони». Кожен костюм такий, який він віками малювався у тому, чи тому регіональному районі України. Жіноцтво на підмостках у першому ряду. Кожен жіночий костюм — то витвір українського народного декоративного мистецтва. Глянуть із зали, і по костюмах побачать, якою розмаїтою, щедрою є Україна. А хто розуміється глибше на народних костюмах, той безпомилково розрізнить наддніпрянські, слобідські, подільські, буковинські, гуцульські, бойківські, лемківські, закарпатоукраїнські, цільно витримані в характері декору, національні строї.

А проміж цими, основними типами одягу прозвані останнім часом «обласні» відмінності: полтавський, вінницький, чернігівський, кримський костюми... Усе це підготували для Народного хору наш художник Федір Олексієнко і великий знавець українського народного мистецтва, поваж-

ний митець Анатолій Петрицький. Він же намалює нам і рекламу, на якій планує зобразити співливу українську дівчину у вінку й довгих різнокольорових стрічках, що розвіваються на вітрі й немов підносять її на крилах.

Готуючись до гастролей, виступаємо з концертами на численних нарадах, що раз-пораз скликаються у Києві, перед воїнами, у робітничих клубах. На репетиціях удосконалюємо вміння співати без диригента. Верьовка поповнює репертуар хору власними піснями: «Наше поле» і «Про Олега Кошового» на слова Стельмаха, «Урожайна хороводна» та «Грузії» на вірші Тичини, «Ковалі» на текст Воронька, «Про Миколу Бредюка» й «Як затьохкав соловейко», задумані Воскрекасенком. Гармонізує народні пісні «Ішов козак потайком» (українська) і «Ой ти, кохання» та «Якби ж то я знала» (чеські).

Знову ми в Москві. Планувалося — проїздом, але де там! Хтось довідався і ось ми вже виступаємо.

...На Волгу виходимо в Ульяновську. Майже на кожному концерті відзначають наше зростання порівняно з гастролями 1947 року. Ульянівці так сплановують виступи, щоб нас могли почути якнайбільше слухачів.

За «ульянівським» планом працюємо і в Куйбишеві.

Саратов. Тут Григорій Верьовка раптом натрапляє на слід свого учителя Б. Л. Яворського. Він довідується, що старий професор жив у цьому місті, працював, а 1942 року захворів і помер. Похований на цвинтарі, розташованому на високій горі над Волгою. З групою хористів Григорій Гурійович вирушає на розшуки могили... Виявилось, що вона недалеко од мавзолею Чернишевського.

Сивоголовий учень завмер перед могилою вчителя. Мовчить наш маестро. Мабуть, лине думками у свою молодість, оглядає ниву свого життя...

Повернулися до Києва і застали листа, над яким задумалися. Криворізці нарікають, що «ви їздите скрізь, тільки не до нас», «про всіх складаєте пісні, тільки не про нас».

— Ось вам і новий маршрут! — говорить Григорій Гурійович дирекції хору.— Складений життям.

Кривий Ріг. По місту біля кожної нашої афіші — купками люди. Отже, не байдужі.

Відспівує останній дзвінок. Гасне світло.

— «Пісня про Криворіжжя»!— проголошує Ліда Заболотна. Зала на мить завмерла. Пісня для слухачів — відкриття. По хвилі, наче хто скомандував, попідхоплювалися з місць і слухають пісню про працелюбних, сердечних криворізьців.

В антракті дякують Григорієві Верьовці за пісню, підносять квіти. Тиснуть по-шахтарськи руку (так, що аж пальці терпнуть), бажають доброго здоров'я, успіхів.

Хор продовжує концерт. І кожен номер — під оплески. Даремно дехто із адміністраторів Київської філармонії казав перед виїздом, що «серед гірників чи матимуть успіх українські пісні». Нехай би вони зараз зиркнули в залу!

Понад місяць хор концертує на руднях.

У гірників давня традиція. Якщо кого вподобають, то нагороджують шахтарською лампочкою. Такі нагороди «освітлювали» нам нині шлях до Києва. А Григорій Гурійович — став ще й почесним шахтарем. Крім того — папка газет із статтями. Чемодан «записок із зали».

До речі, про записки. Не минає жодного концерту, щоб вони десятками не летіли на сцену. Григорій Гурійович по виступі перечитує їх. Це його улюблене заняття. Звичка. Він дізнається, яких пісень хочуть слухачі, як взагалі вони ставляться до української пісні, хору. Складаючи нові програми, художній керівник все враховує. Оновлюються, оживають програми. Повнозвучнішим стає Народний хор.

РОКУ ДЕКАДНОГО

Час працює на нас.
В. Гладстон.

Приходить якось у хор Григорій Гурійович і каже:

— Цього року у Москві відбудеться Декада української літератури й мистецтва... І Народний хор поїде. Це для нас — екзамен. Тож не дозволимо собі скласти його на добре чи задовільно. Тільки — відмінно! А для цього треба зробити стрибок із «царства концертної необхідності — в царство мистецької свободи...»

І розпочалося. Хор переходить на двозмінну роботу. Тільки це — не дві заводські зміни, де одні робітники відпрацювали 8 годин і пішли, а на їхнє місце прийшли інші. У нас робітники одні й ті ж, а «зміни» міняються...

Верьовка із Воскрекасенком написали «Пісню про врожай буряків» і «Пізно схаменувся». Згармонізовано також українські народні «Місяць на небі», «Рибалка молоденький» і «Ой ходив чумак сім літ по Дону». Переглядають програму численні комісії. Проходить вона через горно слухачів по клубах сіл і міст.

У зв'язку з Декадою Комітет у справах мистецтв Української РСР видав брошуру (російською мовою) — «Государственный украинский народный хор». Перша друкована праця про наш колектив. Автор її — кандидат мистецтвознавства Микола Гордійчук. У брошурі, зокрема, вказується, що вже з перших концертів Народного хору «слухачів захопила невідома доти у професіональних колективів манера виконання, яка повністю відтворює стиль народного співу. Мальовничі підголоски, дзвінкий, голосистий «вивід» надавали кожній пісні широке, як степ український, звучання». І далі:

«Репертуар Державного українського народного хору складається із великої кількості дореволюційних та сучасних народних пісень і танців, а також пісень радянських композиторів. Народні пісні по більшості виконуються в оригінальній народній аранжировці, з художньою передачею

особливостей народного хорового співу, з виявленням своєрідних барв так званої підголоскової поліфонії...

Поставивши перед собою завдання розробки й популяризації музичного фольклору українського народу, увесь виконавський склад зосереджує увагу на тому, щоб найправдивіше розкрити зміст тієї чи тієї пісні, передати її самобутність і неповторну красу.

Звіт перед столичними слухачами,— наголошується наприкінці брошури,— накладає на Державний український народний хор нові обов'язки у підвищенні ідейно-художнього рівня виконання, у збагаченні репертуару кращими зразками пісеннного фольклору, а також піснями композиторів-класиків та радянських композиторів».

Майже одночасово українською мовою підготовлено (нам у хор принесли сигнальний примірник) брошуру Г. Кисельова — «Державний український народний хор», в якій також стисло розповідається про шлях колективу, його концертну діяльність, аналізується репертуар, окреслюється творче обличчя.

Якраз перед від'їздом зайшла до нас цікава на вигляд жінка. Назвала себе Надією Бугайцевою. Пропонує прослухати, як співає.

Слухаємо жартівливу «Продай, милий, сиві бички». Голос — диво! Так заспівала, що її одразу приймають до хору. «Це — справжня знахідка. Істинно для хору. Наша співоча емблема»,— говорять у колективі.

А треба знати, що наш брат, артист, мало кого визнає. Відверто кажучи, майже нікого, окрім себе...

Декада відкрилась в Колонному залі Будинку Спілок.

Виступаємо. Напружені, як струни. Зібраність, мов на екзаменах. Слухачів — повнісінько, по вінця залі. Шостий твір «бісуємо»! Бугайцева з «Бичками» виходить тричі! Москва заполонена її співом.

Даємо самостійні концерти в залі імені Чайковського, Палаці культури автозаводу, на естрадних майданчиках парку імені Горького, у консерваторії, у Клубі літераторів. І скрізь — овації «Бичкам» Бугайцевої. Слід заховати подалі свої заздрощі й сказати, що співає гей же добряче! А ще ж як вийде на сцену, як візьметься в боки та як поведе бровою, плечем, скаже-прикаже «бо я панського роду: п'ю горілочку, як воду»,— то й вся зала гине... Високий вроджений артистизм. Вигляд — море симпатії. Одне слово, Надія створила образ, який сміливо можна прирівняти до гулак-артемівської Одарки.

А сьогодні співали «Вечорниці» в драмі Шевченка «Назар Стодоля», яку ставлять тут франківці. Трапилося неочікуване: наш спів викликав таке захоплення зали, що раптом «Зозулю» вимагають... на «біс». Що робити? Адже,— Декада. Йде п'єса. По «Зозулі» має розгортатися інша дія. Але зала нічого й знати не хоче. Одспівалися вдруге. Тоді «пішла» далі п'єса. За це нам, до речі, дісталося на горіхи.

...Десять днів — десять листочків календаря. Москва визнала Український народний хор кращим мистецьким колективом Декади. Залишають на заключний концерт. Взагалі Народний хор уже прирівнюють до «Думки», ставлять ці два колективи поруч.

Знову сцена. Але вже Великого театру. Публіка приймає бурхливо. Добре зарекомендувала себе на Декаді танцювальна група. Її посилають

у Берлін, на третій Всесвітній фестиваль молоді. Таким чином, Український народний хор виходить на міжнародні концертні сцени.

З Радянського Союзу у Берлін їде 500 юнаків і дівчат. На кожній залізничній зупинці молодь випурхує з вагонів, на перонах їх зустрічають ровесники. Вже за хвилину перон — танцювальний майданчик. Гримить мідь оркестру, гупає бубон.

Ось і Берлін. Він іще у руїнах, але життя пульсує. Як же стрінуться діти батьків, які вогнем зустрічали один одного на фронтах Вітчизняної війни?..

Німці влаштовують радянській молоді таку зустріч, що аж дух захопило. Як тільки наші хлопці й дівчата вийшли з тунелю на майдан,— назустріч їм ринуло море молоді, скандуючи: «Freindschaft!», «Дружба— мир!». З цього моря, як Афіна з голови Зевса, виплило 500 молоденьких матерів-німкень. Вітають з прибуттям. Передають дівчатам своїх немовлят. Беруться попід руки й заходять разом з ними до міста.

Коментарі, як кажуть, зайві.

Було багато цікавого, але найцікавіша для нас одна подія. За умовами конкурсу, присутні в залі мають сидіти чемно, без зовні помітного реагування на те, що робиться на сцені. Так воно і було, аж поки не виступили українські танцюристи.

Як вдарили ж наші «Гопака», веселковою бурею на сцену вилетівши, то забулися всі умови. Приміщення затремтіло від грому оплесків. Так танцювальна група Народного хору стала Лауреатом Всесвітнього фестивалю молоді.

Тоді ж таки уряд СРСР нагородив 34 наших артистів орденами і медалями. Верьовку — орденом Леніна. Балетмейстера Л. В. Калініна — орденом «Трудового Червоного Прапора», диригента Е. П. Скрипчинську — орденом «Знак пошани». «Знак пошани» одержала і Надія Бугайцева. Спочатку її прізвища не було в нагородному списку, а Москва вписала.

В коридорі нашої «резиденції» вивішено величезну картину, на якій зображено, як на чумацькому возі сидить увесь хор, на передку стоїть з батогом Бугайцева й поганяє круторогих на високий Парнас.

Григорій Гурійович, прийшовши, спинився напроти картини, стоїть, розгляда без окулярів. Потім накладає окуляри та й каже:

— А я й не знав, що в нас є такі майстри пензля.

Сміємося всі разом.

Веземо чимало нових пісень, танців, народної інструментальної музики до криворізьців. Вони радіють нам знову.

«Успіхові хору значною мірою сприяє неабияка майстерність і висока диригентська культура Елеонори Павлівни Скрипчинської»,— зазначає в рецензії газета «Червоний гірник» від 27.IX 1951 р.

Після Криворіжжя виступаємо на землях Молдавії. До програми додаємо молдавські пісні. Це вельми зворушує братів. Палкі зустрічі. Поетичні промови. Україну й Молдавію порівнюють з «калиною» і «виноградом».

Знову дорога. Буковина. Гуцульщина. Поділля.

Перепочивши, концертуємо на березі кримському.

Е. П. Скрипчинська, Г. Г. Верьовка серед ветеранів хору.

Артисти народного хору дарують квіти героїні колгоспних ланів Олені Хобті.

Почувши, що «Народний хор із Києва» проїздить в їхніх краях, будівельники Каховської ГЕС звернулися до Херсонської філармонії з проханням, аби вона прислала їм «голосних українців».

— Як же ми поїдемо? — затурбувалися.

— Просто.

— Та вже ж заморозки... а «театр» у каховців — на піску...

— Але ж вони запрошують на річницю будівництва ГЕС...

Їдемо!

Прибули якраз на закінчення урочистої частини. Справді, на горі піску нашвидкуруч збита з дощок «сцена».

Холодно. Але співаємо у вишиванках.

Вітер. Та ніхто не ворухнеться. Тільки посвист степовика поза вухами. Кожну пісню, кожен танець приймають так, що хочеться співати їм і співати. Грають цимбалісти «Весільну польку». А бубніст-віртуоз Павло Дубровенко такі вже «коники» викидає на своїм бубоні, що слухачі аж ямки ногами повибивали. А коли Павло викінчив останнє «коліно», один будівельник легко зітхнув, потер руки й сказав, похитуючи за кожним словом головою:

— От вибиває, га! Молодець. Козак! Півлітри поставив би йому...

А тепер — як же назад! Похолоднішало. Ми зодягнені благенько. Їхати ж 250 кілометрів! Щоб не дуже шмагав вітер, щільно лягаємо на дно кузовів. Зігріваємося... Але ж холод — не тітка. Дехто, кілометрів за 15 до Херсона, не витримує, зіскакує з машини, перекваліфіковується із соліста на бігуна...

У БАСЕЙНІ ДОНЕЦЬКОМУ

— То по-вашому, Донбас — це каван, де «переплавляються» людські характери?

— Не «по-мойому», а так воно й є. Але не тільки «переплавляються», а й викристалізовуються. Характери-алмази, характери-кремені.

З приватної розмови.

Новорічний вечір перед 1952-м. На нашій вулиці свято. 30 грудня усіх відзначених на Декаді запрошено до Верховної Ради УРСР і вручено ордени й медалі. Веселощі. Райдужність. А хтось візьми та й скажи, що не всі задоволені...

— А хто не задоволений?

— Донбас...

— А що йому до нас?

— А те, що он написали вони нам: як до кривбасівців, то уже двічі приїздили, а до нас не допросимося.

Запали ці репліки в пам'ять. Це ж і, справді, ніби неповага.

Готуємо новий репертуар. Хочемо уявити наш Донбас. Ось він постає

у образі легендарного козака Супруна, якого виводять на високу (серед степу) Савур-могилу. І ніби чуємо оте, кобзарське:

Та ой вивели
та казака Супруна
аж на Савур-могилу:
«Гей дивись, дивись, козаче Супруне,
та й востанне на Вкраїну...»

А то бачимо Донбас териконовим богатирем. Насупився він. Пускає чорний дим понад копрами... Так і створюємо пісні для шахтарів.

...Доїздимо до загадкового басейну донецького, як уже добре споночіло, а він, смаглявий, чисто тобі Володимир Сосюра, зустрічає нас молодечим спалахом очей-зірок карих копрових.

Кілька днів зряду даємо концерти. Возять нас на вантажках — степами, де колись давно

...не пили пилили,
не тумани уставали,—
як із землі турецької,
із віри бусурменської,
з города Азова, з тяжкої неволі
три брати утікали.
Ой два брати кінних,
А третій, найменший, піша-пішаниця...

А які вдячні нам люди за пісню. Сльози радості. А діти, молодь... проєто зачарована душа у їхніх очах! Ну, як тут не розчулитися, як не знайти (задля них!) ту «восьму ноту» — одвічну мрію музйк про стан «надприродного» натхнення! У антрактах приходять до нас, за куліси порозмовляти. Чудові хлопці! Дякують. Відчутно, що й самі дещицю з українського фольклору знають. Начитані. І помітне робітниче загартування... Як реально дивляться на речі! Яка тверезість і аналітична здатність молодих розумів! Зачаровуєшся. Відкриваєш для себе майбутнє. Мислять широко. В деталях — принципові. Усе хочуть вивчити, пізнать. Характери — кремінь. От таке-то виковується зараз у робітничому середовищі!

УПЕРШЕ ЗА КОРДОНАМИ СРСР

Мистецтво зближує народи.

З газет.

Практика показала, що в кожній гастрольній подорожі хор значно розстроюється. Так сталося й тепер. Отож Григорій Гурійович, як тільки ми приїхали, взявся «настроювати» хор та «підтягати» голоси. Проза. Правда, ось-таки подія. Володимир Кабачок, наш улюблений бандурист-бородань переходитиме на педагогічну роботу — до Київського музичного училища. Уже йому, людині літній, не під силу долати хорівські шляхи-дороги. Та й «Сирітка» його комусь не сподобалася... І свою «Школу гри на бандурі», задуману ще до війни, зібрався дописати.

Проводи бандуриста. Наче того Шевченкового Семена Палія...

Тільки-но віддали честь старійшині Кабачкові за працю в хорі та настановили замість нього керівником хорівського оркестру Івана Склярa, як повідомляють: їдете до Румунії.

— Ваш колектив,— каже нам представник Ради Міністрів УРСР,— скрізь показував себе організованим, дисциплінованим, працьовитим. Дозвольте сподіватися, що так буде й цього разу.

І знову двозмінні репетиції, нові костюми, взуття. Такі тобі червоні чобітки із підковками завдають, що можуть самоходом аж «од Києва до Лубен» протанцювати!.. Розучуємо сучасну румунську пісню — румунською мовою — «Свято в республіці».

14 травня 1952 року. 11-а година ранку. Народний хор на пероні Київського вокзалу. На Декаду в Румунію їдуть ланкова Євгенія Долинюк, композитор Андрій Штогаренко, поет Андрій Малишко.

...До Бухареста прибули пізнього вечора. Доїздимо до вокзалу — органом заграло море світла, людських лиць, квітів! Весняне маєво стягів, плакатів. Через перон, через увесь Королівський вокзал аж до майдану йдемо доріжкою, застеленою ошатними килимами, поміж двома стінами людей, які засипають нас трояндами. З вишок, споруджених обабіч, стрекочуть кіноапарати. Мітинг. Троянди. (У Бухаресті на всіх вулицях трояндові алеї.)

Розмістили нас в готелі «Антгеней».

Перший концерт хор дає у палаці культури столичних залізничників. Тільки відкрили ширму — усі в залі підвелися й скандують: «Друж-ба!» За кожним номером так. 10-й твір повторюємо!

Ми гадали, що «залізничницький» концерт основний. Старалися! Виявляється, коронним концертом буде виступ у бухарестському театрі опери та балету. Тут особливо пишна офіційна частина. Палкі промови. Здравиці. І ми усім єством готові показати «лице» і «співочу душу» українського народу. Виконуємо на совість!

Увечері — урядовий (для хору) прийом.

Весь третій день показують Бухарест. В картинній галереї довідуємося, що тут зовсім нема і ніколи не було жодної картини українського або російського художника.

В гостях у румунських композиторів. Голова їхньої спілки Матей Сокур і наш Андрій Штогаренко обмінюються промовами. Звучать румунські й українські пісні.

Години о 8-й ми на сцені найпросторішого в РНР театру «Патріа». Публіка святкова, вишукана. Роєм гуде. Чути українську мову. Тут так заведено: знайомі голосно розмовляють між собою своєю мовою — хоч вона, може, й незрозуміла тим, хто стоїть поруч. Концерт, за оцінкою одного гостя з бельетажу, має шалений успіх. Уже понад дві години зала то притихає так, що чути, як б'ються серця у хористів, то враз так млиноподібно затуркотить, що й своїх слів не розбереш. Повторюємо на «біс» «Гуцулку», «Козачок», «Молдавеняску», «Гопак», «Польку», «Частівки», «Свято в республіці» — половину програми! Громом оплесків, вигуків, квітів увінчується ця наша зустріч із відвідувачами улюбленого ними театру — «Патріа».

Тепер — мандрівка по країні. Потяг вужем викручується поміж горами і вже проходить через 38-й тунель. Іноді буває так, що «голова» потяга зустрічається із своїм «хвостом». Констанца. Петрашани. Серет. Клуж. Тимішуари. Плоешті...

Усе хочеться побачити. Скрізь так багато бажаючих послухати, що їх не вмістив би жоден театр світу: 20, 30, 40 тисяч... Як тут бути? Товариство «Румунія—СРСР» розв'язує проблему так: виступати хорові на... стадіонах. Гостина скрізь така бучна, що, буває, од захоплення матері-румунки у сутолоці й дітей своїх гублять. Ми спостерігали таку картину. Усі матері «заблудших» вийшли на сцену, до диктора, стоять там і, немов квочки курчат, скликають своїх дітей по радіо...

А скільки суперечок навколо танцюристів. Не вірять, що наші хлопці виробляють викрутаси на сцені без якихось допоміжних механізмів.

— Ми перепрошуємо,— передають через перекладачів танцюристам, які перевдягаються по концерті,— але дозвольте нам поглянути на ваші чоботи і ноги.

— Будь ласка, дивіться скільки хочте,— жартують хлопці, протягаючи босі ноги. Звичайні, такі, як і у всіх людей...

Румуни люблять і вміють робити гостям приємні сюрпризи. Ось один із них. Ансамбль пісні й танцю Міністерства держбезпеки РНР запросив нас на творчу зустріч. Заходимо в їхній будинок, у фойє розглядаємо фотовиставку. Тиша. Чи не рано ми прийшли? Може ще нікого нема? Сказано було на п'яту, а зараз — без чверті...

Заграв вестибюльний годинник. П'ята. До нас підійшли представники Міністерства культури РНР, Товариства «Румунія—СРСР», керівник Ансамблю пісні й танцю Міністерства держбезпеки РНР. Вітаються, запрошують до зали. Тієї ж миті двері автоматично розчиняються — нам в обличчя б'є канонада оплесків. Очам своїм не віримо. Величезна зала людей. Як же вони могли так тихо висидіти 15 хвилин?..

Під оплески проходимо до перших рядів, сідаємо перед сценою. Чекаємо. Мабуть, Ансамбль затримується: відомі нам «останні приготування». Коли це — без дзвінків, без попередження, ніби вітром оддмухує ширму, а на сцені у повному складі стоїть... та де там стоїть, то — наче, витесана з мармуру, монолітна композиція. І ніхто з артистів — оком не моргне!

Григорій Гурійович, Елеонора Павлівна підводяться, за ними наш хор, а за нами — усі присутні, і вже вікна зали грають од оплесків. «Мармуристи» оживають, підбігають на край сцени, простягають до нас руки, палко вітаються. Дівчата з ансамблю чарують усіх своєю вродою. По обміні словами вітань художніх керівників — концерт. Тут вони нас не те що сюрпризують, а просто «приголомшують»: на сцені «Українське весілля»!! Ми печемо раків. «Весілля» давно б мало бути у нашому хорі...

За концертами-зустрічами, прийомами не зогледілися, як минула й декада. Пора прощатися. Але, виявляється, наш Народний хор так уподобали румуни, що уряд клопоче, щоб нас лишили ще на десять днів.

Надовго запам'ятовуються відвідини міста Серет. Як відомо, цей регіональний район майже поспіль український. Ми даємо тут концерт просто на галявині, над річкою Серета. Роздивилися, оговталися після

автобусної дороги, — та тут справжній «Сорочинський ярмарок»! Людей — тисячі. Ну, далебі ж, гоголівські типи! Вбрання чисто тобі перенесене все з минулого століття. Сорочки, плахти, пояси, корсетки, у старших жінок очіпки, намиста з дукачами, чобітки, свити, сіряки... Глечики, діжки, рядна, макітри, мішки, кумани, вулики, сир, м'ясо, риба, молоко... Ліку нема підводам. Біля них — коні, корови, круторогі воли половії. Стоять попід деревами, дістають траву з рептухів, вимахуючи головами, і жують. Пахне свіжим сіном, медом. Мекають овечки, кувікають поросята. Гомін. Горять багаття. Чоловіки, жінки сидять на возах, полуднують. То там, то там чути музик, хлопці й дівчата навколо них танцюють. Дехто з кумів уже той... пополуднували і гуртом та вдвох, настобурчивши вуса, обіпершись спинами попід дубом й випроставши на волю ноги у чоботях, співають собі аж гай шумить!..

Приїхали керівники Сучавщини й Серетщини, і рада потекла мітинговим річищем, виробленим вже у XX столітті. Обмін промовами, вітальні адреси. Усе це — добірною українською мовою. Амфітеатр — величезна галявина, обснована гірляндами вінків з польових та лісових квітів, прикріплених до дерев, що рядами обступили площу.

Починається концерт. Першими виступають самодіяльні художні колективи господарів цієї землі. Концертна естрада також у вінках, прапорах — подібна до великого букету.

Потім ступили ми на естраду. Почали «Реве та стогне Дніпр широкий». Дивимося на слухачів, а на кожному обличчі сльози радості.

Близько до естради сидить літній селянин Гапей Слимак. У перерві він каже:

— Ми на все ся сподівали, бо знали, що на Вкраїні сеся справа є дуже високою. Але то, щом си побачили, то й у снах не буває.

Танцюють наші хлопці ще.

— Ой дивіться, дивіться, як ся вертить!

— Ай правда, як веретено!

Нелегко хорові «вийти з оточення». По концерті прилинуло людей, що й не повернутися. Розпитують про «свєтий» Київ, Дніпро. Дівчата захоплюються плахтами, стрічками, намистом хористок.

— Побудьте з нами ще.

— І справді. Куди ви хапаєтесь! — кажуть.

— На нас чекають,— відповідаємо.

І ось картина. Хор уже сів у автобуси, що тихо рушають поміж людей, а вони облипли машини, мов бджоли, тримаються за руки хористів, які позвисали через вікна, і так йдуть аж до шляху. Кожному за Дунаєм хочеться хоч дотулитися до руки дніпровців з «неньки України».

Прощання відбувається у приміщенні Бухарестського будинку офіцерів.

...Станція Унгени. Хор прощається з представниками РНР. Вони передають номер газети «Скинтея» зі статтею про нас.

Читаємо:

«Наші слухачі захоплені прекрасними концертами Народного хору України, які чарували їх, полонили і вчили ще більше зміцнювати дружбу, любити волю і боротись за міцний мир у всьому світі».

Сказав тепле слово про нас і часопис «Новий вік».

До відходу поїзда на батьківщину ще дві години. Експромтом даємо концерт для прикордонників. Охочі обліпили паркани, дахи сараїв, будинків, сміливці повилазили на дерева. А залізничники підігнали порожняки й влаштувалися на них. Мабуть, ще ніякому хор не співав так сердечно, як тут. З подякою прикордонників ми й повернулися до Києва.

ПО КУБАНІ, КАВКАЗУ, КРИМУ, КАРПАТАХ

У нас уже стало традицією: після мандрівки детально обговорювати свої походи — відзначати, де наші здобутки, де промахи. Так і тепер. Оглядаємо своє господарство, заодно й сортуємо свої «трофеї» — газети, листи, записки, пам'ятні подарунки з Румунії.

— Цілий музей!

— А чому б нам, справді, не влаштувати Музею Народного хору: скільки всього зібралося?

Так виник Музей.

Лише кілька днів тому під нами витатакували колеса «Унгени—Москва», а вже так-такають невтомні «Київ—Москва». Їдемо на Волго-Дон. Григорій Гурійович скликає хорівську творчу групу (Марію Бройко, Параску Симаченко, Миколу Назаренка і мене) до себе, в купе:

— Оце їдемо ми, товариші, — каже, — оспівувати таку історичну подію, а в нас же немає жодної пісні про канали... Як ви на це дивитеся?

— Якщо треба, то складемо!

— То спробуйте скласти «Волго-донські частівки». А щоб вам було легше, наспівуйте на ту нашу частівочну мелодію. Поки доїхали до Таганрогу, куплетів було хоч відбавляй.

— Відкриття каналу відкладається на кілька днів,— повідомляє адміністратор Ростовнадонської філармонії.— Дасте три-чотири концерти в Таганрозі.

Тут наш Григорій Гурійович раптом розкриває ще одну грань свого хисту: складає (вперше в його композиторській практиці) слова до своєї ж мелодії — виходить пісня:

Ой да Волга з Доном пострічалися
на просторах степових
і навіки об'єдналися
в хвилях моря голубих...

У Ростові-на-Дону хор зустрічається з Іваном Семеновичем Козловським.

— А що коли б нам разом заспівати? — пропонує він.

— Мабуть, було б добре,— відповідаємо.

Де згода в сімействі,
де мир і тишина,—
щасливі там люди,
блаженна сторона...—

чути його усім нам уже багато років такий знайомий, такий милий голос. Із Козловським репетиції — справжня насолода, свято музикування.

Він сам бере тональність, заспівує, сам диригує хором і оркестром... Митець широкого профілю. Розучуємо ще «Чорнії брови» і «Дивлюсь я на небо».

На відкриття Волго-Донського каналу з'їхалося, злетілося літаками, пішки зійшлося, кажуть, понад сто тисяч людей. Естрада — просто серед неозорих донських степів. У небі — ні хмаринки. Спека. Сонце над нами звисло розпеченою сковородою. Донські козаки прибули сюди на конях, у формі — ескадронами. Та усі вусаті, чубаті.

Вийшли ми на естраду, глянули вони на вкраїнське вбрання,— і ревнула така овація, що ми довго-довго не можемо розпочати.

— «Пісня про Волго-Дон»! — оголосила ведуча.

На вимогу співаємо двічі підряд. «Волго-донські частівки» — теж. А коли соло взяв наш Іван Козловський, то аж Волга з Доном заслухалися.

...Біля берега Цимлянського — статечні, старі степовики-діди, які вік свій прожили, води тут не бачили. Вони стоять, а морські хвилі докочуються до них. Плюскотять.

— А як ви дивитесь на все це? — питають їх.

— Усе воно єто пройдьоть. І як була донська степ, то так і буде,— одвічає 85-річний Лаврін Кряж.

У Ростові-на-Дону ми разом з Козловським даємо ще кілька концертів, прощаємося з ним і повертаємо за Кубань, у той бік, де височить Кавказ, де мчить Арагва, де несе вируючі води Самур.

Елеонора Павлівна «на ходу поїзда» розучує з хористами грузинську пісню на слова Бараташвілі «Мчить Арагві» та народну азербайджанську «Самур-ріка».

Перетинаємо Краснодарський край. Телеграмою просять «хоч один виступ хору» у Ставрополі. Виступаємо.

Ой, а як багато тут українців! Та мова у них ловка — аж якась архаїчна, давньоукраїнська. Це вони, виявляється, із тих непокірних запорожців, котрі не піддалися Катерині II. І коли їм стало відомо про «багату Тамань», що «за Диким полем, по той бік Азова», полетіли туди козачі «чайки», вантажені книжками, архівом Запорізького коша, а шляхами Слобідщини рушили козаки-переселенці. Над Кубань-річкою осіло понад сорок козацьких станиць, на кожну з яких козаки перенесли назву свого коша. Так ці назви тут і зосталися.

Хор співає у містах Орджонікідзе, Грозному. Побоювалися, що тут не зійдеться слухачів для концерту, бо не знають мови. Але даремно. Народна пісня не потребує тлумачництва. «Квитки продані».

Баку.

Незвичайно збуджено сприймають азербайджанці свою пісню «Самур-ріка», яку виконуємо їхньою мовою. У міському парку нас зустрічають оркестром. Оркестр — національний. Жалкуємо, що у нас на Україні такого державного оркестру нема. Оглядаємо селища нафтовиків, побудовані на... морі. Концертуємо у парку культури.

Дорога до Тбілісі. Швидкоплинні ріки, стрімкі гори.

— Хлопці, а хто бачив «Вишку»?

— Усі бачили: їх же тут, як дерев у лісі...

— Та не гори — азербайджанську «Вишку», газету. Одне слово, настроюйте вуха — слухайте, як гарно вона пише про нас.

— Прислано ще й газету «Комуніст»,— говорить наш добровільний інформатор.— Так теж дякують.

Тбілісі. На пероні — людей-людей, з квітами і з щирими посмішками, яснішими за квіти. Хліб-сіль. Везуть нас у гарних автобусах і поселяють у Центральному готелі. Як той казав, шануй мене не словом, а ділом. Уміють шанувати ділом. Хоч і на щиросерді слова вітань та пошани грузини не скупляться.

Ми вже помітили, що усі люди люблять, коли гості співають їхніх пісень. Але у грузинів це почуття особливо розвинене. Їм, наприклад, не досить оголошення: «грузинська пісня «Мчить Арагві» — їм треба, щоб було сказано, що слова сеї пісні написав улюблений поет Грузії Ніколоз Бараташвілі, що мелодія народна, що пісня поширена тощо. Ну, а що вже й подякують вони за її виконання, то хтозна, чи й зможе хто краще. Вміють дякувати. А як дохідливо знайомлять приїжджих зі своєю історією, культурою, господарством. Нам запали у пам'ять слова гіда про давню афонську літературну школу, про Руставелі, Арчила, Гурамішвілі, Саят-Нову, Чавчавадзе, Церетелі, Пшавелу, Чіковані, Кіачелі, Дадіані. Вони дивляться на нас, як на народ, серед якого знайшов (у Миргороді) свою другу батьківщину їхній (і наш) Давид Гурамішвілі, а навзаєм це можна сказати про Лесю Українку, Марка Вовчка. Як на народ, сучасний поет якого Микола Бажан повністю переклав Руставелі «Вепхіс тхаосарі»...

«Заря Востока» написала:

«Кілька днів тому з високим виконавським мистецтвом народного ансамблю братньої України познайомилась і тбіліська громадськість. Два концерти хору у Тбіліській філармонії стали значною подією у культурному житті нашої столиці.

...Тепло прозвучала у виконанні українців популярна грузинська пісня на слова Н. Бараташвілі «Арагво, арагвіано».

Виступи Українського народного хору в Тбілісі пройшли з великим, повністю заслуженим успіхом».

А газета «Советская Абхазия» по наших концертах в Очамчирі, Сухумі, Гаграх, Аусіарі, Сочі опублікувала рецензію рекордну за розміром. Стаття зайняла шпальти майже всієї четвертої сторінки!

Урочисто, пишно, статечно проводжають нас грузини, щедро обдаровують і садовлять на пароплав... «Україну». От як уміють шанувати! Цього в коледжах і пансіонатах не навчишся. Це в серцях, народом вихованих.

До побачення, Грузіє!

В дорозі команда пароплава підняла «клопотання», щоб хор заспівав «хоч одну пісню». Що ж, мистецтво — довічна жертовність, і цього разу ми — в ролі сирен, а дельфіни по боках судна — жертви співів... А втім, це допомогло і слухачам, і співакам непомітно дістатися до берегів Криму.

Отаборившись у Ялті, щодня виїздимо автобусами до кримських міст. Там — концерт за концертом. Штурмувати останній гастрольний рубіж доводиться докладаючи всіх зусиль.

Той, хто їздив крутими та покрученими гірськими дорогами Криму, той зрозуміє одразу, що се означає... А тому, хто досі не бував автобусом чи своєю «У4», нагадуємо, що тільки по шляху від Ялти до Байдарівських воріт — дев'яносто крутоповоротів, які здаються мертвими петлями. Вийдеш із автобуса і стаєш не на землю, а на... небо. І ось у такому «піднесеному» стані нам треба виходити на естраду, співати, «тримаючи стрій», «висотність», входити в роль, виражати образ пісні, посміхатися, дарувати естетичну насолоду.

Крим, разом з тим, цього разу так нас привабив, що мало й зима тут нас своєю білою ковдрою не накрила. Особливо хвилюючі зустрічі з моряками, концерти на кораблях.

Рік 1953-й розпочинаємо з того, що стаємо на «капітальний ремонт». Нарешті Григорій Гурійович із хормейстерами й концертмейстерами має можливість взятися, як той майстер-настроювач, може, й за хороше, але розстроєне фортепіано. Кожен голос він, ніби струни, перечищає, вирівнює, кладе на зручне місце, настроює, щоб не бряжчали чи дзижчали, а давали чистий, приємний звук. У цій роботі хормейстери подібні до ювілірів, які шліфують перлини, гранують їх, роблять прозорими, чіткими. Ось сам Григорій Гурійович «підтягнув» уже всі сто струн, вистроїв хор, підніс обидві руки, скупим жестом узяв акорд — слухає, насупивши брови. Серед альтів хтось ледь-ледь понижує, і він показує, щоб альт підстроївся. Ще акордик. Звіряє його із фортепіано.

І так щоденно.

...Березень кап-кап із дахів, ми вже в гастролях: Фастів, Козятин, Вінниця, Жмеринка.

Доба, друга, й хор уже на станції Лавочна. На обрії — шапки гір. Залізничники впізнають нас, вітаються. Багато змін сталося на Закарпатті. Що перше впадає у вічі — це нові залізобетонні мости: колись вони були дерев'яні й такі хиткі, що жах брав, як на них тільки з'їжджав потяг. Змінили своє обличчя поля. Люди нас зустрічають, як давніх знайомих. Співаємо у Мукачевому, Ужгороді...

ТАКИЙ ЧАС

Прибули до Києва, одразу зустріч з численною делегацією канадських українців.

По концертові підходить до хору канадсько-український журналіст Петро Кравчук і розповідає цікаву історію, зв'язану з іменем нашого колективу. Якось Товариству об'єднаних українських канадців вельми потрібні були кошти на полагодження видавничих справ газет «Українське життя» і «Українське слово». Вирішили організувати наш концерт— оскільки слава Народного хору серед українців Канади велика. Допомогли радіолюбителі й радисти-віртуози, які, полюючи за виступами хору, записали на плівку чимало пісень, що їх він співає. На концерт люди плавом пливли. Квитків не вистачило!.. Продзвенів третій дзвінок, і у залі при закритій освітленій завісі полилася до болю рідна мелодія:

Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!
Нащо стали на папері
Сумними рядами?
Чом вас вітер не розвіяв
В степу, як пилину?
Чом вас лихо не приспало,
Як малу дитину?..

Оплески. Сльози. Просять повторити... Радисти повторюють... Концерт був унікальний.

— Вас люблять, знають у Канаді,— закінчив Кравчук,— неодмінно приїжджайте...

Хор одержав запрошення на святкування роковин визволення од фашистських загарбників Польської Народної Республіки.

Знову репетиції. Від світання до смеркання...

Добір польських пісень доручено Елеонорі Павлівні.

І ось — Український народний хор вже на вокзалі.

До легендарного Бреста прибуваємо саме тоді, коли зійшло сонце. Йдемо оглядати залишки укріплення, де стояли «на смерть» захисники фортеці 1941 року.

О п'ятнадцятій годині прибув спецпоїзд «Варшава—Брест». У ньому — перекладачі, представники Міністерства культури ПНР, лікарі.

Акт передачі. Кордон. Польська Народна Республіка.

Нас вражає, що поляки уже жнивують. Яка це прекрасна пора! Пахощі свіжої соломи, чебрецю. Пісня женчиків.

Потяг біжить не зупиняючись. Вже завидніло передмістя Варшави, що має назву «Прага». Дуже ще багато тут слідів війни...

— За те повстання, що при гітлерівцях були зчинили,— роз'яснює нам українською мовою перекладач, — Гітлер наказав знищити нашу кохану Варшаву. Що й було виконано... Від столиці-красуні залишилася одна назва.

— Ми вжесьмо пшеєхале! Пшепрашам виходзіць! — чути по коридорах вагонів.

На привокзаллі — мітинг. Із словом-вітанням виступає літня сивокоса жінка:

— Нєх жиє польсько-радзєцка пшиязнь! — проголошує вона, і, як відгомін їй, трикратне: «Нєх жиє! Нєх жиє! Нєх жиє!»

Хор поселюють в центральному готелі «Брістоль».

День другий. У крупному спортзалі Варшави — сесія Ради Народової з нагоди 9-ї річниці відродження Польської Народної Республіки. Потім — наш концерт. 6 тисяч глядачів. Потерпаємо, що нема змоги підготуватися: ми запрошені до зали, де відведено нам два ряди, і де присутні делегації всіх країн народної демократії, також Англії, Франції, Америки, Італії.

Першу частину концерту дають солісти Варшавської опери, студентський хор та дитячий ансамбль пісні й танцю. То ми маємо час...

При оголошенні, що виступить Український народний хор, в залі пожвавлення. Оплески. Уряд, гості лишаються послухати. Виходимо на сцену при відкритій шторі. Ой, як ми не любимо таких безширмових

сцен! Інша річ, коли хор построїться за ширмою, приготується, а тоді його «відкриють». А так — один цей «вихід» часто задає тон усьому концерту.

Проте «вихід» вдався. Просто, плавно, як ото луками дівчата, вийшли ми, і тисячна аудиторія підвелася.

Слово-вітання народові польському від народу українського оголошує Андрій Штогаренко.

Тепер — концерт... Присутніх одразу звеселило, що конферансьє оголошує польською мовою, а їхній перекладач — українською. В кришталево чистій тиші стоголосий хор проспівав гімни ПНР, УРСР та СРСР. Концерт має успіх. «Бісуємо» польські народні «Умер Мацек» і «Любецьку польку» та інші номери.

На сцену метеликами влітають дітки з букетами квітів.

— Нєх жіє покуй!

— Хай живе дружба польського й українського народів!

— Нєх жіє покуй в цалем свєце!

Виступаємо на «Тенісному полі». Слухачів — 9 тисяч. Тут любителі співу посеред концерту «зраджують» співакам і віддають перевагу нашим танцюристам. «Поляжуть наші хлопці на польському стадіоні смертю героїв»,— жартують хористи. П'ять танців уже повторюють. Гадаємо, що заключним «Гопаком» обійдуться, бо одразу вийшли до мікрофонів Верьовка, Скрипчинська, Штогаренко, й «болільники» принишкли, чемно вислуховують їхні подяки за увагу. Але тільки-но конферансьє появилася на кону, щоб оголосити кінець концерту — прокотилося лавинно-вулканне:

— Го-пак! Го-пак! Го-пак!

Зібравши хтозна із яких «НЗ» козацькі сили, танцюристи вилітають на «Гопак», немов молоді запорожці, уперше полем погуляти, турка пошукати. Вогняний «Гопак» іде під суцільну овацію.

По Польщі їдемо спеціально обладнаним «гастрольним» поїздом. Сплять хористи, як після косовиці.

Біля міста Кельца, де став поїзд,— тихе липневе сонце, вітер гойдає польові квіти.

— От би туди...— проказав хтось із наших сам до себе.

Господарі вже почули, і ось ми в автобусах, ми табором попід кучерявими вербами, що понад водою. А охочі вже біля залишків старовинного укріплення. А інші побачили, як під горою польський селянин косою косить жито, та до нього:

— Добридень, косарю!

Селянин скидає бриля й мовчки низько кланяється.

— Дайте вашу «машину», пригадаю, як колись гуляв із гострою по луках,— просить Іван Скляр.

Селянин дає, але з непевністю: адже це не бур'ян, а жито...

Помантачив косу, ніби настроїв бандуру наш музика, поправив капелюха на голові й махнув щукою, приказуючи:

— Косіть, коси, поки роси!

Кладе покоси рівненько, ніби весільний рушник розстеляє. Селянин дивиться, і його обличчя розцвітає квіткою: добрячий, мовляв, косарик!

Вийшли в поле косарі
косить рано на зорі.
«Гей, нуте косарі,
бо не рано почали»! —
«Хоч не рано почали,
так багато утяли!..» —

— приспівують, за косарем ідучи, наші баритони. Селянин тільки руками розводить.

А коса вже пішла в другі, треті руки, четверті! Кожен згадує «свою ручку», ніби давно омріяну пісню. «Нехай житом-пшеницею, як золотом, покрита, не розмежованою останеться навіки од моря і до моря — слов'янська земля».

— А чи в'язати укіс уже можна? — питають дівчата, яким теж кортить пожнивувати.

Селянин схвально хитнув головою, і співачки вже тримають попід пахвами тугі перевесла.

Ой у полі нивка —
кругом материнка —
там дівчина жито в'яже,
сама чорнобривка,—

імпровізують альти й сопрано, кладучи вслід за собою — колоссям до сонця — золоті, надійні снопи.

Селянин:

— Co zob za ludzie?

— Артисти з України.

— Ukraina?! Bardzo, bardzo dziekowac!

Як то із справжніх жнив, хор, повіншувавши сусіда-хлібороба, несе до річкової голубіні свою добровісну трудову втому, знайдену на братньому полі. Дівчата ведуть обжинкової:

Хвалилася наша нива,
та що добре уродила.
І ми будемо хвалити —
ще рясніш буде родити!

Селянин усе стоїть край свого поля, і в душі його розростається радість.

Жнивування додало хорові нових сил. Вертаємо до міста, покладаємо квіти, що привезли з поля, до підніжжя пам'ятників радянським і польським воїнам.

Виступаємо на тутешньому стадіоні.

— Уже продали 23 тисячі квитків,— кажуть касири.— Але зачекайте ще трохи, бо люди все йдуть та й ідуть,— просять.

Нарешті починаємо. Привітальна частина. Промови. Квіти.

Співаємо. З кожною піснею сприймання росте. Одне оголошення: «Думи мої, думи мої» викликає рясні оплески. У першому відділі концерту повторюємо чотири твори. Другий відділ веде Скрипчинська. Її появу стадіон зустрів оплесками і вставанням. Танці ця аудиторія чомусь віншує криками «гурра!». Дійшли до заключного «Гопака».

— Ой, дайте спокій! Дайте спокій! Єщем тако не відзєла! — верещить якась жінка.

А у нас умова: одразу ж після «Гопака» до мікрофона вийдуть керівники делегації, тлумачі й завершать концерт. Так і є. Вони біля мікрофона. На сцену вибігає загін квітоносців на чолі з представником воєводства. У слові-подяці він згадує Шевченка, Франка, Рильського, Лятошинського. Усе планомірно наближається до кінця. Але тільки-но почалося вручення квітів, стадіоном немов гойднуло:

— Гопак! — почувся закличний жіночий голос. Він став «червоною ракетою», сигналом до залпу нової овації. Понад 23 тисячі скандують «Го-пак!» «Го-пак!» Здається ось-ось тріснe небо... І хлопці «вдарили об землю лихом-журбою, щоб стало ще веселіше», вихором вилетіли на сцену, «хекнули» шапками об підлогу (на величезне задоволення публіки) і «врізали» «Гопака».

Обідаємо до... двох годин ночі. Нарешті вблагали одпустити нас. Добралися до вагонів і попадали на постелі знесилені. За солодким сном не зчулись, як і на світ заблагословилось. Поїзд стоїть. Темно, бо світлонепроникливі штори. Навколо тиша. Раптом— галас, шум, стукотіння, проби голосу.

— Ну, хто там товчеться серед ночі? — забасив Петрович у купе.

— А не серед дня? — задзвенів тенорок, одсуваючи штору і впускаючи снопи сонячного проміння до купе.

З'ясовується, поїзд стоїть перед Любліном, чекає, коли хор буде готовий зустрітися з господарями міста... У Любліні нас прийшли зустрічати... не оркестри, а тисячі юнаків і дівчат.

Розділившись на дві групи, хор виїздить на екскурсії. Перша — подивитися на берег Вісли, друга — на табір смерті «Майданек».

Наш виступ у Любліні відбувся також на стадіоні.

Новий день настає несподівано. Поїзд стоїть серед якогось поля і «не дихає». До нас підходить інспектор.

— Доброго ранку. Перед нами місто Жешув. Зараз рушимо й за годину будемо на станції.

Забігали хористи. Хтось так енергійно робить фіззарядку, що аж вагон розгойдався.

— Іване Петровичу, ви що — хочете аварію зробити?

Іван Петрович — баритон, міцно складений козарлюга, понад сто кілограмів вагою, тримає свої біцепси в такому порядку, немов збирається виступати на європейському чемпіонаті з атлетики.

Прибули на станцію. Ні душі. Хлопці продовжують «пускати шпильки» на адресу дівчат, що так ретельно причепурилися. Поляки, що супроводжують, посміхаються. Підходить якийсь чоловік і каже, щоб хор перейшов на той бік станції. Тільки-но ступили за ріг, як, ніби грім з неба, ринула мідь оркестру. Глянули — повно людей. Група дівчат, хлопців у мальовничих польських костюмах. Під оплески сідаємо в автобуси і їдемо оглянути маєтки графа Потоцького.

Під час огляду показують велетенську банкетову залу. У темному кутку — фортепіано. Спочатку й не помітили його. Та не сховалося воно від ока Андрія Штогаренка. Підходить, щось думає, пальці рук раптом

падають на чорно-білі клавіші інструмента. Цієї ж секунди в музейну тишу вривається грім. Хористів неначе хто підняв на парусах. І покотилося:

«Реве та стогне Дніпр широкий...»

Коли хор уже виходив із замку, на містку його зустріли жителі села — літні люди, молодь. Дарують квіти, дякують. Бажають успіхів.

Цієї ночі польські залізничники зробили нам сюрприз. Поки увечері оговтувалися по концерті, потяг мирно стояв. Так і поснули. Попрокидалися. Стоїть. Тихо. Ні звуку. Тільки ми не в Жешуві, а в... Кракові.

Після зустрічі — екскурсія!

Якимось дивом війна не зачепила цього древнього міста — одного з форпостів європейської науки, культури, мистецтва. Вражає архітектура окремих будов, ансамблів, вулиць, майданів. Близько ста костьолів та інших готичних будівель з підвищенням створюють враження оригінального міста-лісу. Додає краси чистовода Вісла. На вулиці Шевській, 13 оглядаємо меморіальну дошку, яка повідомляє, що тут 1913 року мешкав В. І. Ленін.

— Тут буде музей,— каже екскурсовод.

У картинній галереї найбільше ваблять полотна Матейка, Ствожа. Оглядаємо королівське містечко, розташоване на високій горі, яку омиває Вісла. Екскурсія переривається повідомленням: Штогаренка викликає... Київ! Біжимо. З'ясовується, що «Вечірній Київ» цікавиться, як проходять наші гастролі.

18 година. Їдемо «на матч». Це хлопці-танцюристи трансформували все у футбольну термінологію, оскільки наші виступи відбуваються переважно на стадіонах. У них не концерт, а «матч», на «біс» кажуть «гол».

Стадіон на 9 тисяч глядачів. Прийом дев'ятибальний. Хор має вісім «го́лів». Чимало клопоту завдав «Гопак». Врятувало танцюристів трирічне дитя: воно вийшло з квітами на сцену, до Верьовки. Коли Григорій Гурійович почав приймати дарунок і цілувати дівчинку-квіточку, фотокори мало не потоптали один одного...

По концерті підійшла якась молодичка й плачучи питає, хто є з Києва.

— Я,— каже,— сама родом звідти. Занесла сюди війна... Вийшла заміж... Ой хоч би хто слово сказав!

Хористи між ділом розповідають їй про Київ, а вона — як пташка. Тільки сльози витирає.

Ранком віддаємо шану воїнам Радянської Армії, що загинули на польській землі під час війни.

— Тепер — до соляних копалень,— кажуть.

Йдемо дорогами, оповитими кучерявою зеленню.

Біля Жешува оглядаємо велике кладовище. Несподівано натрапляємо на могилу, де написано, що тут похований Герой Радянського Союзу, член підпільної організації «Молода гвардія» Іван Туркенич. Беремо жменю землі з його могили — для Краснодонського музею.

До копалень наблизилися раптово. Групами сідаємо у ліфти, спускаємося на глибину 60 метрів — і попадаємо в... XVI століття. Сподівалися побачити копальні, а зайшли до величезного костьолу із солі! Оце вже казка!.. Від електричного світла — мерехтіння безлічі самоцвітів. Кольори

переливаються — враження немойвірно гарне. Тільки ворухнешся — уже інша картина. Така ж чарівна й неповторна. От би кольорові фото зробити... «Провалюємося» ще на 30 метрів нижче — і на такій глибині — ще один костьол! Збудований 50 років тому. Значно сучасніший, художнє оздоблення ще вишуканіше. Ще на 40 метрів у землю, і ми — на березі соляного озера глибиною 7 метрів! Вода в ньому настільки пересолена, що людина лежить на ній, як на ліжку...

Цього разу концерт — в краківському королівському дворі. Колись там відбувалися польські сейми. Щодо акустики ця «зала» настільки вдала, що не потребує мікрофонів. «Співаєш і ще хочеться»,— кажуть вокалісти. Героями зустрічі є троє дівчаток і троє хлопчиків по п'ять рочків — квітоносці. Їм — овація. Можна сказати також, що героями вечора був і соліст «Зозулі» Ніщинського Павло Голобородько. У нього такий могутній драматичний тенор, що коли він виступив із соло «По синьому морі», то всі присутні аж принишкли. Тільки почулось:

— О, матка боска!

— Ой, свєнта Марія!..

Уже половина програми повторена, а «залу» розтинає «біс». Вдарив грім, линув дощ — ніхто не пішов. Годину хор перевдягався. Вийшли — аж довкола стоять слухачі. Аплодують.

— Бардзо дзєнькуємо!

— До відзеня!

Останній день нашого перебування у Кракові. З 8-ї ранку оглядаємо місто, слухаємо розповіді про кожну вулицю, будинок, установу. На концерт їдемо до Нової Гути, де новобудова.

— Наш будівельний майданчик займає площу, як ваша Вінниця,— каже інженер.— Очолюють будівництво радянські інженери, техніки.

Виступаємо просто неба. Ніби вартові-велетні оточили майдан баштові крани. Перерва. Робітники зійшлися слухати хор. Багато їх сидить. Дехто розмістився на кранах, горах цегли, штабелях дощок, на недобудованих стінах. От де все-таки особливо народно звучить наш народний хор — безпосередньо на місцях праці людської! Будівництво і мистецтво. Одне одного відтіняє, одне з одним контрастує і доповнює.

— Бардзо добже!

— Слава Україні!

— Браво!

Наші авто виїздять з Нової Гути під шквальні оплески, удари в рейки, вирійні помахи рук.

Тепер — зустріч із двома самодіяльними хорами: один краківський, другий з далекого гірського села. Слухаємо їх, радимося.

Ранком — Ченстохів. Людно. Хмара білих голубів — у небо!

Раптом на вокзал прибуває ще один потяг. «У Бухарест на IV фестиваль молоді». Усе співає. Як весілля. Летять квіти, картузи, хустки, записки. Хтось когось пізнав, кличе на ймення. «Делегація польської молоді», «Делегація української молоді».

— Нєх жіє Україна!

— Слава українським соловейкам!

— Поклоніться Львову....

І помчали далі. Немов той весняний вітер, налетів, розігрався, наспівав, розхвилював та й помайорів прапорцями, хусточками, квітами, білими дівочими руками.

Після дощу концерт на стадіоні Ченстохова.

Знову слова подяки. Оплески. Автографи. Квіти.

У одному з букетів — записочка: «Любо друже, дару вам цієї квітки і прошу, напишіть мені письмо». А куди написати — не дописала, видно, у поспіху. Наші автобуси ченстохівці проводжають до шосе.

Переночували «на колесах», а ранком вже — Катовіце. Виходимо на просторий майдан, і тут б'є в груди багатотрубний оркестр, прибоєм — оплески. Господарі крадькома позирають, яке то враження на нас справив сюрприз. Перед нами розкривається така картина. Уздовж вулиці стоять дві людські стіни. З кожного вікна звисає прапор. Від будинку до будинку розпростерті полотнища з гаслами. Хор проходить цією вулицею, відповідаючи на привітання. Безупину грають оркестри. Коли ми доходимо до трибуни, зустрічні перемішуються з хористами, дарують квіти, приказують:

— З любов'ю даруємо вас сесі квітки й дзенькуємо за те, що сте пшиєхалє до нас.

Хористи дякують і запрошують на свій концерт. По мітингові везуть показати визначні місця. Уже сорок кілометрів на спідометрі автобуса. На брамі читаємо: «Музей Освенцім»...

Концерт у катовіцькому «Штучному льодовиську» зібрав 21 тисячу глядачів.

— Сядаць! Сядаць! — чуємо. Це на тих, хто хоче краще розгледіти нас.

Коли хор заспівав «Єще Польська не згінєла», на копрі шахти, що поблизу, спалахнула велика червона зоря. Полюбили тут нашу виводницю Оксану Спинку, її кілька разів викликають на «біс».

На вечорі симфонічний оркестр порадував хористів виконанням українських народних пісень.

...Ранок. Поїзд стоїть нерухомо. У коридорі чутно тиху мову:

— Як це воно так виходить, що ранку об одній і тій же годині прибуваємо до нового міста? Хіба тут міста на однаковій відстані?

— Ні, пане, то не є так. Ми так веземо, абисьте могли файно спати.

— А яке місто перед нами?

— То є, прошу пана, місто Ополє.

На пероні нас зустріли дівчата в сніжнобілих платтячках. Здається, це — білі голубки, що ось-ось піднімуться на своїх крильчатах і полетять у небо. Сонячно заполонили вони увесь перон. У руках букети лілей.

По мітингові кладемо лілеї на плити могил радянських воїнів, загиблих в боях за визволення Ополє. Вийшовши на берег Одера, оглядаємо ажурні мости, шлюзи. Згадалися грозові воєнні дні... Одер! Скільки разів згадувано тебе у зведеннях радінформбюро...

— Співочий «полк» вийшов на Одер,— жартують хористи.

— Приготуватися до переправи! — вставляє Григорій Гурійович.

— Товариші, у нас провадяться розкопки. Якщо маєте бажання, будьте ласкаві, огляньте,— запрошують поляки.

Ідемо. Ополєвці оповідають. Детально і запально.

— Подивіться на ці писанки. Їх викопали щойно. Вони ж українські. Майстерно виготовлені з білого каменю. Місто Ополь існувало в X столітті. Як же, спитаєте, потрапили сюди українські писанки? А так, що Ополь на Одері торгував тоді з Києвом на Дніпрі...

І в Ополі ми виступаємо на стадіоні. Уже скучили за стаціонарною сценою, де можна підготуватися до виходу. Тут артист увесь час на виду у глядачів... Величезний стадіон оточений двадцятиметровими тополями, щільно-прещільно. За концерт дякує голова міста на прізвище Огризко. З'ясувалося, що тут — багато українців, з Вінницької, Житомирської, Тернопільської, Львівської областей.

— Уклін святому Києву...— хтось з гурту.

То було вчора. А сьогодні уже Калуш. І концерт — при дощі.

Лодзь, Бидгош, Торунь.

Скрізь потужні балтійські дощі.

Ольштин. Останній пункт наших гастролей. Нас запросили на засідання Ольштинського воєводства. Сесія завершує свою роботу врученням ордена відомому польському народному поетові Міхайлю Лінговському з нагоди його 70-річчя. Ми перемовилися поміж собою, і весь хор вийшов на сцену вшанувати ювіляра. Ювіляр розчулився до сліз. Зала, вельми вражена, скандує: «Нєх жіє! Нєх жіє! Нєх жіє!»

Ольштинці — з гордих людей.

— Оця фортеця, — хвалиться наш супроводжуючий, — Коперникова. Він тут мешкав з 1416 по 1422 рік. У Торну ви, напевно, бачили його сонячний годинник. У нас такий теж є, але чіткіший.

Розглядаємо. Рисунок-схема схожа на географічну карту. На ній повно різних цифр, літер, якихось значків. Вчені ще й досі не можуть розшифрувати усього, що тут начертано.

У Ольштині не дощі — зливи. О 17-тій дня у хмарах почали появлятися «вікна», крізь які сонце кидає на землю снопи гострих променів.

Ну що ж, на стадіон, то й на стадіон! Їдемо. Але це — одна тільки назва «стадіон». Насправді ж — велетенська галявина серед соснового лісу. Ні огорожі, ні воріт. Просто неба — стіл. За ним контролери. Півкілометрова черга. Й ніхто не піде просто повз сосонки... Біля естради — жодних приміщень. Але організатори знають, що артистам потрібно приготуватися до виходу і напинають військового зразку п'ять наметів.

— «Останній табір»,— охрестили ці курені танцюристи.

Раптом по наметах ніби хто почав сипати жменями зерна. В небі щось засвистіло, зашуміло, й на сцену впали дві в'язки різнобарвних квітів... Квіти — з неба! Це два літаки нечутно підійшли до галяви з вимкненими моторами, зробили точний стрімкоспад на сцену, кинули квіти-вітання і враз опинилися вже аж ген за лісом.

Квіти підняли, закріпили обіруч рампи.

...Стадіон у захопленні від того ловкого танкового мережива, що його хористки-танцюристки плетуть перед їхніми очима. Чути: «Ади, кобєти!..», «Україна...» Аж тут знову — дощ! Що робити? Хіба ж можна перервати пісню, красу?

Гей, дівчата чорноброві!..

Запарасолькувався стадіон, а наші хористки веселками виграють у променях прожекторів. Струнконстанні, звабливі, усміхнені! Та як поведуть плечима, як пристукнуть каблучками. «Ох, матка бозка!» Од дощу один за одним, мов гранати, вибухають прожектори. Електрики замінюють їх. Танок триває.

Коли дощ прошумів у лісі, а дівчата закінчили танок, хлюпнула повальна овація стадіону. Це — за мужність.

— Треба оголосити танець, але ж на кону — вода! — Не встигла ведуча мовити про це, а вже польські жолнежі несуть мішки з тирсою, висипають.

— Танець «Журило»!

І гайнули наші хлопці метелицею! Аж тирса стовпом летить!

— Ой, попачся, попачся, душко, єк гуляють хлопи! — не втримується якась жінка.

— Абисьте дужі, козаки! — ще хтось.

Квітоносців вибігає до «козаків» втричі більше, ніж артистів. Взагалі тут після кожного концертного номера — квіти. То двійко хлопчиків, то двійко дівчаток підносять їх.

«Реве та стогне Дніпр широкий». Виходить диригувати Григорій Гурійович. Підтягуємося.

— Слава! — хтось виразно вигукнув уже серед «бісів» і «браво».

Представник міського врядування, розрахувавши на жваву промову, дякує українському хорові за концерт, «якому нема конкурента», величає наших хористок, які не злякалися дощу, «багатерками».

Наступного дня ми були вже у Варшаві. Ходили з екскурсоводом-істориком, по новому й старому «мясту». Тут показали нам національну святиню.

Взагалі про старе място Варшави нам розповідали мов про музей. Річ у тім, як ми вже згадували, що проект реконструкції центру польської столиці, сплюндрованої гітлерівцями, передбачав зберегти його таким, яким воно було у XVII сторіччі.

Відтворення вимагало неабиякого таланту архітекторів і художників, умілості й старанності робітників. Діяльна любов до Батьківщини надала їм сили і снаги — й старе място стало справжнім храмом середньовічної польської культури. Ми ходили по ньому кілька годин, обдивляючись кожну будову, вуличку, заклад. Тоді ж побували й у костьолі Христа, де в одній із колон поховане серце геніального польського піаніста й композитора Фредеріка Шопена...

Цього ж дня ми відвідали приваршавське кладовище радянських воїнів. «21 555 могил» — промовисте число викарбуване на кам'яній глибі, що при вході. Став хор перед нею — і не може з місця зрушити... 21 555 самих могил! А по скільки ж їх лежить у тій чи іншій могилі?..

Кладовище має вигляд монументального пам'ятника. Кожна могила — окремий витвір архітектора. Тихо. Чисто. Квіти. І хор покладає свої. «Місто вічного спокою» — зветься. Прощавайте...

Ще кілька подій.

Зустріч із польськими композиторами. Концерти у варшавському палаці спорту — для будівельників з Радянського Союзу. Перегляд опе-

ри Монюшко «Галька». Нагородження нашого хору грошовою премією і подарунками. Два виступи перед робітниками заводу «Урсус» і мешканцями Живардова. Нарешті — урядовий прийом. За ним — від'їзд на Україну.

НАС ЧЕКАЮТЬ ШАХТАРІ

По приїзду деякий час відпочиваємо. Оголошують подяку Президії Верховної Ради УРСР «за відмінно проведену гастрольну мандрівку по містах Польщі». Виступаємо в Києві перед делегацією фінської молоді. І знову подорож на Донбас.

Їдемо.

Шоста година ранку. Дебальцеве. Розташувалися побіля вокзалу і чекаємо подальших вказівок. А їх нема годину, нема й другу. Уже й сонечко припікає... Уже й обіди... Кажуть, дирекція вирішує, яким видом транспорту дешевше «перекинути» нас до Лисичанського (з'ясувалося — концерт хору буде не тут, а в Лисичанському). Під'їздять вантажні машини.

— Сідайте.

Знову — дорога. Доїхали «до місця призначення», а тут — новий «сюрприз»: наш концерт не в Лисичанському, а у Переїздній...

До Переїздної-таки добралися.

Умилися холодною водою, трохи ожили. У Будинку культури тіснувато, шумно. Проте як заспівав хор українських народних пісень, то всі заслухалися, стихли.

Виявляється, Донбас понад усе полюбляє ліричну пісню. Уся зала вимагала повторювати «Чорнії брови» і «Якби мені не тиночки», «Дивлюсь я на небо», «Ой у полі три криниченьки», «Місяць на небі».

Коли закінчився концерт, до нас на сцену піднялося чотири шахтарі (в руці у кожного — по одній червоній квіточці). Дякують вони хорові за концерт і кажуть: «а де ті дівчата, що співали ліричних? Це для них квіти наших сердець».

Разюча зміна сталася і з шоферами. Побувши на концерті, оті водії-«лихачі» ведуть так, як би у пустелі воду, боючись розхлюпати хоч краплину.

...Кадіївка, Алчевське, Рубіжне, Луганськ, Донецьк, місто Паризької Комуни.

Повчальним був концерт у Алчевському.

— Та ви що: з неба впали? Хто ж у нас піде на вечірні концерти? — казали тамтешні адміністратори.

— А то чом?

— ...У нас багато порушників громадського порядку.

Ідемо другого дня до каси, розпитуємо, чи купують квитки.

— Майже всі продано,— відповідають.

По бурхливому концерті на сцену міського Будинку культури виходить чимала делегація. Було виголошено приблизно таку промову:

— На долю нашого району випало чи не найбільше порушників громадського порядку. Боремося з цим недоліком. Маємо деякі успіхи. Але є ще серед них такі, що не зрозуміли. І, скажу відверто, нам дуже приємно бачити їх сьогодні на такому чудовому концерті.

...Вони не такі, як ми помилково про них думали. Тож висловлюємо артистам велику дяку ще й за те, що своїм високим народним мистецтвом допомагають виховувати людей, які часом збочили в житті.

У Алчевському, як і в інших містах Донбасу, по концерті за лаштунки зайшли до нас шахтарі. Вони дарують хорові іменні шахтарські ліхтарі і свої фото. Виявляючи особливу приязнь до мистецтва, яке ми пропагуємо, донбасівці дають Народному хорові три пасажирські вагони для переїзду до Кривого Рогу.

ЮВІЛЕЙ НА ІНГУЛЬЦІ

Іде по Кривому Розі двоє артистів та й один одному:

— Лиха година, кого застала на печі хуртовина...

— А кого — в дорозі: накрився сіряком на возі і... святкуй ювілей на колесах!

Отож, нам довелося відзначати перше десятиріччя Українського народного хору у Кривому Розі, на Інгульці.

1943—1953 роки. Підрахували, що хор за цей час виступив із понад тисячею концертів. Нехай на кожному було по тисячі слухачів, то й тоді виходить, що нас послухав мільйон людей! Чи ж не варт жити ради цього?..

Зачитують телеграми з Києва, Москви, від Хору ім. П'ятницького. Ветерани виступають із спогадами.

Приносять ще одну телеграму. Міністерство культури УРСР вітає із 10-річчям і повідомляє, що усьому колективові надається місячна профвідпустка.

О, тепер від урочистої частини ювілею перехід до застольної. Тут і слово, тут і пісня.

— А пригадуєте, як Григорій Коноваленко, бандурист із миргородців, симпатизуючи одній хористці, не перевдягаючись, поспішав зі сцени, щоб зайняти в машині місце біля кабіни. Вона любила сидіти там. Приїздимо аж у Вінницю, а наш костюмер Віра Павловська: «Хто чобіт не здав?» Коли це: у Коноваленка на ногах — сценічні чоботи, а своє взуття він забув у Літині... Порахували, скільки йому коштуватиме проїзд туди й назад — вигідніше купити нові!..

Ну, наші бандуристи-миргородці, взагалі, штукарі. Вони якось під час війни у Казахстані «Наталку Полтавку» без... Наталки поставили.

— Та що ви вигадуєте?

— Слухайте. Галя Криворотько була Наталкою. Артисти поїздом поїхали. Вона відстала. Тут вже пора спектакль починати, а її нема. В залі шум. Що робити?! Грати без Наталки.

Публіка рада: українські пісні, «м'яка» полтавська мова... Дійшли до

того, де «пан Виборний» питає, чого ж не виходить Наталка. Тоді Терпелиха йому на це: «Пане Виборний! Така бідність, така бідність, що нема в чому й з хати вийти...»

В такий спосіб п'єсу до кінця зіграли ще й неабияку подяку од казахів заробили.

У роках 47—48-х артисти мали смішний вигляд. Возили з собою котелки, миски, кастрюлі, ложки. Був у нас співак Польовий Петро Іванович — тихий такий, інтелігентний. До війни директорував у Будинку народної творчості. При ньому нерозлучно — коробка з-під протигаза. Він варив у ній каву на спиртівці.

Багато чого було. Всього не пригадаєш...

Програму з українських народних пісень виспівуємо іще у кількох концертах в Києві.

А це несподівано:

— Верьовка в лікарні....

Телефонограми приносять невтішні вісті: тяжка недуга, у хворого настає криза. Консіліум.

— Він у вас ще козак! — радіють рятівники.

СЮРПРИЗИ

Григорій Гурійович одужав і з-під його пера виходять «Понад яром колоситься» на слова М. Стельмаха і «Як погляну в світ широкий» Т. Масенка. Гармонізує відому Батюкову «Тихо над річкою» і дві польські народні пісні «Іде Мацек» та «Кася-господиня».

І — ще сюрприз.

— Бачили?

— Що?

— Оце рука? Майбутній Городовенко.

Продиригував одним-двома концертами практикант із консерваторії Михайло Кречко, і всі заговорили про «нове ім'я», «диригентську руку», «майбутнього маестро». Одне слово, всі закохані в нього і вже докладаємо сил, щоб по навчанні він став диригентом хору.

Тільки розпочалися новорічні канікули 1954 року, як нам:

— Виступаєте з показовим концертом перед представницькою делегацією з Чехословаччини.

Подають автобуси. П'ять хвилин — і ми на сцені Київського палацу культури працівників харчової промисловості.

Серед наших чехословацьких гостей декілька виявилося тих, які слухали хор 1945 року; вони зайшли привітати нас за куліси.

...— Бачили?

— Що?

— Григорій Гурійович вийшов на роботу.

Григорій Гурійович розповів, що незважаючи на хворобу, йому вдалося дещо зробити до 300-річчя Переяславської ради.

І як розгорнув оте «дещо» — усі ахнули. Колосальна програма! «Хоровод дружби» (слова і музика Г. Верьовки), «Пісня про возз'єднання» на слова П. Тичини, «І сказав Богдан на Раді» П. Гайдамаки, «Вільний козак» (постановка А. Калініна, музика Г. Верьовки), «Україна і Росія» В. Массалітінова, «Здравиця» А. Захарова на слова І. Неходи, «Слався, рідна Батьківщино» Г. Верьовки на слова В. Лефтія. А далі — народні пісні: «Ой гук, мати», «Гей не дивуйте, добрії люди», «Та туман яром котиться», «Гей літа орел» та багато-багато інших.

Скільки то потрібно було праці покласти, щоб усе те згармонізувати для хору?

Зачитуємо йому програму, яку створила до ювілею наша ініціативна група. Верьовка розцвітає, схвалює.

Беремося за діло. Дівчата виспівують «Переяславські співаночки», цимбаліст Василь Мунтян грає свої «Молдавські мелодії». Запропоноване Григорієм Гурійовичем і нами — в основному двоголосся. Пішла мова про те, що народному хорові потрібні твори з багатоголоссям.

Учора й позавчора лише подейкували, що однією робочою зміною нам не обійтись, а сьогодні вже висить наказ про перехід на «двозмінні репетиції». Добалакались.

Ще сюрприз: у Переяславі знов зустрічаємося з Іваном Семеновичем Козловським. Співаємо із ним у концерті, емблемою якого стала пам'ятна дата: «300». Голос у Івана Семеновича аніскілечки не змінюється з роками. Такий же рівний, чистий та сердечний. Наші з ним улюблені пісні «Чорнії брови», «Дивлюсь я на небо». Наостачу його коронне — «Де згода в сімействі».

Миргород. Тут відбувається ще одна подія. Верьовку і Скрипчинську відкликають. Вони доручають Михайлові Кречку провести кілька концертів.

Родом Михайло Кречко із Закарпаття. Співав у Закарпатському українському хорі. Як особливо здібного артиста Кречка послано до Київської консерваторії з умовою, що повернеться до свого хору. А тут його професор по консерваторії Г. Верьовка «забирає» у свій хор, доручає диригувати, приглядається до нього, може, готує зміну... Але не довго втішався наш Народний хор «своєю» знахідкою. Довідавшись, що «їхній Кречко» пішов диригентом у «київський» хор, закарпатці підняли «бунт». «Він — наш. Ми його послали тільки вчитись. Віддавайте». Пишуть. Телефонують у Міністерство культури. Як хор не «боровся» за Кречка, не виборов.

...Сьомий день двері Народного хору не зачиняються. Йде республіканська олімпіада. Зустрічі з хорами, солістами, дуетами, хорами-ланками. Консультації. Записи... Голова журі — Г. Верьовка. Полоняє нас чарівливий прапрадревній танок «Марена» у виконанні харків'ян. Ой, що це за краса! Як тільки ми могли раніше жити без неї... Та вся наша культура в кілька разів збагатилася оцим:

Кругом марененьки ходили дівоньки.
Стороною дощик іде.
Стороною та на мою роженьку червону.

Квітчають дівчата своє древце вербовеє, ходять довкіл нього у зелених віночках.

...Козятин — Бердичів — Житомир — Новоград-Волинський — Овруч — Чернігів — Ніжин — Прилуки. Це ми «обкачуємо» нову програму.

— Чому ви привезли її тільки на один концерт? — ображені козятинці, особливо ті, кому не пощастило взяти квитка. Тут потрібно не менше п'яти.

Що ж відповіси, коли вони праві.

До Києва прибув Білоруський народний хор, що ним керує наш добрий колега, заслужений діяч мистецтв БРСР Цитович. Творча зустріч відбувається в приміщенні Київського театру оперети.

Ну, й, мабуть, останній сюрприз цього сезону: з Москви телеграма — Український народний хор знову запрошується на гастролі по Російській Федерації.

Перший виступ у студії Всесоюзного телебачення. Співаємо урочисто, зібрано. Й не загледілися, як найшло повно людей.

— Друзі, я вас порозганяю! — сичить відповідальний за передачу.

Ще нема й половини програми, як почали виспівувати московські телефони. Ті, хто дивиться зараз нас по телевізору, питають телестудію, де і коли ми виступимо з відкритим концертом.

— Черговий, я прошу вас давати вичерпні відповіді.

До Всесоюзного гастрольбюро посипалися заявки на наші концерти. Але ми виступили тільки в Центральному Будинку Радянської Армії та Палаці культури ім. Горбунова. По цих концертах нам сказали, що на них «були присутні представники Міністерства культури СРСР».

— Товариші! — це до нас.— Як один з кращих художніх колективів Радянського Союзу Міністерство культури СРСР вирішило послати вас на гастролі в... Фінляндію. Згода?

— Згода... згода!

Тимчасом їдемо до Горького.

Почалися гастролі. Перший виступ — Сормове. Будинок культури машинобудівників. Як і скрізь, тут із зацікавленням зустрічають Григорія Верьовку. Летять на сцену записки, з яких довідуємося, що й тут багато українців. Концерт вдалий.

Ранком — телефонний дзвінок:

— Алло! Хор? Це директор Будинку культури автозаводців. Сьогодні вечором у нас ваш виступ. За транспорт відповідаємо ми.

— Пришлють два-три автобуси,— гадаємо.

Але не такі автозаводці. Дивимося — що це? На кожних двоє артистів — «Побєда». І ось уже хор їде вулицями такою собі помпезною кавалькадою в 50 машин!

Концерт даємо для конструкторів, інженерів, техніків-автобудівників. Їм сподобалося. Пропонують зробити екскурсію по заводові. Під час оглядин вони з розмов довідуються, що сьогодні від'їздимо:

— Ні, ми вас дуже просимо: ще один концерт...

— З радістю, але вже квитки на руках.

— Тоді ось що. Ми вас відвеземо на вокзал теж «Побєдами»!

Раптом на місто налітає снігова завія і обкутує його пеленою. І це — десятого квітня!

Глянули ранком на вікна. Ой, леле. Розмальовані Дідом Морозом, аж іскряться. А довкіл — біла снігова ковдра. І тиша. До Кірова прибуваємо о 14 годині. Од адміністрації нам переказують, що сценічні костюми ще на залізниці. Концерт зривається.

За рахунок такої «оперативності» наших адміністраторів маємо давати завтра два концерти.

Так і вийшло.

Концертували з 12-ти дня до 12-ти ночі.

На прощальний у Кірові їдемо зі всіма своїми пожитками, бо по виступові — просто на вокзал.

Прибули до Пермі.

Ранком оглядаємо засніжене місто, закуту у крижані кайдани Каму.

— Друга половина квітня, а ми у полоні отакої зими! — кажуть наші дівчата.

— Це непогано.

— Чому?

— А тому, що краще будемо цінувати те місце на планеті, де нам випало народитися...

Концертуємо. Завтра зустріч у оперовому.

В Пермі каркаломні трюки викидає природа! Протираємо очі — не впізнаємо ні міста, ні неба над ним. Уночі відбулася битва Зими з Весною, і красуня, сміючись, перемогла. Від снігів не залишилося й сліду. В повітрі заграли мажорні симфонії.

А як змінилися люди: свіжі, радісні, без отих своїх ведмежих полушубків, ушанок і валянок.

Заходимо до оперового. А тут — ні душі. Так і кинулися до своїх годинників. Ні, в усіх однаково. Правильно. Але скрізь — тиша.

Верьовка переглядається із Скрипчинською. Коли це — зринає, ховається у стелю важка ширма, й перед нами виростає куточок... старого українського села. На передньому плані — чепурна хата, у її вікна заглядають ружі, соняхи. За причілком — тополі, на подвір'ї — козацький віз. Через перелаз у густий вишняк простяглася в'юнка стежина, аж на вулицю. За воротьми мріє село.

Тільки-но присіли, а з-за сцени голос:

Ой щось дуже загулявся,
ледве я сюди добрався,—
буде жінка, мабуть, бити,
за чуприну волочити.

— А-а: он воно що!

Не встиг відплинути перший лоскітливий жар зустрічі із рідним Карасем, як тут зі своїм співом являється така грізна, й разом добра душею, Одарка, а за нею Андрій, Оксана...

Ми, вкрай переповнені вдячністю, не помітили, як до зали найшло повно людей, посідали, слухають українську оперу та поглядають на «приезжих с Украины».

Коли відгриміли оплески й розійшлися відвідувачі, ми за лаштунки мигцем, тиснемо колегам руки, дякуємо.

— За який час вам вдалося оволодіти мовою Гулака-Артемовського?

— Правду кажучи, колектив побоювався, коли починали роботу над «Запорожцем за Дунаєм»,— розповідає по-українськи Йван Карась — народний артист СРСР Олександр Кривченя.— А познайомилися ближче з твором, увійшли в стиль опери, полюбили українську мову.

Ще раз дякуємо пермцям, запрошуємо на концерт.

Він пройшов натхненно. Досі чується прощальне вокзальне: «Счастливого пути», «Приезжайте еще...» Аж тут, перед електропоїздом, нас догнала «Вечерняя Москва» від 5 квітня 1954 року, де інформується що: «...Государственный украинский народный хор побывает в городах Кирове, Перми, Нижнем Тагиле, Свердловске, Челябинске, а также в Уфе, Куйбышеве».

Проїздимо район Камської ГЕС. Дивуємося, захоплюємося гігантським розмахом будівництва.

Далі поїзд летить крізь білі ліси.

О 3-й ночі прибуваємо до Нижнього Тагіла. Тут ще ніколи не були, тому усім цікаво, яке ж «місто металу». Ранком глянули з готелю — перед нами ліс заводських труб. Усе місто охоплене димом і полум'ям. Під ногами аж гуде земля.

— Це від машин, які діють на заводах.— Не без гордощів пояснює екскурсовод.

Прийшли на концерт до Палацу культури металургів.

— Вісімнадцять мільйонів карбованців коштує,— пояснює директор чудового Палацу.

Поки вбралися у костюми, — людей повна зала. Замість передбачених півтори години концерт іде дві з половиною.

Потім ще два концерти. Перший — о 14-ій дня. Людей — як маку насипано. Тільки й чути: «З Києва», «З України». А коли розкрилася ширма, одразу: «слава!», «слава!», «браво!» І так до кінця.

До вечірнього концерту мало часу, навіть не перевдягаємося. Про обід нема і мови.

Вже після першого танцю «серйозність» публіки розвіюється, й вона активно реагує на «Казачок» й «Частівки».

Другий відділ розпочинається мітингом. На сцену урочисто виходить делегація. Зачитують постанову міськради про нагородження грамотами керівників хору й 15-ти артистів. Концерт закінчився о 12-й годині ночі...

А через п'ять годин ми вже в столиці Уралу — Свердловську.

Нас зустрічає уславлений Уральський російський народний хор. Хрестіансен і Верьовка. Оплески. Обійми.

Потім одні одним співаємо свої найкращі твори. А на прощання разом «Реве та стогне Дніпр широкий», половину диригує Верьовка, другу — Хрестіансен.

Шкода, ніхто не здогадався організувати зустріч у концертному залі, або хоч записати.

Двічі виступаємо ще у філармонії. Потім — перед студентами, палки-

ми, вразливими. Оце — аудиторія! Влітає студентка Оксана Цибулько з квітами на сцену та чистісінькою полтавською як защебече, аж у нас лоскітливиці побігли по горлу.

На концерті в гарнізонному Будинку офіцерів:

— Слово надається командуючому Уральським військовим округом! Виявляється, що він українець.

— Дорогі мої земляки! — отак він, просто.— Шановні гості! Своїм мистецтвом, безсмертними народними піснями ви додаєте нам стільки сил, стільки нової енергії, що ми вас зачисляємо у свій основний арсенал. З такою зброєю наші солдати непереможні!

Він особисто вручає грамоти, бажає здоров'я, успіхів.

Уральські залізничники заявили «ультиматум»: або концерт, або «йтимете з Уралу пішки»...

— Жарти—жартами,— усміхається Григорій Гурійович,— а з такими «хлопцями» не слід псувати стосунки.

І ось — ми вже у їхньому Будинку культури. Сірники в коробці не так щільно, як тут люди. Це одразу «настроїло». Слухачі задоволені.

По наших гастролях обласне радіо в останніх вістях повідомляло, що Український народний хор прослухало понад п'ять тисяч свердловчан.

Челябінськ.

50 «Побед» везуть нас у Копейськ. Це — шахтарське місто, його не на всякій карті й знайдеш. Будинок культури із залою на 1100 місць. Слухачі — ті, що відзначилися в праці. Тиша, увага — виняткові.

На концерті сприймали наше виконання не так, як усі. Захоплення слухачів особливо серйозні. Перевага — пісням. Танцюристи аж «повстали»: «Я не можу жертвувати здоров'ям людей, які потрібні не тільки на сьогодні!» — говорив, було, балетмейстер, коли їх викликали по п'ять разів на «біс». А сьогодні він заспівав іншої: навіть присікався до конферансьє, що, мовляв, вона є причиною неуспіху танцюристів. Танцюристи «звинувачують»... глядачів.

У Челябінську зустрічали Першотравень. Повідомили, що одразу закуплено 12 тисяч квитків. Що робити? Радилися вечір і вирішили виступи перенести у цирк. Там 3 тисячі місць.

Два дні — чотири тріумфальні концерти.

— Товариші! — в гогочучу залу.— Я не знаю, хто як, а я такий схвильований, такий захоплений, що нагородив би кожного челябінським трактором.

Це під час прощальної зустрічі.

...А тепер ми зібралися на свої «обжинки». Це вже у нас така традиція: нарада після останнього концерту.

— Шановні друзі,— каже Григорій Гурійович,— ми завершили рідкісну мандрівку. В Києві говоритимемо про неї глибше, а зараз я висловлюю сердечну вдячність вам за сумлінно виконаний обов'язок...

У Міністерстві культури СРСР, куди запросили нас, хористам розповіли про Фінляндію, про Товариство «Фінляндія—СРСР», яке провадить енергійну діяльність по зміцненню культурних зв'язків Фінляндії з Радянським Союзом, і, привітавши з успішною мандрівкою по Уралу,

побажали такого ж успіху в країні Суомі. Одразу ж видали нам виїздні зарубіжні документи.

— Ранком поїзд «Москва—Чоп» приносить нам казку. Між Конотопом і Ніжином прокинулися й виглянули у вікна — а всюди хвилюються на вітрі пшениці, жита, зеленіють гаї, діброви. Так і не відійшли од вікон, поки й не почулося:

— Увага! Увага! Наш поїзд прибуває до столиці Радянської України — Києва...

У розкриті вікна вагонів пахощі бузку, каштанів. Цвітуть, значить, вони!

Знову цвітуть каштани,
хвиля дніпровська б'є.
Молодість мила —
ти щастя моє...

КИЇВ ЧОЛОМ ВІДДАЄ

Уже з перших днів опанування програм і розучування фінської мови переконуємося, що це нелегко. Особливо преважка мова фінська.

— Вчили ми хінді, корейську, китайську, але перед фінською принишкли.

— Вираз «китайська грамота» блідне. Почнемо говорити «фінська грамота»?.. — жартують артисти.

За кілька днів переходимо на два потоки: ранковий і вечірній. Отака грамота!

До Києва приїздить Уральський російський народний хор. Хрестіансен просить показати фінську програму. Де? На людях? Ну, гаразд...

Співаємо, немов читаємо щойно написані вірші. У перших рядах — уральці. Для нас їхнє слово — фахова підмога. Зала сприймає непогано, бо вона не знає фінської. Але ось і на багатьох обличчях Хрестіансенових вихованців помічаємо добрий знак.

Під час обговорення, окрім огляду творів, самі собою були «зачеплені» й питання жанрів та стилю виконання.

Манера «вуличного» співу, домінуючого в Українському народному хорі, свідчить, як зазначалося, що колектив своєрідно трактує й втілює поняття співу, і виконує пісні оригінально, не так, як в інших співочих колективах.

Кожен, між іншим, намагався знайти її, ту народність, і майже кожен заявляв, що ним знайдена саме «найістинніша». А втім народність у співі кожен розуміє і трактує по-своєму. Наш стиль — нами знайдена народність.

Останні дні перед виїздом. Напруження. За цей час Народний хор проходить крізь «горно» п'яти переглядів, слухає кілька лекцій про Фінляндію. Відвідують хор численні кореспонденти, кінооператори, фотокори, радіокоментатори. Кожному треба показати, розповісти все, пов'язане із виїздом.

ПУТЬ ІЗ ГРЕКІВ У ВАРЯГИ

18 червня 1954 року Український народний хор йде шляхом не «з варяг у греки», а навпаки...

До «Північної Пальміри» прибуваємо вночі. Слово «ніч» тут зараз умовне. Вона — «біла». Опівночі вільно читаємо газети, поки з'ясують, коли рушимо далі...

Ленінград, як відомо, у білі ночі — надводний храм, струнококолонний, ажурномостий красень!

О п'ятій ранку перетинаємо кордон СРСР—Фінляндія. Хвилюємося. Але на цей раз не зовсім прощаємося з Батьківщиною,— під нами свої колеса.

На фінському боці — зелень. Худоба не пасеться, а тоне в океані трав. То виглянуть, то пірнуть в зелену масу лісів фінські будиночки. Вишневого кольору, з білими вікнами, вони здаються намальованими. А ось і озера. Срібні тумани. Струнки ялини, що ніби чешуть коси, задивляючись у тиху воду.

Хельсінкі. За 9 годин з Ленінграда у столицю Фінляндії. На пероні багато людей. Нас зустрічають представники товариства «Фінляндія—СРСР», радянського консульства та мистецьких організацій. З коротким вітальним словом до хору звертаються голова цього Товариства Сюльві Кіллікі, генеральний секретар пан Тойьо Карюнен.

— Ми вас з таким нетерпінням чекали, мовби свого короткого літа,— мовить робітник Кільні по-російськи.

Зустріч закінчується.

По короткому перепочинкові — прес-конференція. Кореспонденти столичних газет, інформаційних агентств, радіо, телецентру, представники громадських фінських організацій. Запитань безліч. Блискучі перекладачі. Жваво. Задушевно.

Екскурсія. Вона розпочинається оглядом олімпійського стадіону, прекрасної зали Суомі Мессухаллі. Особливо вражає морська затока, що врізається у самий центр Хельсінкі. На плесі безліч чайок, диких качок, лебедів, гусей. Лебедиці водять перед людьми зграйки пухнастих, немов жовті лілеї, лебедяток. Вони такі сміливі, що навіть беруть їжу з рук... Враз це пташине царство закричало, забило крильми по воді й... поспішило до човна, що виплив на хвилі.

— Це їм повезли «обід» в «ресторан». Он на тому островці. У нас давно заборонено не лише бити, а й полохати диких гусей, лебедів...— пояснює екскурсовод.

Народний хор на сцені в Суомі Мессухаллі. Останні поради. «Дихання» зали. Тривога.

Григорій Гурійович потирає чоло. Гримнули оплески. Співаємо. «Сато, сато» («Дощик, дощик») і «Сакествойт» («Чарівна дівчина»). До кінця повторюємо вісім творів!

З почуттям глибокого задоволення лишаємо залу Суомі Мессухаллі.

Ранком газети вмістили фото хору й рецензії про концерт. Радять «обов'язково послухати хор з України».

На адресу Товариства прийшло чимало листів, не замовкають телефонні прохання — фінни дякують. Просять взяти участь у національному товаристві — «Святі Сонця». З давніх-давен фінни відзначають його в ніч перед 23 червнем — найдовшого дня і найкоротшої ночі. А оскільки до свята доба, даємо два платні концерти. Перший відбувається у парку на острові Ламмасаарі (демократичний острів), де перед хором — молодь. Другий — на острові Ліннамекі.

Тут цікава пригода. У цьому величезному паркові розташувалося безліч естрадних майданчиків з показом мистецтв багатьох країн світу... «Перед» веде американське «містечко розваг». Чого тут тільки немає, щоб привабити до себе людей! Чи то навмисне, чи випадково — нашу концертну естраду збудовано поруч із цим «комбінатом».

Вхід платний. Початок усіх видовищ о 8 годині вечора. Завітавши в парк, відвідувачі підуть туди, де їм буде найбільш довподоби... Без чверті 8 острів здригнувся! Запрацювала вся механізація, полилися звуки.

У сусідньому «комбінаті» заскреготіла «повітряна залізниця», завертілася «чортова петля», загуркотіли «літаки», в небо ринула злива вогнів, зарепетували клоуни, калатаючи у дзвінки. Туди чимало людей.

Біля нашої скромної, в народному стилі, естради — тиша. На лавках — трохи людей. Спокійно розвіваються прапори СРСР, УРСР, Фінляндії. Рівно о 8-й естраду освітили прожектори, розбіглася ширма, при світлі райдугами заграли українські костюми, стрічки, вінки, намиста. Відпочиваючі повертають голови, заходять. Злютовані, немов на козацькій чайці серед Чорного моря, ми вдарили «на всю» «Реве та стогне Дніпр широкий». Побільшало лиць, обернутих у наш бік, як головки соняхів за Сонцем.

...сердитий вітер завива,
додолу верби гне високі,
горами хвилі підійма!

І люди, ніби морська хвиля, ринули до естради. Йдуть і йдуть, стають довкіл огорожі. Ми — фінських «Сато, сато», «Сакествойт». Людей — море.

Фінни, що супроводять хор, наприкінці висловлюють подяку. Дивуються, що́ за сила закладена в нашому співі, танцях, музиці.

— Народна...— усміхаючись, каже Верьовка.

Половина хору їде на «Свято Сонця». Половина — у місто Каяні.

Сюди з усіх-усюд сходяться, з'їжджаються, злітаються вертольотами люди. Вже палають, як і у нас на Купало, багаття.

...На воді з шаленою швидкістю летить ціле дерево. Бурунна вода грається ним, як тріскою. На колоді умілець-спортсмен. Його завдання — втриматися на цьому тремтливому слизькому острівці, який несеться на пороги, довгою жердиною вивернути свого дерев'яного змія з катастрофи й допливти до призначеного пункту першим. За цією колодою — друга, третя, четверта... Береги «гучукають», «ойкають», аж гнуться од хвилювання. Обличчя юних фіннів, як у солдатів перед боєм.

— Кожен рік ця ріка поглинає не одного спортсмена,— пояснює гід.

Оплески, вигуки. Радість! Героїв свята ведуть на «олімп». Вручають призи. Напливає вечір. Вогнищ спалахує більше. Тепер люди гуртуються побіля них. Хор співає. Виходить мило, безпосередньо. Забуваємо, що й концертуємо. Що ми — за кордоном. Показуємо, як слід водити хороводи на Купала, як стрибати через вогнища. Фінни захоплені.

12-а година ночі. А люди йдуть і йдуть. Здається, вся країна зійшлася до річок, озер, до лісів, луків. «Колона» простяглася на 250 кілометрів.

Заледве «пробилися», бо нам треба до міста Сяккюлі. Проїздили нове «Святе озеро», скорше подібне до моря, бо не видко берега.

У Сяккюлі зібралися робітники. Хор настільки заворожив їх піснями, що вони навіть ладні на «Свято Сонця» не йти. І — заспівали «Діти різних народів». Сходимо з кону, приєднуємося до співливців і разом «доводимо» нашу пісню українською, російською й фінською мовами.

Слово беруть оркестри. Молодь йде в танки. Суто фінські, фольклорні. Інші групи організовують забави, ігри. А он на середину озера човнами звозять якісь опудала. Нам пояснюють, що за народним повір'ям у отих опудалах акумулювалося все лихо. Його треба пустити за димом та вітром. Справді, на воді раптом спалахують вогнища — одне, друге, п'яте... Здається, у вогнях ввесь край Суомі!..

Повертаємося до Хельсінкі разом зі сходом сонця.

27 червня. Спортивне товариство «ТУЛ» відзначає своє 30-річчя. На цей ювілей запрошено і нас. Фінські пісні «Сато, сато» і «Юксі рyусу» вислуховують стоячи.

УСМІШКА КРАЮ «ТИСЯЧІ ОЗЕР»

Тепер вирушаємо у найдальшу концертну мандрівку по Фінляндії. До грізних скель Ботнічної затоки.

Вже за кілька годин відчуваємо, що повітря холоднішає і рідкішає. А трава — зелена, плеса озер — сині-сині, довкіл — стрункі ялинки.

Місто Порвоо.

Приймають так, що одразу потепліло. Розпалюємося. І не чуємо себе... Обдаровують розцвіченими візерунчатими хустинами. Хустина — спогад про країну «тисячі озер»...

Коккола. Ще холодніше. А людей — повен стадіон. Що робити? Дві години на повітрі! Можна застудитись, а головне — голосу позбутися... Але ж чекають тисячі... І ми йдемо. Віддаємося мистецтву «задля людей».

На станції біля наших вагонів ігри, танці під музику баяністів.

«Республіка на колесах» під'їжджає до міста Вааза. Люди з квітами. Суворі, але допитливі. Погода подарувала на диво тишу й тепло. На стадіоні збудували справжній дерев'яний театр, ще й з допоміжними приміщеннями. Що то — країна лісу!

Наш хор спричинився до порушення закону, який забороняє тут

масові співи й демонстрації молоді на майданах і вулицях. Розпалена співом, молодь раптом підвелася й заспівала «Ми всі за мир». Ну, ми вже тоді й самі приєдналися до них. Могутня хвиля людей, вихлюпнувшись з піснею, покотилася по місту, вздовж Ботнічної затоки.

За концерт у місті Ярвеняа нагороджують фінським інструментом кантеле.

...Поки доїхали до міста Нокія, дощ припинився, але тепло впало до нуля. Правду кажучи, ми в цих тисячах озер уже до кісток промерзли, а ніхто й нежиті немає й голоси, як дзвін...

Нас вітали так, як тих «героїв», що на колодах по бурхливій річці повз гострі скелі ширяли на «Святі Сонця». І ще сказали, що скільки вони не бачили усмішок, але таких променистих, як в українців, ще не траплялося.

У Фінляндії, видно, дуже модні прес-конференції. В місті Коккола почалося взаємознайомство також із неї. Потім — концерт на стадіоні. Численна делегація на чолі з мером вручає хорові герб міста і кришталеву вазу. Вже пізня ніч. Ми потомлені, але про відпочинок нема й думки. Який спочинок — народ вирує! Нам повідомляли, що люди прийшли сюди від верстатів.

Від міста Оулу поїзд біжить понад водами чарівного озера. Тільки грігівська музика може виразити почуття, яке охоплює, коли бачиш таке диво. Береги! Скелі! Ялинкові віча. Наче гігантські рушники, пливуть по озеру плоти.

Каяні. Куопіо. Скрізь концерти.

В Міккелі загадковий «холодок». Запрошують до мера.

Вийшов секретар, повів до передкабінету, почав повідомляти, що в Міккелі народився Манергейм, портрет якого ось, над його головою. Кілька хвилин біографії Манергейма. Закінчується тим, що саме з Міккелі той відправив фінські полки на Ленінград зимою 1940 року... Чим закінчився похід, секретар мера не сказав. Ми не нагадуємо, бо в гостях.

Концерт відбувся у закритому приміщенні, де переважно студенти учительських курсів. Приїздимо до потягу, а він під охороною поліції. Офіцер пояснює: щоб не набридала... дітлашня.

Ювескюля. Ніби інша країна. На вокзалі — мітинг. Палкі промови. Майже увесь день господарі показують своє місто, гаї, озера. Концерт на стадіоні. Несподіванкою були фінські пісні. Потім — масовка, проводи.

Мер Лахті зустрічає хор перед ратушею. З молодечим захопленням розповідає, що він був у Києві, на Запоріжжі. Про це говорить якнайвишуканішими словами. Розпитує. Слухає.

Потім — прес-конференція.

На всі запитання просторі відповіді давав Г. Г. Верьовка.

Концерт в горах, поруч із потужною радіостанцією. Ще, мабуть, ніде не було стільки квітів, як тут. Злива, каскад!..

Зранку — об'ява. У нас вихідний. Мер взявся бути гідом у мандрівці по Лахті. Ставши на місток в автобусі, він так майстерно провів екскурсію, що ми не зчулися, як він висадив нас на березі «райського озера». І ним полонив наші серця.

Порі. Неділя. Люди з квітами. Група дівчаток-білявок. Коси, ніби повісьма льону. Рідні сестри? Так чи ні — не довідалися. Перекреслив обопільні плани холодний тривалий дощ.

Тампере (колишній Таммерфорс). Ще здалеку вштрикнулися в небо високі заводські труби. На вокзалі повідомляють, що серед тих, хто зустрічає,— директор місцевого музею Леніна. Середніх літ чоловік, який назвався ним, запрошує оглянути музей.

Двоповерховий будинок на одній з центральних вулиць. Напис фінською, шведською і російською мовами: «Музей В. І. Леніна». Повівши нас на другий поверх, директор розповідає, що у грудні 1905 року у цій залі відбувалася відома конференція, якою керував Ленін. Що ось той письмовий стіл, за яким він писав свої статті, зокрема «Держава і революція». Ну, й усі меблі — тодішні — перевезені з Хельсінкі, з квартири, де мешкав Ленін. Портрети, численні фотографії Ілліча. Все, як і у знайомих, наших музеях. Робимо записи в книзі вражень, дякуємо за пояснення.

Оглянули нові квартали міста. Ведуть нас на озеро. То є віртуозний витвір природи! Чом ми не малюємо або кінофільму не знімаємо?! Ось так зване західне озеро, нижче од східного на 18 метрів. Їх розділяє гранітна скеля, де колись був рідкісний водопад Тампере, ім'я якого й носить місто. Інженери запрягли природну силу води у турбіни, й тепер вони дають 35 000 кіловат електроенергії...

На другому поверсі міської ратуші нас зустрічає чоловік років 45-ти. Привітавшись російською мовою, він запрошує до зали засідань, показує, де кому сісти, сам сідає у «мерівське» крісло з гербом міста й починає захоплено розповідати, як він був на Україні та як залишилася ця країна у нього в пам'яті, які дарунки йому там дали, і виймає з шухляд вазу з Києва, де зображено «Софію» й інше. Просить передати вітання керівникам України.

Ідемо до високої-високої гори. З висоти пташиного лету бачимо таку красу країни тисячі озер, що дух перехоплює. Сам ніби птахом стаєш. Ну, й зелень же роззелена у Фінляндії!..

...Вісімнадцятий концерт даємо на стадіоні. Один із найвдаліших наших виступів. Відчуваємо, що «звучимо», і це надає нам нової снаги.

...Біжать вагони до шумливих берегів Балтійського моря, до великого портового міста Турку. Летимо, немов у тунель із суцільних хмар та дощів. Все ж тут дуже раді нам. У фіннів свято — 1000-ліття Турку. Воно мало торгові зв'язки з багатьма містами світу, в тім ряду і з Києвом...

Дощ, дощ, дощ...

Наш виступ у закритій залі. Концерт іде (у мистецькому розумінні) значно точніше. Мер відзначає українських співаків, що вплели золоті лаври у вінок тисячолітньої слави їхнього міста. Заходить представник Товариства «Фінляндія—СРСР» і каже, що надворі, під стінами концертної зали, три години стоїть понад 1000 мешканців Турку, яким не вдалося дістати квитки, то, мовляв, погодьтеся хоч показатися їм на очі у ваших костюмах. І запитує наостанок у нас, що йому, вийшовши, казати людям: так чи ні? Спочатку віри не ймемо: невже таке є — три години надворі, щоб хоч показалися... Але бачимо — це так. Григорій Гурійович

Хористи в сесійній залі після одержання нагород за Декаду 1951 р.
В центрі Голова Президії Верховної Ради УРСР М. Гречуха.

Бухарест. Румунські залізничники захоплені концертом (1952 р.).

враз посерйознішав, обвів поглядом ряди хору: тобто, як, товариство? Це ж — люди!

— Ми ж для народу хор, Григорію Гурійовичу,— відказуємо.

І замість показатися — виходимо й даємо такий концерт, що аж сам мер міста з дива простояв і майданову частину концерту! Він тут ще раз дякує, вручає кожному альбоми: «Місто Турку», «Творчість фінських архітекторів», «Творчість фінських художників».

На цьому закінчується наша мандрівка. Переїздимо до Хельсінкі.

ПОВЕРТАЮТЬСЯ ЖУРАВЛИКИ ДО РІДНОГО КРАЮ

Знову сцена знайомої зали Мессухалі. Виступаємо на тонусі міжнародних концертних змагань. Зала стоїть, аплодує.

Просять для молодіжних організацій столиці показати, як зберігають народний спів на Україні, фольклор. Такий «фольклорний» концерт ми, справді, даємо на острові Ліннамекі.

Прощання з Фінляндією відбувається у поїзді. Чимало гарних слів говориться на адресу Товариства «Фінляндія—СРСР», на користь дружби між фінляндським і радянським народами. Цікаве слово вихопилося у одного хельсінського музикознавця. Характеризуючи співливість українців взагалі, він сказав, що у Фінляндії появилася тепер така приказка: «Де фінн чхне, там українці вже співають квартетом». Керівники хору дарують Товариству українські народні костюми й великий альбом фотографій хору. Фінн-мистецтвознавець говорить, що ці, повні сонячних барвів, костюми вічно нагадуватимуть їм про Народний хор, про українців і їхню велику співучу душу.

23 година. Прощальний гудок. Усі збуджені. Про сон ніхто й не гадає. Машиністи протяжно сурмлять паровозними гудками.

Що то — додому...

7.30. Вайнекала. Усі сто тридцять хористів прилипли до вікон.

— Чолом тобі, Ленінграде!

Прощаємося з московськими товаришами, що нас супроводили по Фінляндії, з колективом ресторану, машиністами, пересідаємо у «Ленінград—Київ» і:

— Уклін тобі, рідна Україно!

На станції Тетерів приносять телеграму, що сьогодні ж хор має виступати з концертом з нагоди 10-річчя визволення Польщі.

Що ж, якщо треба, то треба. Виступили. Тепер уже, якщо навіть скажуть, що «треба» виступати, бо хорові присуджено премію, то ніхто не спроможний і губів розтулити. Перевтома...

З Фінляндії надходять листи, бандеролі, посилки, фото, газети, дарунки. Серед усього цього листи депутата сейму Херти Куусінена, голови Товариства «Фінляндія—СРСР» пані Сюльві Кіллікі, генерального секретаря Товариства Тайво Каувонен, магістра Кільні, видатного фінського співака Олаві Нюберга, композитора й диригента Вайне Песола, диригента Хельсінського симфонічного оркестру Марті Сіміля, письменника Ярнь Леннанена, який, зосібна, завважив:

«Ваші пісні, танці глибоко запали в наші серця. Ви зробили це не тільки майстерністю й високою технікою, але й великим мистецтвом, у якому сполучаються людська теплота й сила, воля й організованість, вогонь і ясність».

ЩО ЗАЛИШАЄТЬСЯ В ПАМ'ЯТІ

Це — не експеримент і не дослід. Так трапилося, що деякий час звичне нотування щоденностей хору перервалося... Воно в усякому ділі подібне буває: день чогось не зробиш, другий, третій, а на четвертий у душу непомітно уповзають солодкі, «нірванні» лінощі, на п'ятий думаєш, ну, нехай іще до завтра, тоді й усю роботу пороблю, на шостий — бачить око, що згромадилася оттакенна купа, одному лопатою не розкопать, і вже отруйна змія зневіри чорним жалом знесилює волю: ех, не вернути того, що втрачене, що відпливло, процокотіло копитами повз!.. Тепер запізно... І починаються рефлекси, самоаналіз: от було б! от якби!.. Але життя не зважає на нас, нестримно пульсує.

Що ж запам'яталося з цього періоду творчого життя хору?

Яскраво стоїть у пам'яті картина концерту на будівництві Каховської ГЕС. Уявіть собі глибоку й широку чашу земну, де, ніби бджіл, автомашин, тракторів, бульдозерів, кранів, гори цегли, піску, цементу, стоси рейок, балок, залізобетонних конструкцій, а люду — неначе тії мурашні клопітливої, і ми серед неї. Як заспівали «Реве та стогне Дніпр широкий» — ну, чисто тобі до цього психологічного моменту пісня написана! Риють Дніпро, а він «реве та стогне» широкий. Колосальний резонанс! А потім — «Думи мої, думи мої». Стихли усі, задумалися, аж чути, як понад нами посвистує низовий вітер козачий... І так, на найсердечніших струнах, пройшов увесь «Каховський концерт».

Згадуються теплі, сонячні дні і легінь-вітерець на кримських пляжах, де ми відігрівалися, водночас гастролюючи, після фінських дощів та холодів. На кожному нашому концерті у Сімферополі, Ялті, Севастополі, Євпаторії, Саках промовці відзначали нашу «успішну місію за кордоном». Знають люди про нас!

У Лівадії відвідали розкішний палац, де відбувалася Ялтинська конференція. Побували в музеї Чехова, пожурилися коло могили Степана Руданського...

Гастролювали також у Херсоні, Миколаєві, Мелітополі, Олександрії. В Кіровограді ступили на кін театру, де починав свою діяльність Марко Кропивницький.

Перед кінцем 1954 року виїздили у київські райцентри. Після Нового побували у Хмельницькому, Кам'янець-Подільському, Костянтинові, Ізяславлі, Тернополі, Львові, Самборі, Дрогобичі, Бориславі, Стрию, Станіславі [1], Коломиї, Чернівцях, Заліщиках, Чорткові. Цілий букет характеристичних міст, зустрічей! Скрізь замість планового одного на вимогу публіки давали по два, а то й по три концерти.

[1] Колишня назва Івано-Франківська.

Ще їздили в Березне на батьківщину Григорія Верьовки. Чернігівщина запросила. Хоч маршрут наш тоді пролягав через Новоград-Волинський, Овруч, Баранівку, Чернігів, але у пам'ять рельєфно вкарбувався саме березненський концерт. Як почули люди, що приїхав «хор Верьовки», то за десять кілометрів пішки сходились. Планувався один виступ, але бажаючих зібралося стільки, що довелося, не сходячи зі сцени Будинку культури, ще раз повторити усю програму з початку. Та ще «гак», що в ньому «умістилося» більше творів, ніж у самій програмі. Поталанило суто народним пісням. Котрі тільки були «на слуху», всі переспівали людям!

А які, буває, «оригінальні» коментарі до того чи того концертного номера почуєш серед публіки! Ось оркестр грає вступ до пісні «Думи мої, думи мої», де на перших цимбалах вибивають паличками тремоло, а на бас-цимбалах виконавець б'є паличкою тільки по одній струні та й то лише на початку музичного такту. Жінки в залі:

— Дивись. Он у того в руках мерехтить, немов кужіль пряде, а крайній — кеді-не-кеді...

— Ото б тому у нас записати два трудодні, а здоровилі одну чверть...

— А ось, диви, і він вийшов.

— Я ж його знаю ще парубком,— такий славний був...

— Що то роблять літа з людиною!

По Березному понад місяць мандрували Донбасом та Криворіжжям. Були у Вечірньому Куті, Дзержинці, Першотравневому, Соцмісті, Червоній Гвардії, Інгульці, Довгінцевому, Нікополі, Марганці, звичайно, у Донецьку і Кривому Розі, у Горлівці, Жданові, Дебальцевому, Краснолучі, Ровеньках, заїздили на день до Луганська.

Тільки-но приїхали — аж телеграма. Запрошує Москва.

Інтересним був Григорій Гурійович того дня. Він ніби перетворився на майстра-настроювача, який безмірно закоханий у свій улюблений інструмент: упадає біля нього, торкає кожну струну, сокоче, прислухається, знову торкає, стоїть, слухає, міркує, зважує, як же то звучатимемо на людях.

У Москві довідалися, що виступи на Всесоюзній виставці досягнень у народному господарстві. Тож розмістилися у готелі «Золотий колос»...

Концертували два тижні.

Особливо натхненно, злагоджено — виступили на естраді «Зеленого театру» і по телебаченню.

Вже було збиралися їхати додому, як нам кажуть: «Зачекайте...» Наступного дня хористи оглядали Мавзолей Леніна і стояли поблизу Спаських воріт, коли — в'єтнамська делегація на чолі з Хо Ші Міном. На честь гостей організовано збірний концерт. І ми там. Ступили до Сесійної зали, а з-за завіси — «Де згода в сімействі». Іван Семенович уже коло рояля. Як вийшов, упізнав нас, побажав успіху.

На естраду Георгіївської зали вийшов під грім оплесків. У першому ряді — в'єтнамські гості. Президент В'єтнаму особливо захопився нашими танцями. Тоді ми оглянули й написи у залі. Запам'яталися й українські прізвища: Олекси та Якова Берзенків, Гаркушенка, Петренка,

Власенка — кавалерів Георгіївських хрестів за Севастопольську битву 1855 року.

Потім Міністерство культури СРСР посилає Народний хор на День Військово-Морського Флоту в Севастополь.

Прибули саме тоді, коли військові кораблі один за одним наближалися до рідних берегів. Увесь Севастополь вийшов зустрічати. Од гарматних салютів аж мороз по плечах. Той, кому доводилося довго бувати у відрядженнях, уявляє, що діється в таку мить в людських серцях. Берег клекоче.

Море води. Море людей. Незабутня картина.

А тільки з Чорного моря майнув крилом вечір, у місті вдарив вал ще одного моря — моря вогню, який злився з небом, землею, хвилями. Здавалося, хто нас тут почує — отака кругом веремія! Ми — краплина. Проте, як струсонули через гучномовці повітря піснею «Легендарний Севастополь», море людей вгамувалося, хвилями прибилося під естраду, й на «Думах» завмерло... Пісня є пісня. А в кожної людини — серце, душа, і леліється в них ніжнотонне, потаємне, мрійливе.

Уже були коло свого готелю, як перетинають дорогу матроси.

— Запрошуємо у гості. На кораблі.— Пояснив начальник Будинку офіцерів флоту Іван Верба.

То були незвичайні концерти. Під зачохленими гарматами, під плескіт хвиль!..

Після Севастополя виступали у Балаклаві, Євпаторії, Сімферополі, Ялті, Гурзуфі. Власне, і виступали, і відпочивали.

Запам'яталося як ми складали й розучували пісню у літакові. Нас із Севастополя швидко «перекидали» до Каховки — на пуск першої турбіни.

Підходить у літакові Григорій Гурійович і схилившись каже:

— Без пісні про них незручно приїжджати... Каховці світло дають, а ми — з порожніми руками чи що?..

Складаємо слова. Виходять (які вже там є!) чотиривірші, передаються дівчатам. Ті разом із Григорієм Гурійовичем одразу розспівують. Так — не так, перетакувать не будемо, бо всього 50 хвилин часу!..

Каховці були у захопленні од «повітряної» пісні, а в нашій пам'яті збереглися хіба що чотири рядки:

В вас таке велике свято,
як же нам не заспівать —
Гей, нові вогні Каховки,
мов сонця горять!

Увімкнули рубильники. Море світла розлилося довкіл. Не стало ночі!

Була ще пригода. Виступали в Севастополі, як раптом із зали:

— А заспівайте «Дівчата з Донбасу»!

Усі аж похололи. Вже чимало років не виконуємо цієї пісні. Нема й солісток... Що робити?

Коли виходить Валя Черкун, бере за руки Саню Юхименко, Катерину Малишевську, стають край рампи. Ступає баяніст, оглядаючись на Григорія Гурійовича. Дівчата хитнули головами, завели, хор підтримав, пісня полилася. І таке буває...

Вийшла в світ брошура Тереня Масенка «Державний український народний хор». Щорік більшає про нас друкованої літератури.

Прикінець 1955 року пам'ятний готуваннями до 60-річчя Григорія Гурійовича. 17 січня ми звітували. 21-го виступали перед делегатами XIX з'їзду КП України.

Кожен день наповнюється новинками, пошуками, більшими чи меншими, але обов'язково відповідальними завданнями, які потребують неабияких зусиль, а часом і творчого подвигу.

Одним з таких «подвигів» Народного хору були його спішні «всеношні» зйомки на Київській кінофабриці. Через кілька годин — виступи по телебаченню перед болгарською делегацією. Неабияких зусиль вимагало, тільки-но розпрощавшись з іноземною делегацією, цеї ж години діяти перед кінокамерами на зйомках фільму «Український народний хор». А ледь дихнуло весняним леготом — гайда у Конотоп, Суми, Охтирку, Харків, Луганськ, Донецьк, Полтаву. Виступали також у Червоному Лимані, Артемівську, Ізюмі, Часовому Ярі, Карлівці, Скороходові, Миргороді, Лубнах...

У такому гастрольному весногра багато чого й не запам'ятаєш. Цікавою подією був наш виступ по Інтербаченню. Тут уже: співай, хоре, щоб ані ноточки не схибити! Подужали і це... І, нарешті, у Москві, Ленінграді, Нарві, Талліні, Ризі, Дзінтарі, Шауляї, Вільнюсі, Полоцьку, Вітебську, Орші, Мінську та Гомелі.

У зв'язку із святкуванням 100-річчя від дня народження Великого Каменяра хор вдруге поїде до Румунської Народної Республіки. Ще на Ленінградській землі починаємо готуватися до відповідальної подорожі.

Київ. Померла найкраща наша танцюристка Тамара Савченко. Залишила немовля, а сама відійшла... Повернулися, щоб продовжувати роботу, а тут від болю та суму голос пропав.

З'ясовується, що хор їде лише в один Серетський район РНР, заселений українцями. Візьме участь у Декаді, присвяченій 100-річчю Івана Франка.

І знову перед нами Бухарест. Радує те, що святкує 100-річчя не тільки Серетський район, а й вся Румунія. Програма хору складена переважно з пісень, присвячених І. Франкові. Але є частина й шевченківських та народних. Незважаючи на те, що серетці й самі добре підготувались, хор стає центром уваги свята. Співаємо «Заповіт», «Не забудь юних днів».

Уряд РНР домагається, щоб ми побували ще в деяких містах. Погоджуємося. Газети «Скинтея», «Новий вік», «Романія лібера», «В'яца синдикала», «Універсул» майже щоденно повідомляють читачів про концерти «хору з України».

Багато чого привезли ми цього разу для свого музею.

— От ви щасливці! — часто кажуть нам.

— Це правда. Але ні вони, ні ми не добачаємо, як у «щасливих» артистів блискавично злітає час.

ПРОЩАЮЧИСЬ ІЗ 1956-м

...Не все те народне, що буває в народі. Іншими словами: не все те, що чуєш серед людей, створено трудовим народом. Все, що створено не трудовим народом, все, що не підтримується ним, не йде йому на користь...

Гнат Танцюра.

Зустрічаємо на вокзалі болгарських побратимів. Цього ж вечора у Колонній імені Лисенка залі філармонії показуємо своє мистецтво Болгарському ансамблю пісні і танцю. Найбільш до душі їм припали пісні «Калинка», «Ой дівчино, шумить гай». Одностайно просять повторити.

До Києва на Жовтневі свята прибула група діячів культури РНР. Вони попросили організувати зустріч з хором. Це відбулося у Будинку офіцерів. Народний хор провів увесь концерт румунською мовою.

По святах пускаємося в ще одну гастрольну мандрівку по Україні. За 20 днів побували у Львові, Ново-Яворові, Белзі, Червонограді, Сокалі, Володимирі-Волинському, Ново-Волинському, Ковелі, Рівному, Новоград-Волинському, Житомирі, Скоморохах. Делегати обласної наради культпрацівників Рівного запропонували народну пісню з Полісся «Туман яром, туман долиною».

ТВОРЧИЙ РИТМ НАРОСТАЄ

Нам пропонують взяти участь у VI Всесвітньому фестивалі молоді й студентів, який відбудеться 1957 року в Москві. Запропоновано утворити Молодіжний український народний хор.

У хорі новина. Організовується молодіжний колектив. Складаємо для нього програму. Визначаємо солістів. Так би мовити, кістяк...

Ще днів кілька. Виникає дівочий октет, потім квартет і фестивальна танцювальна група.

Лютий. Народний хор виїздить у Ніжин, Прилуки, Золотоношу, Черкаси, Руську Поляну. Коли приїхали до Черкас, прийшов наказ Міністерства про тарифікацію артистів. Цей захід спрямовано на те, щоб за кожним виконавцем закріпити таку заробітну платню, якої він заслуговує. Перетарифікувавшись, концертуємо в Корсунь-Шевченківському, Шполі, Ватутіному, Звенигородці, Умані, Монастирищі, Козятині.

Ось вже й весна. Молодіжний одягає українські костюми, бере участь у першотравневій демонстрації.

Хор запрошено в село Іванівку Вінницької області. Виступаємо на святі, присвяченому відкриттю колгоспного Будинку культури.

У статті про цей концерт «Вінницька правда» пише:

«Від імені колгоспників гаряче й схвально вітає гостей завідуючий бібліотекою с. Іванівки Р. Федотченко. Він говорить, що межі зникли не лише на колгоспних полях, а також між трудівниками ланів та артистами. Злилась — нива колгоспна і нива мистецтва».

Прийшло літо. Після сівби, яку щедро сіяв молодіжний зимою й весною, почалось збирання врожаю. На першому республіканському фестивалі хор здобуває перше місце, стає лауреатом фестивалю й кандидатом на фестиваль у Москві. Солістка Одарка Хоменко виспівує собі першу премію й рекомендацію на Всесоюзний конкурс.

Нагороди фестивалю в Москві — десять золотих і срібних медалей, три дипломи лауреатів. Найдужче пишається дівочий октет: Галя Присяжнюк, Оксана Риндя, Галя Чухнюк, Тамара Залевська, Валя Купріна, Оля Шпакович, Люба Дітківська, Женя Нестеренко. Танцювальна група спільно привезла золоту і диплом лауреата. Солістка хору Одарка Хоменко ще завоювала срібну медаль на Всесоюзному конкурсі молодих виконавців. Молодіжний трохи сумує — він нічого не привіз. І це не тому, що не витримав конкурсу. Виявилось, що на фестивалі не було ансамблів, як народний хор. Не було з ким змагатися.

...Григорій Гурійович походжає біля столу, потирає чоло. Знак, що він хвилюється. За кілька днів у Києві розпочне роботу четвертий конгрес Всесвітньої федерації демократичної молоді. Без наших концертів не обійтися. Для нас це — велика честь. Але хорові обіцяно відпустку...

Далі події розгортаються, як у фільмі. До нас завітала делегація канадо-української молоді. Просяться на репетицію.

— Наші хори співають ніби й так. Але не так. У вас зворушливо виходить. Ледь утримуєшся від сліз. Дякуємо, що дозволили побути на репетиції,— прощаючись з хором, проказує керівник делегації.

21 серпня. У приміщенні театру імені І. Франка виступаємо перед делегацією четвертого конгресу ВФДМ. До вподоби гостям «Закувала та сива зозуля», «Козацький епізод», народна жартівлива пісня «У сусіда хата біла», «На поточку-м прала», «Гуляю я», «Гопак».

А сьогодні концерт переноситься до «Зеленого театру», на Дніпрові кручі. Аудиторія усіх приймає добре. Немов серед великого букету квітів хлопці знаходять найяскравіші квіти, так серед нашої програми гості знаходять найкращі пісні, танці. Просять повторити їх.

— А тепер — у відпустку,— усміхається Григорій Гурійович.

— Усім?!

— Усім. Місячний профвідпочинок. Як і в людей...

...Новий 1958-й рік. На зборах зачитують наказ Міністерства культури УРСР про нагородження за підготовку молодіжного хору, октету, танцювальної групи, які ще раз стали лауреатами фестивалю. Почесні грамоти одержали Г. Верьовка і Е. Скрипчинська.

Керівники хору зачитують нову концертну програму, в якій другий відділ зайнятий народними веснянками, хороводами, іграми. Це — ті жанри, які до сподоби творчому складові колективу. Їх завжди розучують із захопленням. І вони чудово звучать. Хористи відчувають, що на цій ниві їх чекають багаті жнива і всією душею линуть до синкретичного, барвистого, поетичного виду мистецтва.

Щоправда, нововведення збільшує навантаження. Замість колишніх 32 номерів програми тепер вони мусять виконувати 41... Та це не бентежить ентузіастів. Навпаки, новий тематичний струмінь додає енергії. Вони із заздрісною легкістю творять танкове купайлівське дійство доокіл

майового зела «мареноньки». Легкість така захоплююча, що, здається, не стає тісної сцени і її умовностей — народне свято розсунуло ширми й підмостки!

Оголошено «Тиждень української музики». Виступатимемо перед аудиторіями київських заводів «Арсенал», «Ленінська кузня», «Більшовик». Підсумовуючи діяльність нашу протягом «Тижня», «Вечірній Київ» пише:

«Державний український народний хор — колектив складний. В єдиний ансамбль з'єдналися співаки, оркестр народних інструментів, танцюристи. Ця єдність не є випадковою, механічною — вона грунтується на традиціях, що здавна існують у народному мистецтві України. ...Багато у хорі здібних виконавців. Це справді, народні співаки — найкращі з тих, кого відшукали у містах, селах, у колективах художньої самодіяльності. Широко відомі слухачам заспівувачки Валентина Черкун, Параска Симаченко, виводчиці Оксана Горова і Катерина Малишевська, бандуристи Іван Скляр і Володимир Перепелюк, сопілкар Євген Бобровник і бубніст Павло Дубровенко. ...Постійні зв'язки існують у колективі з відомими збирачами українських народних пісень. Любовно збирають музичний фольклор і самі учасники ансамблю. Як бачимо, Державний український народний хор є справжньою творчою лабораторією, в якій розвиваються кращі традиції національного мистецтва. Багато пісень виникло в самому хорі».

Справді, не простий наш триєдиний (хор, оркестр і танцювальна група) організм. Той особливий стиль, те творче обличчя складалося у напружених пошуках, в наполегливому проникненні у секрети народного співочого й танцювального мистецтва, складалося в боротьбі думок, поглядів, творчих настанов і індивідуальних «бачень» істинної народності. Кожен знавець і уболівальник народної культури докладав усіх зусиль, щоб хор був саме таким, яке є це мистецтво. Індивідуальні уявлення часом стикалися, але вони в кінцевій меті допомагали колективові утверджувати справжнє й відкидати штучне.

Звичайно, найголовнішу роль у формуванні народної манери співу й репрезентації фольклорних пісенно-хореографічних творів відіграв Григорій Верьовка. З його легкої руки хор в основному послуговується відкритим звуком, альтовими заспівувачами й фальцетними підголосками та виводами. Спів культивується відтак двоголосний, до репертуару входять переважно пісні типу «Ходить орел понад морем» (з народних), «Ой чого ти, земле», «Гарно нам на полях», «Шахтарочка» (з написаних самим Верьовкою та сучасними українськими композиторами).

29 грудня опубліковано Указ Президії Верховної Ради УРСР про надання Елеонорі Павлівні Скрипчинській почесного звання Заслуженого діяча мистецтв УРСР.

ЩЕ ЗАДОВГО ДО БЕЛЬГІЇ

— З Новим роком!

— Сійся, родися..

Повідомлення: хор поїде на Брюссельську всесвітню виставку. На ви-

ставку, й взагалі у Бельгію. Головним режисером тимчасово призначають народного артиста СРСР М. Крушельницького, головним художником А. Петрицького. Повертається до хору тріо Колосків — Галина, Петро, Олександр, що значно зміцнює танцювальну групу. Фабрика кінохроніки розпочала знімання короткометражного фільму з життя хору, призначеного для реклами хору по Бельгії.

Тимчасом — гастролі. За 45 днів побували у Дніпропетровську, Дніпродзержинську, Червоноармійську, Ясинуватій, Донецьку, Горлівці, Костянтинівці, Краматорську, Слов'янську, Луганську, Лисичанську, Харкові, Кременчуці, Крюкові, Полтаві, Миргороді та Лубнах.

Якось, ще у Харкові, на концерті Народного хору побував секретар Красноградського райкому партії й запросив на кілька виступів. Йому пообіцяли. Та не змогли виконати своєї обіцянки. Приїхали вже у Полтаву, а тут телеграма: «Негайно виїхати Красноград». Хоч і далеченько назад, але нам дуже сподобалось. Видно, потрібні ми, бо люди вимагають категорично. Адже не так просто переконати Міністерство культури, щоб воно змінило маршрут. В кінечному рахунку всім цим керувала безмежна людська любов до української пісні, його буремного танцю.

БРЮССЕЛЬСЬКА МЕДАЛЬ

«Важко собі уявити мистецтво більш живе, ніж народна музика і танці України».

Газета «Ла Дернієре Ор».

— Віднині переходимо на підготовку до Брюсселя,— говорить Г. Верьовка. — Які ж завдання? Перш за все підготувати дві програми в 58—60 творів (хтось аж ойкнув). На час підготовки нас звільнено від концертної діяльності (полегшене зітхання). Поїдемо з кращими виконавцями республіки. Бо в Брюссель їде мистецтво багатомільйонного українського народу. Отже, до праці, складної, важкої, але дуже почесної.

Чотири місяці репетицій. По два дні на твір. Це навіть малувато. Та ще ж дали таки кілька концертів.

Щоб впоратися із «брюссельским» завданням, працюємо в дві зміни. Перша (головна) частина: «Реве та стогне Дніпр широкий», «Привітальна» Г. Верьовки на слова П. Тичини, «Український танець з піснями», «Ой сад-виноград», «Від Москви до Карпат» А. Кос-Анатольського на слова П. Воронька, «Марена», «Кажуть люди, кажуть», «Чабани», «Валонська пісня» (французькою мовою), «Йде весна над нивами» А. Філіпенка, «Українські мелодії» (соло на сопілці), «Козацький епізод». Друга: «Їхав козак за Дунай», «Закувала та сива зозуля», «Ой там за Дунаєм», «Туман яром, туман долиною», «Червоні маки» (виконують сестри Байко), «Над річкою бережком», «Буковинський чоловічий танець», «Ой під вишнею, під черешнею», «Я ще, друзі, молодий», «Сіяч»

і «Маленька лицемірка» (французькою мовою), і «І в вас, і в нас», «Ой, дівчино, шумить гай».

Тепер — перегляд. В одну мить може «згоріти» уся праця. Хор проходить через 26 таких «вогнів», і залишається живим. Головним суддею закордонної програми Народного хору стали кияни. Громадський перегляд — в театрі опери та балету ім. Шевченка. 140 запрошень, а людей битком набито.

17 липня 1958 року. Напутнє слово «Радянської України»:

«Цими днями Український народний хор виїде в далеку й не зовсім звичну для нього подорож: своє мистецтво він покаже на Брюссельській міжнародній виставці.

І хорові, і танцювальні номери нового репертуару Українського народного хору виконуються майстерно, можна сказати, натхненно і віртуозно. Кожна деталь продумана, вивірена, відточена. І оркестр, і вокалісти, і навіть костюми — все підпорядковано єдиному задумові: якнайповніше і найглибше передати голос народного серця, показати в пісні і танці його мрії, сподівання, його історію, долю, сучасне життя.

Бажаємо ж колективу Українського народного хору щасливої путі, великих успіхів у їх відповідальній і такій захоплюючій місії!»

1 серпня 1959 року двома літаками перелітаємо з Москви до Брюсселя. Тут на наших очах жахливо «погорів» якийсь цирк. Приїхав з надією мати добрий заробіток, але люди не пішли. Закінчилось тим, що господар цирку зник, робітники й артисти розійшлись шукати іншого заробітку. Тварини ходять по Брюсселю голодні, спраглі й, здається, просять їсти, води напитися. На них ніхто не звертає жодної уваги. Навіть на гарних коней...

2 серпня. Виступаємо першим концертом. Він відбувається в найкращому концертному приміщенні Брюсселя, так званому «Гранд-Холлі». Людей переповнено. Як тільки наші нові костюми при світлі прожекторів заграли симфоніями барв, багатолюдна аудиторія підхопилася і влаштувала тайфун. У першому ряді — стара королева, її син, король, та інші члени уряду. Підвелися. Вийшов Григорій Верьовка, геть стало тихо, тільки стрекочуть кіноапарати. А далі заспівав сам Дніпро-Славута, аж, здалося, Шельда зупинилася й слухає українського дідуся Дніпра.

І покотилися на хор «дев'яті вали». Вже повторили «Гопака з квітами», а зала не затихає, вимагає ще й ще раз повторити.

Концерт транслюється.

Ось на «Гранд-палац» ринув трудовий Брюссель, який не мав змоги попасти в залу. До кінця концерту тут зібралось тисяч десять. Люди слухають концерт по радіо. Тим часом обирають делегацію, дають їй завдання, аби умовила хор вийти на кілька хвилин, щоб побачити, які українці. А у «Гранд-холлі» таке діється, що, здається, репродуктори ось-ось порозлітаються. Повторюємо майже кожний номер.

Концерт закінчився о 12-й ночі. Ледь дихнули, аж тут — делегація від тих, що чекають на майдані. Ніяк не доб'ються до керівника, бо його оточили, дякують.

— Ми вперше бачимо таке диво,— каже літній чоловік, тиснучи руку Г. Верьовці.

Несуть сніп квітів, де на стрічці написано: «Хай живе солов'їна Україна»!

— Такого успіху мій театр ще не мав,— мовить господар зали.

Верьовка в оточенні «делегації». Порадившись, дає згоду вийти. Та ще дати концерт! Виявилось, що тут багато українців.

Що вже робилось, то цього вже, справді, ні словом сказати, ні пером описати... тут уже, мабуть, і кінохроніка спасує... море, грім, тріумф!

— Де ця Україна?! Чому ми нічого не знаємо про неї?! — вигукує один бельгієць. Але хто йому відповість серед такого ярмарку?

Раптом всі притихли, повернулися в один бік. На трибуну сходить дружина мера Брюсселя пані Ван Лейнсель. Вона тримає в руках «Велику бронзову медаль Брюсселя» й чекає, поки настане тиша.

— Панове! Наші милі гості! Цією найвищою нагородою нашого міста ще не нагороджувався жодний артистичний колектив світу. Мистецтво Українського Народного хору таке високе, таке хвилююче, що заслуговує цієї нагороди,— проголошує вона, передаючи медаль Григорію Верьовці.

Аудиторія стверджує це оплесками.

3-я година ночі. Готель. Оце так день! Великий у народнохорівській історії.

А зранку «вдарили в дзвін» газети. Інформації. Статті. Фото. Інтерв'ю про хор. Концерт на ратушному майдані. Особливо підкреслюють, що за той виступ хор не взяв ніякої платні.

Нове повідомлення: мер Брюсселя влаштовує нам прийом.

Він відбувся в ратуші.

— Якщо можна, заспівайте хоч одну пісню, щоб почула голос України наша старовинна ратуша,— просить дружина мера.

І ось вже кучерявиться широка, як українські степи, пісня з «горяком», якого бере виводчиця Оксана Горова: «Ходить орел понад морем». Ходить пісня по всіх залах, коридорах, дужою казковою птахою, в'ється попід високі стелі. Присутні зачудовано слухають і тільки головами похитують. Далі дружина мера стає за екскурсовода й супроводжує по ратуші.

— Наша ратуша подібного прийому не знала,— каже перекладач. Сюди хорів не запрошують...

У «Гранд-холлі» даємо п'ять концертів підряд. Особливо запам'ятався останній концерт, який проходив так бурхливо, що господар зали викликав... поліцію. І ось з якої причини.

Кінохронікери, побачивши, що на успіхах Народного хору можна заробити копійку, почали штампувати короткометражні кольорові фільми, показуючи їх тим людям, які не мають змоги попасти на концерт «хору з України». (Згодом ці фільми перекочували до Англії, Франції, Канади та інших країн. Ми їх бачили. Треба віддати належне отим «позуванням» хору без попереджень і тим умілим операторам, які поробили фільми, що їм позаздрить будь-який режисер). Антрепренери Канади, Англії, Франції, Італії, Люксембурга почали перепитувати Г. Верьовку, чи зміг би хор поїхати в їхні країни, особливо наполягав той, що з Люксембургу. І ось, хронікерів найшло стільки, що довелося покликати поліцію...

Тридцять п'ять газет, що виходять у Брюсселі, щоденно друкують великі статті про концерти хору, вміщують фото.

Потім їдемо в Гент, Льєж, Кнокке, Остенде.

Повернувшись до Брюсселя, хор бере участь у Національних днях Радянського Союзу, де виступає з своїми чотирма концертами.

До глибини душі хвилюючий концерт відбувся у Шарлеру, бельгійському Донбасі, де працюють переважно... українці. Тут навіть і села такі, так називаються, як на Україні.

— Українські дівчата у Бельгії,— розповідають бельгійці,— на вагу золота. За красу, працьовитість, вміння вести господарство тут кожний намагається посватати українку.

— Але це їм майже не вдається,— додає перекладач,— бо українки виходять за своїх.

Різними шляхами доля занесла їх сюди. Одних — ще до революції, других — в революцію, а третіх — у Вітчизняну. Хор співав звичайні пісні «Їхав козак за Дунай», «Закувала та сива зозуля», а вони в цих піснях вбачали себе, свою долю, й сльозам не могли дати ради... Важко співати, коли вся зала плаче... Та ще важче було їхати з того міста.

Десятки, сотні людей, плачучи, йдуть, тримаючись за автобуси, як то на похоронній процесії, загороджують собою шлях машинам, кидають хористам до рук різні дрібні речі й просять, щоб ми їх поклали на рідній землі, на могилі Тараса Шевченка.

— Сестро рідна! Чуєш, сестричко, дай хоч за твою руку потриматись!..— благає одна молодиця хористок, заливаючись слізьми.

— Хлопці! Земляки мої дорогі! Повірте, що нема в світі страшнішої каторги, як чужина,— проказує тремтливими вустами, простягнувши просякнуту вугіллям руку, шахтар із козацьким профілем і вусами...

І так аж доти, доки автобуси не вирвалися з цього «оточення».

У Брюсселі повідомили, що Люксембург виклопотав один концерт для себе. Комфортабельні автобуси від дев'ятої до вісімнадцятої години «перекинули» нас у сусідню країну. Концерт відбувся в міському театрі, де про́стору — на дві тисячі місць. Зала переповнена. Тут і французи, й німці, а також наш брат, українець. Про те, як пройшов цей концерт, скажемо словами представника уряду, що вийшов подякувати нам:

— Український народний хор своїм мистецтвом потряс Велике Люксембурзьке королівство! Воно існує тисячу років, але подібного народного видовища не бачило.

Прощальний у Брюсселі концерт Народного хору відбувся в павільйоні СРСР. Хор вже настільки стомився, що керівник радить усілякими способами уникати повторень. Але ніщо не допомага.

Після концерту представник посольства СРСР повідомляє, що за успішні високохудожні концерти на Всесвітній виставці та за її межами Український народний хор премійовано грошовою премією.

У порту Антверпен бере нас у свої каюти пароплав «Калінін», виходить у Балтійське море й прямує до берегів Батьківщини.

...Така рідна й трохи забута, трохи «провінціальна» наша «солов'їна домівка». Міністерство культури великій групі хористів вручає премії: іменні золоті годинники, грамоти Міністерства культури СРСР, Міністерства культури УРСР, поздоровляє з нагородами за відмінно виконане завдання.

ПОЛІСЬКІ РЕЙДИ

Стали хорівські добровільці «штаб-квартирою» у Житомирі. Прокидаються чуть світ ще із брюссельскими снами, а уже автобуси піпікають. Їдемо. Лісами. Древлянськими. Майже немає доріг. Взялися, видно, наші водії навпростець. По вибоях. Розбурхали зовсім... Сторожею стоять, один побіч одного, столітні дуби. Тлусті, лапаті. Чимось невловимо схожі на людей. Постатями? Чи задумою?.. На ходу, в автобусі розпорядження: пригадати найпопулярніше, зокрема, народні пісні Полісся, й обов'язково улюблену житомирцями «Туман яром, туман долиною». Якщо нема виводчиць, нехай обзиваються добровільці. Нічого таланти приховувати. Важче із заспівувачами, але й тут треба проявити творче дерзання — коли ж його й спробувати себе солістом, як не в отакій ситуації!.. Їдемо. Згадуємо. Пробуємо. «Висуваємо» солістів. Підігріваємо «творче пожвавлення»...

— Словечне. Заходьте в Будинок культури. Вбирайтеся у костюми, гримуйтеся, підстройте голоси.

Словечан зібралося як на свято.

Вийшли на сцену, заспівали одну пісню, другу — щось не звучно, «нескомплектувалися». ...Публіка святково «настроєна» одним виглядом наших костюмів, аплодує, звичайно, але ми відчуваємо себе прикро...

У голосах — розосередженість, награність. Як після сварки з подружжям. Потім від пісні до пісні підтягуємося. Розспівуємося. Із зали — щиросерді очі земляків, рідних людей. А у відповідь — вулканні поштовхи натхнення. І — забриніли незбагненні строї, ніжнотонні переливи! Засиніли найсинішим цвітом краси... Злет. Приплив сил. В залі — овації. І враз — ширма. Стрімкоскелий спад творчого напруження. Втома. Одвозьте в Житомир...

І знов — світанок за вікнами. «Віддалений район області».

— Як зветься?

— Турчинка...

І так щодня.

Радомишль. Червоноармійське. Черняхів. Коростишів. Малин. Баранівка. Бердичів. Коростень. Віківка. Довбиш. Андріївка. Лугини. Поділ. Білокоровичі...

Щодня — рейди. Ми їх уже назвали героїчними. Повертаємося о 2—3-й годині ночі. До своїх кімнат доходимо, буквально тримаючись за перила, за стінки коридору. Кажуть, геніальну Марію Заньковецьку, яка щойно на сцені молодою морською богинею виступала, граціозною, неземною, після спектаклю директорським ходом на руках, немічну, стареньку вже, виносили й одвозили каретою додому...

Ми буваємо у таких селах, де до нас, кажуть, не було ще жодного столичного й навіть обласного мистецького колективу.

Чуднів.

— Товариші! Зі словом-подякою виступає місцевий оратор: — Багато чого бачив наш Чуднів на своєму віку. Та й пісень чував. Але скажемо від душі — таких солодких, як оце ваш хор заспівав, ніколи не чули.

У залі сидять наші старожили. Вони теж не пригадують. Дорогі наші гості! Висловлюємо вам глибоку, сердечну подяку! Ми тут порадилися і будемо просити, щоб завтра... ще один концерт дали...— (Ой, леле!) А оратор продовжує.— Привеземо людей із далеких-далеких сіл. Така ж нам рідкісна нагода. Згодьтеся...

І бригада згоджується. Отак-то бути артистами Народного хору!

Чудніву судилося зайняти почесне місце в історії Українського народного хору. Саме тут 11 вересня 1958 року він відсвяткував своє 15-річчя від дня заснування.

Для нас — що добрий шмат життя... Дорогого. Молодого. Якого не вернеш... Одержали кілька вітальних телеграм, телефонних поздоровлень. Сердечно привітали нас щирі, щедрі чуднівці.

Повертаємося до Києва перевтомлені. Але десь на дні серць — палає ватра щастя, що побували там, де ще ніхто з артистів не був. Таки нема нічого в світі радіснішого, приємнішого, як приносити людям радість.

ПЕРШІ НА СЦЕНІ КРЕМЛІВСЬКОГО ТЕАТРУ

...— А тепер послухайте, що я вам скажу.— Мовить по нашому прибуттю до Києва Григорій Гурійович.— Цього року в Москві відкривається Кремлівський театр, де заплановано звітувати щороку багатьом колективам з усіх республік. Надійшла телеграма, що на нашу долю випала честь відкрити сезон.

Здавалося б, чого турбуватися такому вже маститому колективові, як Український народний хор? Скільки можна готуватися, хвилюючись і нервуючи, та вдаватися до «репетицій у квадраті», як прозвали хористи нашу роботу в дві зміни? Але де там! Так можуть міркувати лише ті, хто не знає Григорія Верьовку...

Під час готувань виступаємо з концертами перед закордонними делегаціями, туристами, на пленумі Спілки композиторів, в клубі письменників України, на святкових концертах, присвячених 41-річниці Великого Жовтня.

Новинка. На нашу адресу з Бельгії прийшла газета українських емігрантів під назвою «Вісті», повністю присвячена виступам Народного хору в Бельгії.

«Чому ми досі не знали про такий могутній хор та про його керівників?» — запитує когось автор однієї з кореспонденцій, вміщеної в газеті.

«Потрібно, щоб хор побачив, почув увесь світ!» — закликає другий.

— Будь ласка! Хіба ми проти! — жартує Григорій Гурійович.

...Нарешті виїзд до Москви. Вона зустрічає нас рекламами, які сповіщають, що перший театральний сезон Кремлівського театру відкриває Український народний хор.

За два дні даємо три концерти. Наші виступи йдуть добре. Найкраще — другий. Хор показали трудівникам сільського господарства Раменського району, що від їх імені взято зобов'язання змагатися з київо-святошинцями.

Перший ряд партера блищить золотом орденів, зірок Героїв Соціалістичної Праці. Російські колгоспники захоплені. «Правда» вмістила про нас інформацію.

За прощальний концерт в залі імені Чайковського варто розповісти детальніше. Ми його розпочали о 17 годині. Слухачі майже кожний номер вимагали повторити. Залишається година до відходу київського поїзда... півгодини... п'ятнадцять хвилин, а ми ще на сцені. Адміністратори забігалися: можуть же пропасти квитки. І ось як тільки хтось відспівав, відтанцював, влітає в таксі — й на вокзал! Слухачі — «біс», а його вже й сліду нема... Закінчилося тим, що останні артисти прибули до поїзда буквально за дві-три хвилини до відходу. Хвилювань, розмов... А коли всілися вже, поїзд рушив і переконалися, що всі є, то вибухнув сміх.

ВІД ШПОЛИ ДО ТЕРЕШОК

Перепочивши, їдемо в Прилуки — Шполу — Ватутіне — Умань. Повним складом.

...У пам'ятку Шпола. Підходить до нас якийсь чолов'яга й пита, хто над нами «найстарший». Взутий у гумові чоботи. Халяви вище колін, на плечах дебелий плащ. Сам обкаляний болотом. Чолов'яга виявився головою колгоспу села Терешки Шполянського району.

— Я вже дві доби чекаю на вас, — каже. — Приїдьте у Терешки... Хіба наші люди гірші?.. Вік трудяться...

— А клуб у колгоспі на скільки місць? Сцена вмістить хор? — запитує адміністратор.

— Усе є... крім дороги. Але й за це не журіться...

— Одначе в хористів нема таких чобіт, як у вас...

— Та чого ви боїтеся? Та це ж наша свята земля, яка дає вам хліба, сало, булки, ковбаси, горілку,— жартує голова.

— Але ж автобуси не пройдуть, хоч і свята,— відбивається адміністратор.

— Даю вам транспорт до Терешок, а після концерту — до Шполи. Це вас влаштовує?..

І рушили ми автобусами. Нараз зупинилися...

— Що там таке?

— Далі соші немає. А зійти з неї — потонути,— одказують шофери.

— А де ж Терешки? — питає адміністратор.

— Ще сім кілометрів...

Не встиг він долаятися, як у видолинку загуркотіли трактори. Ось чотири їх показались з-за пагорба і пішли просто полем на нас.

— Ура-а-а! — закричали хористи.

Кожен трактор підхопив собі машину. Автобуси «лягли» «животами» на болото. Крику, жартів, сміху повно.

— Петровичу, подай-но весла!..

— Греби шляпою...

Край села нашу кавалькаду зустрічає загін дітвори і проводить до Будинку культури. Там уже зібралося все село. Диктор колгоспної радіо-

станції повідомляє, що «хор Верьовки приїхав». Тим, хто не потрапить до зали, слухати концерт по радіо.

Викладаємо зі свого репертуару українські народні пісні: «Ой дівчина по гриби ходила», «Ой у полі три криниченьки», «У сусіда хата біла», «Коло млина, коло броду»... Аж зітхають люди, так уже їм мило... Хтось із зали — просто, без пози, як у себе в хаті:

— А якби тієї, що ото «за туманом нічого не видно»?..

Заспівувачки цієї пісні Черкун і Коваль тільки глянули одна на одну й одразу:

Туман яром, туман долиною...

Хор зрозумів «натяк» і підтримав:

За туманом нічого не видно!..

Володимир Суржа — помічник диригента (він недавно у нас диригує і співає) спочатку глянув на хористів широко відкритими очима, потім усміхнувся і ствердно хитнув головою. Хор «вдарив» на повну потужність:

Під тим дубом криниця стояла...

Зала заворожена. Суржа, натхненний такою імпровізаційністю пропонує ще: «За тучами, за хмарами», «В кінці греблі шумлять верби», «Взяв би я бандуру», потім Тамарі Залевській її улюблених «Попід гай зелененький» і «На поточку-м прала», а октетові — їхніх «По той бік гора» й «Ой дівчина по гриби ходила», Фоменчисі — «Ой там, на товчку, на базарі», а далі кивнув Валі Черкун — і та, здається, на все село, на всю Україну заспівала «Гуляю я»!..

Зала сплескує. Обличчя у людей скрашені радісним усміхом.

А Суржа «випускає» «Український козацький танець», потім «Буковинський парубоцький танець», потім мене з бандурою з гумористичною «Та казала мені Солоха».

Коли це наш конферансьє:

— Дорогі товариші! Ми покажемо вам новинку — «Українські веснянки» у постановці Оксани Забороди.

Сцену заполонила лірика: «Стоїть гора високая», «Кривий танок», «Подоляночка», «Перепілка», «Що в городі верба», «Повилася павутина», «Ой не рости, кропе», «Гей, диво чи не диво»...

Додали ще й танець «На досвітках». Люди попросили «Реве та стогне Дніпр широкий» і «Заповіт» (останню вислухали, вставши). Співали ще Верховинцеву «Більше надії, брати», затанцювали «Гопака», а прощальну «І в вас, і в нас хай буде гаразд» вивершили вже усі разом.

Скільки тривав концерт ніхто не зна. Забулися години. Раптом на сцену заскакує голова й гукає:

— Спасибі вам, хлопці, дівчата! За все, за все спасибі! Тепер я перед людьми чистий... Нехай вам здоров'я діжками, а щастя — міхами! — і побіг розпоряджатися, щоб нас віншували.

— Що ж то ваш голова казав, що він уже чистий,— запитуємо.

М. Переяслав-Хмельницький. Артисти вітають прославленого співака Івана Семеновича Козловського (1954 р.).

Е. П. Скрипчинська, Г. Г. Верьовка серед солісток Народного хору.

— Та то,— посміхаються,— рік тому він найняв за чотири тисячі карбованців «ансамбль» циганів. Заскочили ті, туди — сюди і гайда, забравши грошики. То після того, де б голова не сказав про культуру, йому люди: «Що знову цигани? Ніде гроші дівати?..»

Отже, виявляється, ми голову колгоспу реабілітували.

А він на прощання:

— У нас, товариші, власний винзавод, ото ж там, під кожним сидінням, подаруночок. Воно сьогодні вже тридцяте грудня, пора проводжати п'ятдесят восьмий... Будьте дужі в Новому році!

— Хто ж знав, що все так вийде...— пом'якшав адміністратор.

ДОЩОВІ ГАСТРОЛІ Й ЗОЛОТІ МЕДАЛІ

Рік 1959-й. З Міністерства культури УРСР наказ: увільнити від обов'язків директора Народного хору Міщенка Якова Давидовича.

Новим директором призначено Валентина Панасовича Письменного. Новим розпорядником заповнена організація наших концертів у Волочиську, Теребовлі, Тернополі, Бучачі, Чорткові, Заставній, Кицмані, Хотині, Коломиї, Дрогобичі, Самборі, Бориславі, Стрию, Ходорові, Бережанах, Кам'янці-Подільському, Хмельницькому, Білій Церкві, Сквирі. «Притираємося»: директор до колективу, а колектив до директора.

Цього року хор мав цікаву пригоду в Одесі. Сюди прибув пароплав «Олімпіа», на борту якого — 500 американців. Приїхали «ближче познайомитися з Радянським Союзом». Вони забажали послухати нас. Концерт відбувся у приміщенні Одеського театру опери та балету. Окрім гостей, тут 1500 одеситів. Виступом захоплені. На сцену вийшов літній чоловік і від імені туристів сердечно подякував. І дивина — Одеська філармонія звернулася з проханням, аби ми виступили у її залі. Радіємо і дивуємось. Адже ще й сьогодні деякі філармонійці презирливо кидають — «самодіяльність».

Водночас з концертною діяльністю колектив продовжує нагромаджувати «свіжий матеріал». З нього потім відбереться найкраще до програми, яку готуємо до Декади української літератури і мистецтва в Москві. Для складання цієї програми Г. Верьовка запрошує Івана Цюпу, Аркадія Філіпенка, Якова Цегляра. Готуємось і до відкритого концерту у Києві. Його організують, щоб ще раз перевірити, чи правильне твердження деяких знавців, що Народний хор не для столиці, що його місце на сільській сцені.

І ось це «визначення» викинули на смітник кияни. Двічі за день вони по вінця заповнили найбільшу концертну залу Києва — залу Жовтневого палацу культури!

Насущний хліб Народного хору — друге турне по Буковині.

Чернівці. Чи привезли ми щось нове буковинцям? Так. Пісню Платона Майбороди «Рідна мати моя», яку неабияк змістовно й без надуманих мелодичних викрутасів співає Кондратюк з чоловічим хором та оркестром народних інструментів. Пісня зачаровує слухачів. Активна реакція й на танцювальну картинку «Дівчина по воду йшла». Ми її

приготували для фестивалю. Тут «обкачуємо». З народних пісень і танців: «Раз приходжу я додому», «Жок», «Гуляю я».

Музичне училище запросило хор. Відбувається обмін досвідом роботи. На закінчення співаємо одні одним. Студенти підносять Г. Верьовці том творів М. Лисенка з автографами.

Восени маємо їхати на тридцять днів до Німецької Демократичної Республіки та ще на стільки ж — до Федеративної Республіки Німеччини. Одночасно з Декадою розпочинаємо серйозну роботу над програмою для закордону.

На зборах, що ми їх провели в повному складі, розгоряється дискусія навколо програм. Кожен загорівся бажанням сказати й своє слово. І артисти виявилися не гіршими ораторами, як співаками, музикантами, танцюристами. Збори перетворилися на концерт. Кожний співав те, що пропонував.

Така активність не дивує. Г. Г. Верьовка вдумливо підбирає кадри. Перш за все він прислухається, щоб голос абітурієнта був «наш», тобто зливався з голосом хору. Немов дбайливий господар, що у кошелі зерна відбирає на висів найкращі, найсортовіші зерна,— уміє знайти справжніх артистів.

ЦК комсомолу України попросив, щоб керівництво виділило молодих співаків і співачок, які змогли б поїхати на VII Всесвітній фестиваль молоді й студентів у Відні. Така група комплектується в складі братів Петра та Олександра Колосків, Олеся Доріченка, Світлани Горської та ін. З вокалістів витримав усі випробування Микола Кондратюк. Отже, тепер перед хором троє завдань: готування до Декади, до виїзду в обидві Німеччини, до Віденського фестивалю.

Ускладнилося готування до подорожі закордон. Західнонімецький антрепренер Матнер зажадав, щоб хор мав не одну, а дві програми, по 30 творів у кожній. От такої! Але за 16 років ще не було жодного випадку, щоб хор не виконав завдання. То ж віднині робота спланується так, щоб одне другому не заважало. Наприклад, «Гопак» для фестивальної «шестірки» й танець «Дівчина по воду йшла» для тріо (Колоски, Шишкіна) включені і до програми, і для наступних гастролей. З цією ж метою чимало пісень, які значаться у декадній чи «німецькій програмах», заноситься у списки «на обкачування».

15 травня 1959 року. Авторейд у Вижницю. Гори. Красиві гори. Їхні верховини, наче шапки велетнів понад лісами й хмарами. Хустинами на них — полонини. Оксамитові. Так і манять. То там, то сям — колиби гуцулів. Не край — пісня. От чого карпатці до самозабуття люблять свій край.

Одне слово, настроїлися на «високу ноту». І як пішли на коду в «Реве та стогне Дніпр широкий», то вижненці од задоволення, од переповнення почуттями просто забувають, що вони «на концерті». Отак сидить людина в залі, щось їй дуже як сподобається, вона одразу: «Файно!», «Ади, панінка!..»

У Чернівцях концерт у парку ім. Калініна, де естрада крита, а люди сидять просто неба. Коли оголосили, що через дощ концерту не буде і квитки можна здавати в касу — люди одноголосно: «Буде! Буде! Буде!»

І просиділи під дощем від початку й до «Гопака»... А опісля ще й дякували.

З Чернівців простуємо в Сторожинець, Бар, Вінницю, Мукачів, Свалляву, Берегове, Іршаву, Ужгород, Винники, Броди, Нестерів, Червоноград, Сокаль, Ново-Волинськ, Луцьк, Рівне, Здолбунів, Львів. Щодня й щоночі супроводжують проливні дощі та оглушливі громи, та золоте мереживо блискавок.

«Дощові гастролі» — жартують хористи.

Особливо багато пережили ми в Ужгороді, коли наш побратим — Закарпатський український народний хор — після концерту вийшов на сцену вітати, а їхній керівник Михайло Кречко проголосив таке слово, що й хористи розплакались і люди в залі... На згадку про цю зустріч Кречко дарує хору пісню «Верховино, світку ти наш» у власній гармонізації.

У Львові читаємо приписку до об'яви, що «концерт відбудеться при будь-якій погоді». Звідси до Києва відбувають фестивальці, а з ними й Григорій Гурійович.

Реклами повідомляють, що прощальний концерт відбудеться в «Зеленому театрі». Тут встановлюється телеапаратура.

— Це для Варшави та Праги,— кажуть техніки.— Варшава і Прага попросили, щоб організували їм передачу.

Та не вдалося цього здійснити. Перед концертом на Львів налітає ураган... Чорні хмари затягують небо. Близько семи тисяч прибулих на концерт ховаються, хто де влучив. Радіо повідомляє, що концерт переноситься на завтра. Хористи переглядаються, питають: «Як? Завтра виїзд зі Львова...»

Виявилось, що господарям парку шкода повертати таку «купу» грошей, і вони вирішили підмінити Народний хор кимось іншим.

...Зранку сідаємо в автобуси, щоб їхати за своїм маршрутом, а Львівське радіо продовжує стверджувати, що увечері ми-таки виступатимемо в «Зеленому театрі». Але людей не обдуриш. Вони знають, що хор залишає Львів. Летять телеграми до Києва, Москви. В них — вимога, щоб Народний хор повернувся до Львова й дав стільки концертів, скільки треба...

І вони-таки свого домоглись! Вже аж у Рівному одержано наказ міністра культури УРСР негайно повернутися до Львова! За наказом прибув й Г. Верьовка. Львів'яни святкують перемогу. Вони ж не знають, що це свято й для Народного хору. Відчуваємо, що така любов не за гарні очі, а за щось значно важливіше...

На двох концертах у «Зеленому театрі»—побувало ще 15 000 львів'ян.

Повернувшись до Києва, хор «сідає» за декадну програму. Телефонна розмова з нашими фестивальцями:

— Як ваші справи?

— Працюємо, як воли! Від світання до смеркання. Але після перегляднів оцінка — «5»!

— А у Миколи Кондратюка?

— Він «воює» в залі імені Чайковського. В нього теж кругле «5».

Що ви хотіли б переказати своїм?

— Кортить попишатися, що вчора брали участь у збірному концерті в Георгіївській залі на честь імператора Ефіопії Хайле Селасіє І. Імператор так захопився українським «Гопаком», що усіх нас нагородив золотими медалями.

Минуло кілька днів після цієї розмови, і наші фестивальці пишуть, що вони вже у Відні. Знайомляться, оглядають пам'ятники Моцартові, Штраусу. Не менш, пишуть, цікавляться й віденці «українськими дівчатами та хлопцями», захоплюючись їхніми національними костюмами, котрі барвистими квітами майорять вулицями австрійської столиці. Ми, додають, увесь час ходимо в концертному одягові.

Цікавий випадок трапився з танцювальною шестіркою Народного хору на одному з конкурсів VII фестивалю. За умовами, присутні не мають права будь-як реагувати на те, що діється на сцені. Цих правил дотримувались доти, доки не вилетіла з «Гопаком» українська шестірка. Про правила забули не тільки рядові глядачі, а й журі. Усі раптом підвелися й влаштували овацію. 5 серпня 1959 року ввесь мистецький світ довідався, що танцювальна шестірка Українського народного хору завоювала золоту медаль і стала Лауреатом VII Всесвітнього фестивалю молоді у Відні. Наші республіканські газети видрукували це повідомлення, вмістили фото лауреатів. Ось їхні імена: Світлана Горська, Наталка Бикова, Людмила Шишкіна, Олесь Доріченко та брати-близнюки Олександр Колосок і Петро Колосок. Не відстав і Микола Кондратюк. Портрет його теж поряд лауреатів. Таким чином хорівська скарбниця поповнилася ще десятком золотих медалей.

Перебування за кордоном, зокрема і в Австрії, навіяло музі Олеся Доріченка такі поетичні рядки:

Ти мені ввижаєшся у всьому,
Ти зі мною скрізь, де б я не був,—
Я тебе плекаю в серці своєму —
в сплесках хвиль, у шелесті дібров.
Ти мені волошкою з'являлась
в Австрії, під Віднем, у житах,
ти мені блакиттю усміхалась
і легким ставав одразу шлях.
В Мюнхені на сірім підвіконні
щебетала ластівкою ти,
м'ятою на празькому газоні
терпко духм'яніла з темноти.
В Будапешті липою шуміла,
дівчиною в Хельсінкі була.
Україно, земле моя мила,
ти завжди в душі моїй цвіла!

ПО ЦЕЙ І ПО ТОЙ БІК ЕЛЬБИ

До Києва прибуває поїзд інтуристів. Негри. Німці. Американці. Англійці. Французи. Італійці.

Урочистий багатожанровий концерт даємо для них у великій залі столичної консерваторії. Глянеш — очі багатьох народів дивляться на нас. Та кожен по-своєму «бачить» нас, у кожного — свої смаки, уподо-

бання, естетичні й моральні погляди. Який ти тільки розмаїтий, людський світе!..

...Ще не встигли ми «охолонути» від концерту для інтуристів, як повідомили, що до Києва приїхав Чехословацький ансамбль пісні й танцю, і що хор має готуватися до творчої зустрічі.

Нарешті пора їхати до НДР і ФРН.

Обіруч беремося за дві програми, по 30 творів у кожній. В нашому колективі чимало нових артистів. А це означає, що чимало кадрових співців і музикантів хору не поїдуть.

— Як же це? На своїх плечах виносили славу хору, а тепер не годимося? — обурюються ті.

Григорій Верьовка розв'язує проблему так:

— В гості готуються всі. Але, коли йдуть батьки, кажуть дітям: «Ти, Петре, залишишся вдома». «А це чому?! Що я гірший всіх?». «Ти любиш зайве... Потім варнякаєш, бешкетуєш. Посидь вдома». «А я, тату?»— питає, скажімо Наталка «І ти не підеш цього разу. Між людьми не вмієш поводити себе, крутишся, хіхікаєш. Очима стрижеш. Сорому від тебе не обберешся...»

Щось подібне відбувається і в хорі. Є і вагоміші причини. Наприклад, зовнішність. Чи такі зараз оті Марійка, Оксана, які були 15 літ тому? Де вже там? Важко, звичайно, й їм, важко й керівникові усе це влаштувати — готувати колектив до такої складної, серйозної, відповідальної подорожі.

Підбір німецьких пісень, вивчення їх, переклад деяких українських на німецьку мову проводить Е. П. Скрипчинська. Одне слово, в Народному хорі сівба. А тут дзвінки за дзвінками, щоб готувалися до першого «перегляду». Здається, чого б хвилюватись? Ще не гастролі. Але де там!

Перегляд «німецької» програми — у великій залі консерваторії. Ніяких реклам. Будень. 12 година дня. А слухачів — повно! Отже, не байдужі. І ми це дуже цінимо. Складаємо сердечну подяку прихильникам. Із деякими зауваженнями програму приймають.

До Києва прибуло 350 румунських туристів. Вони попросили послухати Український народний хор. Що ж, вдаримо їм гопака...

Другий перегляд програми хору. В театрі музкомедії. Присутні багато гостей з ЦК КПРС, Міністерства культури СРСР, ЦК КП України, Міністерства культури УРСР.

«Гопак із свитками», «Кажуть люди, кажуть», «На галявині», «Козацький епізод», «Ой там, за Дунаєм», «Верховино, мати моя», «Буковинський чоловічий танець», «Ой під вишнею», «Удовицю я любив», «Як посіяв мужик» та «Лорелей» за одностайною вимогою виконуємо двічі. Комісія вітає колектив.

Чого б ще хотіти? Але Г. Верьовка скликає хор, і увесь концерт «перебирається», як кажуть, по кісточках.

— Хіба є що? — хтось запитав.

— Ого! Ще й скільки! — завважує Григорій Гурійович. — У нас майже на кожному концерті бувають «накладки», тобто якась помилка, якої глядачі не тільки не бачать, а й не догадуються про неї. Наприклад, у танці спіткнулась і впала дівчина, але хлопець тут же підхопив її,

приголубив і повів далі. От і розгадай глядачеві, чи це «накладка», чи так і треба. Або впав танцюрист. Що робити? Ховатися в кущі? Ні. Він завертівся таким млином, що люди аж заплескали... Подібне є й у піснях наших...

Отож хор зібрався й радиться, щоб у концертах не було непередбачених «соло». Такі наші збори кожного разу дуже цікаві. Вони яскраво свідчать, як кожний артист вболіває «за марку» колективу.

А тим часом хор ще й ще раз переглядає ті програми— від великого до найменшого: чи все передбачено, чи все на місці. Як почувають себе співаки, яке їх здоров'я. А як справи в них вдома, в сім'ї, чи є на кого покинути дітей, стару матір.

— Чи всі готові до бою? — жартує Г. Верьовка.

— Як один! — відповідає хор.

— А отой порох у порохівницях?..

— Не тільки є, а ще й підсушили! — розуміють його хористи.

— Ото ж, завтра вирушаємо на мистецький фронт. Прошу, товариші, берегти сили, тому що «бої» передбачаються важкі й затяжні,— закінчує керівник.

Двадцять восьмого вересня — прощальні збори.

Слово бере міністр культури Р. Бабійчук:

— Ми впевнені, що, де б ви не були, скрізь і завжди пронесете багатогранне мистецтво українського народу з честю. Чистосердечно зізнаємося, що певні за вас і цього разу. Щасливої вам дороги й самих найкращих успіхів!

Один за одним виступають інші промовці. Але після зборів повідомляють, що Верьовка захворів. Настрій затуманився. Трохи потішила Е. П. Скрипчинська, сказавши, що лікарі «підсилюють» його, і що він, можливо, наздожене літаком.

Вечір. Пускається густий осінній дощ. На вокзал прийшло багато людей.

Поїзд рушає. Бігають фотографи.

— Будь здрав, наш любий Києве! Ми привеземо до твоєї скарбниці слави ще один лавр.

Першого жовтня Український народний хор залишає комфортабельні вагони поїзда «Москва—Берлін» і ступає на землю столиці Німецької Демократичної Республіки — Берліна. «Штурм Берліна». «Оточення Рейхстагу». Поза волею згадуються ці слова з далеких років. І під час підготовки і особливо всю дорогу нас не залишала думка, як то зустрінуть, як сприймуть наше мистецтво?

Раптом — радість. На пероні Григорій Гурійович, що випередив нас літаком.

Зустріти хор прийшли великий самодіяльний хор, все Міністерство культури НДР, Товариство НДР—СРСР та багато офіційних осіб. Після обміну привітами, німецький хор співає кілька пісень про дружбу. Чути вигуки «дружба», «Freindschaft». Далі переходимо у приміщення колишньої консерваторії. Приїздять працівники Радянського посольства. Розпочинається прес-конференція. Г. Верьовка, Є. Скрипчинська дають відповіді на численні запитання.

Увечері Китайське посольство та артисти Пекінської опери запрошують нас до себе на десяті роковини Китайської Народної Республіки.

Коли вже перейшло за північ, нас відвозять на чарівні дачі в пахучих гаях, з численними мальовничими озерами, лебедями, кришталево-чистим повітрям. Відпочинок по-справжньому домашній.

Перший концерт — в Берлінській спортзалі. Людей — вщерть. І гіркота хвилювання колективу сходить з душі, бо глядачі для кожного артиста — половина успіху. Три години в спортзалі — «шторм». Більше половини програми виконуємо по-двічі. Присутні по кілька разів встають. Хор закидають квітами, подарунками у вигляді ляльок. Неможливо вийти, сісти в автобуси. А що вже виробляють спритні газетярі, фотографи, то цього й не переказати. Одне слово, успіх нечуваний. Шістнадцять разів закривали сцену. Вгамували глядачів тим, що вимкнули світло в залі.

Західнонімецький антрепренер Й. Г. Матнер, який «купив» наш хор, жодного разу не чувши його, просидів увесь концерт, потираючи руки. Не прогадав. Коли люди заспокоїлися і почали розходитись, він підійшов до нас і промовив російською мовою.

— Добрий вечір! Я — Матнер. Я дуже вами задоволений.

Західнонімецький антрепренер не сказав лише, що він обдурив своїх глядачів, «викинувши» реклами, де написав, що склад хору 150 чоловік, що протягом концерту хор перевдягається в 1500 костюмів і т. ін. Це нас вкрай обурило.

До Німецької Демократичної Республіки Український хор приїхав на 10 річницю її існування. Святкову програму відкрили «Привітальною піснею німецькому народу» Г. Верьовки на слова П. Тичини.

Ось уривок з газети «Нейес Дейчлянд» про цей виступ:

«Завдяки своїй відмінній майстерності хор протягом кількох годин тримав берлінців у спорт-холлі... Це — перший ансамбль найвищої якості»...

Та ще крилатіший успіх мав хор на Маркс-Енгельс-площі у Берліні після мітингу, присвяченого ювілею.

За два тижні Народний хор побував у Берліні, Котбусі, Франкфурті-на-Одері, Лейпцігу, Галлє. Карл Маркс-штадті, Дрездені, Рейнебергені, Магдебурзі, Потсдамі.

У Лейпцігу, використовуючи вільний час, йдемо в той будинок, де жив В. І. Ленін.

Гостинно відкрила перед нами свої двері і Дрезденська галерея. Виходимо заворожені. Дрезденці дякують Радянському Уряду, що в дні війни врятували і повернули Німецькій Демократичній Республіці шедеври світового мистецтва.

П'ятнадцятого листопада хор виступив у Західному Берліні. Слухачі беззупинно вигукують «тріумф», «апофеоз». Хористам дарують квіти. Просять хоч листочок — пам'ятку з наших рук.

На другий день газети зарясніли заголовками: «Український народний хор покорив Західний Берлін», «Західний Берлін став на коліна перед мистецтвом Українського народного хору».

Однак західноберлінські буржуазні газети, замовчуючи мистецький бік програми, поспішили зробити спробу використати її у своїх політич-

них цілях. Наче за помахом диригентської палички, всі вони, до того ж одними й тими самими словами зголосили концерт у «Дейчлянд-халле» «першим виступом Українського народного хору на гастролях у ФРН», і з своєї вигадки зробили «висновок», що цим самим «Радянська сторона визнала Західний Берлін частиною ФРН». Проте ця пропагандистська витівка зазнала ганебного провалу. Вже 17 жовтня, коли хор вперше виступив у Мюнхені, ведуча оголосила, що цим концертом хор розпочинає свою гастрольну поїздку по Західній Німеччині. Після цього продажним писакам довелося замовкнути,

Мандрівку по Західній Німеччині Народний хор по суті розпочав з Мюнхена. Тут повідомили, що уряд Аденауера виключив з нашої програми пісню «За мир і дружбу» Г. Верьовки на слова П. Тичини й пісню «Про Марію Дротенко» А. Філіпенка теж на слова П. Тичини.

Найважче хорові відбивати «атаки» публіки, яка валом валить дякувати. Але тут багато чим допомагає Й. Г. Матнер. Він вистрибує на сцену й усіма силами стримує цей «дев'ятий вал». Він підвищив і до того високі ціни на квитки. Але слухачі йдуть...

Фрейбург. Карлсруе. Штутгарт. Вісбаден. Дюссельдорф. Бонн. Ессен. Кельн. Ганновер. Гамбург. Кіль.

На кожному концерті — настільки бурхливі «прийоми», що не раз доводилося втручатися поліції.

Бонн. Столиця ФРН. Для нас вона цікава перш за все як батьківщина Людвіга ван Бетховена. Ми ходили містом, жадібно схоплювали поглядом силуети середньовічних будівель в старовинних вуличках, якими у XVIII віці походжав придворний капельмейстер, фламандець за походженням, дід композитора — Людвіг ван Бетховен. Десь тут були тоді і ті два погребки, де заповзятлива бабуня малого Людвіга продавала бонським балагурам рейнські вина й так запристрастилася до випивок, що невдовзі й померла. Чи не звідтам іще запросторувало оте «trinklied'ське», бетховенське:

Налий повніш бокали!
Той бреше, що ми п'яні,
Ми просто веселі, їй-богу,
Ну хто там на нас так сказав?!

Збереглася маленька кімнатка з низькою стелею і косою надвірньою стіною та прорізаним у ній вікном. Тут народився геній. Тепер у ній — тільки бюст Бетховена на невеличкій грецькій колоні та перед ним, на підлозі, кинутий навкоси, лавровий вінок.

«Обнімітесь, міліони!..»

А жителі як жителі: у своїй житейській безпосередньості вони, мов про своїх давніх сусідів, переповідають нам про Бетховена, що батько трирічного Людвіга — Йоганн мав невтримний істеричний норов, який завадив йому розвинути і власні музичні здібності, і негативно впливав на геніального сина.

Ми довго стояли в кімнатах теперішнього музею Бетховена, оглядали рукописи, партитури, картини, фото, меблі, речі, якими користувався великий композитор, його спеціальні слухові трубки, рояль, знайомилися

з кращими магнітофонними записами його музики й знов виходили на вулички Бонна, й нам, натхненним могутньою бетховенською музою, вчувалися довкола бетховенські звуки. І серед усього учулася його м'яка, наспівна обробка української народної пісні:

«Їхав козак за Дунай,
сказав: «Дівчино, прощай...
Ти, конику, вороненький,
скачи та гуляй!..»

Всі місцеві газети детально описали, що хор відвідав музей Бетховена, що українські хористи уважно ставляться до пам'яті німецького композитора.

Три виступи відбулися у Бонні у великій залі імені Бетховена. З 28 творів програми 20 виконували двічі. Надто захопили слухачів пісні «Їхав козак за Дунай», «Закувала та сива зозуля», «Реве та стогне Дніпр широкий», «Ой там, за Дунаєм», «Над річкою бережком», «Ой сад-виноград», «Червоні маки», «Тихо над річкою», «Ой, дівчино, шумить гай», танок «Марена́», «Козацькі танці», «І в вас, і в нас хай буде гаразд».

Штутгарт. Йдемо покласти квіти до пам'ятника Фрідріху Шіллерові. Це на його слова Бетховен написав піднесений фінал дев'ятої симфонії.

Гід, що нас супроводив, уже старший віком, видно, однаковою мірою закоханий і в Шіллера, і в Бетховена, носить при собі, в кишенях, різні виписки, цитати, збірочки шіллерівських віршів. У нього знайшлася і виписка з листа Стасова до Балакірєва про Бетховена.

«У Моцарта зовсім не було здатності втілювати маси роду людського. Це тільки Бетховену властиво за них думати і відчувати. Моцарт відповідає тільки за окремі особи. Історії і людства він не розумів, та, здається, й не думав про них. Бетховен же — тільки й думав про історію і про все людство як про одну велетенську масу. Це — Шекспір мас».

Чотирнадцяте листопада. Кьольн.

Після концерту Й. Г. Матнер оголошує, що в честь завершення наших гастролей, він влаштовує прийом у себе вдома. Маестро у чудовому настрої. Адже як не радіти, коли має неабияку суму баришу... Дівчата зайшли до вітальні, глянули на столи та й кажуть:

— Усе у вас є, гер Матнер, а от нашого українського борщу нема.

Він довго не думаючи, відповідає.

— Ось вам кухня, продукти,— повна воля.

Дівчата не розгублюються, пов'язують фартушки й беруться за борщ.

Прислуга з благоговінням дивиться на артисток-українок як на рідкісних господарок.

— Наш пан багато привозив художніх колективів, але жодному не робив такої честі,— кажуть вони.— Ви його причарували. Бо тільки й мови, що про вас...

А тим часом борщ готовий. Пахощі його вже розійшлися по всьому будинкові.

Як покуштував, як сьорбнув наш гер Матнер українського борщу, то аж очі забігали дзигами. Сів, і запрацювала ложка! Не пройшло й десяти хвилин, як він:

— А дайте ще хоч півтарілочки. Я хочу знати, хто варив його.
— Валентина Черкун.
— Оксана Спинка.
— Параска Симаченко.
— Оксана Юхименко.
— Катерина Малишевська.
— Валентина Назаренко.— Кажуть дівчата, а кіноапарат «крутить» на стрічку. До речі, увесь матнерівський прийом знімається.

Аж тепер заспівали наші чоловіки. Застольних. Народних.

Гей, нуте, хлопці, славні молодці,
Чом ви смутні, невеселі?
Чом не чувати пісні гучної?
Чом стало тихо в оселі?
Гей, заспівайте, сили піддайте,—
Хіба нас лихо зостало?
Хіба в шинкарки мало горілки?
Пива чи меду не стало?

Антрепренер приголомшений. Каже, що ніколи не переживав такого, як оце сьогодні....

...Народний хор знову в Берліні.

Уряд НДР виклопотав, щоб ще з тиждень поспівали. Цього разу розмістили нас у Потсдамі, там, де відбувалась історична Потсдамська конференція.

За тиждень ми виступили у Магдебурзі, Лейпцігу, Галле, Берліні.

Хвилюючі проводи хору на Берлінському вокзалі. Сотні людей, море квітів. І в кожного очі горять вдячністю. На вокзалі багато тих, які їздили на всі концерти хору. Немов прописані. Супутники. Промовці закликають до миру, дружби, здравицями на честь братання народів світу.

Поїзд рушає. За ним — люди.

Над головами картузи, капелюхи, хустки.

— Auf wieder sein!
— До побачення!
— Nicht abkommen Können...
— Зоставайтесь в мирі!
— Gut!
— Добре.

Наші думки вже там, у Києві, над Дніпром, на Полтавщині, Чернігівщині, Вінничині...

Ніч.

Поїзд уже біля Бреста.

— Товариші! Брест!..— гукнув хтось, і всі — до вікон.

Справді, Брест — поріг до нашої хати.

Пересідаємо у поїзд «Брест—Київ». Навкіл пізня осінь, а в серцях співають соловейки, цвітуть конвалії.

Знов,— в котрий уже раз,— блиснув золотом Київ. Ластівкою влетіла кореспондентка останніх радіовістей Олена Коваленко — заговорила, засміялась, і вже полетіло по всій Україні:

— Говорить Київ! Слухайте репортаж з поїзда «Брест—Київ», у якому їде Державний український народний хор, повертаючись з мандрівки по Німецькій Демократичній Республіці та Федеративній Республіці Німеччини...

Густий осінній дощ. А на пероні повно людей. Як на сцені, чекають нас.

— З приїздом, товариші! — чуємо слово міністра культури Р. Бабійчука.— Ми раді вітати вас з успіхами. Ви тріумфально пройшли по землях обох німецьких держав. Ви з честю виправдали надії нашої партії, уряду, всього народу. Сердечна вам дяка. Слово-відповідь проказує Г. Верьовка.

Сьогодні на зборах зачитуються накази, вручаються дорогоцінні подарунки, грамоти, премії. Хорові надається місячна відпустка.

«Радянська Україна» друкує простору розповідь про гастролі хору по обидва боки Ельби, де, зокрема, пишеться:

«Концерти українських артистів дивились і слухали понад 170 тисяч глядачів НДР, і ще більше чули їх по радіо та бачили на екранах телевізорів.

Десять пісень у виконанні Державного українського народного хору під керівництвом Г. Г. Верьовки ввійшли до фонотечної скарбниці Лейпцігського радіо.

Глядачі й преса демократичної Німеччини були одностайні у своїй високій оцінці майстерності Українського художнього колективу.

Громадськість і преса ФРН також з величезним інтересом зустріли наш хор, і, починаючи з концерту в Мюнхені аж до останнього виступу в Кілі, успіх незмінно супроводив українських артистів.

Висока оцінка майстерності Народного хору не була винятком, а навпаки, характерна й типова для виступів західнонімецької преси щодо всіх 26 концертів українських артистів, які вони дали в ФРН протягом місяця».

Звістка.

«Всесвітня Рада Миру, у зв'язку з десятими роковинами всесвітнього руху прихильників миру, нагороджує срібною медаллю колектив Державного українського народного хору за видатний вклад у справу зміцнення миру й дружби між народами.

Всесвітня Рада Миру.

20 квітня 1949 — 20 квітня 1959 р.»

Цій медалі судилося завершити сьомий десяток тих медалей та орденів, якими хор нагороджено досі. Крім цього, Всесвітня Рада Миру відзначила окремою грамотою художнього керівника Народного хору Г. Г. Верьовку. Отакий маємо вінок перед Новим, 1960 роком!

В РІК ТРЕТЬОЇ ДЕКАДИ

Ось і прийшов рік третьої Декади української літератури й мистецтва у Москві. В колективі Українського народного хору — це завдання номер перший.

9 січня 1960 року. Громадське вшанування заслуженого діяча мистецтв УРСР, педагога Київської консерваторії ім. Чайковського Е. П. Скрипчинської. Консерваторська зала. Доповідає про життя та діяльність ювілярки кандидат мистецтвознавства Онисія Шреєр-Ткаченко. Іменинницю вітають студенти, зачитують привітальну телеграму від колишнього учня ювілярки — нині художнього керівника Закарпатського українського народного хору заслуженого артиста УРСР Михайла Кречка. Свою диригентку віншує Народний хор. Зачитують наказ міністра культури УРСР, ювілярці вручають грамоту, дарунки. У художній частині іменинниця диригує хором і особливий успіх має за «Лорелею», яку вельми просять повторити.

12 січня. Народний хор їде за маршрутом: Кривий Ріг, Довгінцеве, Нікополь, Марганець, Апостолове, Дніпродзержинськ, Дніпропетровськ, Надднiпрянськ, Кіровоград, Знам'янка, Олександрія. На концерти Народного хору у трудящих Надднiпрянщини такий попит, що за 25 днів колектив дає 30 концертів, перевиконуючи план.

Повернувшись «на базу», хор готується до звіту перед делегатами XXI з'їзду КП України. Оскільки часу обмаль, артистів звільняють від будь-яких концертів. Але це юридично. Насправді, не так. Хіба можна відмовити народові тоді, коли просять заспівати «хоч дві-три пісні»? Саме так вийшло з Київською філармонією, яка розпочала добру справу — лекції-концерти для дітей. Сьогодні в них лекція: «Українська народна пісня», ілюструвати яку вони просять наш хор. Хіба ж тут скажеш: «ми звільнені»?

Колонна зала ім. Лисенка. Дітей, як маку.

— Ет, діти. Що вони там ще розуміють? — кажуть деякі скептики.

Яка тільки помилка! Уже першу «Луговую зозуленьку» вони сприймають так активно, що ніхто й не очікував. Ще й ще раз переконуємося, що такі лекції дуже корисні і потрібні.

16 лютого 1960 року. У Києві розпочинає роботу XXI з'їзд Комуністичної партії України. Український народний хор відкриває другий відділ концерту для делегатів. Як відомо, на таких концертах дуже економно витрачають час. Бо ж усім художнім колективам треба виступити, а ще й показати появу нових «зірок». Коли ж виступив хор, про це забули. За «Верховиною» Машкіна тричі закривають ширму, а зала ще дужче клекотить. Виконуємо вдруге. На цьому концерті такий великий успіх мали народні артисти СРСР Євгенія Мірошніченко та Дмитро Гнатюк.

У ці дні ще раз обзивається Одеса. Виявилось, що як і торік, туди прибуває пароплав «Олімпія». На його борту 536 американських туристів. Просять, щоб виступив Український народний хор. Концерт проходить оригінально... Нам здається, що туристи нічого не бачать, не чують, бо зайняті кіноапаратами.

З нетерпінням чекаємо, що ж нам скажуть самі одесити. Цікава історія трапилася у філармонії. Концерт закінчився. На сцену прийшли делегати із претензіями: чому хор дає в Одесі тільки один концерт, а не більше.

— Як для американців, то ви і торік, і цього року, а як для трудівників міста-героя, то у вас «нема часу»,— випалив один.

Хотілось пояснити, що не від нас це залежить, а від тих одеситів, які планують концерти.

Цього разу хор справді не міг залишатись в Одесі ні на один день. До нашого Міністерства прийшли заявки з Франції, Англії та Америки, щоб організувати для них по радіо концерт хору та інших українських співців. Першого березня у Жовтневому палаці культури Києва такий концерт відбувся. Його вели три диктори: українською, французькою та англійською мовами. Ми співали злагоджено, вдумливо, зосереджено. Що цікаво: майже в кожному концерті хор по-різному приймають, і він по-різному звучить...

У Києві до 90-річчя від дня народження В. І. Леніна відбуваються «Ленінські читання», на яких зі спогадами виступають старі більшовики, що колись бачили, чули, особисто розмовляли з живим Іллічем. Після одного з таких читань, що відбулось у Жовтневому палаці культури, де виступала з своїми спогадами особиста секретарка В. І. Леніна Лідія Олександрівна Фотієва, хор дав великий концерт.

ПАН ХОХХАУЗЕР АПЛОДУЄ

Ще одна подія. До Москви прибув один з відомих у Англії антрепренерів В. Хоххаузер, щоб запросити найкращий художній колектив для гастролей в Англії. Москва порадила Український народний хор. І ось оглядини у приміщенні Київської опери. Співаємо так, щоб витримати марку. Дві години театр «гримить» від оплесків. Коли англійця запитали, чи сподобалося. Він посміхнувся й показав свої червоні від оплесків долоні.

Він каже, що у Москві довідався про Декаду української літератури й мистецтва і не певний, що хор проміняє Декаду на гастролі в Англії. Та ще такий, яким є Український народний хор...

ЯКІ Ж МИ Є?

Газетні рецензії стверджують, що Державний український народний хор цілком виправдовує покладене на нього завдання — сприяти розвиткові українського народного хорового й музично-хореографічного мистецтва та його пропаганді. Йому зараз уже «під силу» великі академічні хори П. Ніщинського, М. Лисенка, К. Стеценка, М. Леонтовича й твори радянських авторів Л. Ревуцького, А. Штогаренка, Є. Козака та ін.

Не той сьогодні Народний хор, коли він вперше показався «на великі люди»... Тепер це загартований у гастрольних походах співоцький колектив, нагороджений за концертну діяльність 70 орденами, медалями СРСР та інших країн, колектив, який одержав понад 700 грамот.

Збагатився, розширився інструментарій нашого художнього колективу — тепер у ньому група бандур, цимбал, скрипок, а також сопілки, бубони, басолі, баяни, троїста музика, ліра тощо. Репертуар становить понад тисячу художніх творів... Як тільки почав мужніти колектив, керівник

почав вишукувати, опрацьовувати й включати до програм «виробничі» пісні, тобто такі, де певними рухами виконавці відображають той чи інший виробничий процес. Дівочий танок «На буряках», танцювальний дует «Шевчики», пісня і танок «Льон мій, льон», урожайний танок «Гей, дівчата чорноброві» та ін. Значне місце займають пісні, де йдеться про вирощування й збір урожаю і т. ін. Це, насамперед,— «За нашою слободою росте жито під горою», «Вийшли в поле косарі», «Про ланкову Меланку», «Кажуть люди, кажуть», «Про Омелька», «Про цілинні землі», «Гарно нам на полях» тощо. Цю новизну помічає преса, відзначаючи як «відрадне явище»... А ще у програмі є 54 художні твори 22 країн світу на корейській, китайській, індійській, російській, азербайджанській, грузинській, болгарській, югославській, французькій, фламанській, іспанській, німецькій, англійській, польській, румунській, угорській, білоруській, латиській, литовській, естонській, фінській, чешській, словацькій мовах. Свій художній арсенал колектив хору спрямував на підготовку до Декади української літератури й мистецтва в Москві.

ХОРІВСЬКА РАДА

Що ж ми все-таки повеземо? Це чи не найбільш непокоїть кожного хориста, інструменталіста і танцюриста. Особливо багато розмов у «наймовчазнішої» частини колективу — танцюристів, яким нетерпиться продемонструвати свою «техніку».

Найбільше проблем виконавського стилю у співаків. Ще, як тільки ми ставали на ноги, Верьовка, Міньківський, Антоновський, Барташівський, Скрипченко, Кабачок, Польовий, Скляр, Суржа, Орлов, артисти-ветерани по-різному на різних етапах підходили до мистецьких принципів. Уже тоді деякі хормейстери по-різному ставилися, наприклад, до якості підголосків: одні виставляли фальцетні підголоски як характерну рису народного багатоголосого співу. Інші — навпаки,— доводили, що такі підголоски трапляються головним чином у весільних піснях і виконуються здебільшого жінками, що взагалі в українських хорових піснях це особливого поширення не має. Народному співові притаманний грудний підголосок, характерний не натужним, а вільним сильним звуком. Принципи звукоутворення в народному співі — це повсякчасний предмет творчих суперечок. Те, що одним видається за властивий народному співові спосіб утворення сильного гортанного звуку, інші оголошують форсуванням, натужністю, «криком». Натомість вони виставляють за справді народне таке звукоутворення, при якому повітряний струмінь, опертий на стійку «надставну трубу», спрямовується співаком до уявної точки на середині верхніх передніх зубів.

Але відмовитися від голосів, котрі визначають співоче обличчя нашого хору, означало б зректися багатоголосого співу, яким він склався у нас і який пропагує Григорій Верьовка... Особливо активізувалися роздуми про стиль народного співу і творче обличчя нашого колективу, коли у Києві виступав Закарпатський народний хор зі своїм другим, академічним відділом.

Отже, невизначеність. Який же спів — справді народний? Так званий «вуличний» чи «академічний»? У хорі Верьовки чи у хорі Кречка? І знов одні обстоюють принципи співу, які склалися в нашому колективі, бо, мовляв, саме у нас, вповні виражена підголоскова поліфонія, інші завважають, що колеги-закарпатці послуговуються тими традиціями гомофонного співу (багатоголосся з перевагою одного голосу), які виробилися якраз у тому співоцькому районі. І, мовляв, Український народний хор бере на себе неправомірну функцію бути еталоном для хорів України.

Так воно чи не так, а все це відбивається на доборі репертуару.

Ось і тепер, збираючись показати на Декаді пісенно-танцювальні фольклорні твори, а відтак і продемонструвати нові творчі можливості, керівництво хору хоче включити до програми календарно-звичаєві обрядові цикли.

Ще торік Г. Верьовка запропонував три теми: «Весілля», «Веснянки», «Урожай». На раді, де були присутні поети, письменники, композитори, ухвалили взяти за основу «Його величність Урожай». Відповідно дібрано співаків, танцюристів, виготовлено реквізит, пошито костюми. Підготовку доручено балетмейстерові Лідії Чернишовій. Художня рада ще раз висловила певність, що на декаді народний хор покаже сучасне українське мистецтво якнайкраще.

НЕ ТАК СТАЛОСЯ, ЯК БАЖАЛОСЯ

Але не судилось побачити світ таким перлинам, як «Весілля», «Веснянки», «Обжинки». Справа в тому, що «Веснянки» взялася поставити народна артистка Казахської РСР та заслужена артистка УРСР Л. Чернишова. Декого спокусили її звання. Та вже в перші ж дні роботи виявилося, що Л. Чернишова недостатньо знає українську народну творчість.

Для нас, виконавців, нема гіршого, як вивчати твори, явно приречені на загибель.

Зібравши всі сили й терпіння, працюємо над «святом» врожаю. Кілька разів його переглядають, робиться чимало слушних зауважень, порад. Чернишова не звертає на них уваги. Щоправда, вона скоротила постановку. Композиція стала ще гіршою. Вона ж вперто домагається показу «свята» «широкому глядачеві»...

І ось таку можливість надають. Концерт Народного хору з декадною програмою відбувається в найбільшій концертній залі столичного Жовтневого палацу культури. Людей переповнено. Кияни хочуть знати, що повезе до Москви Український народний хор.

Ранком переглядаємо газети. Розкритиковано бездарну «псевдокомпозицію» «Свято врожаю». За 17 років існування колектив так не «били», як за це декадне «літо». Урядова комісія забракувала цей чернишовський «шедевр».

ТРИВОГА. «АВАРІЙНА» ПРОГРАМА

Кінець вересня.

Декада, як кажуть, на носі, а ми ще без програми.

Тоді Григорій Гурійович складає нову, «аварійну». Ось вона:

Перший відділ: «Я славлю партію» — слова О. Новицького, музика В. Верменича; «Дума про Леніна» — з репертуару кобзаря Є. Мовчана, обробка Г. Верьовки; «Йде весна над нивами» — слова Т. Масенка, музика А. Філіпенка; «На галявині» — вокально-хореографічна сцена, попостановка В. Петрика; «Рідна мати моя» — слова А. Малишка, музика П. Майбороди; «Вийшли в поле косарі» — українська народна пісня, обробка Г. Верьовки; «Марена́» — український купольський танок; «Туман яром, туман долиною» — українська народна пісня; «Фантазія для бандури з оркестром» — музика К. Мяскова; «Колгоспні співаночки» — народний твір; «Ой у полі криниченька» — українська народна пісня; «Козацький епізод» — постановка Л. Калініна, режисура В. Скляренка.

Відділ другий: «Реве та стогне Дніпр широкий» — українська народна пісня на слова Т. Шевченка; «Славні на Вкраїні наші героїні» — слова В. Лагоди, музика А. Філіпенка; «Верховино, мати моя» — слова й музика М. Машкіна; «Полька любецька» — польська народна пісня; «Ой ти, полюшко» — музика А. Некрасова; «На селе у нас поют» — музика В. Левашова; «Російський танець» — постановка Л. Калініна; «Через поле широке» — українська народна пісня; «Не шуми, калинонько» — слова Д. Луценка, музика І. Шамо; «Ой там, на товчку» — українська народна пісня; «Ой хмариться — дощ буде» — українська народна пісня; «Льон мій, льон» — українська народна пісня; «І в вас, і в нас» — слова В. Лагоди, музика народна; «Гопак з квітами» — постановка В. Вронського.

Перегляд у Київському театрі музкомедії.

На концерті — комісія з Москви на чолі з головним балетмейстером Великого театру СРСР Захаровим, працівники Міністерства культури УРСР, керівники столичних художніх колективів, письменники, поети, композитори, кореспонденти газет, радіо.

Першою показали «аварійну» програму.

Нас підтримали, навіть викликáли на біс. Честь бути повтореними на перегляді завоювали «На галявині», «Рідна мати моя», «Вийшли в поле косарі», «Льон мій, льон», «Козацький епізод».

По короткій перерві — «Свято врожаю». Чернишова домоглася-таки, щоб переглянули.

Отут і сталася прикрість. Просто живий жаль бере дивитися на наш новий хореографічний номер! У ньому — одна бутафорна порожнеча. Снопи вусатої пшениці, червонопикі помідори, головкаті кавуни, як ломаки, огірки, макогонисті буряки, картопля, капуста, кукурудза, коровай завбільшки як млинове коло, оберемки квітів, вінків... Зі всім цим важким «достатком» хор двадцять хвилин ходить, носить його по сцені то наперед, то назад, потім — кидає його за кулісами, йде в натужний танець, далі знов бере викинуте на руки, підносить над головами, торсаючи туди-сюди, співаючи при цьому пісню...

Врешті, комісія засідає. Тиша. Захаров зрозумів, що першого слова чекають від нього. Він підвівся:

— Український народний хор, яким керує вельмишановний Григорій Гурійович, ми, москвичі, знаємо й любимо давно. А ця програма, з якою ми мали щастя щойно познайомитися, не тільки схвилювала мене до глибини душі, але й вразила... Дорогі товариші по мистецтву, та це ж — шедевр, і не тільки для України, а й для усього нашого Радянського Союзу! Сердечна Вам дяка, дорогий Григорію Гурійовичу!.. Особливе слово мені хочеться сказати про вашу казкову «Марену»,— продовжує Захаров.— Скільки в цьому творові лірики, поезії! Яка глибока народність! Які чари!.. Я забувся сам за себе, їй-богу! Дивлюся й думаю, яким є великим, талановитим той народ, що зміг створити такі шедеври мистецтва! Хочеться сказати: слава тобі, народе!..

— А тепер скажу свою думку про «Свято врожаю», — наголосив він.— Слід зауважити, що тема врожаю в мистецтві — дуже й дуже цікава, потрібна тема. Але — будьмо відвертими й чистосердечними — у вас вона ще не знайшла свого автора... Автор вашого «Свята врожаю» пішов неправильним шляхом. Що він зробив? Він вирішив зачарувати глядача бутафорією. А де ж люди? Де мистецтво танцю? На жаль, його тут немає. Підміна хореографічної мови іншою, не властивою сцені — ось секрет невдачі. Забуття специфічних законів жанру... Вибачайте, якщо така категоричність когось зачіпає... Істина не повинна нікого ображати...

Комісія погодилася. Твір Чернишової остаточно забраковано.

Далі справи пішли так.

Керівником танцювальної групи нашого хору призначено народного артиста УРСР Сергеєва Сергія Миколайовича. «Аварійна» програма взята за основу, її щоденно чистимо, шліфуємо, удосконалюємо. Хористів, наче хто підмінив. Відчули й переконалися, що праця вже не йде на вітер. Міністерство культури республіки цікавиться, як ідуть справи.

Поряд з підготовкою до Декади виступаємо з цілою низкою концертів. Для учасників урочистих зборів, присвячених дням визволення Румунії, Польщі, Угорщини, Чехословаччини, Китайської Народної Республіки, Німецької Демократичної Республіки, для туристів. На зустрічі з американськими артистами, перед учасниками наради передовиків сільського господарства, бригад комуністичної праці.

Нарешті офіційно повідомляють, що Народний хор завоював право взяти участь у Декаді української літератури та мистецтва в Москві.

Перед Декадою відбувся своєрідний конкурс, у якому взяло участь понад тридцять тисяч професіональних і самодіяльних митців республіки. Умови конкурсу високі. З тридцяти тисяч артистів на Декаду поїхало тільки... дві. Ось так.

НА ДЕКАДУ

Дев'ятнадцятий раз до Москви... В дорозі — спогади. Двоє артистів: Катерина Малишевська та Павло Дубровенко були на Декаді 1936 року. Розповіді. Поради.

8 942

Ранком — Москва. З привітанням виступив народний артист СРСР Царьов.

Оглядаємо святкову столицю. Москва завихорилася в українській музиці. Словом, пісня. Московські кіоски замайоріли українськими журналами, газетами. «Радянська Україна», «Правда Украины», журнали: «Україна», «Дніпро», «Жовтень», «Перець».

Художники, скульптори, різьбярі показують свої твори на виставці «Радянська Україна», розташованій на Манежній площі, українські книжки виставлено в залах бібліотеки ім. В. І. Леніна. Українські театральні колективи — на кону театрів Москви. Письменники, поети виступають у московських клубах.

Увечері хор запрошено до робітничого Палацу культури імені Зуєва. Велика зала. На сцену виходять квітоносці на чолі з композитором Анатолієм Новіковим. Він проголошує палке вітальне слово. Концерт проходить успішно.

13 листопада. Хор виступає у найбільшій московській концертній залі імені Чайковського.

На сцену метелицею летять записки. Вп'яте наша Ліда виходить, щоб оголосити кінець концерту, а їй не дають промовити слова. Та, врешті:

— Концерт закінчено.

Глядачі поволі почали розходитись.

Запальні студенти ринули за куліси. Їх не пускають, пояснюють, що це заборонено. Але де там! Наледве вгамувались.

14 листопада. В обідню перерву ми — в цеху Московського меблевого комбінату № 2. Година перерви, як хвилина. Дирекція просить, щоб заспівали кілька пісень перед магнітофоном. Виконуємо прохання.

Потім два збірні концерти в Палаці спорту. Хор має по три-чотири номери.

19 листопада. Концерт у Кремлівському театрі. Першою «зриває» «біс» пісня «Ой там, на товчку». Тепер за нею — «Козацький епізод», «Калинонька», «Тече вода каламутна», «Верховино, мати моя», «Ой, дівчино, шумить гай». «Гопак» йде під супровід оплесків. Вони все посилюються. Переходять в овацію. Пам'ятний концерт, хвилюючі зустрічі.

20 листопада. Ще один концерт у залі ім. Чайковського. З найкращих мистецьких сил Декади. Злива світла. Сцена обгороджена частоколом мікрофонів. В залі — армія фотографів, кореспондентів. Пишаємося, що слово до глядачів надається Григорію Гурійовичу.

Ми безмежно горді, бо й на концерті «найкращих сил» хор приймають буремно. Майже кожен номер виконується двічі: «Галявину», «Пісню про рушничок», «Козацький епізод», «Верховину», «Ой, дівчино, шумить гай». Особливий успіх припав на долю солістки Одарки Хоменко. Її тричі викликають на «біс». Наприкінці діється щось неймовірне. Закінчуємо «Гопаком» з квітами».

Ще до закінчення Ліда одержала дев'ять записок: «Будьте ласкаві, не скорочуйте програми». А ми-таки скорочуємо, бо чекає ще один концерт.

Раптом глядачі підводяться й розпочинають таку овацію, що, здається, ось-ось впаде стеля.

Не переглядаючись, втікаємо в машини.

За кілька хвилин чудовий архітектурний ансамбль — «Палац культури ім. Ліхачова». Велика зала. Раз-пораз оплески. Поки хор готується, лектор Смірнова проводить бесіду про Україну, її мистецтво, літературу. Стисло переповідає історію Хору.

Повільно відкривається завіса. Концерт починається. Перший номер: «Галявина». Одразу на «біс»! Далі: «Пісня про рушничок», «Козацький епізод», «Верховино, мати моя», «Ой, дівчино, шумить гай», «Казав мені батько». А «Ой там, на товчку», то вже тричі повторюємо... Наприкінці концерту на сцену проходять робітники з великою корзиною живих квітів. Один з них вітає нас і вручає Григорію Гурійовичу адрес.

До готелю повертаємося саме тоді, коли куранти б'ють 12-у.

21 листопада. Другий зведений концерт у залі ім. Чайковського. Тут — наш хор, капела бандуристів і народні артисти СРСР Михайло Гришко, Петро Білинник, Лариса Руденко, народні артисти УРСР Сергій Козак та Микола Фокін, артистка Оксана Жила та славнозвісні лемкині сестри Байко.

Окрім інших творів виконуємо «Калиноньку». Її недавно створили Ігор Шамо та Дмитро Луценко. В пісні — душа дівчини, яка «переливає» калині «свою, дівочу печаль».

За піснями, танцями та зустрічами не вгляділи, як збігло вісім діб. На останні дві Декада переноситься на підмостки Великого театру СРСР. Право участі в цьому концерті одержують кращі з кращих. Хор одержує два номери: «Калиноньку» у виконанні жіночого хору й «Верховино, мати моя» у виконанні нашого й Закарпатського хору. Диригує Григорій Гурійович Верьовка.

23 листопада. Ми ще раз у Великому театрі СРСР. Сьогодні — прощальний концерт. Урядові ложі зайняті членами Уряду, ЦК партії. Глядачі: передовики виробництва, студенти, працівники мистецтв, представники посольств. Багато туристів.

Концерт розпочинається «Увертюрою» на мелодію «Реве та стогне Дніпр широкий», яку награє зведений симфонічний оркестр. Поволі вгору пливе золота завіса, перед глядачами постає вінок з вусатої золотої пшениці з маками та волошками. Це — символ української землі. Несподівано з обох боків вибігають двійко діток — хлопчик і дівчинка. Віршами вітають присутніх. Зала зачарована. Коли це згодом діти знову виходять. Ведуть за собою солістів Київської опери хлопчик — жінок, а дівчинка — чоловіків. Солісти стають в ряд і під оркестр співають пісню Мураделі «Україна і Росія». Далі спокійно, строго й упевнено йде номер за номером. Концерт закінчився масовим «танцем дружби народів».

На цьому Декаді кінець.

...Саме тоді, коли були в готелі, радіо розпочало передавати зворушливу прощальну промову Максима Тадейовича Рильського.

— Скільки було клопоту, готувань, хвилювань, і вже — все...

— Пролетіло, мов те весілля.

Ранком газети на перших сторінках вмістили фото із заключного концерту й великі статті. Відзначають неабиякі успіхи літератури, мистецтва, культури Радянської України.

По Декаді — новина: нас запрошує Ленінград.

Звістка про це блискавично облетіла хор.

На урядовому прийомі оголошено відзнаки хористам. Ордени Червоного Прапора вручено Елеонорі Павлівні, Григорію Гурійовичу, бандуристу Івану Скляру. Григорію Гурійовичу надано почесне звання Народного артиста УРСР. Тамара Залевська нагороджена орденом «Знак Пошани», сім хористів — медалями.

Ще кілька московських годин, і «Голуба стріла» несе нас у Ленінград. Не спиться. А відпочити конче потрібно.

...Усього ми чекали від культурних, елегантних ленінградців, але на таку зустріч, яку влаштували вони, навіть не сподівалися.

На вокзалі — море людей. Повно музики, палких промов, квітів. Живі квіти! А надворі біла ковдра снігу.

Розмістили нас в найкращих готелях Невського проспекту. Газета «Вечірній Ленінград» вміщує статтю про Народний хор і фото. Біля готелю цілоденне вартування автобуса.

— Для чого? — питаємо, здивовані.

— Може, захочете поїхати кудись, чи кому на поштамт.

Такої уваги хор ще ніколи не відчував.

Перший концерт тут — у Палаці культури робітників промкооперації. І ми зрозуміли: двома-трьома концертами не відбудемо.

Так воно й було. Замість трьох концертів відспівували в Ленінграді ще одну декаду.

...За цей час виступали в оперному театрі ім. Кірова, казковій залі філармонії, Будинку офіцерів флоту, Палаці культури текстильників, Палаці культури ім. Кірова, Палаці культури ім. Капранова, Виборгському палаці культури та залі Всеросійського концертного об'єднання.

Усі концерти проходили успішно. Але той, що в залі філармонії, щось неймовірне взагалі. Ленінградці прийшли не по одному-двоє, а родинами, з дітьми. Як відомо, на вечірні концерти дітей не пускають. І ось під дверима зчинилось таке, що не переказати. Адміністрація порушила закон і впустила усіх з дітьми.

Місцеві художники, влаштувавшись між колонами, нетерпляче чекають появи на сцені хору — щоб замальовувати.

Після третього дзвінка посилюється світло. З двох боків пішов на сцену оркестр, за ним — хор. В цю ж мить гойднулися кришталеві люстри, задзвеніли вікна. Могутня хвиля оплесків. Вся зала встала.

— Хай живе Україна! — з тієї бурі.

Виходить Ліда, й вир затихає. Матері нахилились над дітьми. Щось їм кажуть. Ліда оголошує початок концерту. Художники беруть її «на приціл».

До «Зозулі» й «Ой там, за Дунаєм» ленінградці ще сяк-так трималися. А от після цих пісень їхні серця не витримали... Що тут робилося, то й слів чи, може, сили нема, щоб усе переказати. Десять пісень і танців виконували двічі. Людям не хотілося прощатися з хором. Як тільки-но Ліда намагається об'явити традиційне «На все добре», здіймається буря, і вона, досвідчена буреломка, змушена була відступати.

— Бра-во!

— Сла-а-ва!

— Пов-то-рить!

І досягли свого... Соняшними усмішками освітилися їхні обличчя, коли вдарив оркестр і танцюристи ще раз вилетіли на «Гопака»!

Зала знову підхоплюється на ноги, довго аплодує, вигукує слова подяки та захоплення. А коли й тепер вийшла Ліда, то ніхто її слів не почув. Про них скоріше догадалися.

— Приїздіть до нас частіше...

Дивишся на цих схвильованих людей, і хочеться співати їм, співати й співати!

Ленінградці всюди намагаються зробити нам щось приємне, коли оглядали «Ермітаж», працівники вирішили показати «золоті фонди», чого не роблять ніколи. Хоч потомилися, але задоволення «море».

А хіба забудеться, як проводжали нас ленінградці додому? Ніколи. До Вітебського вокзалу вони йшли поруч наших автобусів. Навіть перевірили, чи теплі труби у вагонах...

Потиски рук. Обійми. Побажання. Поїзд рушає. У повітря злітає багато рук з шапками, картузами, хусточками, газетами.

— До нових зустрічей!

— Поклоніться Україні!

Саме в ці дні у Києві закінчено спорудження монументального Палацу спорту. Учасникам Декади випала честь відкрити його.

Тут була віддана належна шана Ансамблю танцю УРСР, Симфонічному оркестрові УРСР, народній артистці республіки Євгенії Мірошніченко, народному артистові СРСР Дмитрові Гнатюку, майстрам художнього слова народному артистові СРСР Володимиру Дальському, заслуженому артистові УРСР Андрію Сові, народним артистам УРСР Тимошенкові й Березіну, артистові Андрію Кікотю та багатьом іншим.

Наш хор виконав п'ять номерів. Два з них викликано на «біс».

По виступі оголошують, що всі учасники Декади звітуватимуть перед трудящими столиці Радянської України про свої успіхи на Декаді.

По звітуванню 10 грудня 1960 року в Сесійнім залі Президії Верховної Ради УРСР. Кожному з нас вручено нагороди.

Перед відпусткою відспівали два концерти. Один в Академії наук УРСР на вечорі, присвяченому 70-річчю від дня народження кобзаря Павла Носача. До речі, майже цілий відділ складався з творів ювіляра. Другий концерт — після урочистих зборів, присвячених 17-річчю визволення Чехословаччини від німецько-фашистської окупації.

Поповнилася книжкова поличка літератури про Народний хор 1960 року ілюстрованим буклетом під назвою «Государственный украинский народный хор». Майже увесь тираж продано в Москві в перші ж два дні декади.

Текст писав Терень Масенко.

На заключному республіканському огляді-конкурсі художньої самодіяльності 1960 року, де Григорій Гурійович головував, виступило сімнадцять обласних народних хорів. В їхньому репертуарі — українські народні пісні. Успіх мали хори, керовані Людмилою Чижук, Ольгою Добаховою, Анатолієм Авдієвським, Володимиром Новіковим, Сергієм

Крапивою, Олексієм Шестопалом, Остапом Крицаком, Леонідом Пашиним, Василем Полевиком, Василем Бондаренком.

Наскільки виросли самодіяльні хорові колективи республіки свідчить поява численних посібників і репертуарних збірників: «Радянське Покуття», «Сумська збірка», «Пісні Ровенщини», «Назустріч весні», «Літературно-естрадний збірник», «На допомогу агіткультбригадам», «На самодіяльній сцені», «Буковинська естрада», «Співає Миколаївщина».

Своєрідним підсумком досягнень стала книга Миколи Васильовича Хомичевського «Посібник для керівника самодіяльного хору». Ця книжка — вагомий внесок автора в теорію і практику українського народного хорового співу.

Поряд з концертною діяльністю, широким фронтом йде підготовка до 100-річчя від дня смерті Т. Шевченка. Редколегія хорівської стінгазети «Наша пісня» та бібліотека готують спеціальний номер і фотовиставку. Організовуються бесіди, лекції про життя та діяльність Великого Кобзаря. Художній керівник основну увагу зосереджує на підготовці спеціальної, шевченківської програми. Поряд з такими безсмертними творами, як «Заповіт», «Думи мої», «Реве та стогне», готуються й нові. Верьовка створює композицію «Тополя». Сопілкар Євген Бобровник — пісню «Йому тринадцатий минало», танцюрист Олесь Доріченко — вірші з посвятою Тарасові Григоровичу.

Переформувавши виконавські сили, хор вирушає в першу «Шевченківську мандрівку». Два місяці проспівали у Ворошиловградській, Донецькій, Харківській, Сумській та Чернігівській областях.

10 березня 1961 року. Ізюм. Вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка. Ювілейні збори і концерт відбуваються в Палаці культури заводу ім. Дзержинського.

Концерт починається із «Заповіту». Глибоко зворушують слухачів шевченківські пісні-думи. Люди захоплені концертом.

— Бажаємо здоров'я, ще дзвінкіших голосів і нових успіхів! — зичать вони нам.

Концертуємо на шахті ім. Абакумова, у військовій частині. Зустрічаємося з колективами Харківського музичного училища і Ніжинського пединституту.

Чернігів.

Виступаємо в обласній філармонії, потім музично-драматичному театрі ім. Шевченка.

На сцену вибігає група дівчат із самодіяльного хору фабрики первинної обробки вовни. Представник обласного управління культури проголошує вітальну промову, присвячену Народному хорові, дівчата підносять букети квітів.

Виступаємо з натхненням, піднесено. По закінченню підходить до хору Ірина Михайлівна (дочка М. Коцюбинського), вітає, дякує за концерт, запрошує відвідати музей батька. За нею — черга людей. Кожен хоче привітати земляка.

— Відвідайте музичну фабрику або хоча б цех бандур — мовить один.

Розділившись на дві групи, їдемо в гості до Коцюбинського і на фаб-

рику. Обідньої перерви в клубі фабрики. Робітники, робітниці. Просто від верстатів, обсипані тирсою, пропахлі фарбами, лаками.

— Друзі! Творча дружба фабрики з хором зав'язалась ще тоді, коли одержали замовлення на партію бандур конструкції Івана Скляра. Сьогодні ж сподіваємося почути звучання цих інструментів, виготовлених нами.

Граємо, співаємо. Експромтом, легко, весело.

По концерті між робітниками й артистами зав'язується жвава розмова. Оркестранти дають чимало порад. Їдемо в Березне — батьківщину Григорія Гурійовича.

З нами працівники обласних організацій, кореспонденти, кінохроніка. Коло Будинку культури автопоїзд зустрічають сотні березнянців. Прийшли люди й з Локнистого, серед них брати, сестри, однолітки Г. Верьовки. Незабутні зустрічі.

На сцену виходять літні жінки, несучи на широких, по-чернігівськи чорночервоними кольорами вишитих, рушниках хліб-сіль. Попереду — сивоголовий дідусь Петро Романченко. Той самий поважний педагог Романченко, який вчив малого Грицька Верьовку азбуки. Він звертається до колишнього учня:

— Шановний наш, Григорію Гурійовичу! Дивлюся тепер на Вас і ніби читаю велику книгу життя... Ви син чернігівського краю, й ми цим пишаємось. Прийміть же, дорогий Григорію, хліб-сіль з тієї землі, з якої послались вам шляхи до мистецтва, що ви його присвятили рідному народові.

Низько вклонившись, Григорій Верьовка приймає хлібину.

— Немає в мене більшого щастя,— одказує,— як служити рідному народові, Батьківщині. Запевняю вас, мої дорогі земляки, що до кінця життя усі свої сили й знання віддаватиму людям.

Тепер на кону — діти.

— Дорогий дідусю! Даруємо вам перші весняні квіти й запевнення, що ми, ваші онуки, будемо вчитися, тільки на «відмінно».

Григорій Гурійович пригортає, голубить дітей.

Концерт Народного хору проходить з надзвичайним успіхом. Приємно людям слухати пісні, які Г. Верьовка записав саме тут. А особливо тим, від кого їх записано. В антракті й по концерті Григорій Гурійович розмовляє із земляками, що з усіх боків оточили «свого композитора».

Ранок. Приходить «Деснянська правда», в ній стаття про перебування хору на Чернігівщині.

Перед виїздом до Києва покладаємо квіти на могилу поета-байкаря Леоніда Глібова.

ОЙ, НЕМАНЕ, НЕМАНЕ...

У Литві розпочинається Тиждень української літератури та мистецтва. Запрошується й наш хор. Тим часом готуємо ще цикл частівок про першого космонавта Юрія Гагаріна. Сталося так, що частівки вперше прозвучали в Узині — батьківщині Павла Поповича.

Литовці надсилають газету «Советская Литва», звідки довідуємось, яке місце в Тижні відведено хорові. Це допомагає зорієнтуватися у виборі програм, розстановці хорових груп. Найбільше опрацьовуємо литовські пісні, вимову, особливо наголоси. Хористам допомагає перекладач В. Петровський.

4 травня 1961 року. Композитори, поети, письменники, артисти, журналісти, художники спеціальним поїздом їдуть до Литви.

Мандрівка недовга: не встигли й оговтатись, як вже забілів древній шпилястий Вільнюс.

Повітря загойдалося від дзвінкоголосої міді оркестру. На пероні молодь, одягнута в литовські національні костюми, утворила своєрідний барвистий вінок, «виткала» розкішний килим. Нас зустрічає міністр культури Лит. РСР Ю. Банайтіс, секретар ЦК комсомолу Литви Л. Чеснавичюс. Вітання проголошує заступник Голови Ради Міністрів Лит. РСР Л. Диржинскайте. Увесь перон у червоних полотнищах. На майдані попадаємо в «дев'ятий вал» людського моря, оплесків, оркестрів. Місто гостинно відкриває нам двері. Розміщуємося у найкращому готелі «Асторія». Усі вільнюські газети друкують спогади діячів литовської культури про перебування на Україні.

Ступили в місто. Куди не підеш,— зразкова чистота, охайність. А як дбайливо впорядковані історичні та архітектурні пам'ятники! Литовці палко люблять, бережуть рідну мову. Готуючись до відвідин, ми вивчали по-литовські кілька найнеобхідніших слів. Й варт бачити, якими радісними блисками світяться очі побратимів, коли чують з наших вуст оте ачьо (дякую). Чимало їх досить добре знає російську, польську, німецьку мови, українську.

Перший концерт в філармонії. Литовці сходяться задовго до початку. Сидять тихо, ніби в залі нікого немає. Та ось із тиші — грім оплесків. На сцену вийшов хор. У цю ж мить випливає червоноблакитна стрічка. На ній напис: «Палкий привіт учасникам Тижня української культури в Литві!» По обидва боки запалахкотіли прапори. Після вітального слова, яке проголошує Ю. Банойтіс, підносять квіти, під оплески перев'язують кожного стрічками, схожими на рушники. Найбільшою втіхою для литовців була хвилина, коли заспівали по-їхньому народну пісню «Вівчар». Господарі дарують кожному квіти, декламують вірші про братання.

Наступного дня відбувся вечір братніх літератур. Під оплески на сцену виходять письменники, поети: Юрій Збанацький, Михайло Стельмах, Валентин Бичко, Петро Дорошко, Дмитро Павличко, Ігор Муратов та інші. Їх вітає Голова Президії Верховної Ради Лит. РСР товариш Юстас Палецкіс.

— Я дуже люблю Україну. Мені подобаються її міста й села, поля й ріки. Але особливо я полюбив її людей, і працьовитих, і веселих, яким до душі пісня й праця, людей героїчних, які всім серцем люблять рідну землю й вміють її захищати,— говорить (перекладають нам) литовський письменник, сивоголовий Антанас Венцлова.

Відповідає Юрій Збанацький:

— Дружба й братерство наших народів розпочалися ще тоді, як

наш юний Тарас Шевченко ступив на литовську землю, як його по-батьківськи приголубив ваш добрий земляк І. Ростемас. Усім відомо, що отут, біля «святої брами», Тарас побачив і покохав дівчину-литовку.

Один за одним українські і литовські поети читають свої поезії. Вірш Юстаса Палецкіса «Про Україну» закінчується такими словами:

Роки минули — розцвіта
Новий, щасливий світ.
І ми співаєм знов і знов
Шевченків «Заповіт».

Концерт. Його розпочинає хор. На сцені Григорія Верьовку пов'язують коштовною стрічкою пошани. Це є виявом високої поваги до гостя. Виспівуємо шевченківську програму. Пісні на слова Тараса литовці добре знають. Овацiям нема краю.

Настав чарівний травневий ранок. У бузкових литовських гаях б'ють піснями солов'ї, зустрічаючи сонце, умите росою. Виїздимо з крутих вулиць старого Вільнюса. Куди не глянь — чарівні картини. Тут не побачиш великих сіл, як на Вкраїні, є тільки мальовничі хутірці та хороводи стрункіх беріз, що пообступали житла.

— А це Каунаське море,— не без гордощів пояснює, провідниця.

На підступах до Каунаса назустріч вилетіло кілька десятків мотоциклістів з прапорами. Оточили автобуси й так супроводили аж до міста.

— Дивіться, що робиться над нами!

У небі — тридцять вертольотів, вишикувавшись у два ряди над автобусами, також ведуть нас до міста. Хористки махають їм хустками, вітають. Отак і в'їздимо в Каунас.

Перед брамою міста дорогу перегородив стіл, засланий вишиваною скатертиною. За ним — літні люди з хлібом-сіллю. На столі велика сулія медового напою. Біля неї кухлі.

— Глибокосердечне вам спасибі, — каже Григорій Гурійович, — за таку гостинну зустріч! Ми сприймаємо її як шану до всього українського народу!

Як до Немана струмки, так до Каунаського палацу спорту сходяться литовці. За годину до концерту шість тисяч місць зайнято. Тільки-но на Каунаській вежі куранти пробили 20-ту годину, Народний хор вийшов на сцену. Всі встають. Прийом урочистий, немов клятва... І концерт нам вдався, як ніде! Таки від обстановки значною мірою залежить натхнення.

Ранком каунаські газети вмістили фото хору й розповіді про свято пісні. Учасники Тижня розділяються на групи, бригади, ансамблі й роз'їздяться по Литві. Хор виступає у залі столичної філармонії.

Згодом Народному хорові випадає ще раз побувати в Каунасі. Виступаємо разом із Заслуженим ансамблем танцю УРСР, артистами опери, естради, філармонії, поетами, прозаїками. На концерт прийшло так багато, що навіть спортмайданчик серед Палацу зайнятий.

Великий концерт дружби розпочинають вірчани композицією «Ми з України». Поки йде концерт, литовці готують сюрпризи. Ось у лівому фойє стоять 500 юнаків і дівчат з букетами квітів, а в правому — сотня

хлопчиків і дівчаток віком по 7—9 років у національних костюмах. Вони враз виходять і урочисто дарують квіти.

Другий відділ розпочинає Український народний хор. Наше «Реве та стогне Дніпр широкий» багатолюдна аудиторія слухає підвівшись.

Григорія Верьовку запрошують до керівництва Тижнем і пропонують: або виступати в заключному концерті, або поїхати у віддалене містечко Шокай. Григорій Гурійович подумав і відповів:

Гадаю, буде доцільніше, коли поїдемо в Шокай...

Литовці дякують за вибір.

Тихий росяний ранок. Вже десять, двадцять хвилин біжать автобуси понад берегом казкового Немана. Краса. Неможливо відірвати очей. Потім дорога полишає ріку, звертає вбік і веде полями. Хвилюються буйні хліба. Ось і Шокай. На околиці поїзд зустрічає галаслива ватага хлопчиків. Через вулицю — полотнище, на якому: «Здоровенькі були!». Школярка Еля проголошує вітання українською мовою:

— Дорогі брати-українці! Ласкаво просимо до нашої литовської господи. Будьте у нас, як вдома...

Підхоплюємо її на руки і входимо до Будинку культури. Свіжий запах фарби підказує, що приміщення нове. За годину стільки публіки, що будинок став острівцем. Керівники сушать голови, як же задовольнити бажання глядачів. І ось ухвала: впускати, скільки «влізе». Милуємось винятковою дисципліною. Ні крику, ні шуму, заходять спокійно й стають. Кожне обличчя сяє щастям. Відкриваються вікна: там стають ще цілі «аудиторії». Як у залі, так і у «вікнах» — абсолютна тиша.

Відкрилася сцена, глянули шокойці на хор, тільки ойкнули й завмерли. Вони ще ніколи не бачили артистів у таких сонячних, барвистих костюмах, та ще й близьких їм за орнаментикою. Найбільш сподобались господарям пісні «Вийшли в поле косарі», «Льон мій, льон», «Козацькі пісні й танці», «Верховино, мати моя», «Чабан», «Ой там, на товчку», «І в вас, і в нас». Людям тісно, і щоб заплескати в долоні, кому вільніш, мусить зводити руки над головою. І все-таки ліс рук над головами, громові скандування.

Щоб не спізнитися на завтрашні урочистості, прямуємо до Вільнюса.

13 травня 1962 року. Філармонія столиці. Тут відбувається надзвичайно цікава репетиція. Її проводять Народний хор і литовська Академічна хорова капела. Разом співають Шевченків «Заповіт», кожен своєю мовою. Вельми оригінальне слухове враження. Потім вдягаємо сценічні костюми, сідаємо в автобуси і їдемо на мітинг. Аж на тому боці людського моря під університетською стінкою, бачимо червону трибуну. Нам потрібно пробратися. Тільки-но ми приготувалися до «штурму», як утворився вільний прохід між людьми. На трибуні Голова Президії Верховної Ради Лит. РСР Юстас Палецкіс, голова Вільнюської міськради Р. Неріс, письменники Ю. Збанацький, М. Стельмах, В. Кучер, Д. Павличко, П. Дорошко, композитори К. Данькевич, К. Домінчен.

Мітинг відкриває Р. Неріс. З його промови довідуємося, чому це саме тут зібралося стільки людей:

...Був 1830 рік. Пан Павло Енгельгардт одержує підвищення по служ-

 бі — до адьютанта генерал-губернатора Римського-Корсакова, штаб-квар-

тира якого перебувала тоді у Вільнюсі. Енгельгардт забирає всю свою челядь, в тому числі й козачка, 16-літнього Тараса Шевченка, й переїздить до Вільнюса. Прогресивні діячі того часу звертають тут увагу на талановитого юнака й допомагають йому познайомитись з художником І. Рустемасом, що жив і мав майстерню саме ось у цій частині університету, де зараз розмістився наш хор. «Професор Рустем» по-батьківськи приголубив Тараса, побачив у ньому майбутнього великого художника і по-справжньому взявся вчити його малювати. Отож побратими-литовці й вирішили сьогодні, коли увесь світ відзначає 100-річчя від дня смерті Великого Кобзаря, відкрити на цій стіні меморіальну дошку, де начертано:

«У цьому будинку, в майстерні
художника І. Рустемаса, вчився
великий український поет-рево-
люціонер Т. Г. Шевченко».

Григорій Верьовка обертається до зведеного хору, і двома мовами лунає «Заповіт». Враження присутніх важко передати словами.

Їдемо за місто. У парк Вінгії. На прощальний концерт. Там збудовано «залу» на сто тисяч місць. З естрадою на вісім тисяч виступаючих... Натхненні подією біля стін університету, істинно «з Шевченком у серці» ми дали тут такий концерт, що й виступи у Польщі, у Бельгії, на Брюссельському майдані, в НДР, Маркс-Енгельс-плаці,— поблідли...

Щойно прозвучали останні звуки, людський океан зринає з місць і співає прощальну литовську пісню «На многая літа».

— Ну й литовці!

— Ой молодці! Такої пошани ми ще не знали ніде...

Закінчилася вітальна і — хитнулась земля від могутнього вибуху. Од такої сили, що на якусь мить нас мов хвилею піднесло: це гримнули десятки гармат, даючи салют на честь учасників Тижня української літератури та мистецтва.

Прощання.

— Будьте дужі!

— Низький уклін Києву!

— Прибувайте частіш...

Урядовий прийом відбувся в гарнізонному Будинку офіцерів. Ходять думки-здогадки, що десь тут і Тарас Шевченко не раз бував, бо в цім домі служив його господар. Перед початком прийому нам показують кінофільм про литовське свято пісні. Видовище! Ніби вся республіка перетворилася на хор. Так он чого у них естрада на 8 тисяч артистів! Ми особливо гаряче аплодували їхньому симфонічному оркестрові. Підійшла якась делегація литовців, привіталася, подякувала нам за концерти й подарувала бібліотечку мистецтвознавчої літератури, говорячи, що при потребі вони перекладуть необхідне нам українською мовою.

Вступним словом прийом відкриває Голова Президії Верховної Ради Лит. РСР Ю. Палецкіс. Хвилюючу промову проголошує Р. Снечкус. В ній він згадує Т. Шевченка, І. Рустемаса, П. Тичину, М. Рильського, Е. Межелайтіса, Г. Верьовку, Л. Ревуцького. В залах стає гомінкіше, окремі голоси зриваються на пісню. І тут несподівано наші дівчата «вдарили»

«Ой гиля, гиля, гусоньки, не став», яку повела «горяком» Оксана Спинка. Тепер вона по чоловікові — Горова. Голос у неї — диво природи. Може вести сопранові партії і може й «виводити» по-народному. І не «білим» звуком— «прикритим». Народнохорівці жартують: «наша Оксана завжди зверху».

— Великої сили звук і діапазон голосу,— пояснює Григорій Гурійович; — ось вам і розмови про «білий» чи «академічний» звук: у Оксани й Валентини Черкун сама природа «поставила» голос. Є голос, вони й співають, і виводять, і не зриваються... А той, у кого «звуку» мало, нехай він і десять разів «ставить» акценти у консерваторії, а почне виводити — там, де Оксана вільною соколицею ширяє, зривається на крик, бо вже голосок уперся в «стелю», й співак посинів, і якщо диригент не «зніме» вчасно, то за хвилину й «півня» почули б у залі... Оксана ж і наприкінці виводу, де бере, наприклад, *сі*, відчуває себе вільно, бо могла б узяти ще й *до*, а мо й *ре*!.. Скажімо, як Жаботинський піднімає на кону 450 кг, а може (і вдома піднімав!) — 455 кг. Запас. Та й хороший співак має, як це говориться між артистами, «ще в запасі дві-три ноти».

«Досвідчені» співаки як поступають у хор? Приходить, приміром, тенор. Його слухають.

Бере с о л ь.

Екзаменатор йому:

— А підніміть до л я...

Співак мнеться:

— Перепрошує вас: я сьогодні... не в голосі. З л я утримаюсь...

— То, може,— л я - б е м о л ь?..

— Гаразд, спробую.

Бере.

— То ви ж вільно й л я візьмете?

— Хтозна... Може, як одісплюся, молочка вип'ю...

А наша Горова «тягне» «горяка», наче пташка,— вільно, легко,— і не загадується, де вона вже взяла с і і чи варто їй ще й р е сьогодні демонструвати: співає од душі, як того пісня українська щира потребує, і всі, хто слухає її, одержує істинне естетичне задоволення. Ось і тепер, як повела вона «Ой гиля, гиля, гусоньки, на став», то від несподіванки й краси могутнього, розлогого співу у всіх аж подих перехопило... А потім хвиля радості. Усі ринулися до співачок. А вони підбадьорені, розкучерявлюють невмирущу українську народну пісню.

Литовці просять заспівати ще. Дівчата радяться, підбирають тональність і співають «Та орав же мій миленький від льоду й до льоду». Згодом — «Розпрягайте, хлопці, коні».

Приїхали до вокзалу аж о 4-й ранку. Вийшли з автобусів, й очам не віримо: литовці вже давно тут, прийшли провести нас додому.

— Оце увага!..

Трапилось так, що вночі погода різко змінилася, похолоднішало. Заходимо до купе, а нас обіймає тепло. Навіть вагони обігріли! Дякуємо уважним литовцям:

І в вас, і в нас хай буде гаразд,
Щоб ви і ми щасливі були!..

АМЕРИКАНЦІ ЗАХОПЛЕНІ

Київ зустрічає повідомленням: треба виїздити до Ялти.

А сьогодні до Києва прибуло 500 канадських українців. Вони хочуть послухати Український народний хор.

Концерт відбувся після урочистих зборів, на яких ухвалено організувати Товариство «Україна—Канада».

Ялта зустріла нас зливою. Зі сторінок «Курортной газеты» довідуємось, що тут відбувається дискусія видатних громадських та політичних діячів Америки й Радянського Союзу, завдання яких підготувати матеріали для зустрічі Голови Ради Міністрів СРСР з Президентом США в столиці Австрії Відні.

Концерт для дипломатів оголошується в Ялтинському літньому театрі. Довідавшись, що сюди завітають всі учасники, хор ще й ще раз репетирує програму.

19 година. Зарубіжних учасників дискусії запрошують на перші місця, а вони в свою чергу кличуть до себе О. Корнійчука, Б. Польового, негритянську співачку Маріан Андерсон.

Концерт розпочинається.

«Верховино, мати моя» так усім сподобалася, що її просять повторити. Дві години клекіт не вгаває. Вся американська делегація встає й під оплески йде до нас на сцену. Вони захоплені, показують руками на язики, мовляв, як погано, що не знають нашої мови. Особисті радники Президента США Ф. Мослі, К. Джонсон заглядають до бандур, цимбал, просять хоч коротко розповісти про них. Кличуть перекладачів, і наші артисти розповідають, демонструючи гру на них. А коли Сергій Баштан почав награвати на бандурі щось із Бетховена, американці сплеснули руками, оточили його й почали підспівувати.

Хористки підносять квіти негритянській співачці.

Цимбаліст-віртуоз Василь Гуденко заграв «Угорський чардаш», і хвиля захоплення перекотилася до нього.

Ось Марія Андерсон, як охрестили її хористи, просить, щоб хор ще раз проспівав «Рідна мати моя». Негритянська співачка, перекладають нам, розхвильована, просить слова. Вона розповідає, яке велике враження справив на неї концерт Українського хору. Американці в знак згоди стверджувально кивають головами. Далі вона каже, що від них багато приховують про життя в Радянському Союзі, що вона не знала, що українці такі хороші, талановиті люди, що тут така висока культура.

Нехай ще більше буде між нами хороших зустрічей! — проголошує вона.

Делегати прощаються і сходять зі сцени, по дорозі щось говорячи Корнійчукові. Згодом він заходить до Верьовки й каже, що американці запрошують на прогулянку до Севастополя.

Створюємо концертну бригаду, й вона йде у «відання» Корнійчука. Ранком «Курортна газета» вміщує фото хору, коротку розповідь про нього, про концерт, фото Маріан Андерсон та її висловлювання:

«Моє серце, — пише вона, — переповнене вдячністю. Я схвильована більше, ніж ті люди, які подарували нам такий чарівний вечір. Я дякую

всім учасникам хору й авторові за пісню, виконану за моїм проханням і в мою честь (йдеться про «Рідну матір мою»). Я хочу сказати, що учасники нашої зустрічі прибули до вас з бажанням принести мир і щастя усім людям на земній кулі».

Повернулася «севастопольська» концертна бригада й навперебій розповідає, як вони пливли понад береги південного Криму, як горнулась до них старенька Маріан Андерсон, згадувала свою молодість, свою маму, гастролі по всьому світу. Пізніше спеціально приїхав до нас О. Корнійчук, щоб ще раз від імені делегатів подякувати за концерт і розповісти, який великий вплив зробив він на американців.

Тоді хор побував у Гурзуфі, Алушті, Джанкої, Саках, Білгородську, Севастополі, Балаклаві, Євпаторії, Феодосії.

НА ІМЕНИНАХ

Поки хор відпочивав, Григорій Гурійович і Елеонора Павлівна побували на півстолітньому ювілеї Російського народного хору ім. П'ятницького.

— ...Ми вже радилися, як нам краще діставатись до «резиденції» хору,— розповідає Григорій Гурійович,— коли ж виходимо з вагона, а нас зустрічають посланці на чолі з народною артисткою РСФСР Прокошиною. Це нас схвилювало, зворушило. Гостей було дуже багато. На сцені — портрет П'ятницького. Взагалі пишно, урочисто. Коли ж оголошується, що слово для привітання надається художньому керівникові Українського народного хору, тобто мені. Я мало не розгубився. А що ви, жартуєте? Не смійтеся: стільки людей... Отака велика шана!

Зі всіх подарунків іменинникам найбільше сподобалась наша ювілейна медаль, присвячена сторіччю від дня смерті Тараса Шевченка.

В ГОСТЯХ У БОРИСПІЛЬЦІВ

Ми створюємо нового репертуару. Потрібна програма, присвячена XXII з'їздові КПРС. Григорій Гурійович зачитав хористам свій проект, попросив подумати: може, що хто додасть, порадить.

Обговорення затягнулося. Київ затих. Тільки останні трамваї скрегочуть на зворотах. Хористи потомилися. Григорій Гурійович підвівся, пройшовся, потер своє широке чоло, обвів колег поглядом:

— Ще,— каже,— я забув вам сказати, що цього року нам знову випадає честь розпочати театральний сезон Кремлівського театру...

Пройшовся ще по репетиційній:

— І ще є маленьке оголошення: нас запрошують негайно взяти участь у «Святі трудової слави», яке відбудеться в Бориспільському районі. Тож, до завтрашнього ранку, товариші. До праці.

Працюємо день при дні. Особливо важко доводиться оркестрові: майже всі оркестровки — нові. Але хто в нас коли відступав перед труднощами?..

Перший «штурм» — «Свято трудової слави». Їдемо до Борисполя. На півдорозі автобуси полишають гаряче полотно асфальту, вибігають на грунтову дорогу. Закашлялися, бідолашні, зачмихали, далі покинули дорогу й побігли по золотій пшеничній стерні. Закінчилися жнива. Як на неозорих столах, стоять на полях рум'яні скирди. Під стіною лісу хороводом стали машини. Відкрились буфети, крамниці. До них приєдналась і наші автобуси. У глибині лісу змагаються гучномовці:

— Увага! Увага! Прохання до всіх. Підійдіть до трибуни! Розпочинаємо «Свято трудової слави Бориспільського району»!

Поспішаємо й ми. Тут вже людей, як на Купала! Серед галявини естрада. Поки йдеться про підсумки господарського року, хор лаштується до концерту. Тільки-но диктор оголосив, що розпочинається концерт, з гаю ринула ще лавина людей. Винахідливі дітлахи майнули на дуби. Дерева зарябіли майками, блузками. Зіркоокі кіноздіймачі «строчать» по них своїми «автоматами». Концерт сприймається захоплено.

— Цього я повік не забуду...

— І вродиться ж таке талановите!

— Ну, а мені теж вже можна й умирати,— проказує сивоголова жінка.

А це ж чому, тітко Маріє?

— Ой співають! А танцюють! Мабуть, уже кращого нема на світі. Усе найкраще побачила.

— Е ні, тітко, є й ще краще...

І тітка Марія змовкла. Може, відкладає свою смерть на пізніше...

Заграли оркестри, молодь пішла в танці, а літні погуртувавшись у компанії, порозсідались попід широколистими дубами. Бачимо, Григорій Гурійович ніяк не може дійти до автобусів.

— Будьте ласкаві, дідусю, присядьте біля нас та покуштуйте нашої хутір-горівської! Дуже просимо...

— Ні, вже краще до нас, діду Григорію! У них не така. Ось наша, гнідинська! Ось попробуйте...

— Та куди годяться ваші разом взяті! Пробували вишеньківської, що від першої заспіваєш? Сідайте ж бо з нами, Григорію Гурійовичу, та згадаємо, як ви бували в наших Вишеньках...

Виручив секретар райкому. Але він теж прийшов «з нагоди «Свята слави трудової» запросити... на всерайонний обід».

Підносячи хліб-сіль, секретар каже:

— Шановний Григорію Гурійовичу! Дякуємо, що Народний хор жнивував разом з нами.

— Як це? — жартує Верьовка.

— А так. Готуючись до свята, ми оголосили, що поїдуть тільки ті, які зберуть урожай першими. Ви не уявляєте, що робилось. Був справжній конкурс,— боротьба, послухати хор Верьовки. Отож, спасибі вам.

Увечері ми виступали в Борисполі.

ЗНОВУ МОСКВА

«Минають дні, минають ночі, минає літо...» — це співають хористи, натякаючи на те, що вже непомітно підкрався вересень.

— Отак і життя своє проспіваємо, не помітивши, що його вже нема.

— Зате з музикою...

Хорівські клопоти, творча напруга супроводжували нас аж до Москви.

Не зчулись, як і доїхали в Москву.

Розмістили хор в готелі «Южный».

По всій Москві реклами.

Григорій Гурійович ще раз особисто перевіряє хор. Забриніли дзвоники, й до зали з гомоном ринули люди. Як ми любимо цей гомін...

Чути конферансьє:

— Начинает сезон прославленный в Советском Союзе и за границей Украинский народный хор!

— Зважте: сьогодні на концерті багато іноземців — французів, англійців, американців, канадців, німців,— кажуть нам.

Перша пісня «Закувала та сива зозуля». Вона виявилася такою доброю на початок, що хор мусив повторити мало не половину своєї програми!

В наступні дні газети «Советская Россия», «Московская правда», «Вечерняя Москва» під рубриками «Четвертий сезон Кремлівського театру відкритий» пишуть про успішні концерти Українського народного хору.

Найпам'ятнішим став третій, прощальний концерт. І не тому, що хор знову повторить половину програми, а тому, що після концерту на сцену прийшло багато людей, різних за кольором шкіри, але радісних, щасливих.

Негр із Сенегалу хоче сказати слово. Але перекладача немає. Тоді він жестикулює, вживаючи французькі слова.

— Vous connait le francais,— запитала Е. Скрипчинська.

— Boujour!..— кричить він радісно. І пішло. Виявилось, що він юрист, навчався у Франції. Звертається до хору, до Г. Верьовки з такими словами:

Ваш концерт схвилював мене так, що я не міг не прийти й не подякувати. Яке глибоко національне, велике мистецтво плекаєте ви! Це говорить вам людина, яка на своїй шкірі знає, що таке національне мистецтво... І в нас, сенегальців, є своя культура, мистецтво. Та тільки в нас немає волі...— з сумом закінчує він. Помітивши, що й Петро Кравчук стоїть у черзі на розмову, сенегалець низько кланяється, ще дякує, прощається.

— Дорогий Григорію Гурійовичу! Не вистачає слів, щоб виказати наші захоплення,— говорить Кравчук.— Ви скажіть, чи прийде колись той час, що ви ось так виступите на канадській землі. Ну, що це таке? Уже скільки літ співаєте усім, а Канаду минаєте...

По цьому концертові ми виступили на Всесоюзній сільськогосподарській виставці, записались в радіостудії і поїхали до Києва.

Сцена з композиції «Козацькі пісні й танці».
На передньому плані солісти балету М. Іваненко та А. Лукін.

Сцена з композиції «Козацькі пісні й танці».
На передньому плані солісти В. Чугунов та П. Колосок.

РЕКОРДНИЙ СТРИБОК

З Москви прямуємо до Львова. Довідуємось, що одне це місто підписало гарантію на шість концертів. Згодом ще Івано-Франківськ, Чернівці, Тернополь,— усього 15 концертів.

Перші два виступи в Літньому театрі парку ім. Хмельницького. Ми привезли львів'янам багато нового, але вони найдужче раділи пісням: «Закувала та сива зозуля», «Козацькі пісні й танці», «Верховино, мати моя», «Дойна» (сопілка),— просили повторити. Особливий успіх мала солістка Одарка Хоменко, що виконувала жартівливі «Ой там, на товчку», «Ой хмариться, дощ буде» у супроводі жіночого хору.

Чом саме ці пісні, а не інші мають успіх — відповісти важко. Ми вивчаємо запити, бо від цього залежить успіх. А він для аншлагу не просто приємне лоскотання артистичного гонору, а своєрідний компас, який спрямовує наше творче зростання.

Приблизно ми завжди знаємо публіку, до якої їдемо. Знаємо, що кому повезти. А у незнайомих місцях вивчаємо запити по записках, усних замовленнях, листах. Це якоюсь мірою відкриває завісу над таєминами й мінливостями формування хорівського репертуару.

До цього тісно прилягає й «життя концертної речі». Ще торік од якогось твору певна аудиторія «з розуму сходила», а сьогодні та ж аудиторія, але вона вже тільки криво посміхається. Публіка — це й часове поняття. Як знати її? Як дізнатися про її завтрашні естетичні смаки?

Інститути літератур організовують наукове вивчення читача, і це дає їм деяку об'єктивну картину. Ми ж, артисти, ближчі до глядача, у нас відчутніша «безпосередня віддача»... Проте і у нас неабияка складність з «пропозицією». У програмах хору нема застольних пісень, маршових, козацьких, колискових та й інших. Тому ніхто не знає, якою була б «реакція» на них. Формування ж програми — процес примхливіший, бо включає в себе й особисті смаки, і творчий напрямок художньої ради, керівництва, пропозицій, порад. Про це публіка не знає — вона просто «надає перевагу» одним творам перед іншими, як це сталося у сьогоднішньому концерті.

На день шахтаря веземо свій концерт в шахтарське місто Червоноград. Розпочали виступ піснею, яку створили композитор Кос-Анатольський з поетом Одудьком — «Гей у граді Червоноградi». Концерт проходить з успіхом. Поза програмою попросили «Шахтарочку».

Прощаємося з львів'янами у театрі імені М. Заньковецької. Успіх має сцена «На гулянці». Автор — Михайло Шаповалов. «Гулянка» — досить яскрава картина життя сільської молоді у дореволюційні часи. Літній вечір. З піснями з різних кутків на улюблений вигін сходяться хлопці, дівчата, й тут розпочинаються гри, забави. Потім з'являються музики, і все завихорюється у радісних танцях.

«Гулянка» виявилася доброю на зачин, бо після неї попросили повторити ще дев'ять творів програми... Концерт по телебаченню.

Далі — Станіслав, Коломия, Чернівці. Ще перед виїздом на Буковину одержали попередження: якщо буде з хором Г. Верьовка — приїздіть, а якщо ні — не треба. Помандрував Григорій Гурійович з хором.

Незабутні концерти в Глибокому та Вашківцях. Буковинці навколишніх сіл з'їхалися до «району» підводами, на конях, велосипедами, йшли пішки. Жіноцтво у гаптованих блузах, широких, із скринь, спідницях, у намистах, дукатах, парубки у білих вишитих сорочках, чоловіки у брилях, наваксованих чоботях. Дітей не пропускають, а вони:

— Вуйцю, ріднесенький, ми принесемо і сливок, і грушок, і яблучок. Пропустіть, хоч під сцену!

— Такій аудиторії давати б концерти від ранку й до вечора! — кажуть хористи.

У нашому мандрівному житті бувають смішні пригоди. Хтось сказав, що на концерт прибув народний артист УРСР Володимир Скляренко, який поставив разом з Л. Калініним «Козацькі пісні й танці», танцюристи змовилися на приємний сюрприз. Закінчивши танець, стали край сцени, обіперлися шаблями й показують, щоб він ішов до них. Люди підвелися. Але що це? «Скляренко» розгубився, юркнув між стільців і зник. Виявилося, що то не артист, а схожий на нього чоловік... Що вже сміху було,— і в хорі, і в залі!

Або їхали в Охтирку. Бандурист Дмитро Вовк радів, що там є його «родак», з яким він не бачився тридцять літ. Всю дорогу смакував, яка то буде зустріч. Ось і Охтирка. Дмитро поголився, причепурився.

Нарешті, приїхали.

— Іде! — гукає хтось із хористів. Дмитро кулею до дверей. В цей час заходить чоловік. Вовк, довго не думаючи, кидається до нього, пригортає, цілує:

— Ой як же ти змінився! Як змінився...— і витирає набіглу сльозу.

— Такі вже закони природи...— мимрить той.— Та нічого. Я радий, тим, що ви приїхали... Як же бути? З чого почнемо?..

— Я до вечора вільний. Так що? — Ходімо! — мовить радо Вовк.

— Та ні... Я можу взяти ще чоловік десять...

— Слухай, це... зайве. Навіщо? Обійдемось... Нам же посидіти й порозмовляти потрібно...— заперечує Дмитро.

— Товариші, я пробачаюсь, але за годину обідня перерва, і мені доручили привезти бригаду, яка б дала нам концерт на один відділ,— каже «родак».

Вагон вибухає сміхом. Дмитро ні живий, ні мертвий. «Родак» зайцем вистрибнув з вагона. А сміх котиться:

— Не журись, Антоновичу, ти ж націлувався...

— По-чоловічи...

І трапиться ж отаке.

...Прощаємося з буковинцями. Переїздимо до Тернополя. Ще в дорозі довідуємось, що й тернопольці вимагають, щоб був Верьовка. А він уже в Києві.

Відсутність Григорія Гурійовича негативно вплинула на хід концерту. Але все ж таки перемогли ми. Що то значить — популярність!..

Враз на всю сцену запахло полем. До танцюристів вийшло дванадцять дівчат із степовими квітами:

— Це вам від нас і наших подруг,— каже одна.

Дякуємо дівчатам.

В недільний день з самого ранку оглядаємо Тернопіль. Місто з яскраво вираженим «архітектурним обличчям». Хоч і небагато часу минуло по війні, але які зміни.

Коли прийшли до «Тернопільського моря», то аж здивувалися: на колишньому пустирищі тернопільці створили Венецію, чарівні острівці заховані в косах верб, місточки, лебеді, дикі гуси, качки...

Прощальний концерт у древньому Крем'янці.

«НАРОДНИКИ» І «АКАДЕМІСТИ»

У Києві пленум Хорового товариства УРСР. Запрошено усі хори, капели столиці. Президія спланувала виступи так, що нам випало завершувати. Це хвилює і втішає. Адже знають всі, що на завершення завше дають найоригінальніше. Отож, напевне, ми «оригінальні».

Вже з першої пісні хористи відчули, що виступаємо вдало. Що не пісня — в залі бучні овації. Дійшло до того, що представник Донецької області просить слова:

— Шановний Григорію Гурійовичу! Дорогі наші колеги-артисти! Велике вам спасибі за те, що ви нас порадували таким чарівним співом! Ви багато літ збираєте фольклор: пісні, танці, музику — перлини народної творчості й з такою дбайливістю оберігаєте ці скарби, показуєте їх людям. Честь і хвала вам, що так майстерно вмієте вигранювати народні самоцвіти!

...Для концерту, присвяченого XXI з'їзду КПРС, який відбудеться у великій залі консерваторії ім. Чайковського, балетмейстер М. Шаповалов на всіх парах дороблює нову вокально-хореографічну композицію «Свято врожаю колгоспної бригади».

Хористи критикують дійових осіб, костюми, в'їзд і виїзд «трактористів», бутафорію. Але керівництво не зважає на це. Хоч композиція ще не готова, її включають до програми. Увесь колектив здивований і тим, що й Г. Верьовка відмовився обговорювати новий твір. Такого ще у нас із ним не траплялося... Було, принесе нову пісню, сам знає, що хороша, а дасть дівчатам та й просить: «Ану, попробуйте, дівчата, як би ви цю пісню заспівали». І дівчата вже тоді як «розкучерявлять» її, любо послухати. Так готували ми й цю програму. А в ній — чимало нових, ще «не обкатаних» творів. Це і «Ми ковалі своєї долі», «Наші маяки», «Весела прополка», «Пісня вівчара», «На Дніпрі», «Завітайте до нас». Окрім них й давніші, випробувані на публіці пісні й танці: «Орися ж ти, моя ниво», «Ой, вербиченько», «Ой під калиною», «Ой у вишневому садочку», «Ти сказала», «Льон», «Марена́», «Аркан», «Гопак».

Взагалі програми формуються своєрідно. Часом, не тільки артисти, художня рада, а й сам художній керівник до кінця не простежить усього. Хто хотів би дослідити, як складався й розвивався репертуар хору, той неминуче зустрінеться з непереборними труднощами.

Репертуар — як життя: воно не вкладається в жодну схему, не підпорядковується цілковито заздалегідь визначеним критеріям.

Звітний концерт розпочали піснею самодіяльного співця-бандуриста

Павла Носача «Гей злiталися орли». Успiх мають «Восемнадцать лет», «Ой у вишневому садочку», «На галявині», «На заводі», «Ти сказала», «Віночок», які просять повторити. Наприкінці за лаштунки завітав Павло Григорович і працівники міністерства. Вони бажають нам нових успіхів, здоров'я, творчих звершень.

29 листопада. Йдемо на звіт своїх закарпатських побратимів. Несемо кошик пахучих квітів і вітальний адрес.

Закарпатці з щитом. Із 28 творів повторюють 16! Усі побачили, що перший відділ у них народний, а другий — академічний. Ніби два хори. Ця новизна вельми вплинула і на частину наших артистів. Інші ж вказують, що закарпатці жодної пісні не проспівали з «виводом» або, що таке властиве народному співові на Наддніпрянській Україні. Це лиш одна з тих багатьох деталей, які відрізняють один від одного два своєрідні й неповторні мистецькі колективи.

Ці дражливі роздуми про стиль, манеру звукоутворення й інтерпретацію народних пісень, взагалі про творче обличчя хору, якось враз вчепилися в художницьку свідомість народнохорівців, що останнім часом тільки про них і мови. Одні стоять на тому, що справжній стиль народного співу є такий, який виробився й утвердився в нашому хорі, тобто так званий вуличний спів з вільним, природним звукоутворенням, і таке трактування пісні, коли низький грудний жіночий заспів «накладається» потім на звучання усього хору, де виділяються підголоски й виводи. Інші, особливо ті, хто закінчив спеціальні музичні заклади, починають твердити, що подібний спів — «грубий», не властивий значній частині українських пісень, що звукоутворення повинне бути лабіалізоване, оперте на вокальну школу, так зване академічне. Одне слово, верьовківці ніби враз розділилися на «народників» і «академістів». Зайшли суперечки.

Відтепер у повсякчасних розмовах артистів з'явилися нові відтінки або, як сказав влучний на слово Олесь Доріченко, «народнохорівські нюанси». Вони стали відчутні й на репетиціях, і у доборі репертуару, і у оцінках будь-якої інтерпретації тієї чи тієї пісні, у винесенні «вироку» тому чи тому хоровому колективові. Не «згладжуються» вони й під час щоденних концертних клопотів.

Про це ж, в основному, мова й тепер, коли, перепочивши, Народний хор везе свою звітну програму у зразкове село Ксаверівку.

Будинок культури тут, як справжній міський театр.

— Гуляй, хлопці! — гукають хористи словами атамана з «Козацького епізоду», зайшовши на простору сцену.— Тут тільки «вуличним співом» і співати...

У фойє заграв оркестр, молодь пішла до танцю. Впадає в око одяг ксаверівських хлопців і дівчат. Наші хорівські дівчата — просто селяни проти них.

— То оце отакі артисти? — знизує плечима одна «красуня».

— Що цікавого вони можуть нам показати? — додає друга.

Та тільки-но розкрилася ширма, прожектори освітили хор, і він заспівав,— дівчата прикусили язики. Як і слід було чекати, концерт проходить весело, з успіхом. Люди схвильовані, дякують, просять зайти «на чарку», приїздити ще.

— Ловко ви наших виспівуєте. У мене мати, було, отак співали...

— По-нашому співаєте, спасибі: без витребеньок.

Дорогою «народники» до «академістів»:

— Ну, що? Чули? Без вашого академізму поки що!

А ті їм:

— Поки що...

...Ранком уже в Києві прийшли на репетицію й застали такий наказ: «Одягнутись, як до концерту, приготуватися до перегляду!»

— Який перегляд?

— Хто буде переглядати? — загомоніли хористи.

Перегляд у Жовтневому палаці культури. Фактично це — організований Міністерством культури УРСР широкий конкурс, де показують своє мистецтво Заслужена капела бандуристів УРСР, солісти оперних театрів Києва, Одеси, Харкова, Львова, Донецька. Наш хор відтворює «народною манерою» сім своїх кращих речей. В антракті з'ясовується, що це йде відбір кращих мистецьких сил України для збірного «московського» концерту делегатам XXII з'їзду КПРС.

Чекаємо, що скаже комісія.

Ось підсумки: хор витримав конкурс! Зазнала розгрому тільки шаповалівська «композиція». Хор радіє. І не тому тільки, що з колективом Шаповалов не радився, а тому, що твір антихудожній, увесь на котурнах бутафорії та псевдонародності.

— Тут, брат, не «звукоутворення», де ніхто путньо не знає, так чи не так,— одні.

— Оце ж вам і є «вуличне» трактування теми,— другі.

За три дні перед виїздом до Москви пережили більше, ніж у інший час за три роки. Було із десяток варіантів складу для виїзду (уже не кажучи про репертуар)... Ранком повідомляють, що їдуть усі, а опівдні, що тільки хор, а оркестр і танцюристи не їдуть. Тільки-но приготували такий ансамбль, як новий варіант: «поїде лише жіноча група». І так усі дні. Аж коли з міністерства потелефонували:

— Що у вас там робиться? Хто займається вигадками? Нікого не слухайте: їде увесь склад хору.

Закінчилося тим, що танцювальної групи все ж таки не взяли...

30 жовтня 1961 року. Український народний хор двадцять перший раз виступає у Москві. Програму побудовано так, що «на всю Україну» дано лише десять хвилин. Протягом цього часу мають виступити наш хор, Дмитро Гнатюк, Юрій Тимошенко і Юхим Березін, Анатолій Решетніков та Заслужений ансамбль танцю УРСР. Послідовність така: поки перед ширмою А. Решетніков читає вірша Максима Рильського, хор і ансамбль танцю стоять напоготові.

— Ширма! — чути команду після вірша, й у ту ж мить ширма зникає, а зала вибухає громовитими оплесками. Ансамблісти роблять крок уперед з хліб-сіллю на рушниках, проказують «Ми з України!», розходяться на боки, розкривають наш хор, який починає пісню Петра Процька «На Вкраїні зіронька зійшла». Картина велична.

Готувались тиждень, а виступали чотири-п'ять хвилин.

Ранком звістка: делегати з'їзду з міст Поволжжя, починаючи від

Ярославля й кінчаючи Волгоградом, уклінно запрошують наш хор на свою землю. Орієнтовно умовились, що помандруємо на Волгу в листопаді.

Повернулися до Києва, вже назначено зведену репетицію в Жовтневому палаці культури. Це знову — своєрідний конкурс на право участі в концерті на честь 44-ої річниці Соціалістичної революції. Хор витримує конкурс. Співаємо на урочистостях не тільки у зведеному, а й окремо.

В ці ж дні приходять листівні прохання до хору з Василькова, Білої Церкви, Сквири, Ставищ, Миронівки, Яхнів, із Житомира. Ми з вдячністю приймаємо запрошення, виїздимо й даємо по два концерти там.

РЕФОРМА

Після свят приходимо й застаємо зміни. Досі хор очолювали художній керівник і директор. Вони нерідко по-різному розглядали те чи інше завдання. І воно залишалося часто не розв'язане. Віднині обов'язки директора покладено на художнього керівника.

До хору звернулася дирекція Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР з проханням, аби ми виступили на Всесоюзній нараді фольклористів, яка відбувається в Києві.

28 листопада. День відкриття. Головуючий Максим Тадейович Рильський запропонував до президії наради Григорія Гурійовича. По закінченню засідань ми запросили у «солов'їну» домівку колишнього художнього керівника Уральського народного хору «завзятого народника» Християнсена. Увесь вечір він ділився з нами власними спостереженнями над специфікою народного співу, зокрема хорового, розповідав про структуру Уральського народного хору, про відмінності українського і російського багатоголосся, доводив, що секрет тут полягає в особливій будові музичних інтервалів. Сам співав та демонстрував на фортепіано мелодичні ходи пісень «Уж вы, сени мои, сени», «Як приїхав мій Терешко восени» та «Ой чого ти, земле, молодіти стала». Вельми хвалив книжку молодого українського мистецтвознавця Олександра Правдюка «Ладові основи української народної музики», що вийшла у Києві. Радив познайомитися з нею, кажучи, що в Києві виразно сформульовано різницю між піснями гармонічного складу з їхньою структурою, яка належить до мажорно-мінорної системи, і піснями підголоскового поліфонічного складу, структура яких являє собою натуральні лади (еолійський, фрігійський, міксолідійський), котрі іноді поєднуються в одній пісні у надзвичайно органічній спільності та утворюють оригінальну ладову змінність. Тим-то й відчутна специфіка співу хоч би й Українського народного хору, що для пісень підголоскового складу не характерні мінор і мажор у тому розумінні, в якому вони властиві пісням «гармонічного складу». Тим-то, мовляв, наш хор тільки своїм репертуаром (не кажучи вже про специфіку голосів артистів, не взятих у «шори» різноманітних вокальних шкіл і тетрахордів й здатних відтворювати незрівнянної краси численні мелізми) — одним своїм репертуаром завжди набуватиме такого «звучання», яке вирізнятиме його серед усіх капел і академічних хорів.

Розмова неабияк цікава й потрібна нам.

Книжка Правдюка при ознайомленні з нею хористів виявляється цікавішою, ніж про неї говорив Християнсен,— чимало в ній про українську народну пісню, хоровий спів.

Григорій Верьовка гармонізував для Народного хору багато пісень, базуючись на закладеній в їхніх мелодіях потенціальній гармонії і виховуючи з роками і у наших хористів здатність інтуїтивно відчувати «гармонізаційні» можливості тієї чи тієї народної пісні, чим і витворив імпровізаційний стиль колективного співу, який характеризується нині, як «верьовкінський»? А можливо, так, згармонізовано, ті пісні побутували в народі і за Демуцького в Охматові? І нині Верьовка тільки виявляє, «витягує», розкриває спонтанну гармонію народних пісень, що надаються до виконання нашим хором? Адже завважував свого часу ще Леонтович, що «пісня як художній удосконалений твір дає не тільки одну мелодію, але таїть у собі всі музичні можливості (гармонію, контрапункт і т. ін.)...».

Християнсен рекомендував також познайомитися з книжкою О. Єгорова «Теорія і практика роботи з хором», що вийшла українською мовою. Матеріалом для неї стали спостереження й аналіз роботи Державного хору російської пісні у Москві. Серед видатних сучасних майстрів хорового мистецтва автор називає і Григорія Верьовку, а з піонерів вітчизняного хорового співу — «видатного, всебічно освіченого музиканта і композитора Д. С. Бортнянського». Оглядаючи найбільші хорові колективи, які працюють на терені народної пісні, Єгоров виділяє Державний хор російської пісні, створений, як і наш, 1943 року — тільки не заново, як у нас, а на базі відомого Державного хору Союзу РСР. Наш російський однолітак, керований О. В. Свєшниковим, за визначенням автора, внаслідок великої і серйозної роботи «домігся реалістичного виконання російських народних пісень, передаючи їх так, як їх розумів і співав народ. Манера виконання пісень цим хором — жива, задушевна і безпосередня передача, позбавлена ознак стилізаторства». З народних хорів ще названо Державний російський народний хор ім. П'ятницького, Воронезький селянський хор і хор народної пісні Півночі.

Відповідно у нас, на Україні, ми маємо назвати на цьому ж терені, крім Державного українського народного хору, Закарпатський народний хор, Буковинський народний хор, Прикарпатський ансамбль пісні і танцю, Державну заслужену капелу бандуристів, Народний хор чернігівської фабрики первинної обробки вовни, Народний хор київського «Хрещатикбуду» тощо.

Отаке викликала зустріч із Християнсеном і участь у фольклористичній нараді.

Концерт для делегатів Всесоюзної наради фольклористів.

У першому відділі виступають самодіяльний хор трамвайників, університетський ансамбль «Веснянка» та ансамбль народних співців-кобзарів УТОСу. Честь розпочати спів надається патріархові українського кобзарства (так його увесь час йменує М. Рильський) Єгорові Мовчанові. Єгор Хомич натхненно, проникливо заграв-заспівав історичні думи «Невольницький плач» і одразу «Про трьох братів самарських». Публіка завмерла.

...То не дзвони дзвонять на сполох, не орел клекоче в висості — то народний співець історію свого краю повідає, словами вимовляє. Віщі струни Боянів і Троянів! Живий голос запорозьких кобзарів Михайла Сокового і Василя Варченка, Івана Стручки і Андрія Шута, Івана Кравченка і Остапа Вересая! Видюща душа сучасності... В залі — вольтова дуга духовної напруги. Та що — у цій залі! — на Всесвітньому конгресі фольклористів позаминулого року його виступ було сприйнято як відкриття, названо Гомером нашого часу... От би такого співця нам — у штат Народного хору! Та в мандрівки — по Україні, в Ленінград, Москву, у Польщу, Хельсінкі, Берлін, Брюссель... Мовчан біля колони із серцем Шопена... Коло могили Гріга... У брюссельській ратуші... Мовчан у кімнаті Бетховена в Бонні... Мовчан на Могилі Шевченка у Каневі... Репортери, кінохроніка, радіо, телекомпанії, магнітофонні записи... Світ узнав би нас з його співів, з його образу. Його дві-три думи в концерті — то половина успіху Народного хору! Ось по кому «настроювати» Український народний хор на істинну народність...

Достеменно ж гарно співають бандуристи з Українського товариства сліпих, якими керує ветеран сучасного кобзарства Михайло Полотай. Виконую і я свої «Думу про Дніпро і Каховку», «Колискову», жартівливі народні «Ти сказала: прийди» і «Била жінка чоловіка».

Другий відділ.

Перший номер — «Дума про Леніна», з репертуару народного співця-кобзаря Єгора Мовчана (гармонізація для мішаного хору, соліста і оркестру Григорія Верьовки).

«Дума» справляє на всіх надзвичайно сильне враження. Зала принишкла й, здається, не дихає. А в тому «місці», де дівчата на високій ноті проголошують «то не сокіл», чимало людей зганяють «мурашок», «мороз» з плечей, рук, облич. Далі хор виконує «Гей, злітался орли», автор якого — присутній у залі 71-річний бандурист Павло Носач. Він так схвильований, що хор співає його пісню, що не знає, де руки подіти. Потім виконуються «Пісня про Кремгес» і «Дума про Каховку». Та повністю оволоділа серцями всіх присутніх солістка хору, видатна інтерпретатарка української народної лірики Параска Симаченко, яка проспівала дві жіночі пісні без супроводу. Літні учасники з'їзду не приховують сліз...

— Ну, сильнішого у них вже, мабуть, нема,— чути між людьми.

А не вгадали...

— Купальський танок «Марена»! — проголошує конферансьє, й зала, фігурально кажучи, мре.

Пригасає світло. Десь здалека чути дівчат, що сходяться, співаючи, на галявину, осяяну місячним світлом. «Та петрівняя зозуленька»,— вже можна розібрати слова. З другого боку йде ще гурт. Співають «Та стояла Маринка на межі». Вони й несуть зеленеє древце — марену. Закріпивши його серед галявини й заквітчавши, самі взялися за руки, розпочинають довкіл неї поетичний танок:

Посію я рожу, поставлю сторожу.—
Стороною дощик іде.
Стороною та на мою роженьку
Червону...

Квіти, вінки, стрічки, червоні чобітки, плахти, вишивані сорочки, намиста, коси, мов праники,— усе це казковими самоцвітами переливається, мерехтить у блакитнуватому світлі зачарованого місяця. У залі ніхто не ворухнеться. А потім. Що робиться потім!!. Довго, довго аплодують, попідводившись, люди, радісні, усміхнені, немов умиті благодійним купальським літеплом...

Сьогодні на адресу хору прийшла подяка за наше «щиронародне мистецтво» від Максима Тадейовича Рильського. Для нас цей лист — дорогіший дорогого.

У концертах по Києву, в Бородянці, Козельці, Обухові, Острі у зустрічах з іноземними туристами збігають останні дні грудня. Важливими є наші виступи у київському Палаці культури заводу «Більшовик» в день 19-річчя визволення Чехословаччини і у Палаці спорту на республіканській нараді працівників сільського господарства.

До Києва прибула група канадських українців. Іхній представник, прогресивний діяч Михайло Сейго, повідомляє, що «має уповноваження запросити Народний хор на гастролі до Канади» і хоче ознайомитися з нашим репертуаром. Ми показуємо цілий концертний відділ. Враження гостей незвичайне. Всі вони благають «як скоріше прилинути в їхній далекий край, де так багато чекає на рідну пісню українців».

Минає кілька днів, і хорівців повідомляють, що є постанова про збільшення виконавського складу хору, організацію при Українському народному хорі вокальної студії у кількості 25 співаків і співачок. У зв'язку з цим Капела бандуристів УРСР перебазовується в інше приміщення, а її класи передають у відання дирекції вокальної студії. Директором студії призначають Я. Д. Міщенка.

Іде набір до вокальної студії. На адресу хору надходять сотні листів з проханням додатково повідомити про умови прийому. А ті, хто не довіряє листам, приїздять самі. «Солов'їна домівка» стає ще людніщою, ще багатоголосішою.

Напередодні Нового року на прилавках київських книгарень з'являється книжечка хореографа Кіма Василенка «Дзержинці танцюють». Наші танцюристи покупляли, читають. Є в ній таке, що й Народному хорові пасує. «В такт» нашим зацікавленням обрядовістю. Ось кілька подій їхнього дзержинківського колективу:

«Одного разу, коли ми вже збиралися повертатись у місто, селом пройшла дещо незвична для нас весела, гомінка процесія... Трохи оддалік, у групі сільської молоді, дівчата і хлопці приколювали одне одному на груди червоні стрічки. Я підійшов до них.

— Що це означає? — питаю чорняву дівчину, якій на вигляд років вісімнадцять.

— Якщо Василь збереже цю стрічку до повернення з армії, значить, він увесь час думав про мене,— і опустила очі долу.

— А ти?

— Я так само зберігатиму його стрічку і дочекаюся Василя...

Дівчина сховалася за широку спину зніяковілого білявого хлопчини.

«Так ось що означає червона стрічка, — подумав я. Скільки разів бачив проводи до армії, а не звернув уваги».

— Є новий танець! — гукнув я гуртківцям.

— Який?

— «Червона стрічка».

Ще з далекої давнини на Україні побутував цей хороший звичай. Парубкові, який йшов служити, дівчина приколювала до грудей червону стрічку. Берегли хлопці стрічки коханих, як своєрідний символ вірності й дружби. Але такий вже був державний устрій в країні, що не всім вдавалося зберегти дарунок подруги: в одних багатолітня солдатчина вбивала все найкраще, інші поверталися з армії вже літніми людьми, і червона стрічка була лише сумною і важкою згадкою про далеку молодість, зруйновану нещадною дійсністю.

По-іншому проводжають до армії тепер, в наш час. Але, як і раніше, червона стрічка залишилася символом кохання й дружби.

Тема танцю полонила мене».

Не гріх би такий танець мати і в репертуарі Народного хору: ми ж повинні відображати життя народу у всіх його художніх проявах.

І ще:

«У нас тепер, на Дніпропетровщині, «Купальський вогонь» — велике багаття, що розпалювалося поруч з «мареною» — зрубаною гілкою верби, яка встромлювалась в землю і прикрашалась вінками та квітами.

У народних старовинних піснях так співали про вербу:

Ой не стій, вербо, над водою
та не пускай гілля по Дунаю.
Ой Дунай-море розливає,
у верби корінь підмиває...

...Сценарій танцю було підготовлено».

І таке теж не завадило б мати у нашій програмі, бо сама наша «Марена́» — то тільки шматочок розмаїтих народних купальських розваг.

Книжкова поличка народнохорівської бібліотеки поповнюється ще й збірниками українських сучасних пісень «Льоноцвіт» і «Вінок Кобзареві» (Житомир) та «На оновленій землі» (Станіслав).

ЄВРОПА В АЗІЇ

Як той казав: гості на поріг, а я в дорогу. Так і в нас: нам замовлення на концерти, а ми просто з новорічного рубікону рушаємо до Сибіру. Щоправда, це «просто» виражається в тому, що хор дає із десяток «дуже відповідальних» концертів у Києві та за його межами,— так би мовити, між іншим, відпочиваючи та рів копаючи. Серед них — один виїзд у село Бузове Макарівського району Київської області. Бузівці «протягом останнього часу» вже декілька разів засилали, як вони кажуть, «старостів» аж поки-таки «висватали» нас.

Коли в село влетіли три блакитні комфортабельні «ЛАЗИ» з артистами, то з бузівських хат повибігало усе живе. По селу — рух, збудження. Чути й нарікання, навіть плачі, що не пощастило дістати квитка на концерт у клуб. Їх повидавали в основному тим, які найбільш відзначилися у праці. Зрештою, дали стільки, скільки могло втиснутися до зали. Співаємо по-народному; кожен артист відчуває це і здобуває десь із тай-

ників своєї «народної» душі такі неповторні нюанси й інтонації, що їх раніше на багатьох «своїх» концертах, може й не завважував було... Оце так, справді, у своїй найглибшій глибині наш народний спів імпровізаційний... У кращому розумінні цього слова. Творчий. А вирази облич хористів: ну, кожен перетворюється на унікальний, характерний тип. Глянеш в час співу збоку на того чи того колегу свого, на кожну артистку,— чисто тобі персонажі з народних парсун чи картин Шевченка або Васильківського! Та до зали, до людей співають, немов кажуть, приказують:

Лучче було б, лучче було б не ходити,
лучче було б, лучче було б не любити,
та було б, та було б та й не знать,
чим тепер, чим тепер забувать!..

Одне слово, заворожили ми тут людей та й годі. І наші серця сповнені почуття задоволення, що дали бузівцям стільки приємних хвилин радості, і додали мабуть, наснаги, нових сил...

Сьогодні зранку — конкурс на заміщення вакантних місць у хорі. Через усю хорову залу простягнули столи, накриті скатертинами, за ними — вся художня рада.

Словом — священнодійство.

Але ось уже третій день, прослухали 74 співачок, співаків і ледь вибрали... три жіночі та два чоловічі голоси. Мало. Нема. Ці щасливці: Ніна Козловська, Діана Пашкова, Майя Таропова, Леонід Шабельник та Станіслав Воронецький.

Ось і той день, коли хорові потрібно вирушати. Не знаєш, на яку ногу стати. Кажуть, після Сибіру, їхатимемо, як повесніє, на два місяці до Адріатики...

А вже весна, а вже красна!
Із стріх вода капле,
а нашому хору знову
мандрівочка пахне!

Жартують хористки, йдучи з чемоданами по київському перону.

Хоч до весни ще далеченько, але у Києві сьогодні такий гарний день, що, справді, пахне весною. Морозу нема, й вода не те що «капле», а гототить по ринвах! На карнизах будинків воркотять голуби.

У Москві, перебазувавшись з Київського вокзалу на Казанський, сіли в поїзд «Москва—Омськ», рушили далі.

...Гори Уральські. Маємо можливість спостерігати справжню сибірську зиму. Селища, що попритулялись до залізниці, засипані снігом по самі димарі. Хату з хатою сполучають глибокі тунелі. Сірі стрічки диму з бовдурів прямостійно пливуть в небо. Жалюгідно виглядають голі дерева. Зате ялинки — справжні господині. Глибокі сніги надають їм ще більшої краси й величності.

Аж ось і кордон між Європою й Азією. Тут — дві станції. Вони так і називаються: Європа й Азія. Хоч вони одна від одної ледь віддалені, між залізничниками склалася така традиція, що кожен поїзд обов'язково зупиняється, машиністи обмінюються вітаннями, благословляють одні одних у дальшу путь.

За Уральськими горами інша картина. До самого Омська земля ледь припорошена снігом.

Омськ. На мові барабинських татар річка Омь, на якій стало місто, означає «тиха». Елегантно вдягнені люди. Чисто. Справді по-міському. «Омська правда» під заголовком «Наші гості» подає короткі відомості про хор.

Подивилися місто та й вертаємо до автобусів, бо «Дід Мороз» простотаки припікає.

— Одну хвилину! Я мушу «на згадку» викупатися в Іртиші,— заявляє хорівський «морж», баяніст Олексій Пилипович. Роздягнувсь і тут же шубовсь у ополонку...

Вечір. У клубі імені Баранова йде веселий, бадьорий концерт. Величезна зала переповнена. Раз по раз — могутні оплески. Майже безупину на сцену летять записки з палкими подяками, з проханнями заспівати «Кармалюка», «Байду», «Нечая», «Забіліли сніги», «Ревуть-стогнуть хвилі» та інших українських народних пісень, яких, на жаль, нема у програмі. Нарешті, кінець концерту...

— Ще хоч хвилинку!

— Не покидайте нас!

— Спасибі за пісню!

Закрилась ширма, спалахнуло світло, а люди — до нас. Виявилось,— українці.

— Яким вітром вас сюди?

— Переселилися.

— Живемо «республіками». Так і називаємо: «Україна», «Білорусія», «Кубань», «Литва», «Латвія», «Закарпаття».

— А Остап Вишня ще живий? — запитують.

— Розповідаємо, коли помер, як везли його по Києву кіньми, рушником домовина накрита, пучок калини на ньому...

Дивимося — до нас іще люди. Виявилось — «запорожці», що на початку війни евакуювалися сюди зі своїми заводами. Працюють тут і досі. Вони прийшли з чималим самодіяльним хором, в якому співають українською мовою, і так вчать своїх дітей. «Запорізький» хор попросив, щоб ми послухали. Розпочався другий концерт.

На ранок «Омская правда» друкує велику розповідь про наш концерт і про цю хвилюючу зустріч.

Ще кілька днів.

Хор дає концерти у різних клубах і Будинках культури. А коли ми виступали по телебаченню, то протягом усього концерту — телефонні дзвінки. Дякують люди, яким не пощастило дістати квитків на відкриті концерти.

У переддень виїзду довідуємося, що правління клубу імені Баранова домоглося ще одного виступу. Замість двох годин концерт іде мало не чотири.

Цієї ж ночі поїзд «Москва—Хабаровськ» везе нас до Новосибірська. Ландшафт різко змінився. Нема пухкого снігу, не видно лісів, тайги. Колючі вітри гонять хмари піску, перемішаного із бурим снігом. Не можемо звикнути до різниці в часі. Ось тут уже день уповні, в небі сонце,

а московські куранти ще тільки грають шосту ранку... Боячись сибірських морозів, запасли теплий одяг, взуття, а застали таку відлигу, що все водою взялося.

— От тобі й Сибір!..

Вийшла газета «Вечерний Новосибирск», де під заголовком «Наші гості» повідомляє про прибуття хору. Розмістили кожного в окремій кімнаті. Місто величніше за Омськ. Іноді здається, що ми у Москві. Приємно вражає театр опери та балету. Велетень! Займає мало не квартал.

Перший концерт — у клубі імені Єфремова. Знову, як у Омську. Правда, тут уже основу нашої аудиторії складають українці з Кубані.

З семи концертів найбільш запам'яталися два останні, що відбулися в оперному театрі. Знаючи, що це прощальні, на них прийшов «увесь» Новосибірськ. Успіх колосальний. Чотирнадцять творів хор виконує двічі. На сцену летять записки про улюблені пісні. Овація бушує. Але ось на сцену сходить головний хормейстер Новосибірської опери, зачитує подяку. Керівник Новосибірського російського народного хору вручає вітальний адрес.

«Новосибирская правда» під заголовком «Звенят над Обью песни Украины» друкує розгорнуту рецензію про всі концерти хору у Новосибірську, дає високу оцінку їм. Зокрема відзначається краса народного, багатоголосого співу, яким непідробно володіє «хор з України», щирість виконання, безпосередність у передачі почуттів та уміння влучними музично-сценічними засобами змалювати перед слухачем рельєфну картину описаного в пісні. Підкреслюється правдивість відтворення в репертуарі історії краю, народу і їхнього сьогодення. Бажається успіху самобутному оркестрові українських народних інструментів і здібному танцювальному колективові, які разом із співаками творять цільний художній колектив, здатний репрезентувати мистецтво чарівливої України.

Круто міняється погода, береться на добрячий сибірський мороз. Але ми не боїмося, бо повертаємо на південь, до сонця, до весни. За одну ніч поїзд відніс нас у казахські степи, як у відкритий океан.

— Степ і степ без краю.

Не розпізнаєш, де він закінчується, а де розпочинається небо. Сніг лежить рівною ковдрою і такий білий, що очам боляче дивитись. В небі — ні хмарини. А сонце оригінальне! Зовсім не таке, як у нас. Значно менше, але набагато ясніше, вогняніше. Коли дивитися з вагона, то здається, що там спека. А насправді — тріщить мороз. Від сонця й морозу по степу мерехтять міріади сліпучо-яскравих зірочок. А це бачимо ще ось таке. Білим сніговим морем по черево в тому холодному борошні пливе незчисленна череда худоби, припорошена сірим інеєм.

— Це з пасовиська,— пояснює провідник, кидаючи вугілля у піч.

— Дивіться, вовки! — гукає котрась з дівчат, і всі припадаємо до вікон.

Звірі сидять на снігу й чекають, поки пробіжить поїзд, щоб кинутись на колію за покидьками. До самого вечора поїзд летить, не зупиняючись, а степові ні кінця, ні краю. Ансамбль шліфує виконання казахської пісні «Япурай».

Локоть. Так називається станція. Полишаємо затишні вагони, сідаємо

в автобуси, які везуть до Усть-Кам'яногорського. Це під китайським кордоном.

Уже на першому концерті — аншлаг. За лаштунки приходить група педагогів місцевого музучилища й запрошує на зустріч із студентами. На другому концерті шалений успіх. На третьому — присутня депутат Верховної Ради СРСР Каймиш Касимова. Нам розповідають, що вона народилась й виросла в глибокому казахському степу. Останній день нашого перебування завантажений від раннього ранку до пізнього вечора. Зустріч з музучилищем планували відбути за одну-дві години, а тривала близько п'яти. Для училища це велике свято. У них навіть вільний день сьогодні. Від директора до студента — усі вдягнені по-святковому.

На прощальний концерт в Усть-Кам'яногорську прийшла переважно міська інтелігенція. Особливо цікавиться молодь. Її повно на сцені, за лаштунками, одні просять ноти пісень, інші припадають до цимбал, до бандур, розпитують про них, про спосіб гри, настроювання.

Ранком у газеті «Знамя коммунизма» ми прочитали про себе таке, чого й не підозрівали: «особливо радує й чарує глядачів велика сценічна скромність хору».

Нас запрошують взяти участь у святі «Прощання з зимою», яке відбудеться завтра. Дуже кортить подивитись, але на нас чекає Алма-Ата. Переживаємо, щоб це не випало їхати вночі.

Ранок зустріли за Семипалатинськом. А до станції Атагай ще 587 кілометрів. На півдорозі почали показуватися мальовничі гори Тянь-Шаня. Вони то біжать разом з нашим поїздом, то зникають, то знову появляються. Здається, що до них рукою подати, а насправді, до них — сто, двісті кілометрів. Згодом нашу увагу «завойовує» величезне озеро Балхаш. Тільки з вікна поїзда воно не озеро, а справжнє море з горами-хвилями. У районі станції Коксу гори так наблизились, що їх видно досить чітко. Колеса загуркотіли по мосту.

— Це річка Ілі, по якій припливають до нас китайці,— пояснює провідник.— Скоро Алма-Ата...

Столиця Казахстану приготувала таку зустріч, що одним тільки пером і не описати. І не тільки люди, а й природа. Кажуть, що вчора тут ще була справжня зима, але ми цьому ніяк не можемо повірити. Голубе-голубе, як цвіт льону, небо, де ні хмарини, і тільки посміхається до нас чисте гірське весняне сонце. Ще грають симфонії-струмки, а на вершинах стрункіх тополь весняним роєм шпаки. Після снігів та морозів — це щось невимовне. А глянеш на вершини гір, там бушують снігові хурто-вини, «шапки» вічних снігів. Гори живуть своїм життям.

На кожному кроці переконуємося, що Алма-Ата, таки, справді, «батько яблук». Та ще ж яких!

Театр опери та балету — істинно храм. Очей не відведеш. Гомінливо, святково. Майже всю програму виконуємо по-двічі. Ще два наші концерти в залі Казахконцерту. Публіка слухає оригінально: голови позакидали, наче з піал п'ють чай, ще й рукою підборіддя підтримують.

На прощальний виступ алма-атинці принесли стільки зелення, що зала перетворилась у квітник. А ще ж тільки перші числа березня!

Прокидаємося вранці і не впізнаємо Алма-Ати. Снігу по коліна,

у туман, не бачимо один одного. А їхати ж автобусами. Згодом туман піднявся, пошматувався і поплив у гори. Невимовно красива картина!

...Знову ми на колесах. Автобуси, ревучи, петляють поміж горами та перевалами. Куди не кинь оком, скрізь такі картини, що хоч бери кожну на пензель. Особливо види з верховин. Обабіч гори, тлусті, вічні, у білих пухових шапках, а в долинах — сизі тумани.

— Ой, що це таке робиться? — скрикує танцюристка Галя Кисла, прочищаючи вуха. Оте «щось» усі ми вже відчували, але мовчали, бо не хотіли видавати себе.

— Це не страшно! — каже у мікрофон шофер.— Ми на вершині перевалу, інший тиск. Зараз будемо спускатися, і все мине,— заспокоїв.

Здолавши перевал, потрапляємо в нову казку. Перед нами неозора рівнина, по якій, немов кораблі по морю, пливуть трактори, тягнучи за собою по чотири-п'ять сівалок. Над рівниною чисте небо, велике тепле сонце й жайворині хори.

— Та це ж сівба!..

Від різкого контрасту тільки очима лупаємо. Автобуси летять швидко, й перед нами картини міняються, немов кінокадри. Ось у сонячному мареві зелене море цілини, де чорними островами виглядають отари овець. Їх пасуть киргизи, сидячи на віслюках. Прикмета професії переросла в етнографічну рису. Незабаром нам пощастило побачити зблизька такого чабана. Як видно, віслюк відчув, що його господар заснув, став і собі подрімати на сонці. Єдине скульптурне ціле. Ніби пам'ятник при дорозі. На пастухові ватяний випалений сонцем халат. Хутряна шапка. Шофер тутукнув, але пастух і не ворухнувся. Лише віслюк помахав хвостом.

В столицю Киргизької РСР в'їхали, як у хороми самої весни. У повітрі на чарівних скрипках виграють бджоли. Тут наш готель зветься «Тянь-Шань». Кожен куточок міста вражає чистотою, чепурністю, затишком. Шість концертів пройшли при переповнених залах і з непослабним успіхом.

Неділя. Підходимо до філармонії. Тут «Сорочинський ярмарок». Люди підводами з'їхалися на концерт. Ще здалека посміхаються. У залі застаємо бригаду «Киргизфільму». Сцена і зала в кабелях, прожекторах, мікрофонах. Довідуємося, що в залі багато українців, які проживають у Киргизії ще з дев'яностих років минулого століття.

Ширма... овації:

— Слава Україні! — гукає могутній бас.

— Навіки слава! — відповідає вся зала.

А кіномитці «крутять» свої плівки. В записках замовлення на «Повій, вітре, на Вкраїну», «Про Морозенка», «Про козака Голоту», «Ой не шуми, луже», «Стоїть явір над водою».

На сцену виходить людина і вітаючи хористів, схвильовано зводить руки:

— Дорогі земляки, посланці з Дніпра! Від імені Мамедівського районного партійного комітету, від імені всіх присутніх дозвольте мені передати вам сердечне спасибі за таке рідне, таке дороге нам мистецтво... Перед нами, як диво, явилася Вкраїна, яку мусили покинути наші діди, шукаючи

«вільних земель». Але ми ніколи не забували, хто ми є, не цурались своєї мови, і в цьому нам ясною зіркою завжди світила наша пісня, яку ви так плекаєте додаючи нам сил, радості. Бережіть її й надалі, нашу чаєчку! Спасибі вам ще раз! Щасти в дорозі...

Виходимо у двір філармонії. Люди й тут. Питають: — То ваш хор — з самого Києва?..

— Розкажіть, який тепер Хорол?

— Який Хорол?

— Еге...

— Дим-димок од машин,
мов дівочі літа:
не той тепер Миргород,
Хорол-річка не та...

Слухають розповіді, не пропускаючи жодного слова. Цупкий дідусь, козацькі вуса. Солом'яний бриль. Біла з широкою пазухою сорочка. Чорні широкі штани. На ногах юхтові чоботи.

— Свята земля прикликала нас сюди. Як почули ми, що в Киргизії землі, що хоч бери сорок десятин, то зібралася валка та й поїхали. Їхали літо, бо ж волами. Було 1888 року. Мені тоді виповнилося 28. Поселилися в Мамедівському районі, взяли землі, хто скільки хотів, та живемо й досі.

Дідусь назвався Михайлом Григоровичем Долинкою.

— Синочки, онуки! Дозвольте дідові послухати наших пісень, бо хтозна, чи вже...— і не доказав Михайло Григорович,— ми ведемо його й інших до зали, співаємо.

Зала слухає, немов заворожена. Бачимо, як у людей світяться очі, а у самих серце стискується. Сліз ніхто не ховає. Захоплення наростає. Люди бояться, щоб чогось не пропустити.

Парубків змінюють дівчата, вони йдуть у поетичний купальський танок «Марена». При голубому місячному світлі райдугами виграють їхні стрічки, вінки, намисто, сорочки. Коли дівчата несуть «марену» і кидають вінки в річку, щоб відгадати свою долю, на сцену вриваються парубки й майстерно виконують «Буковинський парубоцький танець», і в цьому поєднанні танців — немов широке полотно, на якому змальовано Україну від Дону до Дунаю. Далі мішаний хор співає «Ой у вишневому садочку», потім самі дівчата — «Вербиченьку». А за ними оркестр виконує «Фантазію на українські теми», де соло грає на бандурі лауреат Всесвітнього фестивалю молоді музика-віртуоз Сергій Баштан. Перший відділ завершується «Козацьким епізодом» — характерною мальовничою картиною з життя запорозьких козаків. Тут і тужливі пісні, і характеристична народна музика, і жваві репліки, і вогняні танці. Одне слово, для тутешніх «зеленоклинців» — рай. Оплески, овації. Не можна оголосити перерву.

— Ви привезли нам такі дарунки, що ми й ціни їм не складемо...

В перерву підійшов до нас Долинка.

— Велика наша історія... Прожив я сторіччя, розпочав друге, й ще мало. Дуже хочеться знати, що воно далі буде... Приїхали ми сюди, застали десять хаток, і це тоді було як місто, звалося Тешпек. А зараз —

Хористи після одержання нагород за Декаду 1960 року.

«Ой любов, ой любов добавляє сили»... (фрагменти з «Гопака»).
На передньому плані солістка Г. Косякова.

будинки, рівні з сніговими горами! А скільки машин! Світло. Уночі, як удень! Тепер місто зветься Фрунзе... Дуже хочеться побачити, як воно буде далі...

Виходимо з філармонії. Довкіл повно возів, коней, віслюків, машин. Серед цього ярмарку багаття, біля яких гріються люди, бо з гір потягло холодом. Прощаємось. Завтра — на південь.

Потяг зеленою щукою летить крізь ніч, як крізь тунель, і виринає майже перед самим Ташкентом.

Море сонця!

На пероні — оркестр, де сильно соліруе якась дуда. Дівчата-красуні в узбецьких національних костюмах. В руках — букети фіалок.

Мітинг. Ми дуже незграбні у зимовому одязі перед стрункими дівчатами у сніжнобілих шовкових платтях.

— Доброго дня! Спасибі, що приїхали до нас, в сонячний Ташкент.

Вітаємося, беремося попід руки і йдемо до автобусів. Готелі: «Узбекистан», «Ташкент», «Зеравшан».

16 березня. Немов бавовною обкутані абрикосові сади. Трава мало не до колін. Слухаємо по радіо, які на Україні морози, й не віриться.

На першому нашому концерті в Будинку офіцерів зала напівпорожня. Що таке? Заступник міністра культури Узбецької РСР тов. Федоренко пояснює, що то була «розвідка», а нині вже нема жодного квитка на всі вісім планових концертів.

— Тут служать в армії багато хлопців з України. Отож за їхнім проханням командування домоглося концерту через Міністерство культури Узбецької РСР,— розповідає офіцер Петро Іваненко.

Третя година ночі. Ташкент спить. На його безлюдних тротуарах подибуємо цікаві картини. Майже у кожному кварталі сидять по чотири-п'ять сивобородих дідусів, між ними чайник з гарячим зеленим чаєм, і підігнувши навхрест під себе ноги, з насолодою п'ють чай та грають у шахи. На нас — жодної уваги. Виявляється, це вартові.

Газети «Правда Востока» і «Ташкентская правда» вміщують фото Народного хору й відгуки. Нам тут так добре, що не хочеться залишати місто.

Поїзд.

І вже — степи Узбекистану. Буквально на наших очах зникає весна. Рідшає зелень. Зникли руді піски, де шаленіють жовті хуртовини. Похолодало так, що закриваємо вікна. Аральське море. Джунглі очеретів. З-поміж них до самого неба чорні гриви диму.

— То горить очерет,— каже провідник.

— А де ж вогонь взявся?

— Найчастіше, мисливці залишають.

Сонце ховається в хмари. Попадаємо під зливу. Потім туман. Та який туман: ніч та й годі! По другій ночі в Оренбурзьких степах в'їхали в пащу лютої зими. Ой мститься вона нам за Ташкент!..

В Оренбурзі два концерти.

Куйбишев. Ми тут вчетверте. Наш концерт слухають знамениті співачки сестри Фьодорови, увесь склад Волзького російського народного хору.

Тільки-но зайшли ми зі сцени за лаштунки,— кажуть, негайно перевдягайтесь, як по тривозі, бо часу до відходу поїзда — лічені хвилини.

У Саратов прибуваємо разом з квітнем. Тут колектив хору зустрічається з Григорієм Верьовкою, який прилетів літаком. Даємо чотири концерти.

Григорій Верьовка знову відвідав могилу свого вчителя Б. Яворського.

Попрощавшись з саратовцями, Український народний хор використовує нагоду побувати у Волгограді. Шкода, що Волга ще в кризі, й ми їдемо залізницею. А застаємо красуню-весну: Волга очистилася від льоду. Місто невпізнанне. Скільки не ходимо, як не шукаємо, але ніде й сліду того Сталінграду, що ми бачили 1947 року. Хор виступає п'ять разів у Волгограді і завершує зимово-весняну сибірську гастрольну мандрівку.

«ПОВЕРНУВСЯ Я З СИБІРУ»

Потомилися так, що керівники пропонують травневий відпочинок.

Але не так складається, як бажається. Не відбули ми й половини зароблено відпочинку, як телеграми, телефонні дзвінки. Скликають усіх до Києва. Виявилось, що хор запрошений взяти участь у ювілейному вечорі, присвяченому 50-річчю газети «Правда». У цьому концерті хор виконає три твори: «Верховину» М. Машкіна, «Под березой» І. Шамо і вокально-хореографічну сцену «На галявині» В. Петрика. Усі три твори, невідпорно просять повторити. На таких урочистостях — це неабияка честь.

Наказом Міністерства культури УРСР з кращих артистів створюють танцювальну групу, яка розпочинає готуватись до виступів на VIII Всесвітньому фестивалі молоді в Хельсінкі.

Замість відпочинку «посипалися» концерти. Правда, концерти такі, що забувається втома, народжуються нові сили. У Київському гарнізонному Будинку офіцерів своє перше благословення одержав створений артистами танцювальної групи новий танець «Доярки».

Відкриття Тижня таджицької літератури на Україні. У програмі нашого хору — таджицька пісня «Сто листочків». Гості завітали за куліси тиснуть руки, дякують. Кажуть, що у нас — «справжній таджицький акцент»...

Концерт для італійської делегації. Італійці. Всесвітні співці! Можна уявити собі, як хвилювався хор? І ось по концерті італійці всією делегацією приходять до нас, а їхній керівник каже:

— Ми були б дуже раді зустрічати вас на італійській землі. Нехай би почула наша публіка, як співають українці!

— Дякуємо,— відповідає Григорій Гурович.— А щодо «італійської землі», то ми «завжди готові»!

Так повелося, що хорові не часто відкривають двері Київського державного театру опери та балету ім. Т. Г. Шевченка. Та й у них — свої спектаклі, гастролери. А цього травневого вечора несподівано вирішили перевірити, як зустріне столичний глядач югославську програму. Колек-

тив хвилюється. Потерпаємо, чи буде глядач. Концерт платний. Та наші побоювання марні. Театр повен. Є навіть із Борисполя, Обухова та інших районів і сіл Київщини. З двадцяти восьми творів програми одинадцять хор виконує двічі. Отже, екзамен складено? Коли ми зібралися, щоб обговорити хід концерту, прибуває представник Міністерства культури УРСР й вручає колективу Диплом другого ступеня за участь у Всесоюзному радіоконкурсі на виконання народних пісень. Це й стало оцінкою нашого співацького стилю.

Забувши втому, колектив готується до виїзду в Югославію. Вивчає Гімн Югославії, сербські, хорватські народні пісні, деякі й українські народні перекладають на мови югославських народів. Фестивальна група працює за власним планом. Остаточно вирішується питання про відкриття вокальної студії при хорі в кількості 25 чоловік. Республіканські газети, радіо оголошують умови конкурсу.

14 квітня минуло півроку, як хвороба прикувала до ліжка незмінну помічницю головного диригента Е. П. Скрипчинську. Колектив пережив багато тривог... І ось сьогодні вона прийшла до «солов'їної домівки». Елеонора Павлівна знову готова навчати артистів хорового співу. Саме йшла репетиція.

Коли Елеонора Павлівна з'явилась на порозі, хористи підхопилися з стільців.

— Тепер успіх у Югославії забезпечений!

Хоч дуже напружена підготовка до виїзду на землі південних слов'ян, хор все ж не відмовляється від концертів. Бурхливо проходить виступ у Палаці спорту — для восьми тисяч юнаків і дівчат, що зібралися сюди з нагоди Дня радянської молоді. Співаємо і для делегатів республіканського з'їзду лікарів, і для студентів. Перший місяць літа завершується зустріччю із американським ансамблем танцю «Дніпро», котрий складається з юнаків та дівчат українсько-канадського походження.

— Їдучи у Хельсінкі на VIII-й Всесвітній фестиваль молоді, ми спеціально зупинились у Києві, щоб зустрітися з вами, поговорити, побувати на ваших репетиціях,— кажуть вони.

Довго триває творча зустріч двох мистецьких колективів.

— На нашу думку, програма, яку ми готуємо для закордону, вже готова. Але це ми так думаємо. А що скажуть люди? Їхнє слово — для нас найголовніше,— каже Григорій Верьовка.— Нам би потрібно використати й фестивальну групу, поки вона ще не поїхала...

І ось Український народний хор перевіряє свою програму. Івано-Франківськ. Калуш. Коломия. Чернівці. Кіцмань. Хотин. Заставна. 11 липня у Заставній фестивальна група прощається з хором, одержує від нього наказ «повертатися тільки з медалями» і вирушає до Москви. Повернувшись до Києва, колектив і далі працює над удосконаленням своєї закордонної програми. Таке життя артиста: репетиції — концерти — репетиції... Де межа кращому? І що краще?..

До Києва з Канади прибуває художній ансамбль під керівництвом Євгена Дольного. Нещодавно Євген закінчив Київську консерваторію по класу професора Григорія Верьовки. Повернувся до Канади. Дольний організував ансамбль, тепер завітав із ним до Києва. Зустріч відбуває-

ться в приміщенні хору. Гості годину посиділи на репетиції, простежили «за рукою Григорія Верьовки», потім самі виступили.

Ще події. Оголошено конкурс на місця чотирьох співачок. Є 49 заяв. Під час конкурсу переконуємось, яке палке, нестримне бажання у молоді співати в Українському народному хорі. Щасливцями стали Майя Таранко, Вікторія Камінська, Рая Мироненко та Валентина Деркач. З'їхалося також 112 абітурієнтів на конкурс до вокальної студії. Пройшло 11 осіб. Оголошується додатковий конкурс.

7 серпня. Серед лауреатів VIII фестивалю молоді в Хельсінкі газети добрим словом згадують і танцювальну групу Українського народного хору. А сьогодні вже прибувають і самі наші фестивальні лауреати. В хорі — мітинг. Нових лауреатів вітає художній керівник.

— Дякуємо за щирі вітання і здоровлення,— каже у відповідь Олесь Доріченко.— Сім золотих медалей, з яких одна — групова, а решта — кожному із нас ми кладемо на вівтар слави Народного хору.

Окрім Олеся Доріченка, лауреатами стали Олександр і Петро Колосок, Євген Гнатовський, Анатолій Сапрунов, Галина Лимар. Їм одразу ж повідомляють, що завтра концерт для будівельників Києва.

Це був не концерт, а трьохгодинний клекіт. Хор повністю показує програму для Югославії. Десять творів виконуємо двічі. Серед них «Соловейко» Кропивницького, «Ой хмариться, дощ буде», «Ой там, на товчку», «На галявині», «Та посіяв мужик», «До вдовиці я ходив», «Козацькі пісні й танці». Програмі дано найвищу оцінку.

11 серпня. Прощальні збори. «Гастролі в Югославії — то буде генеральна репетиція майбутньої мандрівки хору до Канади», чуємо.

13 серпня. Поки ще не настала ніч, артисти переглядають свіжовидруковану програму.

Перший відділ: «Пісня про Леніна» Г. Верьовки на слова В. Бичка, «Реве та стогне Дніпр широкий» на слова Т. Шевченка, «На Вкраїні зіронька зійшла» П. Процька, вокально-хореографічна сцена «На гулянці», «Бухенвальдський набат» В. Мураделі на слова С. Соболєва, «Йде весна», А. Філіпенка на словаТ. Масенка, «Ми підем, де трави похилі» П. Майбороди на слова А. Малишка, «Буковинський парубоцький танець», купальський народний танок «Марена», «Туман яром, туман долиною», «Українські народні мелодії», «Тихо над річкою» В. Батюка на слова М. Черкасенка, «Ой хмариться, дощ буде», «Козацькі пісні й танці».

Другий відділ: «Їхав козак за Дунай» С. Климовського, «Соловейко» М. Кропивницького, «Закувала та сива зозуля» П. Ніщинського, «І чого тікати?» М. Колесси на слова П. Воронька, югославська народна пісня «Ой, Мораво», «Не шуми, калинонько» І. Шамо на слова Д. Луценка, поліська ігрова народна пісня «Льон», «Російський танець»,«Ой під вишнею», «Верховино, мати моя» М. Машкіна, «Ой, дівчино, шумить гай», «І в вас, і в нас» В. Лагоди, «Гопак».

Запас: «Вийшли в поле косарі» в гармонізації Г. Верьовки, «Ой там, за Дунаєм», «Рідна мати моя» П. Майбороди на слова А. Малишка, «Чорні брови», «По той бік гора», «Тече вода каламутна», «Вечорниці» П. Ніщинського.

ЗОЛОТІ ПІСКИ АДРІАТИКИ

...Чоп. Пересідаємо в югославський поїзд. Напрям — на Бєлград. Краєвиди казкові. Моря дорідної кукурудзи. Жито, пшениця уже в копах. Золотіють стерні. Ліниво пасуться череди ситої худоби. Села обкутані кучерявими садками. Трапляються рівнини, і знову гори, долини, схожі на українські. Шляхами йдуть та й ідуть люди. Їхнє вбрання маком цвіте. Дивишся, й ніби читаєш твори Панаса Мирного, Нечуя-Левицького, Кобилянської.

— Це ярмаркові, — пояснює перекладач. — У нас ярмарки — великі свята.

...Бєлград. Він чимось нагадує наші Чернівці. Мова м'яка, слов'янська. Тут переночували, й рушили далі.

До Сараєва — столиці Боснії й Герцоговини — прибули о 12-й дня, почали готуватись до першого концерту. Він відбувається на стадіоні. Видно, враховано досвід Польщі. Двадцять творів мусимо виконувати двічі. Коли вимагають повторити, то лине такий клекіт, як на футболі. Вечірній концерт — також тут, але вже в приміщенні народного театру. Прийом ще захоплюючіший. І це зрозуміло. Концерт на відкритому повітрі й в театрі, то — небо й земля.

В Югославії на кожному кроці — відгомони кривавої визвольної боротьби проти турецьких поневолювачів. Це і у мові, і у спогадах, і в історичних працях, і у художній літературі, музиці, піснях. Усе життя югославців пройняте пафосовими традиціями — виборювати волю. В цьому розумінні особливий вплив на молодь, на тонус громадськості мають жінки і сиві матері. Вони немов викарбувані з адріатичних гранітів, із крем'яними характерами боснійки, хорватки, чорногорки... Чи відали турки, що своїм «оттоманізмом» вони виковують у поневолених народів таку священну зненависть до гнобителів, що вистачить її навіки. О, земле братів, як пише нині тут русин Михал Ковач:

...твоїм сином нелюдзе
очи длобали,
а дзеци твойо
стихиї неба й жеми,
живи ховали...
О, як часто ти чада свойо
по руїнах,
по згореніскох,
на польох кирвавих,
полумертвих зберала
и з писню свою
рани лічела и вимивала...

Наші концерти в Порторожі, Копері, Люблянах, Адрії, столиці Хорватії — Загребі. Виступати тут — одна насолода. Загребці вельми закохані в свою історію, у своє місто, і вимовляють слово Загреб, наче виспівують найсолодшу мелодію. Полюбили вони Народний хор. По концерті йдуть, весело мугичуть наших пісень...

Останні три концерти даємо в столиці Югославії. Бажаючих так багато, що наші виступи знов переносять на стадіон. На кожному

з концертів — людей море. Югослави нестримно цікавляться українськими піснями. Шкода тільки, що подорож наша розрахована лише на 12 днів.

За цей час ми дали одинадцять концертів.

Вражає безмежна теплота, ввічливість, другарство, як кажуть югослави. Зокрема, хочеться згадати прийом на честь нашого хору мером Загреба. Яка сердечність! Скільки зворушливих змістовних слів!

Мабуть, ніколи не забудеться й Сараєво... Тут нас «влаштовують» на найвищу гору, де, як у казці, виблискує на сонці кришталевий палац. Добираючись туди, ми сідали в кабіну, яка повільно везла нас по стальному канаті до хмар... А під нами гори, провалля, каміння, ліс, скелі. Ну, а що вже за видовище з самої гори, то от де кінофільми знімати! Казка!

Гостинні югослави возили нас на золоті піски Адріатичного моря. Про воду цього моря можна розповідати без кінця. Вона ніжно, ласкаво бере вас на свої хвилі й носить, як на невидимих крилах. І чиста, що та сльоза... Кажуть, тут курортники зі всього світу. Одне слово, щоб зібрати докупи фарбові якості слів «казково», «чарівно», «нечувано», й до них подібні, то й того було б мало, щоб змалювати Адріатичну красу.

ЯК МИ ПОЧАЛИ ЩЕДРУВАТИ

Республіканські газети, радіо повідомляли про хід гастролей Народного хору по Югославії, і кияни прийшли на вокзал, щоб зустріти нас.

30 серпня. Хор ступив на Київську землю.

У Києві тимчасом чимало цікавих новин. Вийшла книжка «Закарпатських народних пісень», упорядкованих Зоєю Василенко. Художня рада хору перечитує її записи, приміряє, що могло б підійти до нашого репертуару. На книжковій поличці хорівської бібліотечки — з'явилась брошура Ю. Станішевського про керівника Ансамблю танцю УРСР Павла Вірського і книга А. Гуменюка «Українські народні танці». Худрада придивляється до танків «А ми просо сіяли», «Шум», «Король», до сюжетних танців «Косарі», «Горлиця», «Бурима», «Віз», розшифровують «Метелицю», «Трійний козачок», польку «Санжари».

Вивчаємо і посібник одеського хормейстера К. Пігрова «Керування хором».

Планували нам по Югославії відпустку, але космонавт Павло Попович своїм приїздом на Київщину «зірвав» її. Ми щиро захоплюємося подвигом земляка і з натхненням готуємо спеціальну програму, щоб привітати нею першого українського космонавта.

6 вересня. Попович у Києві. Зустрічати його прийшло багато земляків. Надвечір ідемо до Жовтневого палацу, де сердечно, піднесено вітаємо космонавта «Космічними співаночками», складеними на його честь.

Ще подія. Концертом у клубі заводу «Арсенал» вітаємо велику групу болгарських туристів. Йде концерт, а за кулісами повідомляють, що завтра до Києва прибуває югославський ансамбль пісні й танцю «Ладо» і що у нас буде з ним зустріч.

Прибуття «Ладо» на Україну — відповідь на мандрівку нашого хору

по Югославії. Прийом відбувається у Жовтневому палаці. Зустріч двох народних колективів одностайно охрестили як «обійми двох слов'янських народів». За обопільною згодою, перший відділ дає наш хор, а завершує — ансамбль «Ладо». Три години триває значущий хвилюючий показ народного українського та югославського мистецтва. Потім керівники обох колективів виходять на кін, обмінюються подякою за концерти. Прощаючись, югослави розповідають, що їхні люди з приємністю згадують про концерти Українського народного хору.

На додатковий конкурс прибуло сто дев'яносто чоловік, а до вокальної студії хору потрібно лише 14 студентів. Комісія довідується, що такі ж конкурси оголошені й до студій при «Думці», Капелі бандуристів. Але там по 12—17 заяв. Прийшли до нас, щоб вибрати когось і собі. У однієї дівчини — красиве й сильне сопрано з природною постановкою голосу. Але вона не підходить для хору. Радять іти в «Думку», а вона в плач:

— А я нікуди не хочу.

Цей випадок — непоодинокий. Було таке й на першому конкурсі.

Відібравши потрібну кількість співаків, співачок, гамірлива, свіжа вокальна студія розпочала навчальний рік. Вести хорову справу запрошують колишнього керівника Житомирського хору «Льонок» Анатолія Авдієвського.

Тимчасом Український народний хор створює велику вокально-хореографічну композицію «Над широким Дніпром».

Майже місяць хор гастролював у Горлівці, Єнакієвому, Донецьку, Макіївці, Інгульці, Довгінцевому, Жовтих Водах, Тернах, Кривому Розі. Дали 32 концерти, на яких побувало понад 30 тисяч шахтарів.

Останній концерт цього року хор відспівує на вечорі, присвяченому 19-й річниці визволення Румунії від гітлерівських загарбників.

Танцювальне тріо в складі Олександра й Петра Колосків та Людмили Шишкіної виїжджає до Москви для участі в концертах біля новорічної ялинки у Кремлі.

31 грудня. Тремтливе новорічне повітря. Хрещатик у барвних лампочках. Разом з нами зустрічають Новий рік студійці. Коли це знадвору:

Чи вдома, вдома
господар дому? —
Співаймо!
Бажаєм щастя,
щастя-здоров'я
у вашім домі!

І на поріг ступають ряджені щедрівники, студенти із їхнього славнозвісного університетського ансамблю «Веснянка», керованого палким прихильником етнографії Володимиром Народенком. Шум, сміх, веселий гамір, привітання:

Ой сивая та й зозуленька.—
Щедрий вечір—добрий вечір!
Добрим людям на здоров'я...
Усі сади та й облітала.—
Щедрий вечір...
А в одному та й не бувала.—
Щедрий вечір...

Принесені щебітливим студентством щедрівки й колядки раптом викликали у артистів приплив якоїсь особливої мистецької ніжності, мрії. Приснули вродженим співочим здоров'ям, та й разом з юними:

Щедрий вечір—добрий вечір!
Добрим людям на здоров'я...

А перебравши цілий «оберемок» щедрівок і колядок, знаних ще з дитинства, а чи й з Леонтовича, Ступницького, Кошиця та Стеценка, кілька артистів:

— Отаких би пісень і Народному хорові!

ЗА УРАЛОМ

Початок 1963 року. Український народний хор своїми зборами розпочинає двадцятий творчий сезон. Довідується, куди ляжуть його гастрольні шляхи, які перспективи.

Зачитується наказ Міністерства культури УРСР про преміювання хористів за концерти в Югославії.

Беремо участь у ювілейному вечорі з нагоди 25-річчя Державного симфонічного оркестру УРСР. Колишній керівник оркестру Натан Рахлін передавав диригентську паличку молодому талановитому Степану Турчакові.

Концертуючи, Народний хор готується до своєї великої «гастролі» і перших екзаменів студійців. Надзвичайно цікаві й радісні ці екзамени. Цікаві — бо хор сів у залі, як глядач, а радісні, бо студійці виступили із свіжою й різноманітною програмою і настільки майстерно, що хоч зараз їх — на сцену!

...Як хлібороби перед виходом на жнива, такий наш хор зараз, перед далекою дорогою. За вікнами лютує хуртовина. Морози.

Заорендували ми два плацкартні вагони (в одному замешкали жінки, у другому — чоловіки) й майнули у далеку та довгу гастрольну мандрівку — на Урал. Надворі морози з хугами влаштовують герці, а у вагонах тепло.

З 27 січня по 18 березня хор побуває у Челябінську, Нижньому Тагілі, Кизелі, Березняках, станціях Усольській, Чусовській, Лисовій та інших населених пунктах.

30 січня. Челябінськ. Розповідають, що тут спершу було башкирське селище Челяб, з 1736 року — російська фортеця Челяба.

Ось деякі записи челябінців, написані на концерті, поспіхом, на клаптиках паперу, квитках:

«Очень просим выполнить «Заповіт», только на старую мелодию. Група участников (слушателей) концерта».— «Просимо заспівати «Верховино, мати моя» (Українець)».— «Тов. Григорій Верьовка! Коллектив зрителей просят Вас и Ваш коллектив исполнить песню «Верховина, мати моя». С приветом Леонид Мовчан».— «Зрители балкона очень просят хор исполнить «Киевский вальс».— «Просим исполнить песню «Ревет да стогнет Днепр широкий».— «Просим убедительно исполнить «Верхо-

вина мати моя». — «Просим исполнить «Верховина». «Реве та стогне Днипр широкий». Вы никак не можете не исполнить! Очень просим!»

А ось записка з другого концерту.

«На Полтавщине бытует песня «Ушли волы із діброви». Просим исполнить от имени бригады коммунистического труда пассажирского вагонного депо парторг смены Лавиновский. Ваш концерт что-то необычное».

«Дуже вас просимо виконайте для земляків слухачів Вашого концерту пісню «Марічка» або «Вівці мої, вівці». Дуже просимо. Ваші друзі».

«Очень прошу Вас дорогие гости исполнить песню мою любимую «Верховина мать родная».

«Дорогі земляки! Просимо виконати закарпатську народну пісню «Марічка» та «Верховино, мати моя».

«Если нет в репертуаре концерта, то по просьбе зрителей исполните танец «Украинский гопак».

5 лютого. Свердловськ.

«Я Вас дуже прошу виконати пісню «Про рушник». Це моя одна просьба. А друга така. Скажіть пожалуйста. Якщо в Вас є Калінічук Д. или Василій, пусть покажет головой. Він грає на баяні».

«Прошу Вас исполнить песню «У сусида хата била». Суважением к Вас. И если можно то Уси гори зеленіють».

«Прошу виконати пісню Верховина і рушничок».

«Просим Дивлюсь я на нибо. Коллектив».

«Просим исполнить 1) «Думы мои думы». 1) «Коли розлучаются двое».

«Прошу исполнить: «Червони мати моя». «Тече вода коломутна». Назарчук».

«Убедительно просим исполнить Ридна маты моя. Коллектив Первоуральска».

«Уральцы-украинцы просят исполнить 1) Киевский вальс, 2) Рушничок, 3) Два огорода обробила, 4) Крышталева чара».

«Убедительно просим исполнить «Рушничек» из кинофильма «Годы молодые» и «Маричку».

«Виконайте, будь ласка, такі пісні: 1. Не шуми, калинонько. 2. Тихо над річкою. 3. Ох, хмелю мій, хмелю. 4. Розцвіла моя дзвінка любов».

«Будьте ласка, заспівайте пісні: «1. Ніч яка місячна. 2. «Марічка». Нам дуже подобаються Ваші пісні й танці».

«Прошу Владимира Бойко й хор исполнить еще раз песню верховина. Просьба многих».

«Просим исполнить Цветэ тэрэн».

«Просьба виконати 1) «Від Києва до Лубені», 1) «Білі каштани».

«Дуже просимо виконати пісню «Гуцулку Ксеню». Ваші Вам вдячні земляки».

«С шахтарским приветом! Убедительно просим исполнить: 1. Ой, Днепро», ты широк, могуч». 2. «Бідна мати моя (Майбороди)».

«Убедительно просим исполнить песню Цвіте терен. Студенты УПИ».

«Желательно услышать украинскую песню Карые оче черные брови».

«т. Веревка. Здесь много украинцев, приехавших из заводов (Перво-

уральск, Динас и т. д.). Просим спеть «Заповіт» хотя-бы простенько — без подготовки. Заранее благодарны».

9 лютого. Нижній Тагіл.

Тут буквально з концертного виру такі писемні свідчення:

«Вельмишановні земляки, виконайте, будь ласка, пісню Марічку. Шуліка, Рядненко, Петренко, Остапенко, Маковій».

«Товарищи артисты прошу Вас исполнить украинскую песню Маричка. Так как я давно с украіні и люблю эту песню. Прошу удовлетворите мою просьбу. С приветом Кравченко».

«Просим вашь замечательный коллектив исполнить, для нас песню «Верховина». Коллектив студентов. С уважением к Вам».

«Коллектив отд. 18 Уралвагонзавода просит исполнить украинскую народную песню «Тече вода коло млина».

10 лютого. Кизел. «Друзья! Прошу исполнить «Коломийский вальс». Нас здесь 10 человек бывших воинов служивших на Украине. От всех прошу исполнить. Анатолий».— Ваші земляки просять виконать пісню Ніщинського «Закувала та сива зозуля». Дуже просимо».

12 лютого. Березняки Пермської області. «Просим коллектив хора УССР исполнить українську народную песню Ой піду я по під лугом». «Будьте ласкаві. Виконайте: Запові, Дивлюсь я на небо та Чорні очі».

13 лютого. Чусовська. «Просим исполнить Дивлюсь я на небо. Пожалуйста. В. Белун». «Исполните пожалуйста Ніч така, господи, зіряна, місячна...» — «Дорогие друзья!

Нет расстояний для искусства,
Да и границ для дружбы нет,
За ваш концерт, за ваши чувства
Мы шлем уральский вам привет!
На Украину унесите
От всех от зрителей поклон,
Чистосердечный он, учтите,
Залогом дружбы будет он!

Просим, если можно, исполнить «Верховину», «Ганзя». От имени благодарных зрителей Дмитрий Ганзий (учитель)» — «Будьте ласкаві виконайте пісню «Повій вітре на Вкраіну і Не світи, місяченьку. Або одну із двох.— Група українців уральців. Будем дуже вдячні».

16 лютого. Перм «Просим коллектив исполнить песню Верховина мати моя. Киевский вальс, Майбороди».

17 лютого. Глазов.

«Уважаемый земляче! Г. Веревка. Обращаемось к Вам с большої просьбой Виконайте для нас украинский гопак. Сприветом к Вам Ваши земляки — Остапенко В., Остапенко М., Юрченко М., Берестовенко А. пробачте нас за нашу просьбу. С уважением к Вам Остапенко, В. Первомайская 19-а.

(І на звороті):

«Уважаемый земляче. Як у Вас може найдеться свободна година, то зайдите до нас хоч на одну годину. Нам дуже буде гарно як Ви земляк зайдете до нас, я працюю часовщиком. Мой адрес Первомайская 19-а».

Далі перевалюємо через Уральські гори у Кемерівську область.

23 лютого. Марійська. «Дорогі товариші! Просим виконати пісню «Тече вода каламутна». Коллектив Чебулінського строітельного участка».— «Просим исполнить украинскую песню «Маричка» и «Верховина маты моя». Просим не отказать в нашей просьбе». Зрители».

30 лютого. Тайга. «Очень просим исполнить песню «От Киева до Рубэнь. (Зрители)».

За Уральскими горами зима значно легша, і ми, як ті бджоли з вуликів, сміливіше вилазимо із своїх вагонів на короткі прогулянки.

2 березня. Кемерово. «По просьбе зрителей просим исполнить украинскую народную песню: «Черные брови, карие очи».— «Просим исполнить песню из кинофильма «Судьба Марины» «Ой любов моя, ой ты дівчинонька». — «Убедительно просим исполнить одну из песен: «Місяць на небі», «Стоїть гора високая».— «Дорогі земляки! Дуже просимо виконати українську народну пісню «Закувала та сива зозуля». Г. Шаповалова, Ю. Чуприна, Д. Бондаренко, Г. Куценко».— «Просимо Вас виконати пісню «Марічка». Курсанти КВУС». — Прохаю Вас виконати народну українську пісню «А на вгороді верба рясна».

4 березня. Ленінськ. «По просьбе зрителей. Равет и стонет Днепр широкий».— «Дуже просимо виконати пісню «Ой закувала та сива зозуля. Просит Вас. Сильчук».

6 березня. Білова. «Шановні земляки! З великим проханням звертаємось до Вас і просимо виконати нашу улюблену пісню «Марічка». За помилки пробачте, давно дома не були».— «Очень желают исполнить «Верховину». Все ждут». «Прошу виконати пісню А молодість не вернеться, не вернеться вона».

12 березня. Новокузнецьк. «Летом будет два года как я не была в Киеве. Работаю продавцом, обслужую молодых строителей, мне нравится моя работа. Но я хочу послушать песню о своей родной стороне, о каштанах, о Днепре. Очень прошу Вас чтоб выполнили мою заявку «Киевский Вальс». Нина».— «Дорогие наши артисты. Мы просим Вас исполнить песню «Рушничек» Майбороди». «Заспівайте, будь-ласка, пісню «Марічка» або яку-небудь про Київ».— «Дорогие наши артисты, от всего сердца благодарим за хороший концерт. Желаем дальнейших успехов в своем благородном труде. Пожалуйста приезжайте к нам на Запсиб чаще — очень будем ждать. Счастливого возвращения на родину!».

16 березня. Абашево.

«Дорогі тов.! Просимо Вас виконати пісню із кинофільма «Київлянка» І тебе ніколи не забуду я».— «Просим исполнить песню «Тече вода каламутна»,— «Щиро просимо виконати «Ставок заснув».— «Дорогі земляки! Будьте ласка, виконайте нашу просьбу. Закарпатську жартівливу писню «Ой Іване, Іване».— «Дуже просимо виконати українську пісню «Марічка» і «Верховино, мати моя».— «Дорогі земляки! Дуже просимо виконати пісню «Повій вітер на Вкраїну» Группа украинцев прибывших по комсомольским путевкам».— «Я рабочий шахты Зиминка З. И. прошу исполнить Пісню Гей кум до кумы заличався».— Земляки заспівайте писню Ой Дівчино шумить гай, кого лю...» — «Колектив просим Вас исполнить песню. Хай живе Марічка».— «Прошу заспівайте пісню «Ой вишенько черешенько».— «Прошу вас Маричка».— «Ой кум до куми

залицявся».— «От коллектива шахты Байдаевские уклоны просим исполнить Верховино мати моя. Просим не отказать».— «Дорогие товарищи. Исполните украинскую песню «Повий витер на Вкраину».— «Стоит гора высока».— «Просим исполнить «Повий витер на Вкраину».— «Щиро з глибини душі дякуємо Вам дорогі наші солов'ї. Окремо дякую за «подай перевозу» Н. Н.»— «Дорогі земляки! Сьогодня 150-річчя з дня народження безсмертного Кобзаря Т. Г. Шевченка. Просим Вас виконати його «Заповіт».— «Безмежно вдячні Вам за підтримку душі високої співучої Української».

Це — з одного лише концерту...

Їдемо назад, зупиняємося на зустрічні запрошення цілинників.

18 березня. Барнаул. «Танцевальная группа школы 52 просит исполнить гуцульский танець «Коломийки». «Просим Вас — Ваш хор виконати пісню Маричку композитора Сабодажа». «Співайте настоящіх распрягайте хлопці конев! Просьба хохлов». — «Исполните, пожалуйста, песню «Червоні маки» или «Місяць на небе».— «По желанию трудящихся очень просим исполнить украинскую народную песню «Дывлюсь я на нэбо». «Ой, дивчино, шумить гай». «Нехай Перепелюк заспіває «Як пішов я Дуньку сватать».— «Просим Вас исполнить дуэт Одарки и Карася».— «Якщо можете то заспівайте пісню «Марічка». — «По просьбі глядачів виконайте пісню «Там де Ятрін круто в'ється» (й іншим почерком на цьому ж клаптикові папірця) 2) а чаечка вється объ дорогу беться».— «Просимо виконати Пісню з Полонини».— «Будь ласка, виконайте пісню «Ой вербиченько».— «Уважаемый Народ. хор. им. Очень просим Вас исполнить: «Маричку». И «Повій вітре на вкраїну».— «Просимо Вас виконати пісні: «Мама милая мама! У сусіда хата біла».

НА ДАЛЬНІМ НЕБОСХИЛІ

Не встигли ми натішитися весною, як чорний смуток оповив столицю: не стало Мар'яна Крушельницького.

Козака несуть і коня ведуть...

Жалібними піснями Український народний хор проводжає корифея української сцени в останню путь.

В ці дні в Києві проходить Всесоюзна нарада працівників палаців культури, клубів. Музиканти нашого хору виступили делегатами. Шістнадцять наших музик «поставили на коліна» усю нараду, довели гуртківцям, що їхнє наймення «оркестр українських народних інструментів» — небезпідставне. Особливий успіх мали сопілкар Євген Бобровник і бандурист Сергій Баштан.

...Уже давно склалося правило: по тривалій мандрівці обновляти програму. Це робиться приблизно так: художній керівник підбирає певну кількість пісень, танців, обговорює їх на художній раді, пояснює, чому вибрав саме ту або іншу пісню.

Григорій Гурійович і починає перечитувати увесь список перед хористами.

— Пісня «Рідне поле моє». Її написав російський композитор Мар'ян Коваль, слова переклав для нас українською мовою Валентин Лагода. «Ми з тобою, Кубо», музика Фінаровського. А оце я придбав ще пісню, яку вважаю цінною знахідкою для нашого чоловічого складу. Зветься вона «Як на дальнім небосхилі». І знаєте хто її автор? Андрій Малишко. Певний, що вона й вам сподобається. Є також «Червона ружа» Ігоря Шамо. «Співаночки» Таїсії Шутенко. А ще здійснимо уривок «Вечорниць» Петра Ніщинського. Усе-таки, як хто хай не каже, а це невмируща сцена з українського народного побуту, який нам необхідно показувати.

При цій звістці увесь хор аплодує.

Ще один номер — продовжує Г. Верьовка,— танець «Тин». Поставив Карпович...— Подумавши, додає. Нехай робить, побачимо...

Знову оплески, сміх.

— А вкінці хочу ще раз згадати давню настанову: де б хто не був, скрізь дослухається народних пісень, записувати, запам'ятовувати усі голоси, підголоски. Ось, до речі, слова Миколи Лисенка про український багатоголосний спів з листів до Філарета Колесси: «У нас дівчата, молодиці, коли часом удвох співають пісню, ніколи не ведуть її в унісон, а завжди у два голоси співають, то розходячись, то сходячись... Народна гармонія складається... в такій поліфонічній атмосфері, де б кожен голос жив самостійним, окремим, повним життям, а вкупі з іншими голосами мусить давати чудовий гармонійний ансамбль. Для того треба не тільки записувати мелодії, особливо ж помічати, занотовувати в загальному співові... усі підголоски; от вони й становлять народний контрапункт навдивовижу теоретикам німцям, котрі аж не стямляться, як це прості люди так оригінально контрапунктують, співаючи свої пісні». І ще: «Кожен голос є тут цілком самостійний хід мелодійний, цілком самостійна пісня, це дійсно є варіант тієї первісної пісні, котрий то відходить від свого основного мотиву, то зливається з ним на короткий час, щоб знов відокремитись». Ось за такими принципами «демократії у співі» і «природної гармонії» давайте продовжувати.

...Уже кілька тижнів, концертуючи по Києву та околицях, хор енергійно освоює нове в програмі. Коли це нашу обновку хоче послухати Міністерство культури УРСР.

Зала консерваторії. Ось де хор захвилювався, як ніколи. А про Григорія Гурійовича, то й не питайте. Але виступ проходив успішно. І що найцікавіше, більшість працівників Міністерства щиро захоплені.

Після «Гопака» представники Міністерства виходять на сцену, тиснуть руку Верьовці.

— Життєздатний художній колектив.

— Так-то воно, так. А чи знаєте ви, що вони ще й досі — не заслужений?

— Тобто?!

— А отак. Єдиний у Києві «не заслужений».

— Не може бути!

— Факт!

— Це обов'язково треба винести на колегію.

...У хорі — ідея. Поїхати в рідне село Павла Поповича! Ідею підтри-

мали, почали готуватися. Гуртом йдемо подивитися хату, в якій народився Павло Романович. Веде ватага всюдипроникливих хлоп'ят. Хата — звичайна, селянська. Господарі: вусатий літній чоловік і чепурненька, літня жінка. То батьки космонавта. Запросили їх на концерт.

Травень. До Києва прибуває кубинська делегація. Готуємо кубинською мовою «Канта Габана» (співає Гавана). В програму вплітається ще одна мова — іспанська. Друга пісня для кубинців «Ми з тобою, Кубо» Фінаровського. За обидві гості гаряче, пристрасно аплодують.

Німецька делегація зажадала наш хор. Концерт відбувається в клубі заводу «Арсенал». Тільки-но вийшли на кін, як німці загукали: «Лореляй»! Ми вже завважували, що коли німцям щось сподобається, то вони встають і до моторошності щось кричать. Так і цього разу. Це у них — вияв радості. Врешті, на сцену піднімається керівник делегації, вітає Григорія Гурійовича, проголошує патетичне слово. Овація триває. Уже гостям повідомили їх подальший маршрут, запрошують сідати в автобуси, а вони ніяк не розлучаться з хором, не вичерпають усіх запитань, домагаються твердого слова, що ще раз приїдемо до них.

15 травня. У консерваторії розпочинається Тиждень литовської літератури й мистецтва на Україні. Керівник делегації відомий поет Едуардас Межелайтіс у доповіді згадує, як наш хор успішно концертував у Литві. Делегація одностайно просить, щоб ми виконали литовську народну пісню «Ремісник». Вона сподобалася усім. Співаємо ще раз. Гучний успіх має також пісня Андрія Малишка «Як на дальнім небосхилі». Вся зала підводиться й аплодує авторові. Зворушливе прощання.

— До побачення,— кажуть литовці по-українському.

...Під Києвом є мальовниче село з поетичною назвою Вишеньки. Ті самі Вишеньки, які дали хорові цілий рід неперевершених цимбалістів. Це — Яків Власович Золотаренко, його син Петро, Іван Власович Золотаренко. А баяніст Анатолій Панькевич! А бубніст-віртуоз Павло Іванович Дібровенко! Це ж усе — вишеньківці!.. То ж у цьому селі побудований новий Будинок культури. На відкриття запрошують Український народний хор. Людей зійшлося, з'їхалося з Вишеньок, Гнідина, Бортничів та інших навколишніх сіл стільки що, очевидно, одним концертом тут не відбутися. Давши «два бурхливі сеанси», хотіли майнути до Києва. Але де там! У вишеньківців свій план. І ось там, де був хор,— порожні автобуси. А хористів «розібрали люди».

А за гостиною уже ми не тільки співаємо, а й слухаємо, як співають господарі. «Ой у лузі та ще й при березі». «Копав, копав криниченьку», «Закувала зозуленька в хаті на помості», «Ой горе тій чайці», «Із-за гори кам'яної голуби злітають», «Ой полети, галко» — усіх не перекажеш... Та й співають же! Легко, невимушено, мовби птахи щебечуть! А голоси які гнучкі, кучеряві — і кожен «свій». І, буває, тільки гляне один на одного — вже «голосами помінялися», та так улад, що не співак і не помітить, коли те сталося. Чому помінялися — ми й не знаємо. Усі ж вони ті голоси їхні без диригента злагоджені й згармонійовані. Хоч, насправді, в роль диригента входить то заспівувачка, то виводчиця, то, дивись, хтось із чоловічої партії. І так майже у кожній пісні. Пісня за піснею йде у певному здавен виробленому порядку. Одне слово, свій

репертуар і своя програма. Козацькі, і чумацькі, і панщинні, і родинні, а тоді й жартівливі, й сатиричні... Отаке. Вік живи — вік учись.

Прибуває хор до Києва ранком.

...Житомиряни організовують «Свято народного мистецтва». Їдемо і ми.

В Житомирі видовище: всіма дорогами до міського парку з'їжджаються, сходяться гурти хлопців, дівчат. Машини, вози, коні — усе у квітах, стрічках. Кажуть, близько ста тисяч людей. Співають, танцюють, грають. Ми намагаємося записувати, запам'ятовувати пісні, які особливо вражають.

Серед стотисячного моря наш хор не потонув, не загубився. Навпаки, заружів барвистою квіткою в морі строкатого букету народних талантів.

Телефонограма. В Обухівському районі закінчено весняні польові роботи. З цього приводу всерайонне свято. Запрошують і Український народний хор.

— І що воно таке? Ми виконуємо ті ж пісні, що й ви, а результат не той,— кажуть культпрацівники Обухова.

— А я б цього не сказав. Ви співаєте не згірш за нас,— відповідає Григорій Гурійович.— Може, ще трішки ансамблю, чистоти інтонації, виразнішої дикції, чіткішого ритму... І ще не слід забувати, що учасники народного хору запам'ятовують тільки основу мелодії та ритму, а далі — вони вільні у додаванні ритмо-мелодичних деталей, прикрас, так званих мелізмів, глісандо, отих «гей», «ой», «та»,— усе те в живому звучанні пісні. Кожен хор по-своєму трактує одну й ту ж пісню. Ви — свій образ, ми — свій. Так і збагачується пісенна культура.

У Києві виходить нарис про Григорія Гурійовича. Його автор — Л. Ященко.

Тут ще раз обгрунтовується наш стиль співу як «поширений у всіх сільських місцевостях України, за винятком деяких західних областей», підтверджуються «заслуги Народного хору» у «пропаганді народного багатоголосся». «Справа в тому,— пише дослідник,— що переважна більшість народних гурткових пісень, внаслідок своєї специфіки, не може бути використана в незмінному, первісному вигляді хорами так званого академічного типу. Тому академічні капели, такі, як, наприклад, «Думка», «Трембіта» та ін., виконують народні пісні майже виключно в обробках композиторів. Навіть серед хорових обробок Г. Верьовки більшість призначена для академічного хору».

Друга книга цього ж автора,— монографія «Українське народне багатоголосся», — видана в Академії наук УРСР. Нарешті узагальнено народний спів — сказано і про походження багатоголосся, і про його типи, і про відмінності від академічного, що за партіями, і навіть про особливості творчого почерку нашого творчого колективу та його художнього керівника Верьовку.

«В галузі творчого використання виконавських принципів українського народного хору,— пише Л. Ященко,— Г. Верьовка є справжнім новатором. Його творчі починання виявились плодотворними саме тому, що базуються на міцних народних традиціях. За прикладом очолюваного Г. Верьовкою Державного українського народного хору, який є визнач-

ним пропагандистом народного стилю хорового співу, на Україні створено за післявоєнні роки кілька подібних колективів: Закарпатський, Буковинський, Черкаський народні хори, Поліський хор «Льонок» та ін.». Тут же наводиться цікаве зауваження Т. Попової: «підголоскова поліфонія, як особлива форма музичного мислення мелодичними образами... могла скластися тільки на дуже високих ступенях народної музичної культури».

Є тут відповідь і на питання, чому наш хор співає переважно багатоголосні пісні:

«Спираючись на матеріали та дослідження фольклорних експедицій за післявоєнні роки, можна констатувати, що серед усіх пісень, які побутують у селах центральних областей України, одноголосні становлять не більше 20—30%. Здебільшого це пісні сольні,— хорові ж пісні на Україні, як правило, багатоголосні, за винятком деяких обрядових, жартівливих, частушок, коломийок та ін.».

Є, зрештою, відповідь, і чому ми, артисти Народного хору, співаємо, ніби імпровізуючи:

«...Характерними рисами протяжної пісні, як хорової, так і сольної, є широка наспівна мелодика, багата на так звану внутрішскладову орнаментику, а також вільний імпровізаційний характер виконання. Мелодія пісні утворює, звичайно, завершений музичний період, спільний для всіх строф тексту. Однак у процесі виконання народні співці не повторюють його точно, без змін, а в кожному куплеті вільно варіюють в окремих деталях, не порушуючи при цьому загальної структури. В результаті утворюються варіаційні видозміни окремих куплетів пісні, які мають здебільшого довільний імпровізаційний характер і не закріпляються за певними строфами тексту... Тим більше, що в хорі цьому сприяють також індивідуальні особливості відтворення одноголосної мелодії окремими співаками».

І ще:

«Принцип побудови протяжної поліфонічної пісні полягає в тому, що мелодія її розгалуджується на два чи кілька більш або менш самостійних мелодичних голосів, які, вільно розходячись та сходячись, утворюють багатоголосні звукосполучення. Кожен з цих голосів зберігає виразний мелодичний рисунок — він є ніби одним з рукавів широкої багатоводної ріки, яка часом розгалуджується, часом знову сходиться в один могутній потік...

Народним поліфонічним пісням майже зовсім не властиві принципи традиційного чотириголосся, які лежать в основі академічного хору. У протяжній поліфонічній пісні всі голоси або вільно розподіляються на перший, другий і третій, або ж розподіляються за таким принципом: увесь хор веде нижній голос з його відгалуженнями, а один «виводить», або «виводить горяка».

У зв'язку з тим, що в поліфонічних піснях кожен голос відіграє мелодичну функцію, в них переважає відносно вільний рух голосів, який не підпорядковується наперед встановленим гармонічним нормам, а навпаки,— сама гармонія утворюється тут як результат вільного голосоведення».

По-іншому почала розвиватися дискусія між нашими «народниками» і «академістами».

Григорій Гурійович завжди підтримував розмову, не нав'язуючи своєї волі хористам, чим досягав свободи і невимушеності у виробленні правильного розуміння народного співу.

ВІТЕР З УКРАЇНИ

Ах,
нікого так я не люблю,
як вітра вітровіння,
його шляхи, його боління,
і землю,
землю свою.

Павло Тичина.

Червень приносить крилату звістку. Кличе до себе Далекий Схід. Знову, як кажуть, закрутилися усі колеса.

Але занедужав Григорій Гурійович. Концертна діяльність припиняється. Та ми все ж таки робимо зустріч із студентами Київського культосвітнього технікуму.

Першим виступає студентський хор. «Як затьохкав соловейко», «І шумить, і гуде», «Ой зійшла зоря над Почаєвом», «Піють півні», «Щедрик», «Не забудь юних днів». Співають добре. Радуємося, що сільська самодіяльність одержить хороші кадри. На закінчення «І в вас, і в нас» на власні слова, присвячені Григорію Верьовці. Дякує студентам Елеонора Скрипчинська. Вона ж коротко переповідає історію нашого колективу. Ми співаємо кілька пісень. Оченята юних, закоханих у мистецтво студентів просто сяють. Нехай їм щастить.

13 червня. Прощаємося з Києвом. Нову гастрольну мандрівку колектив присвячує 20-річчю свого існування. Була думка летіти літаками, але, як згадали, що вони ще так часто «підкоряються погоді», та й перепросили «старого воронька».

— Тихіше їдеш — далі будеш од того місця, куди їдеш,— кепкують хористи.

Їдемо сім днів і сім ночей. Перша зупинка в Читі.

Де б хор не виступав: чи то в міському театрі, чи в робітничих клубах, у палацах культури,— скрізь повно глядачів.

— З України! З України! — тільки й чути.

Підсумовуючи захоплення слухачів, газета «Забайкальский рабочий» виступає з великою статтею. Вона розпочинається так:

«Чи доводилося вам чути, як співають українці?.. Там пісню люблять від народження й проносять її через усе життя, оберігаючи, як ту криницю з джерельною водою, яка гамує спрагу в жнива, дає нові сили в дорозі... Співає Народний хор — це співає сама Україна».

Зробивши добрий початок у Читі, Народний хор прямує далі.

Благовіщенськ.

Білогорськ.

На вокзалі Біробіджана нам влаштували короткий мітинг.

Концерт даємо у Палаці піонерів, бо театр добудовується. Понад дві години зала тремтить від оплесків. Спритні студенти повмощувалися і на деревах, що проти вікон... І тут кореспонденти в'юнами мотаються. Після концерту зустріч із слухачами.

Комсомольськ-на-Амурі. Вокзал. Повно квітів, музики, промов. З двома концертами виступаємо у спортзалі. З рештою — на стадіоні «Авангард». Усе місто — у рекламах. Незважаючи на те, що на стадіоні шість тисяч місць, він також не вміщує усіх, хто бажає послухати нас. Виступаємо по телебаченню. Цейтнот, але відмовитись від цих благань неможливо. Хабаровськ. Багато зелені, квітів, тепла.

Перший наш концерт — у залі Палацу спорту. Уже дванадцять творів повторили, а людям мало...

Тільки-но прийшли до готелю, а радіо:

— Внимание! Внимание! Передаем репортаж нашего корреспондента «Песни Днепра несутся над Амуром».

Розпочався він «з вокзалу» й закінчився бурхливим концертом «на березі Амура».

Неділя. Бригада хору на чолі з Володимиром Суржею бере участь у відкритті нової нотної крамниці «Мелодія», де зібралось багато людей. Завдяки участі хористів, це відкриття вилилося в хвилююче свято музики.

Музичне училище. Передавши нам квіти, студенти проводжають нас оплесками до зали.

Кінохронікери, газетярі, фотографи. Понад годину співають нам, потім — ми господарям.

Вечірній концерт у Палаці спорту. Вир...

«Тихоокеанская звезда» щоденно повідомляє читачів про концерти Українського хору.

«Особливо запам'ятався прощальний концерт у Хабаровську, який організували в театрі музкомедії. Реклами сповіщають, що він розпочнеться о 17 годині. Приходимо на сцену, дивимося й очам своїм не віримо: у вінках вишивана Полтавщина! Так, так! Хлопці, дівчата й літні люди — усі в білих вишиваних сорочках.

— Це українці, які проживають у місті та на його околицях,— пояснюють нам. Сьогодні свято.

Взагалі, й ці люди в українських костюмах, і сам театр серед соковитої зелені, і ця вулиця, води Амура за стіною парку — все тут якесь «дуже» українське. Дивимось на цей куточок і питаємо один одного, де ще ми таке бачили.

— Та у нас же, у Києві!

Справді, дуже схоже на Володимирський спуск, що біжить від Хрещатика на Поділ. Як у Києві Дніпро, так тут Амур проглядає крізь густу зелень... На кожному будинку цієї вулиці табличка з написом «Улица им. Т. Г. Шевченко».

Дзвоники повідомляють про початок концерту. Уся сцена у мікрофонах.

Виявляється, концерт передають по всьому Хабаровському краю.

Хтось прохає глядачів, щоб не викликали «на біс», бо хор поспішає на вокзал. Але де там! Коли летимо вже переодягатись, повідомляють, що можна не поспішати...

— Чому?

— Завтра хор виступає по телебаченню.

Під'їжджаючи до Спаська, згадується: «Штурмовії ночі Спаська, волочаївськії дні»...

Перший концерт мав розпочатися о 18 годині, але ще не прийшли костюми, інструменти.

Розпочали аж о 19-й. Закінчується все о 12-й ночі. Втомилися. Падаємо на стільці в гримі.

— Товариші, поспішіть, бо автобуси вже чекають,— кажуть нам.

— Куди?

Виявляється, прямуємо до Владивостока — зараз, а не ранком. Попереду безсонна ніч.

Прибули о 8 ранку. Кремлівські ж куранти саме б'ють 12-у ночі. Перший концерт на стадіоні. Вулиця веде все вгору та вгору. Потім обривається, й вимальовується чарівна картина: «під нами» — ще одне місто... На стадіоні — десять тисяч людей. Люди на всіх прилеглих будинках, деревах. Особливий успіх мають танцюристи у «Козацькому епізоді» та «Гопакові».

Дуже красивий Владивосток увечері. Море світла відбивається у воді. Порт. Далина. Справді, на краю світа...

І сьогодні наш концерт мав бути на стадіоні, але дощ «відмінив» його. До нас заходить молодий хлопець.

— Я працівник Інституту морського рибальства. У нас є музей. Запрошую вас на оглядини.

Там було стільки цікавого, що ледь не запізнилися на концерт.

Матроський клуб повен. Прийом нечуваний. Програма весела, багато українських ліричних і жартівливих народних пісень. І — летять на сцену квіти, листи; в залі — шторм.

Тільки-но почали перевдягатися, як приїхала делегація матросів і запрошує на «две-три песни». Матроси три місяці не бачили землі...

Хіба можна відмовитись?

Після концерту всіх дівчат Українського народного хору раптом нагородили значками «Відмінник флоту». На сцені з'являється кок із черпаком у руках:

— А я запрошую... на кашоварський концерт! — і показує, куди йти.

Не вечеря, а весілля. Дівчата у стрічках, вінках, як молоді за столами. Матроси знай бігають та все уклоняються, питають, що кому до вподоби. І ось вже зринає пісня:

Котилася бочечка дубовая,—

— Починає «бархатним альтом» Саня Юхименко.

А в неї горілочка медовая

— Це що — може, наздогад буряків? — питає один офіцер.

— Ні! Це такий жарт.

Матроси полюбили хор. На кожному кроці намагаються прислужитись. Це вони ж прийшли й запропонували поїхати до океану, до ближчих островів.

— Згода! — майже всі хористи.

Ранок прийшов тихий та безхмарний. У порті на нас чекають швидкісні човни. Сіли — й тільки білі пінисті смуги лягли за нами!..

Так минає прощальний день. А увечері, в Матроському клубі, бурхливий, веселий, як океан, широкий концерт. Матроси засипали сцену квітами, записками.

Увечері — телебачення.

Хорольський район Усурійського краю. Зветься місто так тому, що 1890 року сюди переселились люди з Хорольської волості Полтавської губернії.

— У нас тут ще є Переяславка, Любарці, Миргород, Чернігівка, Іванівка...

Співаємо далекосхідній рідні натхненно, щедро.

Мистецтво «хору Верьовки» поширюється по Усурійському краю, як погожа весна.

А які зустрічі. Важко все це передати словами.

Наших керівників викликає до телефону Сахалін!

І ось ми — в повітрі. Хмарність.

Через 15—20 хвилин все мине,— каже пілот.

«Татарка» така вередлива, що через неї й літаки «бояться» літати. Вони з Владивостока йдуть понад берегом аж на крайню північ острова, перелітають протоку у найвужчому місці, круто повертають на південь і знову йдуть понад берегом, але вже сахалінським. Тут сонячно й ми з насолодою спостерігаємо за морем, островами, землею.

Зниження.

— Земля!..

До нас приходить усміхнений пілот, майстер сліпої посадки, відкриває двері й питає, як потрапити на концерт.

— Вам перше місце у першому ряді!

А надворі — квіти...

Будинок офіцерів. Свято залізничників. Одразу ж заспівали «частівку» про Героя праці залізничника Сьоміна, який присутній у залі. Зала «охнула». Дякувати за концерт вийшов начальник Сахалінських залізниць.

Вранці нам організовують екскурсію. Ось гарна чепурна вулиця, яка зветься «Українська». І не випадково. Тут сорок тисяч українців.

Прибувши до Корсакова, ми «кинули» оком на японський острів Хокайдо. Хоч до нього 23 кілометри, але при сонці видно добре.

— Оце-то справді на край світа заїхали!

— А подивіться, які замовлення «на крайсвіті»: «Туман яром», «Гуляю я», «Байду», «Віють вітри», «Марічку», «Рушничок», «Тихо над річкою», «Ой у лузі калина стояла»...

Холмськ.

Це місто — на крайній півночі острова. До нього їхати через увесь Сахалін... І ми — їдемо, і не шкодуємо. Казкова мандрівка. Найбільше

вражають гори. Вони не схожі ні на Уральські, ні на Кавказькі, Кримські, Карпатські. Ніби якийсь велетень, забавляючись, понасипав їх із піску, а там згодом насіяв трави. На них ні лісів, ні скель. Вони скорше подібні до високих могил. І їх тут так багато... На власні очі бачимо «характер» «Татарки». Це пекло! Туман такий, що аж притиска до землі. Море бушує — земля гуде. Час від часу ллє дощ. Яка тільки в жка праця у трудівників моря!

За два дні хор дає у Холмську чотири концерти. Побувало на них понад чотири тисячі глядачів. Йдемо до готелю, а люди за нами.

— От які ви щасливі! — кажуть, заздрячи.

О 10 годині ми вже знову в столиці острова Південно-Сахалінську. «Советский Сахалин» вміщує два фото і розповідь про концерти хору під заголовком «На сцене — искусство Украины».

Повернення. Три літаки знов несуть нас. День сонячний, і можна спостерігати, як вирує «Татарка».

— А що це за море?

— То так розливається Амур в дощову погоду.

НА ОДНОМУ МОТОРІ

У Хабаровську хор посадили не в один літак, а в два. Наш «ТУ» покинув Хабаровськ о 19 годині, а прибув до Москви о 21-й (бо коли у Хабаровську — 19 година, то в Москві — дванадцята). Літак увесь час ніби доганяє сонце, й воно висить у небі на одному місці. Аж коли прилетіли на Казань, світило якось раптово впало за небокрай, махнувши нам на прощання золотим промінням-спалахом.

Аж ось замерехтіли вогні Москви. Та раптом вона зникає. Виявилось, що на Москву насунулися хмари, линув дощ. У рубці пілота заметушилися, заговорили по радіо.

Вже на аеродромі стюардеса Таня сказала нам «по секрету», що коли б не «Іванович», то Москва не дозволила б сісти у себе в таку погоду. А «Івановичу» дозволила, він не раз сідав у складних умовах, налітав 6 000 000 кілометрів.

Друга половина сіла аж у Куйбишеві.

На честь 20-річчя хору в Києві організовуємо наукову сесію, запросивши фольклористів, письменників, композиторів, працівників мистецтв, діячів культури, любителів народного співу. Доповіді: «Історія Народного хору», «Принципи роботи Народного хору», «Методика роботи з Народним хором», «Оркестр Українського народного хору», «Танцювальне мистецтво Народного хору» і «Концертна діяльність Народного хору». Відкриваємо виставку подарунків, стенди, фотовиставки, упорядковуємо альбоми, карту подорожей.

Є ще і інше, значно відповідальніше завдання. Наближається 1964 рік — 150 літ від дня народження Т. Г. Шевченка. Українському народному хорові слід належно відзначити-оспівати цю величну національну дату. У шевченківській програмі до тридцяти творів. Окрім «Дум», «Заповіту», «Тополі», «Орися ж ти, моя, ниво», здається

пасуватимуть до неї й народні пісні, які любив Тарас Григорович — «Ой на горі та женці жнуть», «Ой наступала та чорна хмара», «Та летить орел понад морем», «Ой у полі верба», «Ой ходила дівчина бережком», «Ой у лузі та ще й при березі» й інші.

А тепер слово про Івана Скляра. Він порадував новою конструкцією сопілки...

Майстер показує сопілку, виграє на ній, і так ловко, красиво, лагідно, що й у душі якісь добрі струни починають дзвеніти. Хор у захопленні. Справжня народна мелодія.

— Основна перевага цієї сопілки,— роз'яснює Іван Михайлович,— у тому, що вона має «свій, власний» тембр, свою звукову фарбу.

Аж у відпустці довідуємося, як «летіла» до Москви друга половина хору.

— У них було п'ять посадок,— розповідають прибулі.— Уявляєте, як летіли? І раптом наш «ТУ-104» так перехиляється на бік, що доміно падає зі столика. «Мабуть, посадка», думаємо й граємо далі. Коли це: «Увага! Увага! Громадяни пасажири! В зв'язку з тим, що погода в Москві зіпсувалась, будемо летіти в Куйбишев».

Нарешті, сіли у Куйбишеві, виходимо й бачимо: пілота вітають, обіймають. Аж тут ми довідуємося, що ото він увесь час «тягнув» на одному моторі... І — як він тільки приземлив!

НЕ СУДИЛОСЬ

Урядовий концерт в Києві, присвячений 46-річниці Жовтня. Тут хор виконує чимало своїх творів (рукою Григорія Гурійовича вони зазначені у його «Книзі концертів Народного хору»: «Я славлю», «На Вкраїні», «На гулянці», «Чорнії брови», «На дальнім», «Туман яром», «Буковина», «Баштан», «Вербиченька», «Співаночки», «Їхав козак», «Верховина», «Про дівчиноньку», «Ферма», «Бобровник», «Под березой», «Тече вода», «Льон», дует бандур...», «У вишневому садочку», «І в вас, і в нас», «Гопак»).

Зала клекоче: «Ще! ще! ще!» А нам не до повторювань: на руках квитки, їдемо до Москви. От уже потерпаємо! До відбуття лічені хвилини, усі наші речі на вокзалі, а тут глядачі зі сцени зійти не дають...

Буквально вибігаємо з Жовтневого палацу, і хто як може, поспішаємо на вокзал. Добираємося в ту мить, коли машиніст уже відпускає гальма... Програла колесами осіння ніч, і перед нами — Москва.

Столиця палахкотить святковими прапорами. Перший концерт розпочинаємо об 11-й ранку. Приймають активно, захоплено, і це, незважаючи на те, що московський глядач «видал виды»: «Видаємо» тут свою «жовтневу» програму і дещо з наступної, шевченківської. На новинки публіка реагує особливо експресивно. Заходимо на вечірній концерт, а москвичі перед входом до театру, на кожному кроці зупиняють нас і все питають, чи немає «лишнего билетика», гадаючи, що ми «публіка».

За кулісами повідомляють, що в залі космонавти В. Терешкова,

А. Ніколаєв та Міністр культури СРСР К. Фурцева. На «біс» повторюємо дванадцять творів: вокально-хореографічну сцену «На галявині», пісню «Чорнії брови» (про які сьогодні якось особливо замріяно співає чоловічий склад хору, соліст Андрій Іщенко), «Козацькі пісні й танці»; «Верховино, мати моя» (солірує Микола Шраменко, що з Руської Поляни Черкаської області), «Мав я раз дівчиноньку» (заспівує В. Мокренко), «Дойна» (сопілкар Євген Бобровников), «Ой хмариться, дощ буде» Одарки Хоменко; «Буковинський парубоцький танець» у виконанні братів Колосків; «Казав мені батько» — дует кобзарів О. Мельника та В. Перепелюка. Зазначимо, що дует іде на «біс» дванадцятим, а ще «бере» втомлену публіку.

На кожному концерті одержуємо чимало пропозицій. Автор однієї запитує: «Чому нема в програмі пісень М. Леонтовича?» — «Дуже гарний ваш концерт! Але без «Зозулі» — вечір не вечір»,— пише в записці другий, маючи на увазі «Зозулю» П. Ніщинського.

Бурхливо йде концерт Народного хору у Кремлівському театрі, де присутня велика група канадських українців. Прощаючись, працівники театру роздають хористам ювілейні значки Кремлівського театру.

Їдемо до Києва.

Тільки-но ступили на рідну землю, як повідомляють, що післязавтра розпочинається фестиваль радянської музики, в ньому наш хор має взяти найактивнішу участь.

— Так, що нашу сесію перенесемо, товариші, ще трохи на пізніше,— каже Г. Верьовка.

І стали закороткими дні.

Наш фестивальний концерт оголошено у Жовтневому палаці культури. Йде він під рубрикою «Сторіччя концертної діяльності Київської філармонії».

Найбільша концертова зала Києва переповнена. Ще концерт не почався, а ми вже відчуваємо «по диханню», що це «наші болільники». І не помилилися. Мало не половину творів з цієї програми хор проспівує тут по-двічі, а то й по-тричі.

Цього ж дня «Київська правда» надрукувала велику статтю про концерти нашого хору у Кремлівському театрі.

Доки готувалися до фестивалю, Житомир домагався нашого відрядження.

І сесія ще раз відкладається.

Три автобуси летять по трасі Київ—Житомир. Золота осінь стелить їм до коліс шовкові килими. Над землею — голубе небо, геть чисто затягнуте срібними струнами «бабиного літа». Хор у доброму настрої розсипає по дорозі дзвінкі пісні...

— Коли ж то будуть уже іменини? — питає котрась із хористок, маючи на увазі 20-річчя хору.

— Щось і не видко.

— От не люблю, якщо відкладають у довгий ящик.

Черняхів. Розпорядилися, що раніше тут даємо концерт, а тоді вже поїдемо кудись на ніч. Маленький клубець так натрамбований людьми, що хоч по головах проходь до сцени. У першому ряду Надія Заглада.

Вона уважно слухає нас, палко реагує на кожну пісню, танець. Потім бере квіти й прямує до нас:

— Дорогі мої діти, онуки! Бачу я, що й ваша праця нелегка,— каже вона.— Але усякий високий труд завжди нелегкий. Дякую Вам за той приємний відпочинок, який ви нам подарували. Бажаю вам здоров'я, і ще дзвінких голосочків, щоб ви довго-довго радували усіх наших людей!

Летять наші автобуси у ніч. Дванадцята, перша, а вони не зупиняються. Ось упірнаємо у древлянський ліс, як у джунглі. Ніде й ознаки людського житла. Їдемо. Нарешті, один вогник, другий. Не питаємо, де це, що це, а тільки заходимо — «падаємо з ніг» від утоми. Ранком довідуємось, що це житомирські ліси біля села Денишів, де розташовано Будинок відпочинку. Знайомимось. Місцевість казкова. Скільки оком кинь, усе дубові ліси. А які скелі! Поміж них в'ється чистоводий Тетерів. Видніються чорні пащі печер. Прадревня земля древлян... Не дарма ж це місце кіностудія зараз обрала собі для свого кінофільму про часи Київської Русі... Ми одностайно ухвалюємо: залишитися тут до кінця гастролей.

За два тижні побували з концертами у Любарі, Ліщині, Андрушові, Дзержинську, Янушполі, Бердичеві, Малині, Баранівці, Червоноармійську, Новоград-Волинську, Скоморохах, Овручі, Радомишлі. Незабутнє враження — від села Ліщин Коростишівського району, його Будинку культури.

Товариство, та це ж палац!

— Наш колгосп «Здобуток Жовтня» — тричі мільйонер,— коментує працівник сцени: — йому побудувати палац, як мені «сто грамів» випити...

— Кажуть, Циганенко лікті кусає, що не може сьогодні прийти на концерт,— повідомляє жінка, підмітаючи сцену.

— А хто такий Циганенко?

— Наш голова. Він трохи покалічився, лежить. Вісімнадцять років головує.

Коли закінчився перший відділ, нам повідомили, що голова — в залі: наказав привезти його!.. Закінчуємо виступ, бачимо: двоє дебелих парубків ведуть на сцену огрядного чоловіка.

— Голова!

Оплески в залі.

А ще яку промову виголосив він. Ми давно подібної не чули. І про життя людини — не тільки хату, палац збудувати, а й у тому палаці з ріднею-людом посидіти, порадитись, пісню заспівати; і про «нелегкий хліб» артистів: і про дітей, яким ця пісня «відтворяє душу до краси»... Самобутній чоловік. Древлянський.

Почувши, який ми успіх маємо, виступаючи по області, Житомир почав «категорично просити верьовківців до себе». Але ми цього разу «в значно зменшеному складі», а це ж — обласний центр...

— Що робити? — телефонуємо в Київ.

— Не варт би...— відказує Григорій Гурійович.— Скажіть, що виступимо у них пізніше.

Повертаємося додому з надією провести конференцію, присвячену

20-річчю. А в столиці розпочинається «Місячник радянсько-чехословацької дружби». Є робота і нам.

— Крім того, приготувати програму для республіканської наради з хімії, виступити перед делегатами окружної партійної конференції.

27 грудня. У нас цікава лекція: «Життя й діяльність Т. Г. Шевченка». Читає Дмитро Красицький. Він розповідає про те, що Тарас Григорович скрізь і завжди записував народні пісні, бо вважав їх «нашою славою, славою України». Зокрема, відомі записи його пісень «Про Нечая», «Хвалилася Україна, що в нас добре жити», «Про Кармелюка», «Була Польща, була Польща, та й тепер Росія», «Пливе щука з Кременчука», «Шумить-гуде дібровонька», «Ой ще не світ, ой ще не світ», «Ой горе ж мені та на чужині», «Зійшла зоря ізвечора»...

— Сьогодні 27-е. Отож, грудня вже немає,— говорить нам Григорій Гурійович.— Днями Новий рік, а там треба обіруч братися за освоєння шевченківської програми.

Передноворіччя 1964 року. Ми у селі Вороновці Вінницької області. Казкова ніч! Сади, гаї, ліси, немов цвітом, покриті пухнастим інеєм. А яка тиша!

Телеграма з Києва. Достроково викликають у Київ увесь хор. Дома безліч телеграм з нагоди Нового року.

Лишень розпочався шевченківський ювілейний рік, а вже стільки проказано «незлих тихих» слів про голосного Кобзаря! І не в одних нас, на Україні, а й по всьому світі...

Переходимо на роботу в дві зміни...

19 січня 1964 року. Київський Будинок офіцерів. Перший шевченківський концерт. Григорій Верьовка звертається до солдатів із словом, у якому розповідає про життя й велич Кобзаря, про святкування 150-річчя прогресивним людством світу. Наприкінці співаємо «Реве та стогне Дніпр широкий». Оплески! Диригент показує однією рукою до хору, другою до зали. Заспівали й воїни. Твір завершується могутнім тисячоголосим хором.

Додолу верби гне високі,
Горами хвилі підійма...

Довго не вщухає чоловіча овація. Зала аплодує хорові, хор — воїнам.

Ще кілька днів. Народний хор вирушає до людей. Як на біду, Григорій Гурійович знову занедужав. Передоручає хор Володимирові Суржі.

...Двадцять три дні демонструємо свою шевченкіану у Запоріжжі, Дніпропетровську, Дніпродзержинську, Херсоні, Миколаєві, Кишиневі, Одесі. Вилюднюємо, як кажуть хористи, нову програму.

Мало не на кожному концерті: «Верьовку на сцену!» А його нема. До речі, звістки про стан його здоров'я погані... А це несподівано до Одеси приїхав. Виступив у концерті. Однак такий візит йому дорого обійшовся: хвороба посилилася. Лікарі не дозволяють виїздити. Уже й хор повернувся до Києва, а Верьовки нема... Тривога. Одеські терапевти підлікували нашого Григорія Гуровича й 22 лютого він повернувся додому. Привіз кілька грамот, чимало подарунків і з багатьох обласних центрів газети з рецензіями на наші концерти.

Херсонцям мистецтво Народного хору принесло справжню естетичну радість. В окремих містах і селах концерти хору відбувалися з винятковим успіхом. Зокрема, в селі Шабо на Одещині та Кишиневі.

Більшість творів програми одностайно примушують виконувати по-двічі, по-тричі. В Кишиневі про концерт загомоніло усе місто, посипалися прохання повторити. А план планом... Зійшлися на тому, що хор виступив по телебаченню. Оскільки даємо концерт «за рахунок своєї дороги до Києва», кишинівці мчать нас додому літаками!..

І МЕНЕ В СІМ'Ї ВЕЛИКІЙ

Що ближчає день народження Тараса Шевченка, то зростає «творче напруження» серед працівників мистецтв і літераторів України. Як і кожен творчий колектив, наш хор хвилює, яку ж участь візьме він у цьому історичному концерті?

Надійшла черга перегляду. Майже дві години показуємо програму.

— Велике вам спасибі за сумлінну працю,— каже Міністр культури УРСР Р. Бабійчук. Прекрасний ваш концерт.

Нашій радості немає меж.

8 березня. Звістка про смерть народного художника СРСР Анатолія Петрицького. Він багато допомагав нам у створенні сценічних костюмів Українського народного хору. Проводжаємо в останню путь видатного митця.

9 березня. Народний хор поспішає на урочистий концерт. Київський театр опери та балету імені Т. Г. Шевченка переповнений. Вогні, музика. На сцені — довгий стіл, засланий білою вишиваною скатертиною. Море живих квітів. Великий портрет Тараса Шевченка, облямований золотою гілкою. Від нього райдугою перекинуте через сцену блакитно-червоне полотнище, яке символізує прапор республіки. Вельми численна президія урочистих зборів — понад сто чоловік. Доповідь про життя й діяльність Тараса Григоровича Шевченка проголошує голова Спілки письменників України Олесь Гончар. Представники від усіх республік. Дуже порадував присутніх секретар ЦК КП Грузії, який розпочав виступ українською мовою:

— Дорогі мої українські брати, сестри! На мою долю випала велика честь бути на цьому поважному зібранні, присвяченому 150-річчю від дня народження великого сина українського народу Тараса Шевченка. П'ятдесят літ тому, коли збувалось сто літ по народженню славного Кобзаря, царський уряд суворо заборонив святкувати його, але наш Акакій Церетелі все-таки організував у Тбілісі урочистий вечір. Він прилюдно став на коліна перед бюстом поета й звернувся до присутніх з такими словами: «Дорогі мої співвітчизники, я особисто знав Тараса Григоровича, дружив з ним. Закликаю вас так любити й берегти свою Батьківщину, як любив її Тарас. Так любити й берегти свою рідну мову, як беріг і любив свою мову Тарас...»

Поки багатолюддя виказує себе могутнім клекотом, він дістає подарунок братньої Грузії. Зала притихла: на просторій картині зображено

Тараса Шевченка поруч з Акакієм Церетелі. Потім кладе кілька книжок Шевченка у перекладі грузинською мовою...

Оплески. Схвалення... Дяка.

До щирих радісних сліз доводять присутніх своїм виступом вихованці київських дитсадків і шкіл, коли їм надали слово: дітки славлять свого «дідуся Тараса» мовою поезії, музики й задушевного співу.

Пригасає світло. Тиша. І у цій тиші такі знайомі радіопозивні: «Реве та стогне». До них непомітно приєднується симфонічний оркестр УРСР під орудою Степана Турчака, а далі на екрані починає бушувати, широкий Дніпро-Славута... Глядачі обдаровують художників, режисерів цієї сцени дружніми оплесками. З туману, бурхливих гір-хвиль постає задуманий, ніби живий Тарас. Його освічує місяць, що «з-за хмари де-де вигляда»... Кобзар у великій задумі. Стоголосими вустами зведений чоловічий хор співає «Думи мої»... Люди слухають стоячи. Сцена освітлюється, декорації десь зникають, і розпочинається великий концерт майстрів мистецтв.

10 березня. Сьогодні Народний хор одержує завдання: готуватися до виступів з іншими мистецькими колективами перед воїнами Київського гарнізону із самостійним концертом у Київському театрі опери та балету імені Т. Г. Шевченка.

Зустріч з воїнами відбувається аж 22 березня. Датуємо, бо саме цього дня і саме тут хор уперше показує «Вечорниці» Петра Ніщинського.

25 березня. Український народний хор — на сцені Київського театру опери та балету. Людей, питаєте? Море!.. І це при тому, що на увесь Київ — лише одна афіша та й та без зазначки, де ж саме Народний виступає... Таке афішування — «повна заслуга» дирекції столичної філармонії! У партері опери — діячі культури, мистецтв, письменники, композитори. Тут уперше показуємо драматизовану «Тополю». Успіх. І цього разу Народний повністю виправдав надії своїх прихильників. 12! Це число тих творів, які виконуємо по-двічі. Як для Києва — неабияк висока оцінка.

За куліси заходить багато схвильованих і ще тут дякують Григорію Гурійовичу, хористам за «голосне Тарасове слово», за «народну душу пісень». Усіх керівників колективу міністр запрошує до окремої кімнати й тут дякує їм, вітає з успіхом. Водночас робить зауваження, що не слід було літніх жінок одягати в дівочі костюми...

26 березня. «Вечірній Київ» пише: «Артисти співали на «біс». Хоч і коротенький відгук, але важливо, що цю газету читають усі кияни...

Ще день-два. Озвалися «Радянська Україна», «Правда Украины». Та найдокладніше висвітлює концерт «Радянська культура». Зосереджуючись, зокрема, на «Вечорницях», вона резюмує: «Хоч цей твір і не новий, але у виконанні Народного хору він зазвучав свіжо, по-новому».

Тепер збираємося їхати на землю Тараса — Черкащину.

Вже на першому концерті у селі Михайлівці повністю розбивається думка облчеркаських філармоністів, що «шевченківський репертуар приївся»... «Заповіт» люди слухають підвівшись, наче гімн. А «Реве та стогне» й «Думи мої» співають разом з хором. Співають і плачуть...

Подібне чуємо й у Золотоноші, Леськах, у Гельмязеві, на станції Шевченковій, у Ватутіному, Шполі. Не можна не згадати окремо про концерти у Кам'янці, Черкасах та Моринцях.

Спочатку Кам'янка. На наш виступ зійшлося дуже багато людей. Перші ряди — місцеве музичне училище.

— Це для нас буде, як урок,— хвалиться директор.

Так воно й вийшло, бо увесь концерт вони щось роз'яснюють учням, записують. Ну, про те, який був успіх у решти публіки, то... досить сказати, що вже й концерт закінчився, переспівали все по-двічі, а люди не йдуть додому. Їм жаль розлучатися з нами, з піснею.

— Ви ніби наші родичі...

— От жаль, що не приїхав сам Гурович! Щоб було побачити його «диригенську руку»,— це вже педагоги.

Сміливіші, немов новий концерт, спостерігають, як хор перевдягається, готується у зворотню путь. А скромніші стоять коло автобусів і чекають, коли будемо від'їздити.

І зі всіх боків:

— Дякуємо!

— Ой гарно!

— А чого тільки на один концерт?

— Ніби такі, як і ми, а як співають!

— Приїздіть частіше! Це ж недалеко!..

Автобуси рушають, а їм услід — ліс рук.

Черкаси.

— Яку ж програму тут давати? — питають телефоном до Києва у Г. Верьовки його заступники.

— Шевченківську — відповідає.

Правду кажучи, нас тут дещо починає бентежити. І не без причини. Як глянули, що перші ряди посів увесь склад Черкаського народного хору із своїм керівником А. Авдієвським,— тут уже спокійно не заспіваєш. Адже ні для кого з нас не секрет, що цей концерт сприйматиметься тут не тільки естетично, а й вивчатиметься «наша школа», майстерність. Так воно й сталося. Однак «Хор Верьовки» склав екзамен «на відмінно». Про це красномовно свідчать оті десять пісень і танців, які так дружно самі артисти й публіка примусили нас повторити. А коли взяти до уваги, що пісню «Мав я раз дівчиноньку» повторюємо втретє, то маємо право сказати, що концерт пройшов з успіхом. Правда, «Дівчинонька» не показова, бо соло тут веде В. Мокренко, який недавно перейшов до нас з Черкаського хору. Отож, черкасці й влаштували «своєму» Вікторові таку гучну овацію. Додамо, що в нашому хорі є й артистки, які пішли слідом Мокренка. Це Зінаїда Коломієць і Вікторія Камінська. На другому тут нашому концерті вони мають особливий успіх. Решта, ніби під копіювальний папірець, повторюється так, як і на першому.

Сьогодні «Черкаська правда» друкує простору статтю про концерти нашого хору, де також виставляє йому високу оцінку.

12 квітня. Моринці. Куди не глянь, усе сівачі ниви засівають.

Мені тринадцятий минало,
Я пас ягнята за селом...

— Де він їх пас? Може, десь отут?

— Ні, скорше, он на тій горі.

— Та хіба неоднаково де?..

Аж руками розвели, як насеред села вийшли,— від того контрасту між щойно збудованими й старими хатами. Йдемо до кам'яної брили, де викарбувано:

«Тут стояла хата, у якій народився великий український поет революціонер-демократ Т. Г. Шевченко».

Від усього, що ми тут бачимо, голубами зринає уява... Кільканадцять десятиріч тому ходив малий Тарас по цій землі... Кільканадцять десятиріч тому... Але ті сліди залишились навіки. Слово Кобзареве іде по всіх п'яти континентах земної кулі. Іде, Прометеєвим вогнем обдаровуючи борців двадцятого сторіччя. І цей вогонь нікому не сила загасити! Цієї славної весни увесь світ приїхав до нас, на Україну, у Шевченків край, туди, звідки пішов Кобзар у безсмертя.

До нового Моринського клубу все їдуть і їдуть машини з людьми.

Починаємо з найдорожчої — «Заповіту». Урочиста мелодія збуджує душу. Люди один за одним підводяться: ніби молитву, слухають заповітні слова.

— О, а це Тарасові гайдамаки! — кажуть у залі, коли розпочався «Козацький епізод».

Зворушливий антракт. На сцену виходить вчитель місцевої школи із квітами:

— Прийміть від нас ніжні проліски, що зросли на тій землі, яка народила великого Тараса.

Кінець концерту, а люди:

«Ще! ще! ще!»

Як є, у сценічних костюмах, сідаємо в автобуси й їдемо до «хати» Шевченків. Тут уже зібралося чимало приїжджих, моринців, кирилівців. Хор стає півколом біля пам'ятника й готується до співу. Сідає за обрій велике червоне сонце. Воно, здається, зупинилося перед спочинком, щоб послухати, як заспіває хор; притихли й дерева, ставки, долини. «Заповіт», потім «Реве та стогне». Люди, що зібрались, теж підспівують. І не просто співають, а думу думають, висловлюють самих себе словами Тарасових пісень. Після співу низький уклін священній землі.

«І світ тихий, невечерній...»

Повернення до Києва. Тут зібралося чимало замовлень на шевченківські концерти. Всім даємо згоду. А самі тимчасом знову не виходимо з репетиційної борозни, пропалюючи мистецькі бур'яни та в пухку землю висіваючи золоте зерно краси. Ювілей — ювілеєм, а майстерність — майстерністю.

Відспівуємо по телебаченню. Записуємося на звук.

— Товариші, нас кличе Чернігів,— повідомляє Григорій Гурійович.

Ми знаємо, який дорогий Верьовці той край, і вже три автобуси несуть нас до нової чернігівської філармонії. Сьогодні вперше «посвятимо» її. Шевченківська програма землякам до смаку: чимало творів

просять повторити, окремі, як «Заповіт», слухають стоячи. Замість двох — концерт триває три години.

Березна. Село Верьовчиного дитинства. Дали один концерт, другий, а воно однак що краплина в море. Тільки й чути:

— Ой-таки ж гарно! Співайте ще...

Дві літні жінки підносять Верьовці на рушникові хліб-сіль.

— Дорогий Григорію Гурійовичу,— звертаються,— здається, ще недавно ми тебе дівчатками виглядали з навчання із Чернігова з скрипкою. А нині ти приїхав із столиці — Києва. Та й з отаким-о хором!

Їх змінює огрядний чоловік, який несе у ночвах запеченого індика-велетня. По залі котиться схвальний сміх.

— А що я скажу завтра дітям? — питає директор школи, Б. С. Драбкін, як Григорій Гурійович «вийшов з оточення».— Ми не претендуємо на хор, бо де вже нам. Якби хоч Ви один завітали...

Верьовка з бригадою солістів залишається на зустріч із учнями школи-десятирічки.

Ідемо до школи.

Зустріч відкриває директор школи. Він розповідає дітям про життя й діяльність композитора, дещо з історії Народного хору. Діти підносять Григорію Гурійовичу квіти, приймають його в піонери та приказують, аби частіше прибував до них та більше писав пісень.

— Ваші побажання намагатимусь справдити,— схвильовано одказує Григорій Гурійович.

На сцені — хористи. Вони виносять великий ювілейний «Кобзар» з автографами.

— Це вам у ювілейний шевченківський рік на згадку про зустріч,— каже Верьовка, передаючи директорові «Кобзаря», а з ним — ще стовпчик книжечок — своєрідну бібліотечку з народної творчості.

Діти... Такі щирі, такі світлі й допитливі їхні очі, що не можна од них відірватись...

Ранком, приїхавши, застаємо у «солов'їній домівці» наказа: першочергове завдання — готуватися до концерту в приміщенні Київської опери.

З перших днів заснування колективу хористи важають цю сцену найпочеснішою для себе. Тим-то кожного разу дуже ретельно готуємо для неї свої концерти. Цього разу Григорій Гурійович особливу увагу надає «шліфуванню» «Тополі» й «Вечорниць». Практика показала, що в масових сценах кожний виконавець мусить точно знати своє завдання.

У розпалі готувань Григорій Гурійович несподівано для нас створює в хорі ще один ансамбль — жіноче вокальне тріо, куди входять Валентина Черкун (другий альт), Параска Симаченко (перший альт), Оксана Горова (вивід-«горяк»). Так з'явилася в хорі ще одна яскрава художня барва. Тріо готує цікаві жіночі пісні «Ой у лузі калина стояла», «Не топила, не варила», «Ой п'яна я, п'яна, на порозі впала».

У ці дні в Києві стає особливо людно. Прибувають делегації зі всього світу на форум, присвячений 150-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка. Ювілейна комісія радиться, що краще показати гостям: чи вели-

кий збірний концерт, чи оперу «Тарас Шевченко» Г. Майбороди. Зійшлися на тому, що у Києві — оперу, а у Каневі — концерт.

26 травня. На наш концерт найшло охочих повний театр. Переважно учасники форуму. Чимало письменницької молоді, старші письменники Микита Шумило, Борис Антоненко-Давидович, Микола Тарновський. Концерт розпочинається «Заповітом», який люди слухають вставши. З великим захопленням сприймається «Тополя» та «Вечорниці». Незаперечний успіх має наш дебютант — жіноче тріо, яке з піснею «Ой п'яна я» викликають «на біс». Кореспонденти радіо, газет беруть у Григорія Верьовки інтерв'ю. Якась літня жінка підносить квіти. З телецентру просять, щоб завтра ж хор виступив у них із «мальовничими «Вечорницями».

30 травня. Ранок. Разом з іншими мистецькими колективами дніпрові хвилі несуть пароплав «Олександр Довженко» до Чернечої гори. На пароплаві Державний заслужений ансамбль танцю УРСР і ми. З нами їдуть і співаки — Борис Гмиря, Дмитро Гнатюк, Андрій Кикоть, Костянтин Огнєвий, Володимир Тимохін, Лариса Руденко.

— Їдемо до Тараса Григоровича на іменини,— чути на палубі.

— Правильно: він міг би дожити аж до наших днів.

— Як?

— А так: мав би оце сто п'ятдесят років. Живуть же люди.

На Тарасову гору йдемо, як до храму. Сюди скликано всіх учасників зведеного виступу на генеральну репетицію. Вона відбувається біля пам'ятника на спеціально спорудженій концертній естраді. Тільки пройшлись, запам'ятали, хто за ким іде — й на сьогодні вільні!

Більшість артистів зібралася на верхній палубі. Довкіл — зелень, пахощі травня і просторінь така, що мимоволі заспівали. Та так, що, здається, мало не увесь Канів зійшовся на пристань, послухати, хто співає! Та все Тарасових пісень. А ніч така... українська! Фінішували аж ген за північ, коли півні закукурікали.

На ранок 31 травня одягаємо сценічні костюми, чепуримося. Забасив ще один пароплав. Це — «Іван Котляревський» привіз «Думку» та капелу бандуристів. Із Канева до Чернечої простяглася кількаметрова стрічка людей. Три столичні колективи: Народний хор, «Думка» і Капела бандуристів шикуються по двоє й собі прямують на Тарасову гору. Люди проводять їх захопленими поглядами. Уся процесія зупиняється під горою, біля східців; ще нема дев'яти годин. А до Тараса все йдуть... О 9-й відкривається вхід на могилу. Перші кроки східцями ступає наш хор. Одна, п'ята, десята, двадцята, сота...

— Ой скільки їх!

— Скільки, як у високосному році днів,— підказує якийсь дідусь.

На вершині гори співаки стають перед памятником, на підвищеннях. Вертоліт кружляє, прицілюється до кіноздіймання. Ліворуч — цілий полк фотографів.

О 10.30 розпочинається мітинг. Ринула суцільна ріка вінків, квітів. Багатоголосий збірний хор співає «Заповіт». Потім — «Думи мої». Мов хвиля в берег, так пісня в душу — «Реве та стогне Дніпр широкий...». А вінки несуть, несуть. Ось покладають їх Павло Тичина з Іваном

Козловським, брати-композитори Платон та Георгій Майбороди, Микола Тихонов з Олександром Корнійчуком, Олесь Гончар з Володимиром Сосюрою та багато-багато інших.

А хор співає, співає, співає... Дніпро зупинився й слухає тих пісень!

Ніжнопелюсткові вінки вселюдської шани, любові до свого великого сина так щільно огорнули-приголубили могилу, що вже й не видно її з-під їхнього багатобарвного чесного цвіту.

Потім у кожного — слово до Тараса. До поета-оборонця волі звертаються українці й білоруси, грузини й вірмени, казахи й естонці, литовці й узбеки, поляки і болгари, чехи і канадці, кубинці й латиші; багатьма мовами звучить інтернаціональне: «Поховайте та вставайте...»

Радіо скликає людей на великий концерт. Людське море повертається обличчям до сонця, що саме викотилося-стало посеред неба, й попливло світилові назустріч, на ще вищу гору. Тут канівська природа витворила чудовий амфітеатр, де за антських часів були пасовиська. Тепер будівельники тільки трохи «дооформили» його: понаставляли довгі ряди лав, навпроти спорудили естраду. На ній уже напоготові декілька тисяч співаків, музикантів, танцюристів. Усе то — земляки Тараса Григоровича.

Черкащина. Їй і надається перше концертне слово. П'ятитисячний хор. Пісня за піснею. Піднесено. Урочо. По злагодженості співу відчуваємо, яку тут колосальну роботу проведено! Володіє сими тисячами диригент Хмара. Велично диригує. І без духового оркестру... Подібного мистецького явища нам ніде ще не доводилося бачити.

У другому відділі демонструють свої досягнення майстри мистецтв столиці України — «Думка», Капела бандуристів, Ансамбль танцю і ми.

— Виступає Державний український народний хор! — проголошує диктор Андрій Євенко.— Багатотисячна аудиторія зустрічає цю об'яву, як щось найрідніше,— посміхнулась, заворушилася, приготувалась слухати. Співаємо «Славен у віках», «Йде весна над нивами», «У перетику ходила».

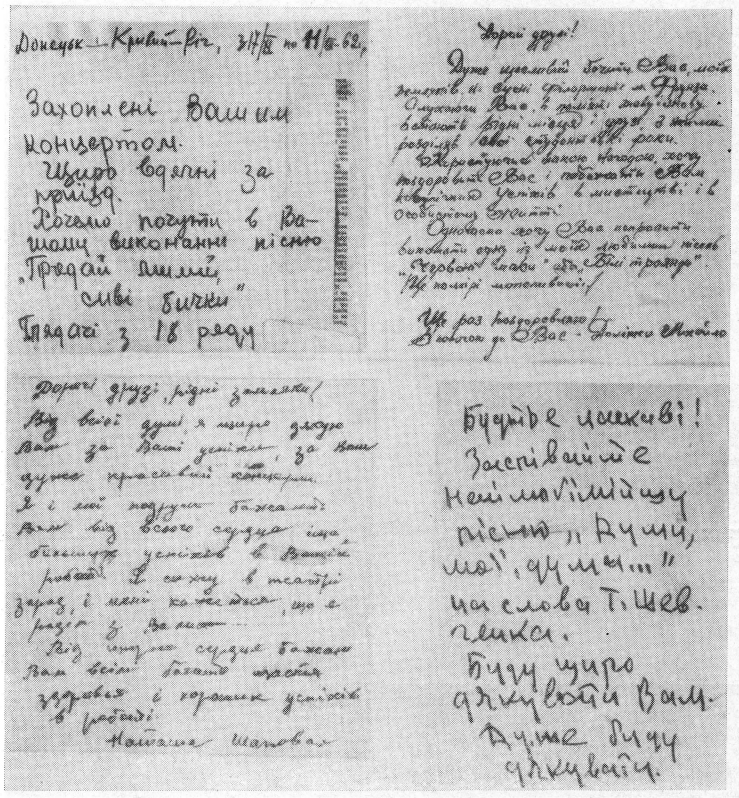
— Мало!

— Просимо ще щось!

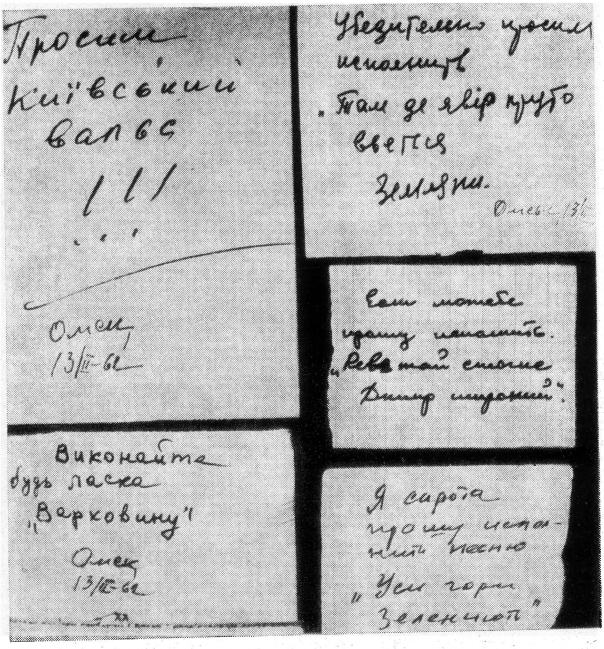
— Ще! ще!..

Але де там! Тут такий конвейєр, що відспівав своє і хутенько звільняй місце, бо вже оголосили по радіо інших.

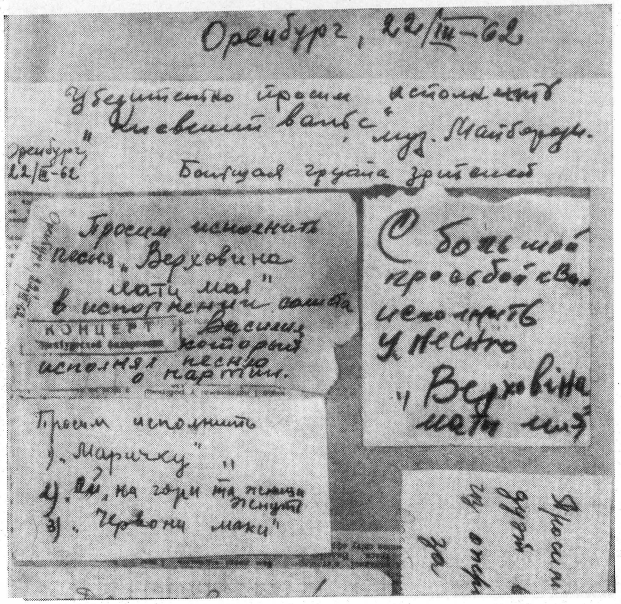
На естраді — Капела бандуристів під керівництвом Олександра Міньківського, а перед нею — стрункий, підтягнутий срібноголовий Іван Козловський. Поява на естраді Івана Семеновича для амфітеатрівців стала просто-таки несподіваною. На горі багато хто бачив трохи похилого з паличкою сивоголового прибульця. Але мало хто знав, що це — отой самий славний співак Іван Козловський, який досі чарує своїм співом серця мільйонів... І ось маестро — на естраді! Між людьми чути, що вони не ймуть віри дикторові, який повідомляє, що разом з капелою фінал із опери «Наталка-Полтавка» — «Де згода в сімействі» зараз заспіває Іван Семенович Козловський. Не ймуть, аж поки не впізнають його по голосу, а коли упізнали, то ще більшому диву даються: Іван Семенович на ходу взяв таку вельми високу та тривалу ноту — чисте

Записки слухачів.

Записки слухачів.

Записки слухачів

сі,— що, здалося, портальні крани ще вище попіднімали свої «носи» й дивляться, хто то об'явився у канівських краях з таким могутнім юначим голосом! Амфітеатр вдарив шквальними оплесками, аж Дніпро-Славута позаздрив їхній силі...

— Оце так Іван Семенович!

— Дай, боже, так співати кожному молодому артистові!..

Раптом сто танцюристів бурею вилітають на естраду й шкварять просто неба буремного «Гопака».

Довго вирувало концертне свято.

Потім гості попрямували на черкаську землю. Одні — до Канева, інші — у бік Прохорівки, треті — на Черкаси. А ми, артисти,— до своїх тимчасових домівок — пароплавів. На початку 12-ї ночі «Олександр Довженко» набирає повні груди пари, гукає Тарасові Григоровичу «Бу-у-дьмо-о ду-у-жі-і!», підтягує якорі й рушає на Київ. Між нами тепер чимало незнайомих людей. Виходимо на верхню палубу, дивимось на силует Кобзаря на високій Канівській кручі, й якось саме зринає з грудей:

Як умру, то поховайте
мене на могилі,
серед степу широкого
на Вкраїні милій.

Зачувши пісню, пасажири й собі виходять на палубу. Григорій Гурійович заохочує й їх до співу, це окрилює, у всіх «з'являється» голос, і покотилося до берега лугом, степом:

Поховайте та вставайте,
кайдани порвіте.
І вражою злою кров'ю
волю окропіте...

А потім разом: «Думи мої, думи мої», «На вгороді верба рясна», «Ой, вербо, вербо», «Галю», «Ой гиля, гиля», «Поза лугом зелененьким», «Ой кряче, кряче», «Ой чого ти, дубе», «Пливе човен»... Уже й сіріти почало, а «мішаний хор» ще співає. І досі у вухах бринить той сердечний невимушений спів на честь великого сина України Тараса Шевченка.

Все йде, все минає. Минули і шевченківські урочистості в республіці.

Дзвінок з Міністерства культури УРСР:

— Приготуйтеся до виїзду у Москву на відкриття пам'ятника Т. Г. Шевченку.

7 червня. Усі зібралися на пероні Київського вокзалу. Тут — не тільки наш хор, а й капела «Думка», бандуристи, ансамбль танцю, провідні солісти столиці України. У Москві зустріти шевченківський поїзд прийшло багато москвичів: працівники Міністерства культури СРСР, кореспонденти, фотокори, кінохроніка. Перед готелем «Україна», на трикутньому майдані, вже стоїть пам'ятник Тарасові Шевченку, обгорнутий білим полотнищем. Тільки означення «майдан» тут, мабуть, «тимчасове». Буквально на наших очах він перетворюється на парк. Зі всіх боків підходять сюди колони автомашин, підвозять чорнозем, дернину

із соковитою зеленою травою, і у спеціальних ящиках — зовсім «дорослі» живі тополі, верби, липи, бузок, калину. Бузок з калиною навіть цвітуть. Підходить могутній «ЛАЗ», привіз велетенську кам'яну брилу — подарунок тих каменярів, які лупали камінь на постамент пам'ятника. На ньому висічено:

И меня в семье великой,
В семье вольной новой
Не забудьте, помяните
Незлым тихим словом.

Генеральна репетиція в Палаці з'їздів. Тут роблять «велике возз'єднання» нашого хору з ансамблем Вірського. Концерт призначено на так званому «Масовому полі» парку імені Горького, що над самою Москвою-річкою. Більш двох годин це «поле» вирує, клекоче так, що чи не всі відпочиваючі поспішають сюди, покинувши інші естради. Хтось висловив думку: саме отакий мусив би бути Український народний хор, тобто разом із подібною ансамблю танцю Вірського хореографічною групою... Але він забуває, що тоді такий колектив зміг би виступати тільки на надвеликих сценах.

...Сонце сьогодні підвелося рано. Парк, у якому пам'ятник українському Кобзареві, і все довкіл парку виглядає так, ніби стоїть тут віддавна. Доки Москва спить, режисери проводять репетиції зі всіма учасниками концерту біля пам'ятника, показують кожному колективові його місце.

Зі всіх вулиць, як струмки до ставка, линуть безперервним потоком люди. Уже ніде й стати, а вони все йдуть і йдуть. Людьми зарябіли балкони й навіть дахи сусідніх будинків. На готелі «Україна» — велетенський портрет Тараса Шевченка.

16.30. Усі учасники зведеного концерту в українських костюмах займають місця на східцях. Мов дві квіточки, біля пам'ятника двоє діток: дівчинка в українському костюмчику — хлопчик у російському. Їм років по чотири-п'ять. Враз на готелі запалахкотіло стільки прапорів, що всі люди гойднулися у той бік. Усе затихає в напруженому чеканні.

А сонце припікає. Григорій Гурійович важко переносить спеку і втому, ледве стоїть перед хором, і ми в тривозі за нього. Вид його надто хворобливий, на обличчі не видно жодної кровинки — ніби з воску. Ми знаємо, що його тримає: безмежна любов до улюбленого поета, до народної пісні. Мов відчувши наше занепокоєння, хмара заступає сонце, й ми полегшено зітхаємо. У першому ряду пізнаємо українську делегацію: Олесь Гончар, Платон Воронько, дівчата з Моринець, Кирилівки. Президія сходить з трибуни й прямує до пам'ятника. Тиша. Розрізано стрічку, полотнище миттю злітає з пам'ятника, люди розсипають у небо фейєрверк оплесків, зведений військовий оркестр грає Гімн СРСР, Гімн УРСР. Тільки-но звуки оркестру потонули десь у річці-Москві, збліднув на вигляд Григорій Гурійович рвучко повертається до хору, енергійно зводить руки, й над містом Москвою лунає багатоголосе «Як умру, то поховайте»... Хор співає, вінконосці покладають до підніжжя пам'ятника квіти, вінки. Члени уряду садять дубки. Потім знову йдуть до пам'ятника й тихо разом із хором доспівують «Заповіт». Хмари на мить посовують-

ся сюди. Дощик. Сіється дрібненький. Люди йдуть до пам'ятника, покладають квіти. Хочеться й самому пройтись молодим Шевченковим гайком, але на нас чекає Великий театр.

Вечірній концерт розпочинається величним «Реве та стогне Дніпр широкий». Співають «Думка», Народний хор, Капела бандуристів у супроводі симфонічного оркестру УРСР. Диригує всіма цими мистецькими силами 25-літній маг музики Стефан Турчак. Не диригує, а малює! Усі присутні захоплені ним. Такого диригента на разі не має й Москва...

Ми співаємо «На Вкраїні зіронька зійшла», «Ой під калиною», «Жито, мати». Зала зустрічає нас схвально, радісно. «Жито, мати» просять повторити. Тут же, в театрі, відбувається урядовий прийом, куди запрошують Григорія Гурійовича і Елеонору Павлівну.

Наступного дня московські газети на перших сторінках вміщують фото, повідомлення, інформації про свято, виступ Народного хору. Перед відбуттям із Москви ми збираємося усім складом до пам'ятника Тараса Шевченка. Далі хор бере напрямок на Донбас, а Верьовка і Скрипчинська — на Київ. Прощаємося з ними. У Григорія Гурійовича вельми хворобливий вигляд...

За 12 днів хор проходить рейдом по Луганській, Харківській та Полтавській областях. Співаємо в Кадіївці, Червоному Лучі, Ізюмі, Опішні, Миргороді, Решетилівці. Скрізь нас зустрічають захоплено. Цього разу це ще й тому, що більшість людей бачила нас по телевізору на відкритті пам'ятника у Москві. Не обійшлося й без пригод. У Луганську нас «звезли» одночасово з ансамблем танцю Вірського. В один вечір у місті дають концерти два такі прославлені колективи! Правда, вони — у театрі, а наш хор — у парку. Розв'язалась ця «проблема» так: любителі співу пішли до нас, любителі танців — до Вірського. На обидва колективи вистачило луганців. Спраглих до мистецтва в краю металу й вугілля багато.

Харків. Тут щойно побудували прегарну концертову залу «Україна», що в міському парку культури й відпочинку. Вже дві, три години йде концерт, а оваціям, скандуванню нема кінця.

— Товариші! У нашій залі виступало кілька художніх колективів,— каже у підсумковому слові директор зали «Україна»,— але подібного успіху ніхто ще не мав...

Несподіванка чекала на нас і в Полтаві. Приїхали до клубу залізничників. Тут людей, як бджіл у вулику. Вже сім, вісім вечора, а машини з костюмами немає. Глядачі тупотять ногами, вимагають розпочинати концерт своєчасно. Що робити. Воля-неволя хорівська адміністрація мусить зізнаватися в тому, що трапилось. Тоді працівники клубу «кидають усі свої сили» на те, щоб дістати костюми. А час іде. Ну, хоч сядь та й плач. І збіглось так, що й полтавці принесли костюми, і наші приїхали... Концерт розпочали тоді, коли він мав за планом закінчитись. Дві години виступаємо і сім творів на їхнє «ще! ще!» виконуємо по-двічі!

Болісно переживаємо неприємність, яка трапилась у Миргороді. Виступаємо. У залі... неймовірний ярмарок. Вимагають «кіно». Не слухають... Три — п'ять — десять хвилин після 8-ї вечора, а публіка чомусь не затихає. Вирішили розпочинати — з надією, що змовкне, як побачить

хор. Якраз! Ще гірше! Гвалт... Закрили ширму. Одне слово, протягом концерту доводилось тричі закривати сцену. Скандують: «кіно! кіно!».

— Ой, не той тепер Миргород...— зітхають хористи.

— Любі друзі, не кажіть на нас так. Це — не Миргород у залі, тут — курортники... де вони взялися на нашу голову!

Був би гріх перед цим літописом, коли б не згадать, що було з хором наступного дня у Решетилівці. До речі, якось так склалося, що лишень сьогодні хор уперше ступив на решетилівську землю.

— Приїзд Народного хору до нашого міста став такою подією, рівної якій наша Решетилівка ще не знає,— кажуть працівники Будинку культури.

Сюди плавом пливе молодь, біжать діти, йдуть матері з немовлятами, діди, баби з онуками; з сусідніх сіл їдуть на велосипедах, мотоциклах. Сходня!

— Чому тільки один виступ? — майже крізь сльози запитують ті, яким не пощастило придбати квитків.

А що вже робиться на концерті, то хіба кінохроніка зможе зафіксувати різноликість картини!.. Дякуємо гречним господарям за вітання. Принагідно повідомляємо, що з перших днів існування хору в ньому співають, танцюють три талановиті решетилівки — Валентина Назаренко, Тамара Савченко і Валентина Черкун. Здається, зала цього тільки й чекала,— в ту ж мить знявся потужний радісний гамір.

По концерті батьки й родичі трьох землячок запрошують хор на «решетилівський борщ». Обід перетворився на оригінальне імпровізоване народне дійство. Наш народ-таки, мабуть, у першу чергу — художник, а тоді вже — хлібороб...

Прибули до Києва, якраз на перший випуск вокальної студії. Вісьмох студійців зараховують до основного складу хору — з тим розрахунком, що... на місця восьми співаків буде оголошено конкурс. Знову терези таланту. Отаке-то життя артистів.

Перед відпусткою хору завітав наш Григорій Гурійович.

— Сердечно дякую,— каже, за врожайне літо. Надалі нам треба знов оновлювати програму... Прислухайтеся, продовжуйте записувати.. допомагайте художній самодіяльності. Аякже! Це наше почесне завдання,— підбадьорює-наставляє високоголовий.

Гамірно розходяться артисти. А Григорій Гурійович сів коло свого робочого столу й глибоко замислився...

— Ходімо вже й ми додому. Бач, одні залишилися,— стиха до нього Елеонора Павлівна, вийшовши з свого кабінету. І вони йдуть, як завжди, удвох, повагом, не поспішаючи.

Відшуміла відпустка. І ось — «солов'їна домівка» знов повна дзвінкого сміху, радісного гомону, вітань, і ще чогось такого дуже знайомого, рідного, приємного. Заспівує, як завше, свою пісню електричний дзвінок, скликаючи хористів на вітальні збори. Приходять Г. Верьовка, Е. Скрипчинська, Я. Орлов, В. Суржа.

Григорій Гурійович, сумний:

— Вітаю вас, товариші, з новим трудовим роком. За цей час пішов

з життя видатний наш поет, людина з великої літери, дорогий наш Максим Тадейович Рильський. Вшануймо ж його пам'ять вставанням.

У залі постає тиша. Усі дивляться на Григорія Гурійовича.

Після цього розпочинається ділова розмова.

— Нинішньої осені у Києві відбуватиметься щось на зразок Всеукраїнської олімпіади мистецьких колективів під назвою «Дніпрові зорі». Наш хор має взяти в ній найактивнішу участь,— повідомляє він.

А хтось із дирекції шепоче «по секрету», стиха, що за тиждень хор вирушить на гастролі по... Криму!

Не встигли розспіватися, як сумна звістка: померла срібноголоса солістка нашого хору Катерина Малишевська.

Труну встановлюють у хоровій залі. Тут вона співала, тут і прощаємося з дорогою нашою Катрусею. Родичі збираються поховати її в рідному Рогозові Бориспільського району Київської області. Їде й хор. Цей день у колгоспі оголосили неробочим. Відому на всю Україну співачку односельці проводять в останню путь. Вона була ще неодружена, тому її ховають за звичаєм у весільному вінку, з дружками, світилками; попереду несуть уквітчане древце, коровай... На оксамитовій подушечці — орден «Знак пошани», яким К. Малишевську було нагороджено в дні Декади 1951 року. Український народний хор безперервно співає жалібних пісень. На цвинтарі з прощальними словами виступають працівники сільради, учителі школи, де навчалася покійниця, її сільські подруги, хористи.

— Спи спокійно, дорога Катрусю! А твій голос з радіо, з численних платівок буде нам вічно нагадувати про тебе, голосну, невмирущу...

І — треба ж такому статися! — в цю саму мить по Українському радіо з Києва — передача: Катерина Малишевська співає свою улюблену пісню «Ой піду я до млина, до дірявого». Ніякою силою не можна примусити себе повірити, що ми опускаємо в могилу ту людину, голос якої оце звучить так бадьоро, так життєрадісно. Ми тіло опускаємо в могилу, а голос її каже:

«...пошукаю Василя кучерявого!»

Усе вища й вища росте вінкова хатина Катрусі, де з-поміж квітів, ніби з вікна, посміхається до нас портрет красуні-покійниці.

А в Києві застаємо гірку прикрість: поки ми ховали-прощались Катерину Малишевську, танцюристка Людмила Шишкіна затіяла весілля...

— Як це могло статись? — гніваються хористки.— Вмерла твоя колега, її ховають, а ти в цей день весілля гуляєш!

— То й що? — відказує, ображено,— на ній світ клином зійшовся? Половина світу плаче, половина скаче...

— А тобі не було іншого дня? Невже не знаєш, що не буде тобі щастя?..

Очевидно, справа тут ось у чому. Якось у нас, у мистецькому житті, так склалося, що всі танцюристи вважають себе вище вокалістів. Усі вони живуть «автономними республіками». У них — свої звичаї, свої традиції. Таким, дещо осібним, життям живе й танцювальна група Українського народного хору. Вони, справді, — «автономія» стосовно решти колективу. Але слід віддати належне: живуть вони дружно, згуртовано.

Очевидно, ця «автономність» й не дозволила їм відмовитись у цей день од весілля та поїхати зі всім хором, щоб провести в останню путь співачку, з якою ділили хліб-сіль...

Наче несподіваний гість, прийшов день виїзду у Крим. Григорій Гурійович навіть не навідався проводжати колектив. Ще ніколи не було такого...

У Ялті натрапляємо на труднощі: філармоністи «звели» в один день і популярного азербайджанського співака Мусліма Магомаєва, виступи якого супроводить респектабельний шумливий естрадний оркестр. Початок Магомаєвого концерту о 18, а нашого — о 20 годині. Перед початком підходимо до театру і чуємо «дев'яті вали» оплесків. Зала вщерть заповнена прихильниками таланту популярного соліста. Співець зачарував їх усіх — від 17 до 70-літніх. Його закидають квітами, а він, красень, що хоче те й робить з публікою: голос у нього-таки видатний, співає знаменито.

— Так-то воно, так... Але що ми робитимемо після нього? — журяться хористи.

— У нього своє мистецтво, а у нас — своє...

Нарешті, Муслім відбився від численних поклонниць. Його виступ закінчено.

— Кудою нам вийти з театру? У вас потаємного виходу немає? — питають ялтинських адміністраторів азербайджанці...

— Нема; всі виходи заблокували курортниці...

Який Магомаєв вибрав вихід, ми не знаємо, бо взялись хутко правитися до свого концерту. Виявилось, що любителів послухати спів Українського народного хору не менше; вони посідають усі ряди, заповнюють проходи, примощуються попід стінами. Курортники, зголоднілі за духовною красою, мало не кожен номер програми просять повторювати. Отже, народному співові немає конкурента...

У цьому ми ще раз переконалися, відвідавши Ливадію, Алушту, Симеїз, Балаклаву, Севастополь, Джанкой, Євпаторію, Судак, Саки, Феодосію, Керч. А у двох віддалених тутешніх селах, куди ми виїжджали спробувати, як реагуватимуть кримці, нам зізнавалися, що виступи хору подібні святам. На підтвердження своїх слів у селі Ново-Григорівці, окрім овації, артистів ще й повною машиною кавунів нагородили...

Завершуємо «кримську епопею» рідкісно успішним концертом у столиці Криму — Сімферополі, де з блиском демонструємо «Вечорниці» П. Ніщинського. Захоплення ними просто-таки неймовірне.

— Оце, справді,— хор народний,— чуємо з передніх рядів.

— Молодці: співають — як в опері, грають — як в драматичному театрі.

Якась жінка з букетом троянд у вишитій блузці й старомодній сукні похапцем збігла на сцену, довго намагається щось сказати, потім розплакалася, віддала квіти дівчатам і поспішила до зали. Усі її зрозуміли.

У Мелітополі застаємо тривожну звістку з Києва: стан здоров'я Григорія Гурійовича настільки погіршав, що його забрали до лікарні. Засмутилися, але концерти, як заведений годинник, не зупиняються. Ось на черговий наш виступ прибув майже увесь Приазовський район. Тіснота,

духота, як на екваторі. А люди так заслухалися, що незручностей не відчувають.

— Ні, це не артисти, а якісь чарівники! Уже нащо в мене тверде серце, а й то губи покусав...—зізнається, червоніючи, повнощокий дебелий чоловік.

Повністю завершуємо мандрівку двома концертами в Запорізькій концертній залі імені Глінки. З Києва летять телеграми за телеграмами, повідомляючи, що через п'ять-чотири-три дні — розпочинаються «Дніпрові зорі».

Вдома — приємний сюрприз. Григорій Гурійович, переборюючи свій уже вкрай важкий стан, склав для хору програму на «Дніпрові зорі». Щоб, каже, Народний хор завжди зорі з неба знімав...

Надворі багата осінь, і в Народному хорі — жнива. Освоюємо й доводимо до «кондиції» дніпровозоряну програму.

Нині вечір, присвячений 100-річчю Михайла Коцюбинського. На нашу долю випадає завершувати концерт. 12-а година ночі. Люди втомлені, але «Жито, мати, жито, мати, жито не ячмінка,— як дівчину не любити, коли українка» — все-таки попросили повторити.

Сьогоднішній ранок трохи вільніший од репетицій. Йдемо відвідати Григорія Гурійовича. Якось так збіглося, що саме в цю хвилину прийшов до хворого і Павло Григорович Тичина. Вони глянули один на одного й так розплакалися, що не втримались навіть лікарі. Усім зрозуміло, що це їхнє прощання... Ми підтримуємо хворого словами надії на те, що він ще здолає хворобу, повернеться до хору, ще не раз заспіваємо разом.

20 вересня. Розпочалися «Дніпрові зорі». Відкрити фестиваль доручено нам, Державному українському народному хорові. Найбільша концертна честь. Перед початком концерту за куліси приносять телеграму — Григорій Гурійович вітає:

«Дорогі товариші! Сердечно вітаю вас радісним святом українського мистецтва — відкриттям фестивалю «Дніпрові зорі»! Бажаю усьому колективові великого творчого успіху! Григорій Верьовка».

— Ніби сам Григорій Гурійович завітав... — мовлять дівчата, зітхаючи.

Диригує тимчасом Володимир Суржа.

21 листопада. Газети «Вечірній Київ», «Київська правда» вміщують фото хору, дають високі оцінки його майстерності.

Враховуючи наш успіх, журі фестивалю планує ще один виступ Народного хору у Жовтневому палаці. Цього разу на одностайне «ще!» публіки повторюємо дев'ять творів. «Вечорниці» стають окрасою вечора. Кажуть це — корона Народного хору.

28 вересня. У Київському театрі опери та балету — заключний концерт «Дніпрових зір». Співаємо «Зіроньку», «Ой під калиною», «Жито, мати».

Телеграма з Москви. Запрошують взяти участь у Всесоюзному конкурсі професіональних мистецьких колективів. І водночас полтавці — також телеграмою гарантують у себе десять наших концертів. Навколо цього в колективі почалося обговорення. Предметом його стає те, що

ось уже декілька років, наприклад, Вінницька область не тільки не присилає подібних запрошень, а ще й відмовляється від пропозицій хору. І хіба одна лишень Вінницька?..

— По цьому, як у дзеркалі, видно, де керівництво області шанує людей і народну пісню, а де — байдужі...— резюмують дискутанти, і всі водноголос просяться їхати на Полтавщину.

Десятий день співаємо полтавцям сіл Ковалівки, Судіївки, Артемівки, міст Карлівки, Диканьки, Рокитної, Великої Багачки та Миргорода. Цього разу на виступі у Миргороді тутешні слухачі, й концерт проходить на славу.

Готувалися додому, а тут гінець із Гадяча. Вислухали його вагомі аргументи й рушаємо за ним. Дві доби ніби примхлива казка носить нас по своїх райдужних царинах: два дні у Гадячі співає-вирує свято «Золота осінь». А наприкінці прощального концерту, мовби з полів вирнула,— перед нами, на сцені, у образі «Золотої осіні» повагом виступила небаченої краси дівчина з довгими косима, у костюмі з жовтого листу й квітів, у листяно-калиновому вінку. Вона підносить нам сніп квітів — так несподівано зникає, як і появилася. Народнохорівці почали казати, що варто і у своїй програмі мати отаку концертну вигадку-образ, як ця гадяцька «золота фея».

Київ. Повідомлення з лікарні. Стан здоров'я Григорія Гурійовича погіршується. Відвідувачі довго не затримуються, бачачи, що у нього зовсім мало сил; лікарі підтримують нездужого.

Блискавками пролітають дні.

17 жовтня. У великому збірному концерті з нагоди 20-річчя визволення України співаємо три пісні: «На Вкраїні зіронька зійшла», «Жито, мати», «Ой під калиною» й танцюємо танець «На гулянці».

...Щогодини підтримуємо телефонний зв'язок з лікарнею. Тут же, під час концерту, дізнаємося, що Верьовка вже не одужає, що консиліумом Скрипчинській запропоновано забрати його додому. В хорі — смуток, тривога, дівчата плачуть.

По концерті всі їдемо до Григорія Гурійовича. Хворого починають готувати додому. Він зрозумів, що це означає, та й каже:

— Тоді прошу дозволу на вхід до мене усім, хто хоче попрощатись.

Мужньо тримається Григорій Гурійович, але однаково видно, що повідомлення підкосило його. Стан здоров'я хворого на очах погіршується, й лікарі відміняють свою постанову перевозити його додому.

— Побудьте коло мене, товариші, трохи...

Елеонора Павлівна залишається біля нього цілодобово.

Що не день хористи групами чергують у лікарні, де лежить Григорій Гурійович. А він згасає. Його почали мучити тяжкі, жахливі болі. Згодом перестають діяти ліки.

— Дали укол...— розповідає Е. П. Скрипчинська.— Він поклав під щоку мої руки, як любив завжди, й затих... Я думала, що він заснув... І собі наважилася очі закрити. Кличу лікаря: «Дайте йому поспати».— «І вам слід хоч годину передрімати. Вже стільки ночей не спите. Будьте ласкаві, сідайте в нашу машину, їдьте додому, засніть, а вранці-рано ми знову заберемо Вас до лікарні»,— кажуть мені.

— Я така перевтомлена, що навіть не пам'ятаю, як вони мене привезли... Справді, десь о 7-й ранку дзвонять, але не за мною, а кажуть, що Григорій Гурійович... помер.— «Як вам не соромно? — плачу.— Ви ж чули, як він просив, щоб я була при ньому...І я ж вас так просила... Ну, як так можна?» — «Заспокойтеся, будь ласка. Ви були при ньому до останньої хвилини його життя: він вмер на Ваших руках. Ото, як заснув... Ми боялись за Вас... Вам конче було потрібно заснути»,— одказують мені...

О 3-ій годині ночі 21 жовтня 1964 року перестало битись солов'їне серце українського композитора, фундатора Державного українського народного хору Григорія Верьовки.

— Передайте хорові, що помер Верьовка,— падає на «солов'їну домівку» чорна звістка, яку першою вранці приймає чергова Палажка Шалабой. І тут же непритомніє... Вона увесь час усім розповідала, що дуже боїться, щоб таку звістку не довелося приймати саме їй.

А за кілька днів сама вмерла...

Телеграма з Москви.

«Союз композиторов СССР глубоко скорбит по поводу смерти выдающегося музыканта и общественного деятеля, народного артиста республики Г. Г. Веревки и выражает сердечное сочувствие коллективу украинских композиторов, родным и близким покойного.

Тихон Хренников».

«Министерство культуры СССР выражает свою глубокую скорбь в связи с преждевременной кончиной выдающегося музыкального деятеля, Народного артиста УССР, Лауреата Государственной премии Григория Гуриевича Веревки.

Кузнецов, замест. министра культуры СССР».

«Київ. На філармонію. Прошу передати сім'ї, хорові глибокосердечний жаль з приводу втрати професора Г. Верьовки.

Козловський».

Несуть телеграми від кожної філармонії, від мистецьких колективів, творчих спілок республіки, з військових частин, від окремих осіб... Поклонитись небіжчикові першою прийшла вокальна студія при хорі. Потім групами — хористи. «Солов'їна домівка» одягається в траур. Тіло покійного перевозимо з лікарні додому (Київ, Толстого, 5, кв. 6). Створюється урядова комісія по організації похорону.

22 листопада. Республіканські газети вийшли з некрологами та фото небіжника. Труну з тілом покійного встановлюємо у тій залі, де він понад 20 років плекав Український Народний хор. Біля труни — увесь колектив, рідні, друзі, численні шанувальники творчості Григорія Гуровича. Хор, студія безперервно співають жалібних народних пісень. Ось чути й «Не щебече соловейко». Цікава історія цієї пісні. Лише кілька місяців тому Г. Г. Верьовка створив вокально-хорову композицію «Тополя» за однойменною поемою Шевченка, присвятивши її 150-річчю Великого Кобзаря. Написав і музику до вірша «Не щебече соловейко». Вона така

мелодійна, жалібна, що дівчата ще при житті автора не раз плакали. І ось цю пісню вже співають над труною, і звучить вона як реквієм, написаний ним для себе.

11 година ранку. Труну споряджають для перенесення до великої зали столичної консерваторії. Досі Е. П. Скрипчинська ще сяк-так трималася. А коли хористи підійшли, щоб виносити покійного, сили полишили її: впала на коліна й лебедицею забилась на труні. Плачуть усі присутні. А час не зупиняється...

12 годин дня. Люди безперервно несуть квіти, вінки, стрічки, рушники. Написи: «Від Міністерства культури УРСР», «Від Консерваторії», «Від театру ім. Івана Франка», «Від Київського театру опери та балету ім.Т. Г. Шевченка», «Від Капели «Думка». «Від Капели бандуристів УРСР»... У почесній варті Павло Тичина, Микола Бажан, Дмитро Косарик, Платон Майборода, Олександр Міньківський. Жалібні пісні по черзі співають «Думка», студентський хор консерваторії, Капела бандуристів; грає симфонічний оркестр. Неперервним плавом йдуть повз труну покійного люди.

14 година. Залишаються рідні, члени комісії, фотографи, кінохроніка. Художник змальовує небіжчика в труні, скульптор робить посмертні маски з обличчя й рук композитора.

15 година. Похоронна процесія рушила на Байкове кладовище. На цвинтарі — сотні людей. Короткий мітинг. Виступають з промовами представники Міністерства культури УРСР, спілок композиторів, письменників, художників, хористи, колеги Григорія Гурійовича. «Заповіт». Його співає Капела бандуристів. Труну опускають. На домовину кидають перші грудки землі, й вона гуде, відкликається, ніби зойк, ніби прощання покійника з людьми, зі світом:

І мене в сім'ї великій...

Горбок свіжої землі обкладають квітами, вінками. Поволі усі розходяться. Йдемо й ми.

— Ніяк не хочеться вірити, що його вже нема,— чути жіночий голос.

— І вже ніколи не оголосить наша Ліда на концерті: «диригує Григорій Верьовка».

Йдемо та все оглядаємось...

Елеонора Павлівна запрошує до господи, де жив і творив композитор.

— Оце його кімната,— каже.— Тут книжки, партитури, ліворуч, у куточку, його ліжко. На робочому столі, фортепіано — рукописи, посписувані листки нотного паперу.

Здається, що господар тільки-но вийшов, він зараз прийде, розповідатиме про свої творчі плани. Один листок ще й не дописаний: «Осінь золота».

Скрипчинська, пояснює:

— Це твір нашого доброго лікаря й поета Миколи Фененка, якого Григорій Гурійович сподобав і розпочав писати на його вірші музику. До речі, це — останні ноти, написані рукою небіжчика. Писав він їх

у важкому стані й ледь встиг зафіксувати мелодію; акомпонементу вже не зміг. На ньому обірвалася пісня композитора.

Вечір минає у спогадах про дорогого нам досвідченого хормейстера, старшого товариша, вчителя Григорія Гурійовича Верьовку. Ми досі не можемо змиритися з тим, що віднині уже ніколи до нас не прийде, не подивиться доброзичливо, пильно, по-батьківськи з-під долоні, не скаже: «Нічого, ми ще й до Яревського доберемося!» Це означає ось що. Уже давно в хорі трудиться чудовий працелюб і любитель співу швець Григорій Яревський. На громадських засадах він ще й «комендант» «солов'їної домівки». І ось що де не трапилося б — невдоволення падають на голову бідолашного Яревського. Йому, як тій невістці... Отож, було, Верьовка уважно вислухає, які там є скарги, та й каже ніби серйозно, а насправді з тонким гумором: «Нічого, ми ще й до Яревського доберемося!» Звідтоді у нас і повелися ці слова, як приказка.

На адресу хору, Міністерства культури УРСР продовжують надходити телеграми співчуття. Серед них одна, писана латинськими літерами. Це пише Ансамбль танцю УРСР, який саме гастролює по Франції. Телеграму підписав Павло Вірський. А ось великий лист.

«Коллективу Государственного украинского Народного хора! Дорогие товарищи! Дирекция и художественное руководство Кремлевского театра разделяют Вашу скорбь по поводу преждевременной смерти Народного артиста УССР, профессора Григория Гуриевича Веревки.

Украинский народный хор с большим успехом выступал на сцене Кремлевского театра и всегда его программы, созданные Г. Г. Верёвкой, отличались высоким художественным мастерством, яркой национальной самобытностью, технической довершенностью и отличным исполнением каждого вокального и танцевального номера. Ушел от нас великий мастер хорового искусства, знаток украинского фольклора, воспитатель хоровых дирижеров, профессор Государственной консерватории им. Чайковского. Выражаем Госукрнархору и семье покойного свое глубокое соболезнование.

Директор Кремлевского театра Кабанов, Москва, Кремль».

Згодом на адресу хору приходить дві газети, де надруковані вірші, присвячені Г. Г. Верьовці. Перша «За педагогічні кадри» з Київського пединституту імені Горького:

Пісня

Вона стояла в червоній плахті, простоволоса,
і сині очі були в зажурі, і в босі ноги
впилися колючки.
— Куди йдеш ти, ясна дівчино?
— Я не дівчина, а Пісня, друже.
Туди, до сонця, моя стежина.
— Нам по дорозі, ходімо разом.
Взялись за руки — Юнак бентежний і Пісня дивна.
Через байраки, рови глибокі, пустелі дикі
Йшли до сонця. І піт солоний котився в очі,
Шмагали тіло кущі тернові.
Юнак стомився — не впала Пісня, найкращим

другом була в дорозі, давала мужність щедру.
І спалахнули у сяйві сонця — Юнак і Пісня.
— Коли згорю я,— казав до неї,— то
наді мною зійди Калиною.
Зійшла Калина...

Василь Чухліб.

Пише земляк Г. Верьовки. Лист адресований братові покійного — Антонові Гурійовичу:

«Шановний Антоне Гурійовичу! Надсилаю Вам примірник нашої багатотиражки «Колгоспна правда», яку я вже ось дев'ять років коректую. В ній вміщено оцю рецензію — «Незабутній концерт» про перебування у селі Стольному Українського народного хору під керівництвом Вашого, незабутнього для всіх, брата Григорія Гурійовича та мій вірш «Пісня Придесення», присвячений світлій пам'яті Григорія Гурійовича. Посилаю його з пошаною до покійного, великого митця, трударя, народолюбця, земляка. Антоне Гурійовичу, не погордуйте приміть за щирий дар усе це.

Співа Березна і Локниста,
Співа Чернігівська земля,
Співа Вкраїна вся барвиста,—
То пісня золотом сія.
Все Придесення — хор народний:
Березна, Стольне, Блистова...
У нашій думі благородній
Душа народу ожива.
Тут наш Верьовка народився,
Серед поліської краси,
В піснях безсмертним залишився
На всі епохи і часи.

Ю. Лисиця.

У хорі заговорили, що треба б уже подумати про увічнення пам'яті Г. Г. Верьовки, вивчення й упорядкування його творчої спадщини.

Згадалося й нам, що свого часу довелося декілька разів подовгу розмовляти з Григорієм Гурійовичем як досвідченим хормейстером-практиком про специфіку та секрети українського народного гуртового співу. Довідавшись, що з цієї розмови готується стаття для журналу «Соціалістична культура» і по ній вчитимуться численні любительські народні хори України, Верьовка охоче й детально розповідав тоді про природу нашого хорового співу, навички, які слід виховувати учасникам художньої самодіяльності, про широкі можливості та багатостильність, багатожанровість українського пісенного мистецтва, про потребу берегти, ніби матір, народні пісенні багатства... Як наслідок цих розмов, залишилося кілька блокнотів із записами думок, порад і настанов Григорія Гурійовича, а також начерки статтей. Ось деякі записи:

БЕРЕГТИ НАРОДНІ ПІСЕННІ БАГАТСТВА

«Мабуть, жодний вид мистецтва на Україні не є таким масовим і не користується такою загальною любов'ю населення, як хорове мистецтво. Пісня є невід'ємною прикметою напрочуд музично обдарованого україн-

ського народу. Вірний супутник життя трудящих, народна пісня увібрала в себе найпотаємніші порухи людської душі. Тому й ставиться наш народ до пісні шанобливо, з повагою, як до найбільшого національного багатства. Отож «вбирати» народні пісні, повертати народові створені ним мистецькі цінності,— найблагороднішa мета самодіяльних хорових гуртків і колективів.

Хто має безпосереднє відношення до роботи в хорах, знає, що це завдання досить складне. Справа в тому, що лише той самодіяльний хоровий колектив існуватиме як мистецька одиниця і користуватиметься популярністю в населення, який ніколи не відриватиметься від повсякденних запитів своїх сучасників — радянських людей, який доноситиме до слухача пісню так, як того вимагає високий критерій народності.

Отже, нам усім слід взятися до кропіткої, але вдячної праці художнього виховання хористів, щоб всезростаюча кількість хорів ішла на рівні з підвищенням якості. Справа ця покладається на армію молодих, часом і малодосвідчених, керівників хорових гуртків. Але, безперечно, гарячий ентузіазм митців з народу, наполегливе навчання, а, основне — бажання щиро прислужитися розвиткові рідного мистецтва забезпечить їм перемогу.

Вчитися ж, прислухатися у нас є до кого. Виконавська практика народу, що набула з роками багатющого досвіду,— то найвірніший наш порадник. Практика видатних фольклористів, композиторів, хормейстерів минулого, досвід роботи численних радянських мистецьких колективів свідчить, що народні співаки, запозичуючи й розвиваючи навики хороведення із покоління в покоління, виробили оригінальний, своєрідний стиль, притаманний українській народній пісні, її єдині виконавські принципи. Методика ж творчої роботи над піснею, на жаль, досі, за окремими винятками, становить малозафіксовані надбання практиків. Вона не скрізь відома і не скрізь впроваджується в життя керівниками самодіяльних колективів. Через це не зайве нагадати основні питання хороведення.

Відомо, що існує два стилі хорового співу: академічний і народний. Ніякого «розриву» між ними, як досі дехто схильний був твердити, насправді немає. Кваліфікований хор може виконувати відповідні твори в обох стилях. Менш розробленим теоретично, хоч частіше зустрічається в народі, є стиль народного співу. Народні хори в принципі самодіяльні. В кожному селі існують кутки, де є зспівані голоси. Такі «куткові» хори, як і хори-ланки, хори-бригади, змагаються між собою за майстерність виконання та збагачення репертуару за рахунок маловідомих пісень. У цих хорах бере участь кожний, хто має голосові і слухові дані. Заспівувач здебільшого є й добровільним керівником нового колективу. Нашим організаторам слід мати на увазі оце природне об'єднання хористів у колективі за принципом «кутка» чи «ланки». Адже вони змалку зспівані, голос до голосу. А висока майстерність складного народного співу в хорах-ланках чи хорах-бригадах пояснюється тим, що учасники їх зспівуються не тільки на заняттях, а й під час роботи, дорогою на поле та з поля. Саме в такій обстановці найневимушеніше розвивається притаманна народному стилю імпровізаційність виконання — вид творчості, коли

творчий акт здійснюється без підготовки чи нагадування. Таке творення підказане самим настроєм виконавців, бажанням найкраще розкрити зміст твору. Треба бути надзвичайно уважним до подібних проявів духовного піднесення виконавців-творців.

У самодіяльних народних хорах немає зрівноваженості хорових партій, хоч до них слід прагнути. Здібніші «заспівують» і «виводять». «Виведення» — це той же принцип імпровізації. В хоровій практиці народ користується прийомами вільного розспівування основної мелодії і підголосків. Відбувається виняткове збагачення мелодії, з'являється ряд варіантів музики пісні, на основі яких у народі створюються навіть пісні. Імпровізація виступає, отже, притаманною українським народним хорам. Це метод поглиблення художнього трактування пісні під час її засвоєння.

Особливістю народних хорів є також своєрідне звучання голосів. Ніякого «насильства» над голосом. Помиляються ті, хто вважає форсований звук типовим для народного співу. Тихо або на повні груди, голосно, але обов'язково вільно, природно має звучати голос у співака. Звідси — низький грудний регістр й у заспівувача, й у підголосків. Робочий діапазон основної мелодії не виходить за межі середнього регістра, а при голосному співі — грудного. Характерна повна відсутність вібрації звуку — голос лине рівно, плавно.

Зважаючи на дуже багату ладову й гармонічну природу народного співу, керівник гуртка мусить з великою увагою ставитися до підголосків — вивчити їх типи, вокальні особливості, робочий діапазон, спрямувати їх на розкриття змісту і художньої вартості пісні... Для багатоголосних пісень слід виховати і фальцетний, і грудний підголоски. Без них не відтворити по-справжньому поліфонічної народної пісні. Вже при доборі репертуару, слід виділяти фальцетні підголоски для весільних, дівочих пісень (жіночий голос, теситура його від л я до с і, діапазон квінта, виконується майже верхівками зв'язок). Підголосок нерідко дублює основну мелодію октавою вище. Іноді він створює й інші, відмінні від основи, інтервали та ритмічні фігури. Це добре сприймається на слух.

Для багатьох пісень мішаного хору, а найчастіше в протяжних, пасує грудний підголосок з м'яким грудним тембром і сильним звуком (жіночий голос, теситура від ф а до м і). Керівникові слід «витягти» цей підголосок на звуках нижче с о л ь і ф а, де він самопливом сходить до звичайного співу, втрачає тембр і силу. Звук м і - б е м о л ь грудний підголосок виводить фальцетом або сопрано. Голос підголоска швидко стомлюється. Отже, програму складають так, щоб на один підголосок припадало не більше двох-трьох пісень, а в хорі слід мати чотири-п'ять підголосків. Це вдається старанним добором і дбайливим вихованням. Вибирають людей з досвідом хорового співу, з високими від природи голосами (сопрано й тенори). Навпаки, заспівувачі — низькі голоси (альти і баси) з красивим тембром і широким діапазоном.

Мішаний народний хор складається з чотирьох основних партій: сопрано, альтів, тенорів і басів. У басовій партії добре мати хоч би одного октавіста. Відміною від академічного хору і є те, що народний хор — це органічне поєднання власне хору з оркестром українських народних

інструментів, з танцювальною групою. Звідси — обсяг репертуару: пісні а капела, у супроводі оркестру, разом з танками-хороводами.

Склад хору вимагає під час концерту перебудови на підмостках. Цей організаційний бік справи керівник мусить врахувати при складанні програми. Взагалі, організаційні питання відіграють неабияку роль. Скажімо, ті ж відповідальні за партії. Їх варто добирати. Це співаки з доброю музичною пам'яттю, слухом, почуттям ритму, сильними гарними голосами. Коли такий кістяк є в хорі, то можна бути певним, що він існуватиме як єдиний мистецький колектив. Такий хор сміливо можна залишити на сцені без диригента.

Керівникові необхідно знати, як зберігати й розвивати стиль народного виконання в себе у колективі, як використовувати імпровізацію, будувати програми. Заповітом кожному є правило — збагачувати репертуар за рахунок маловідомих пісень. Тут треба вчитися в народу. Нову пісню «приносить» на свою вулицю один із співаків. Потім вона стає надбанням усіх хористів. Досвід роботи Державного українського народного хору (а за період із 1943 року він провів чималу збирацьку діяльність) показує, що особливий успіх у слухачів мають ті твори, які щойно записані з уст народу й відомі обмеженому колу. Що ці твори є, говорять записи таких пісень, як «Туман яром, туман долиною». «Гуляю я», танок «Марена». Ці твори скрасили програму народного хору.

А скільки побутує в народі нових чудових пісень, створених радянськими людьми в наші дні! Наше завдання — записати й відтворити їх якомога більше. Прикладом для всіх нас є видатний український радянський фольклорист, наш сучасник Гнат Трохимович Танцюра, який від однієї тільки Явдохи Зуїхи записав понад 12 тисяч віршованих рядків з музикою. Немало пісень для хору зібрали на Чернігівщині Антон Верьовка, кобзар Володимир Перепелюк, який записує під час гастролей маловідомі фольклорні зразки. Співачка хору, недавня колгоспниця Параска Симаченко «принесла» нам чудову пісню «Ой там, на товчку, на базарі». В нашім хорі збирають фольклор також Катерина Висотина, Іван Скляр та інші.

Перед тим, як розучувати новозаписану пісню з хором, сам керівник повинен добре в ній розібратися: зрозуміти її суть, ідейне спрямування, характер — жанр (історична, побутова, обрядова), лад (гармонійна чи поліфонічна), тип підголоска (фальцетний чи грудний). Аналізуючи текст, слід простежити за сюжетом, виділити куплети з основним ідейним та емоційним звучанням, підкреслити важливі для змісту слова в кожному куплеті, що розвивають думку. Потім знайти місця логічних наголосів, розташування словесних і музичних наголосів, народно-поетичні засоби — алегорії, психологічні паралелізми, асонанси, алітерації, епітети; визначити лад і тональність, розставити акценти і нюанси та зміни темпів — уповільнення й прискорення. Там, де словесні наголоси не збігаються із музичними (а таке в народних піснях трапляється часто),— продумати засоби їхнього пом'якшення. Текст і усі голосові партії пісні керівникові слід знати напам'ять.

Різноманітність народних пісень потребує від керівників обов'язкового інтонування звуків, особливо опороних. Найкраще проспівувати

окремі гами пісні з інтонованими звуками, як це роблять у народі, коли «зспівуються» в незнайомій пісні. Вимога виразного виконання тих чи інших місць пісні «змушує» співаків збільшувати або зменшувати інтервали мелодій. Це — характерна риса вільного строю української народної пісні; кожний випадок такий треба негайно фіксувати з хором. Почуття тональності, як і інтервалізму, треба виховувати з самого початку роботи з хором. І коли вже в хорі закріпився певний тон, то не можна його змінювати, бо це негативно позначиться на строю підголосків, пошкодить ініціативі хористів. Щодо робочої тональності, то досвідчені керівники пам'ятають, що голоси з горловим або носовим відтінками знижують, а з частим диханням — підвищують тональність. Під час концерту не дозволяється нашвидкоруч міняти тональність, бо це тільки зіб'є хор і він перестане звучати.

Щоб донести до слухачів багатий зміст народних пісень — горе, радість, щастя людей, про яких іде мова, хористам треба не тільки грамотно співати, але й чітко, виразно вимовляти слова. Зрозуміти зміст пісні — до кожного окремого слова. Для цього розучування пісні хором починають з помірного проказування усього тексту напам'ять, уважно стежачи за тим, щоб воно не вихолощувало поетичності твору, а, навпаки, підсилювало її. Вимова голосних, *о*, *у*, *и* з приголосними у багатьох близька до *е*. Щоб уникнути цього, проспівують відповідні склади з хором. Колоритність народної пісні значною мірою залежить од правильної вимови слів. Дихання в народному стилі, виконання мішане або ланцюгове. Не перериваючи загального звучання хору, співаки вдихають по черзі. Тут потрібні досвід народного співу й злагодженість співаків. Постановка голосу один з найважчих у вокалістиці процесів. Найпрактичніше це робити шляхом передачі досвіду хорошого співака-практика товаришеві, тих фізичних прийомів, які вже виробилися у вмілого артиста.

Народна пісня вимагає чіткого ансамблевого звучання всіх партій. Досягається вона наполегливою, кропіткою невтомною працею здруженого колективу. Те ж саме слід сказати про ритм. Зміни мелодії в народній манері співу, вживання мелізмів призводить до ритмічного розгалуження голосів окремих партій. Систематична робота з хором виховає надійне почуття ритму. Особливо уважно відредаговується голосність заспівувача та хорового вступу, переходи між солістом і хором. Витримати звук, як естафету заспівувача,— обов'язок грамотного народного хору. Характерним є накладання звуків заспіву на кінець хорової частини пісні (так, наприклад, у пісні «Ой, хмелю мій, хмелю», скажімо,— між першим і другим куплетом: «...що й не розвивався» і «Ночував я нічку...») й, навпаки,— звуків хорової частини на кінець заспіву.

Пам'ятаючи, що темп і тембр випливають із змісту мелодії пісні й що співаки, часто змінюючи характер її виконання (відповідно до настрою), динамічно, інтуїтивно, змінюють і забарвлення — не слід заважати хористам у цьому процесі. В іншому разі ризикуємо проявити «насильство» над традиційним народним стилем виконання пісень.

Як вибирати народну пісню для виконання хором? Насамперед, слід брати найповніший із наявних (текстом і музикою) варіант. Уважно

Сцена з «Вечорниць» П. Ніщинського.

Кабінет, в якому Г. Г. Верьовка працював з 1944 по 1964 рік. Тепер меморіальна кімната.

«Російський танець». Солістки Л. Гнатовська, Г. Косякова.

ставитися до мелодії, слів. Коли в тексті або мелодії є якісь незрозумілості, їх редагування проводиться на основі серйозного дослідження досвідченими фахівцями. Якщо в районі не знайдеться фахівців, пісню треба переслати до обласного Будинку народної творчості, або в Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР, в Народний хор, Спілку композиторів. Ніяк не можна довільно «обробляти» народну пісню, не маючи попередньої для цього підготовки. Не можна розчленовувати текст із музикою. Це — єдиний організм, і роз'єднувати його не рекомендується. Кожну пісню потрібно співати в тому характері, який вона в собі містить,— відповідно: якщо це пісні обрядові, історичні, побутові, ліричні, жартівливі і т. д., зберігати властивий їм характер всіма вокально-виконавськими засобами. Виконувати слід так, як вона побутує в народі, тоді легко визначиться і склад хору, і профіль виконавців, і комплекс художніх засобів-прикрас, і тональність, і темп, і динаміка, і супровід, можливо, й хореографічний.

Під час розучування твору необхідно уважно прислухатися до хвилевої імпровізації та підголосків і негайно закріпляти їхні зміни з хором по кілька разів. Диригент, пройнятий відчуттям характеру даної пісні, вихований в дусі народного мелосу, сам настільки чуйний, що все невластиве певному жанру пісень, відхиляє, запрошуючи водночас хористів продовжити шукання, бо дуже важливо зберегти народжені деталі мелодії (мелізми або прикраси). Щоб підголосочний варіант природно випливав з ладової природи пісні, був побудований на основі її мелодичних засобів, варто зіставляти його мелодію з основою. Таке порівняння відразу покаже «рідний» чи чужий створено підголосок. Але керівник не повинен бути простим реєстратором мелодій, створених учасниками колективу. Навпаки, він — душа творчого процесу. Коли мелодії підголосків ніяк не ладяться з основою пісні, він нагадує хористам аналогічні поспівки з інших, близьких змістом пісень, допомагає, наштовхує їх на творення — і потрібний варіант підголоска невдовзі буде обов'язково знайдено. Оригінальні й красиві проспівки, створені відразу паралельно кількома хористами, не слід відкидати. Керівник розподіляє їх на кілька куплетів, залежно від того, наскільки кожний з них відповідає змістові строфи.

Як виглядає цей процес? Просто, на репетиції, під час «виспівування пісні» керівник разом із хористами вголос, хором, зіставляє партії і поспівки з основною мелодією й показує, дає відчути, які з них «чужі», непридатні до цієї пісні, а які «свої», вдалі. Тут же останні записують і розучують. Знайдений красивий підголосок — найкращий показник дієвості репетиції, радість усього колективу. Значний досвід, виняткове музичне обдарування керівника дозволяє іноді створити при таких зспівуваннях шляхом тонкого поєднання елементів кількох партій і підголосків багатоголосну пісню, погодивши при цьому нові партії з основною мелодією. Це вже — перший етап обробки народних пісень — надзвичайно відповідальної і складної роботи. Ставитися до неї можна тільки дуже сумлінно, завжди маючи перед собою такі зразки народних пісень, які залишили нам Лисенко, Леонтович, Стеценко, Степовий. Народна пісня, взята в такому вигляді, як вона побутує, вже сама по собі є високою

художньою цінністю, і щоб збагатити цей народний зразок, потрібен талант.

Згідно з творчими завданнями народний український хор має бути мішаний з урівноваженими партіями, самостійними чоловічими і жіночими групами, солістами, супроводом українських народних інструментів, з танцювальною групою. До хору беруть співаків, музик і танцюристів, які добре знають народний репертуар і володіють майстерністю виконання.

Своїм репертуаром народний хор повинен бути в повному розумінні цього слова сучасним. Своєчасно й гаряче відгукуватися на важливіші події радянської дійсності, глибоко і яскраво розкривати зміст великих подій в житті народу. Репертуар хору — основа його, запорука довголіття, дзеркало роботи колективу. Чільна частка його має складатися із сучасної народної творчості, пісень для народних хорів радянських композиторів та пісень братніх народів СРСР і країн народної демократії. В той же час слід освоювати народний репертуар минулого, зберігати традиційні особливості народного виконання тієї місцевості, де працює хор.

Саме репертуар найефективніше виховує в хористів почуття ролі мистецтва в суспільному житті, погляду на роль мистецтва, самодіяльності, як на суспільно корисну працю. Репертуар є творчою лабораторією хору. Тому обов'язково слід повсякчас мати в ньому твори, які виховували б високу хорову культуру, прищеплювали виконавцям почуття естетичності.

Твори Лисенка, Леонтовича, Ревуцького, побудовані на принципі народного багатоголосся та підголосної поліфонії,— найкращий для цього матеріал. Хороший колектив, який успішно впорається з цим завданням, завжди зможе «підняти» пісню будь-якої складності.

Немало такту треба приділитий побудові програм хорів: обов'язкові тематичні частини, різноманітність жанрова і голосова, чергування пісень з танцями та музикою. Це не стомлює виконавський колектив і відповідно настроює слухачів у залі.

Народна пісня володіє величезною художньо-вражаючою силою. Безперечно, тому її любить народ і тому її треба пропагувати дедалі значно ширше й досконаліше. Особливу увагу молодих народних самодіяльних хорів України звертаємо на збирання, опрацювання й поширення української радянської народної пісні, яка віддзеркалює нове життя народу, висловлює сподівання і думи сучасних радянських людей, виховує почуття патріотизму. Прикладом грамотного ведення сучасного народного співочого колективу може бути всім відомий Черкаський народний хор, яким керує ентузіаст пісні, випускник Київської консерваторії М. Кущ.

Поширення нових хорів, подібних до Черкаського, поставило як першу вимогу — організацію на Україні за прикладом Російської Федерації — Республіканського хорового товариства, що підніме хорову культуру українського радянського народу на вищий ступінь».

«ХТО Ж ВАС БУДЕ ПАСТИ, ЯК МЕНЕ НЕ СТАНЕ»

По кількох днях після похорону сходимось на репетицію. Ми йдемо, а Григорій Гурійович вже не вийде.

— Як тільки важко це уявляти!

— Бодай не знати!..

Репетиція розпочинається вставанням і хвилинним мовчанням... Важка наша професія! Ось у душі реквієм, а тут потрібно співати, грати. Прийшла на роботу й Елеонора Павлівна. Взагалі хористи обмінювалися думками й вважали, що вона довго не зможе знайти в собі таких сил. Кожен у думці відзначає її вольовитість, мужність, що в такі дні у свої 64 роки вона знайшла снагу до праці. Може б, ще погомоніли, пожурилися, але повідомляють, що завтра збувається 25 літ Ансамблю пісні й танцю КВО і що нам потрібно приготуватись вітати їх. Наш спів сьогодні — обов'язок. А потім сходимося на свої збори й одноголосно ухвалюємо таке:

Просити Уряд УРСР, щоб Державному українському народному хору надали ім'я Г. Верьовки; квартиру, де мешкав і працював Г. Верьовка, перетворити на меморіальний музей; на будинку встановити меморіальну дошку; на могилі спорудити пам'ятник; просити Уряд, щоб призначив художнім керівником та директором нашого хору Е. П. Скрипчинську як продовжувача справи Г. Верьовки; видати повне зібрання творів композитора.

На цих зборах присутня делегація від Черкаського українського народного хору, яка приїхала, щоб виказати своє співчуття нам з приводу тяжкої втрати.

— Ми висловлюємо Вам, дорогі товариші,— каже артист Черкаського хору Леонід Качинський,— свій глибокий сум, співчуття й жаль за людиною, яка є по суті організатором і нашого хору. Бо, коли б не було Вашого колективу, не було б і Черкаського українського народного хору. Світла пам'ять про дорогого Григорія Гурійовича вічно житиме в наших серцях.

Уже дев'ятини минають, а телеграми, листи співчуття все йдуть та йдуть. Діячі культури й мистецтва Польщі, Канади, Чехословаччини організували радіопередачі, присвятивши їх життю й діяльності композитора, педагога, диригента, натхненника Українського народного хору Г. Г. Верьовки. Свої розповіді про нього вони ілюструють його творами у виконанні своїх хорів та солістів.

...Що не день, то більше репетицій, концертів. 3-го листопада у Палаці культури заводу «Точелектроприлад» розпочинається перший концерт хору без Григорія Гурійовича. Ліда оголошує концерт так:

— Розпочинаємо концерт Державного українського народного хору. Диригент заслужений діяч мистецтв Елеонора Верьовка-Скрипчинська.

Автор цих рядків сидить у залі, між людьми й чує, як одна жінка розповідає, що вона сусідка «вірьовчина», часто в них буває, що це — дочка композитора тощо... Люди зустрічають «Верьовчиху» довготривалими оплесками, що ми сприймаємо як співчуття. Концерт проходить

з успіхом. Далі хор дає концерти в Палаці культури харчовиків, Інституті харчової промисловості, у Будинку офіцерів, Палаці культури «Більшовик». Хвилюючий концерт хору на заводі «Більшовик». Григорій Гурійович тривалий час керував тут хоровою капелою. Один за одним приходять на сцену робітники, колишні хористи й висловлюють своє співчуття. Оплесками перед концертом виявили свою любов і жаль за композитором й присутні на урочистому вечорі, присвяченому 47-річниці Жовтня у Київському театрі опери та балету.

...Усе нові й нові чутки доходять до нас про призначення художнього керівника. Та найбільше їх з приводу Михайла Кречка. Михайло Михайлович колись, хоч і не довго, побув у нашому колективі і зумів посіяти тут таке зерно, яке пустило в наші серця добре коріння.

15 листопада. 19 година. По Українському радіо — передача:

— На численні прохання радіослухачів передаємо радіокомпозицію, присвячену світлій пам'яті композитора, засновника й довгорічного керівника Українського народного хору Григорія Гурійовича Верьовки.

В передачі, що триває понад годину, беруть участь композитор Аркадій Філіпенко, хористи-ветерани Параска Симаченко і Людмила Лісневська. Кілька днів підряд до хору і на ім'я авторів цієї радіокомпозиції Валентини Щоголь та Леопольда Ященка звідусюди надходять подяки й прохання ще раз перетранслювати цю передачу. І радіо повторює її 26 грудня, в день народження Г. Г. Верьовки.

18 листопада. Народний хор вирушає до західних областей України.

Перший концерт — у Коростишеві. Будинок культури причепурено так, як молоду до весілля. І люди святково вдягнені.

— Дорогі товариші! — хвилюється директор клубу.— Сьогодні у нас подвійне свято: відкриття Будинку культури й перший виступ на його свіжій сцені відомого Українського народного хору імені Верьовки!

Поки зала клекоче, ми всі міркуємо над тим, як це в директора вирвалося «імені Верьовки»? Ще ж немає такої постанови.

— То буде! А як же інакше? — каже він.

«Імені» піддало нам снаги, і концерт проходить успішно.

За минулі 32 дні побували ми у Овручі, Черняхові, Житомирі, Сарнах, Рівному, Гощі, Дубровиці, Луцьку, Рожиці, селі Березовичах, ще раз у Луцьку, Львові, Червонограді, Дрогобичі, Ново-Волинську, Тернополі, Кременці, Борщеві, Мельниці-Подільській, Почаєві, Чорткові, Кам'янець-Подільському, Городку, Хмельницькому, Ярмолинцях та в Старокостянтинові.

У Житомирі нас наздогнала газета «Радянська Україна» від 22 листопада, де виступив Аркадій Філіпенко:

«Дорогого митця-чарівника Г. Г. Верьовки вже немає серед нас. Але створене ним прекрасне залишилось в людях, живе й житиме серед них, в їх великій любові й смуткові, в гніві й радощах, в усіх почуттях серця людей-борців, будівничих сонячного нового. Музична спадщина Г. Верьовки багата. З неї нам брати й брати справжні, коштовні перлини.

Нижче друкується маловідомий романс Г. Верьовки «Десь на дні мого серця». Інтимно-ніжну й широкозвучну, душевну музику митець написав на вірш-пісню, що вийшла з-під пера давнього друга й прихиль-

ника Г. Верьовки — П. Г. Тичини. Хай музика митця-чарівника йде в народ, розноситься доброю, хвилюючою піснею по рідній землі:

Десь на дні мого серця
Заплела дивну казку любов.
Я ішов від озерця.
Ти сказала мені: будь здоров!
Будь здоров, ти мій любий юначе!
Ах, а серце і досі ще плаче...
Я ішов від озерця...
Десь на дні мого серця
Заплела дивну казку любов.

Говори, говори, моя мила:
Твоя мова — співучий струмок.
Ніч зірки посвітила.
Шепчуть вітру квітки: гей, в танок!
Повінчайся з туманами ночі,
Тихо так опівночі.
Ніч зірки посвітила.
Говори, говори, моя мила:
Твоя мова — співучий струмок.

До кінця подорожі перебуваємо під враженням цієї пісні.

Не можна без хвилювання згадувати ті концерти, які давали ми по селах. Наприклад, у селах Дубровиці і Гощі Ровенської області. Ще за кілька днів до концерту у кожній хаті готувалися до приїзду «Хору Верьовки». До клубу йде, як вони казали, «все живе». Кожна подробиця співу й спорядження колективу їх чарує: від намистини до каблучка — кожна пісня, кожен танець. Але коли дійшло до «Тополі» та «Вечорниць», тут уже — повний полон. У людей сльози з очей від радості. Вони їх не помічають: сидять, заворожені, у світі своїх дум і спогадів. Велику таки силу має мистецтво!

І у Рівному таке саме. Зали настільки переповнені, що навіть кореспонденти, не маючи, де примоститися, сидять на підлозі й на колінах роблять свої записи. Двогодинна овація. Після концерту керівники умовляють нас, щоб ми поїхали ще хоч у одне село.

Так ми у Березовичах. Гарний клуб є. Виходимо на сцену і в котрий уже раз проклинаємо горе-архітекторів. Уявіть собі: зала, як в справжньому театрі, а сцена — решето. Чи, може, вона розрахована на одних солістів? Скорочуємо хор, програму, і так одбуваємо. Жаль слухачів..

Луцьк. Заплановано один концерт, а другий — десь у селі. Але перший виявився такий «штормовий» і так його розрекламувала газета «Радянська Волинь», що мешканці міста пішли штурмом на театр, вимагаючи ще одного концерту. Адміністраторам філармонії довелося... не везти нас у село.

Майже перед самим виходом на сцену вирішуємо — «Вечорниці» давати тут «на десерт», тобто завершити ними концерт. І ось що ми цим «робимо з людьми». Концерт іде «на піднесенні»; вже п'ять творів «пробісували» сім, вісім!.. Люди думають, що це вершина, кращого й бути не може. А ми їм «на закуску» — «Вечорниці»! — Зала завмирає... Ну, а що робиться в таких випадках у наших серцях? — весна! солов'їна!

Дивимось на очі глядачів, повні вдячних сліз, зворушення — і хочеться віддати їм усе, що маємо, чого навчив нас Григорій Гурійович...

Львів. Уже по гучній рекламі відчуваємо, що львів'яни залишилися вірними нашому хору. На концерт у Великій залі консерваторії прийшов статечний в літах композитор Станіслав Людкевич. Окраса львівської інтелігенції. Уважив. Дружно, бурхливо зустрічають вихід Е. П. Скрипчинської, що означає: знаємо, співчуваємо. Першою попросили «ще!» «Ой там, за Дунаєм». А поготів пішло — «ще! ще! ще!» — «Думи мої», «Зозулю», «Терен, мати», «Понад садом», «Пожену я сиві воли» — уже 10 творів! Проте публіка не знає, що у нас є для неї ще «десерт». І ось маєте: чепурненька світличка, де на столах — ковбаси, печене порося з хроном у зубах, сало, м'ясо, кури, гуси засмажені, хліб, пироги, книші, пляшки, кухлі, барильця і таке інше. Розрум'янена господиня всьому дає лад, поглядає у віконце та й каже:

— Хіба тепер дівчата! От колись... Як, було, почуєш, де вечорниці, то аж тини тріщать!

Останні слова артистка Віра Заблоцька не чітко вимовила, і в залу, як нам потім розповіли, прилетіло «аж штани тріщать». Вибухає регіт. Але за «дверима» загомоніли, защебетали дівчата, вітром влітають до хати, співають. «Добрий вечір, пані-матко, сам господь благословив», і зала намертво затихає. Вона подає свій голос аж тоді, як розпочинається боротьба хлопців з дівчатами за коляду, як дівчата перемагають, як один з парубків лає іншого: «Чого ж ти, йолопе, не тримав?!» Багато ми бачили прийомів, але такого, як сьогодні,— істинно — ще не пам'ятаємо. Люди встали й скандують:

— Сла-ва! Сла-ва!

А при виході з консерваторської зали чути:

— У всьому світі беруться співати українських народних пісень, але трактування їх хором Верьовки — якось особливо простонародне, живе, гомінливе.

— Так, так. Файне, «балакуче».

— І я в цьому переконаний. У них то є особлива маніра...

Подібні експромтні рецензії дуже дорогі для нас,— вони виражають справжні почуття й безпосередні спостереження тих, задля кого ми, власне, працюємо.

Приємно схвилювала увесь хор зустріч у Мельниці-Подільській Тернопільській області. Це місто — нині батьківщина першого оркестру українських народних інструментів, який створив і ним керує палкий прихильник національної музики Олександр Зуляк. Хор знайомиться з цим патріотичним мистецьким колективом. Сім'ї бандур, лір, басолів, кобз, цимбал, скрипок, сурми, дримби, сопілкова сім'я, бубони, літаври, тулумбаси, коза, бугай,— усіх щось із вісімдесят українських народних інструментів.

— Та це ж те, над чим сушать голови уже понад двадцять років у Києві.

— Говорять, дискутують, а не можуть створити справжнього національного оркестру,— роздумують хористи.

Виступаємо. Сцена тісна, незручна. Маленьке приміщення.

Слухачі стоять.

— Яка сила їх примушує витримувати в такій тісноті понад дві години? — чути між хором.

Концертуємо щиросердо, по-домашньому.

Троє дівчат виносять на сцену... квітку з квіток. Придивляємось і дивуємося з тієї ювелірної роботи. Скільки в неї вкладено тонкої праці, вміння! Одна з дівчат розгортає мальовничу папку, яку теж самі виготували, й зачитує вітальний адрес, чи таку грамоту хорові:

«Дорогі співаки, танцюристи Українського народного хору! Оновлене Надзбруччя зачароване вашою крилатою піснею. У ній-бо — людські радощі й болі, багата й щедра душа нашого талановитого народу і, як влучно сказав поет,— незгасне, вічно живе «чуття єдиної родини»! Ми певні, що ваша пісня — розкішна й запашна квітка світової поезії — завжди й всюди будитиме в людей почуття прекрасного, гуртуватиме розум і волю, кликатиме на нові подвиги й дерзання в ім'я високої й світлої надії на краще майбутнє. То ж нехай щастить вам у нелегкій, але почесній праці, нехай шляхи на скрижалі світової слави стеляться дзвінкою радістю й щастям! З шаною й любов'ю — трудящі Мельниці-Подільської на Тернопільщині. 11 грудня 1964 року».

У покулісній оцінці виступу чуємо тут нове слово:

— Люкс концерт!

Хоч і повернулися до Тернополя о 3 годині ночі, але «нюнюкарів» не чути. Очевидно, також задоволені сердечним прийомом подолян.

Успішно виступаємо в Чорткові. Одна за одною на кін падають записки. В одній читаємо таке, що прикусили язики:

«Уклінно просимо — заспівайте пісню Г. Верьовки «Десь на дні мого серця».

Що робити? Як відповісти авторам записки! Адже хор не може брати до програми романс: це не відповідає його профілю...

Старовинне місто Кам'янець-Подільський приготувало нам «комплекс» зустрічей. Перша — з місцевим культосвітнім училищем. Дві години конспективно переказуємо історію хору, його «бойові походи», демонструємо віртуозну гру на бандурі, сопілці, співаємо кращих пісень. Наступного дня кам'янці ведуть нас до турецьких кріпостей, оповідають їхню історію. Ну, й, певна річ, найбільше мови довкола вежі, в якій було замуровано народного героя Поділля Устима Кармелюка. Чимало легенд про перебування тут Богдана Хмельницького, Івана Богуна, Максима Кривоноса, Данила Нечая. На концерті для міського населення вся зала неочікувано для нас, коли ми почали танець «Козацький епізод», встала. Танцюристи одягають жупани, шаровари, червоні чоботи, шапки із шликами, озброюються шаблями, пістолями, списами, отаман у білій киреї золотошитій і т. ін. Викочуються бочки з горілкою, пивом та медом, запорожці гуляють, пробують військових козачих ігор. Одне слово, картинка досить розмаїта й характерна, хоч, можливо, й дещо плакатна. Другий концерт даємо тут винятково для колгоспників ближніх сіл — Довжка, Боришковець, Колубайовець, Оленівки, Мікші та Гуменець. Біля театру — справжня автобаза. Горить у добрий сніп багаття, люди гріються. Впадає в очі, що прибуло чимало літніх селян.

— Ще більший був тут ярмарок тоді, як 1930 року приїздила до нас Капела «Думка». Вона саме поверталася з Франції й Німеччини. На отій стіні висіла карта, де було показано, у яких містах вони побували. Ой, що тут робилося! Матінко моя! Мені було 18 літ. Я не прийшла, а прилетіла. Як зараз пригадую: вийшов на сцену їхній керівник Нестір Городовенко, привітався та й каже (трохи шикирявою мовою): «Зараз ми вам проспіваємо народний примітив «Та чорна хмара наступає, та батько сина проганяє», який ми записали на Полтавщині. Заспіваємо так, як почули від парубків»! Гей же й пісня! Я її й досі пам'ятаю. Заспівував гарним низьким голосом хлопець, до нього приєднувався виводчик, а тоді вже всі, як вдарять... «та батько сина проганяє», то, вірите, аж у п'ятах якісь голочки тільки коль-коль-коль! Не знати, як то ви заспіваєте...»

— А хіба ви нас не чули по радіо?

— Та хіба то спів «по радіо»? Інший ефект, коли слухаєш живих артистів.

Двері театру відчинилися, усі рушили, послухати нас «живих».

Сприймають ніби добре, захоплено, викликають на «ще»! Але коли програма дісталася до «Вечорниць», тут уже, як кажуть, душа геть! Вечорницева поетична господиня зі своєю м'якою мовою, піснями, її хата, колядки, дівчата, хлопці, таємниче ворожіння, боротьба за коляду, музика, танці,— усе це так зачаровує присутніх, що вони немов забуваються самі за себе. Вже і номер закінчили, а в залі — зачаровані, незрушні очі, тиша. І тільки по якійсь, сказати б, художній паузі — шквал оплесків, метелиця рук, хусток, сонце усмішок.

Ми, хористи, вже якось звикли, що на наших концертах од зворушення плачуть жінки. Але якщо таке стається з чоловіками, тут уже в самих починає дзвеніти «вища нута», і враження од концерту подвійно сильне. Так було у Ярмолинцях. І довела до цього Шевченкова «Тополя», що ото про неї наші виводчиці співають-розказують, як вона, «одна, одна, як сирота, на чужині гине...»

— Ох, люди,— яка правда!

— Я давно чув про цей хор Верьовки, але «здалека» й не думав, що він такий...

— Здається, що у них не спів, а якась близька, рідна мова-розмова.

Знов ці дорогі для нас слова слухачів...

Так завершуємо концертний рік. Додому прибуваємо в день, коли минає два місяці по смерті Г. Г. Верьовки.

26 грудня. Українське радіо передає композицію, присвятивши її 69-річниці від дня народження Г. Г. Верьовки.

1964-й рік закінчуємо оглядом книжкової полички Народного хору. Вельми допомогла нині у доборі репертуару збірка «Пісні Великого Кобзаря», упорядкована науковим працівником ІМФЕ АН УРСР О. Правдюком. В ній — 74 українських народних пісні, люблених Т. Шевченком, 26 — його записів народних пісень і 99 пісень на слова поета,— одне слово, було з чого вибирати для концертів до 150-річчя Кобзаря. Цікавим у цій книжці є зауваження упорядника про те, коли ж пісня стає справді народною:

«Справжній творчий процес, пише він, починається тоді, якщо вдалий початок підхоплюється масами, стає органічною частиною музичного побуту, перестає бути продуктом індивідуальної творчості і в той же час кожний новий виконавець може додати в звукову тканину частку суб'єктивного розуміння образів і характеру пісні. Помилкою було б думати, що кожна народна пісня виникла одразу готовою. Лише в процесі тривалого відбору найбільш виразних інтонацій народжується той мистецький, справді художній витвір, який відповідає смакам і уподобанням мільйонів».

Трьома випусками поповнили поличку славнозвісні «Золоті ключі» Дмитра Ревуцького — збірки українських народних пісень, які були публіковані 1926—1929 рр., але відтоді стали бібліографічною рідкістю. Тут — цикли пісень обрядових, історичних, козацьких, чумацьких, рекрутських, побутових, жартівливих і так званих волинських, записаних С. Козицьким 1904—1905 рр.

Двома томами поступили на полицю «Нариси з історії української музики» Л. Архімович, Т. Каришевої, Т. Шеффер та О. Шреєр-Ткаченко. Про традиції народного хорового багатоголосого співу тут сказано, що вони «віками складалися й розвивалися» у «календарних, хорових весільних, історичних, жартівливих, а особливо у піснях типу «протяжні» і що «традиційне чотириголосся хорів академічного типу не характерне для народнопісенного багатоголосся». А далі, ніби про характерність співу нашого колективу:

«Дуже поширеною формою хорового виконання народних пісень на Україні є гуртовий спів із заспівом у низькому або середньому голосі, з виводом — «горяком», виконуваним високим голосом. У гуртовому співі основний наспів соковито звучить у масі хору, а виводчик дзвінким, високим звучанням відтінює його, застосовуючи іноді при цьому прийоми вільної орнаментації мелодії. При загальному тяжінні до акордового звучання кожний голос (у такому співі) позначений відносно вільним рухом, а співзвуччя найчастіше є наслідком злиття самостійних ліній різних голосів... Цікавою особливістю (цього) хорового співу є також імпровізаційно-варіантна змінність заспівів, виводу, навіть розробки основного наспіву в гурті... Крім дуже поширеного акордового-поліфонічного складу з виводчиком, трапляються багатоголосні пісні з більш розвиненими видами поліфонічно-підголоскового складу».

У персоналіях другого тому цього видання є коротка довідка й про «професора кафедри хорового диригування Київської консерваторії та художнього керівника Державного українського народного хору» Григорія Верьовку (книжку було підписано до друку ще у березні ц. р.).

СВІЖА АФІША

Нове життя нового прагне слова.
Максим Рильський.

11 січня 1965 року. До нашої «солов'їної домівки» ще одна траурна нота: помер Володимир Сосюра.

— Нема нашого соловейка,— шепоче хтось з болем у серці.

— Любіть Україну...

— Жайворонки прилетіли, кохана...

— А сам полетів у ту дорогу, з якої ще ніхто ніколи не повертався.

Тиша у залі.

— Повторимо, товариші, наші жалібні пісні,— каже хормейстер Володимир Суржа.— «Ой не пугай, пугаченьку», «Ой у лісі».

Згадався Григорій Гурійович.

Усі гуртом йдемо проводжати Володимира Миколайовича «в далеку дорогу». Людей-людей! Здається, на Хрещатик, на Байкове прийшов увесь Київ...

Відспівали, оплакали Сосюру та й знову до праці. Біжать струмками дні за днями. Якось на репетиції Елеонора Павлівна каже:

— Немов би вже остаточно з'ясовано, що Народний хор просять до себе Білорусія та всі прибалтійські республіки. Взавтра почнемо повторювати їхні пісні, які є в нашому репертуарі, і щось новеньке розшукаємо.

Минає кілька днів, і, як з Білорусії, так і з прибалтійських республік, прийшли повідомлення, що вони не можуть взяти наш хор на гарантійні концерти.

Що ж трапилося? — Хтось із «калькуляторів» постарався й зробив нам ведмежу послугу, піднявши ціну за концерт до 1000 карбованців. На перший погляд воно ніби й нічого, але ж усі хори, капели, ансамблі мають ціну від 300 до 700 карбованців. Тепер подумаймо: кого скоріше візьме добрий господар — того, що коштує 300, чи того, що 1000 карбованців? Тому-то й відмовились од нас. І правильно зробили. Бо щоб виручити 1000 крб., потрібно платити за квиток 2 крб. при умові, що в залі 500 місць. Це дорого. Часто з однієї хати приходить до нас п'ять чоловік. Крім того, не скрізь клуби по 500 місць. А ще ж є й інші витрати.

Клопоти йдуть до клопотів.

— Кінець хору Верьовки!

— Буде набиратися молодіжний ансамбль!

— Керівником його вже призначений такий-то!

— Зі смертю Верьовки вмерла й його школа.

Отаких тепер псевдоластівок майже кожного дня хтось запускає в нашу «солов'їну домівку».

Тимчасом художнє керівництво береться здійснити давно задуману у нас вокально-хореографічну сцену «Весілля». Скликається розширена художня рада, на яку запрошують композиторів, письменників, хореографів, фольклористів, етнографів. Прийшли А. Філіпенко, В. Минко, О. Шреєр, Л. Ященко, М. Грицай, О. Скрипник, В. Сидоренко, К. Василенко та ін., вони радять хорові, як краще здійснити «Весілля».

Вокальна студія готується до своїх перших екзаменів.

Та головне — планові виступи хору. Треба давати 140 концертів на рік.

Перший цьогорічний співаємо у Палаці спорту для делегатів республіканської наради працівників сільського господарства, а також воїнам.

Дніпропетровська, Донецька та Луганська філармонії запрошують нас на гастролі.

Краматорськ, Слов'янськ, Костянтинівка, Дружківка, Кривий Ріг, Довгинцеве, Першотравневе, Інгулець, Лозоватка. Чергуються дні з ночами, концерти з репетиціями. Під час кількох виступів чути вигуки: «Верьовку на сцену»! — чим «виказують» себе ті, хто не знає про його смерть.

Виступ у Палаці культури заводу «Комуніст», у Кривому Розі. Ще гримлять овації після «Вечорниць», як на сцену повагом виходить сивий дідусь. Зала так і заніміла. По всьому видно, дідусь тут у великій пошані. Якусь мить він постояв, провів очима по хорові, полюбувався ним, а тоді проказує:

— Нехай же легенько лежиться там небіжчикові Григорію Гурійовичу! Всенародна йому дяка за те, що створив і виховав такий чудовий Український народний хор. — Оплески. Дівчата обдаровують хористів квітами.— Любі дочки й сини,— продовжує сивань,— несіть же й далі наше велике, як давнє, так і сучасне, українське хорове мистецтво, щоб молодь знала і «Вечорниці» з «Тополею», і кращі зразки нинішньої української народної творчості. Усі ми від щирого серця бажаємо вам дальших великих успіхів, доброго здоров'я й особистого щастя! Та ще скажу вам, прославлені артисти, скрізь і всюди бережіться, щоб не підкралася, не спантеличила вас велика слава. І далі працюйте, досягайте ще вищих вершин майстерності виконання!

Ця промова по-справжньому схвилювала нас.

...Іноді нам кажуть: «От ви щасливі!» Ми відповідаємо, що це — якщо дивитися на нас із зали. А коли заглянути в наше життя з-за куліс, то часом можна бачити й дещо інше. Ось, наприклад, такий, ще «теплий» випадок. Прибуваємо ми з Краматорська у Донецьк і — одразу ж на телестудію. А тут вже, як це, мабуть, тепер на всіх телестудіях, робиться — бігають, хапаються за голови. «Що трапилося?» — Автобуси традиційно псувалися в дорозі, й ми настільки запізнилися, що на репетицію нема жодної хвилини. Одягаємося з такою похапливістю, що позаздрила б найхваленіша пожежна команда. Хор виходить перед телекамери так, як би пароплав у море без компаса. Уся надія на миги. Треба хорові в одну мить вивчити ще одну «мову» — мову телепрацівників — миги. Ото вони будуть поза вічками телекамер махати до нас руками, ногами, перебирати пальцями, виробляти усілякі беззвукові артикуляції ротом, вирячувати очі, а хор мусить знати, що то воно означає. Причому бачити те десь там лиш якимсь куточком ока, а решту лиця «віддавати» глядачам. Скільки нервів, напруги! Так і виступають «щасливі»...

— Шановні товариші! — це дикторка телецентру.— До нас на свято «Серпа й молота» люб'язно завітав славнозвісний Український народний хор. Надаємо йому слово. — Немов і немає нервозності, роблячи посмішку, проказує у вічка камер усього двоє цих речень, бо на більше немає жодної хвилини.

— Та не «тягніть резину», бо ще, гляди, опізнимося на поїзд,— шиплять» позад нас наші адміністратори, поглядаючи на годинники.

І — крутиться свято-святотатство... Тих, що «звільнились», «кидають»

у машини, вони «летять» на вокзал. За три хвилини до відходу поїзда підвезли решту хору. А ще ж ящики з костюмами. Одне слово, ми тут знову «пожежники».

— Інспектори, перевірте, чи всі люди сіли!..

О 10-й вечора у Дніпропетровську пересіли (теж бігцем) в автобуси й «вдарили» на Кривий Ріг. Прибули о першій ночі. Місць усім немає. Тільки ста чоловікам. Ще дві години чекання.

Подібне «щастя» майже в кожній мандрівці ходить по наших слідах; тільки й чигає, аби котрий з нас заворонився.

ЛИСТ

Київ. Урочисті збори, присвячені 70-річчю від дня народження Максима Рильського.

З Москви прилетів на торжество Іван Семенович Козловський. Зайшов до хористів. Розпитує, чи вже надали хорові ім'я Григорія Верьовки.

— Як?! І досі? — дивується.— А ви нагадували?

— Нагадували...

Іван Семенович на мить загадався, поміркував та й каже:

— Гаразд. Організуємо листа від діячів культури й мистецтв.

Розпочинається великий концерт, де особливий успіх випадає на долю Козловського, який співає разом з «Думкою». Ми слухаємо, дивуємось. І де в нього береться така невичерпна енергія!

У Івана Семеновича слово не розійшлося з ділом. 23 березня листа підписали: Станіслав Людкевич, Іван Козловський, Олександр Корнійчук, Павло Тичина, Натан Рахлін, Микола Бажан, Павло Вірський, Платон Майборода, Аркадій Філіпенко, Климентій Домінчен, Юлій Мейтус, Анатолій Кос-Анатольський, Петро Гайдамака та ще багато діячів культури. Ось текст листа:

«У жовтні минулого року назавжди пішов од нас видатний діяч української радянської культури і громадсько-політичний діяч — комуніст, композитор, професор, художній керівник і диригент Державного українського народного хору — Верьовка Григорій Гурійович.

За сорок п'ять років своєї творчості і громадсько-політичної діяльності Григорій Верьовка зробив вагомий вклад у скарбницю української культури — як композитор, диригент, педагог і організатор.

Особливо велика заслуга його в розвиткові українського радянського хорового мистецтва. Створивши в 1943 році, за завданням Партії і Уряду, Державний український народний хор, він в короткий час підніс його виконавську майстерність до високого рівня. Базуючи роботу в хорі на народно-пісенній основі, Григорій Верьовка довів наявність і життєвість українського народного мистецтва, розкрив його невичерпне багатство і вивів на шлях класичних вершин. Під впливом керованого Григорієм Верьовкою Народного хору на Україні народилися десятки професіональних і тисячі самодіяльних народних хорових колективів, які наслідували не тільки принцип організації і виконавську манеру, але й довгі роки живилися репертуаром, створеним у ньому.

Значним успіхом користувалися сучасні пісні, створені Григорієм Верьовкою, що відбивали найактуальніші проблеми, які партія ставила перед радянським народом. Ці пісні настільки близькі народові, що вони стали народними, а Народний хор, ще за життя Григорія Верьовки, в народі називали «хором Верьовки».

Як педагог Григорій Верьовка виховав значну кількість музикантів, які тепер є провідними майстрами мистецтва.

По смерті Григорія Верьовки громадськість України звернулася до відповідних організацій з проханням увічнити його пам'ять:

надати Державному українському народному хорові ім'я Григорія Верьовки; встановити на могилі композитора пам'ятник; створити у квартирі, де жив і творив небіжчик, меморіальну кімнату-музей, а на будинкові встановити меморіальну дошку; видати усі його твори».

ЩЕ РАЗ — БЕРЛІН

Після «термінових» концертів Український народний хор береться за підготовку до гастролей в НДР.

Сьогодні перший перегляд закордонної програми. Він триває три години. Зокрема, детально аналізують наше трактування пісень «Закувала та сива зозуля» і «Їхав козак за Дунай» (до речі, для цієї української народної пісні свого часу зробив оригінальну обробку геніальний Людвіг Бетховен...).

Дирекція роздумує над телеграмою з Берліна. Гастролі хору заплановані до 15-го квітня; німці, як бачимо, просять побути до 17-го. А вже 20-го травня у Ташкенті розпочинається тиждень Української літератури й мистецтва, в якому наш хор теж має брати участь. Коли ж готуватися? Ухвалили: погодитися бути в НДР до 17-го, а до тижня готуватися в дорозі. У Ташкент вилітати літаком просто з Берліна.

На великому збірному концерті, присвяченому 95-річчю від дня народження В. І. Леніна, наш хор знову має рідкісний успіх. Тільки-но з'явилися на кону,— немовби щось прокотилося по залі, піднесло, наснажило народхорівців. І це зробила така собі відома пісня «Ой гиля, гиля, гусоньки, на став»... А далі інші українські народні пісні й танці. «На гулянці» просять... повторити. На урядовому концерті?.. Не допомагають жодні мудрощі головного режисера концерту Силаєва, спрямовані на те, аби не допустити до повторення «На гулянці». Люди-таки домоглися свого! Одні-єдині ми пішли на «біс»! А що це означає для артиста, може достеменно зрозуміти тільки той, хто «вкусив цього хліба». Де й поділася сценічна тривога, напруженість! Їх як вітром змело. Ростуть нові творчі крила! А Силаєв лютує.

— Самодеятельность! — кричить. Але ми його не чуємо.

Листки календаря облітають один за одним.

23 квітня. 19-а година. Український народний хор — на пероні Київського вокзалу. Поцілунки. Побажання успіхів. «Вечірка» повідомляє, що сьогодні Український народний хор виїхав на гастролі до Німецької Демократичної Республіки.

— Ет, шкода, проїздити через Польщу випадає нам уночі!

— Не побачимо ні Варшави, ні Вісли з її ажурними мостами.

Ранок — уже на землі Шіллера, Гете. Берлінський вокзал. Зустрічають працівники Міністерства культури НДР, товариства «НДР—СРСР», кореспонденти, хронікери. Е. П. Скрипчинській підносять пишний букет квітів. Мітинг. У зверненому до нас слові представник Міністерства культури НДР співчуває, що немає з нами шановного Г. Г. Верьовки. Виступаючі дякують хорові за приїзди, підкреслюючи, що він своїми гастролями ще раз прислужиться дальшому зміцненню дружніх відносин між НДР, Україною й усім Радянським Союзом. Слово-відповідь має Е. П. Скрипчинська.

Перший концерт — у клубі одного з берлінських заводів. Цього разу хор приїхав до НДР не з комерційними концертами, а так би мовити, з шефськими. Отож, вхід вільний... Повторюємо на «браво» німецьку народну пісню «Прийди в мій дім», «Козацькі пісні й танці», «Мав я раз дівчиноньку», «На гулянці», «Соловейка» Кропивницького, «Прикарпатську польку». Після заключного «Гопака» — стихійний мітинг. Один за одним на сцену виходять захоплені промовці й проголошують палкі подяки на адресу хору, української культури, підносять пахучі квіти, пам'ятні подарунки.

Лейпціг. Місто-музей. А у нас лише два дні, до того ж з вечірніми концертами. Проте, оглядаємо будинок-музей В. І. Леніна, друкарню, де виготовлявся тираж «Искры»; будинок-музей Шіллера; пам'ятник Баху; будинок-музей Гете і той будиночок, де він писав «Фауста», і ту корчму, де позичав грошей у господаря на його друкування; пам'ятник битви народів часів Наполеона; слов'янську церкву, зоопарк.

Перший концерт — для робітників заводу. Другий — у міському цирку. Успіх, квіти, подарунки.

Знову — Берлін. Сьогодні тут великі урочисті збори. Присутня радянська делегація, уряд НДР, делегації з інших країн, соціалістичних і капіталістичних. Цей знаменний вечір чують по радіо й дивляться по телевізору у всьому світі. У концерті бере участь чимало німецьких артистів. Співають відомі арії з відомих опер та оперет. Зала вдячно, але стримано аплодує. Розпорядники концерту спланували концерт так, щоб «хор з України» завершував його. І ось — ми на сцені. Одразу бурхлива овація.

Виконуємо німецькою мовою «Лореляй» та «Прийди в мій дім». Повторюємо половину програми!

Дрезден. Хоч, як це часто буває: коли іноземною мовою щось знайоме начитуєш, то аж не віриться. Дбаючи про художню якість концертів, керівники просять, наказують хористам, щоб добре відпочивали, нікуди не ходили. Де не ходили? У Дрездені?! Та це ж був би гріх від бога й сором від людей, як проказував колись незабутній Макогоненко. І — тільки смуга лягла за нами! Почали, певна річ, з відомої Дрезденської галереї. Бачили її вже не раз, але, однаково, до краю надивитися, намилуватися шедеврами неможливо... Далі — Палац саксонських королів. Зелений сквер, де зберігаються державні цінності, саксонська Швейцарія, історичний музей.

Ще кілька днів. Товариство «НДР—СРСР» клопочеться перед посольством СРСР, аби продовжити гастролі хору по містах НДР.

А ми ж готуємось до вильоту в Ташкент.

Тимчасом концертуємо у містах Карл Маркс-штадті, Потсдамі, де ще раз оглядаємо Палац королівства, те приміщення, де відбувалась історична Потсдамська конференція.

Спостерігаючи, як сприймають німці «Лореляй» і «Прийди в мій дім» та «І в вас, і в нас» німецькою мовою, ми з пошаною згадуємо покійного Г. Г. Верьовку, який перший запровадив гуманне правило: співати пісні народу, перед яким виступаємо.

Ще раз — Берлін.

Концерт у посольстві СРСР. Другий — для Товариства «НДР—СРСР». Докладаємо зусиль, щоб пройшов якнайкраще. Після «Гопака» на сцену виходить голова Товариства професор Дікман, стримує розбурханість овації й за допомогою перекладача проказує:

— Коли Український народний хор 1959 року приїхав до нас уперше і ми його побачили, послухали, то залишились переконаними, що це вершина мистецтва, що сюди нічого не можна додати. І ось послухали вас нині й зрозуміли: ми тоді помилилися... Можна!

Як видно, професор висловив думку присутніх, бо вони схвально аплодують. Хору вручають грамоти, розкішний вінок, спеціально виготовлений для покладання його на могилі Григорія Верьовки.

«Цілком офіційно» нам повідомляють, що у Ташкент летіти не будемо: залишаємося ще тут.

18 травня. Сьогодні стало відомо, ми — у розпорядженні командування групи радянських військ, які перебувають на території НДР. Їдемо. Місто Вюнсдорф. На зустріч з хором виїхав командуючий та й почав вітати нас, приказуючи: «Добрий день! Приїхали-таки мої рідні, дорогі україночки»! — то ми ледь втримуємо сльози. «Вельмишановна, Елеонора Павлівно, сердечно прошу Вас, може, колектив чогось потребує, прошу, скажіть, і ми все влаштуємо».

25 травня. Усі ці дні й вечори не вгавали наші пісні, танці — для радянських бійців, офіцерів та їхніх родин. Відтепер — кінець: костюми, інструменти, поїхали на вокзал,— ми прощаємося.

Ранок 26 травня. Поїзд стугонить уже по нашій, рідній землі. Київ. Вокзал.

Першого червня в приміщенні опери звітний концерт хору перед трудящими столиці України. На відпочинок — два дні. Хорівський музей приймає ще 63 подарунки, п'ять грамот, багато газет, фотографій.

СОЛОВ'ЇНА СЛАВА УКРАЇНИ

Біля хорівської «дошки об'яв та наказів» — тиск.

— Йой!

— Оце так мандрівочка...

На маршруті значиться: Гомель, Мінськ, Слуцьк, Вільнюс, Клайпеда, Паланга, Совєтськ, Калінінград, Черняховськ, Ліепая, Дзінтарі, Рига,

Таллін, Тарту, Ленінград, Москва, Казань, Куйбишев, Оренбург, Орськ, Комишин, Москва, Київ.

Окрім звичної програми, веземо «Вечорниці» Ніжинського.

Перший концерт — у Гомелі. Беремо розгін. А побратими скрізь нам:

— Спасіба, дорогія наші сябры за цудовнае мастацтва!

Мінськ.

Вільнюс.

— Гурра! Гурра!..— чуємо баритонове. Виявляється, у залі — група офіцерів Радянської Армії і серед них — один українець, який «загітував їх» піти на концерт. Їм усе так сподобалось, що вони прозвали колегу «іменинником», підхопили на руки й почали «гойдати».

Калінінград. Вирушаємо на екскурсію. Старі підземелля, уламки палаців, де відбувалися змови, готувались походи готів проти слов'янських народів...

У Совєтську екскурсоводом стає наш бубніст-віртуоз Павло Дубровенко. Він показує, де були фашистські табори смерті:

— Отам я, хлопці, набрався горя!.. Уже й не сподівався, що минуть роки, і я заграю тут свою полечку? Ніколи! Скільки полягло нашого брата!.. Врятувало мене, мабуть, те, що я коваль...

Сьогодні сталося таке. У Калінінградському театрі йде концерт. А наприкінці на сцену повагом сходять п'ять уже сивих матерів з квітами в руках: на їхніх обличчях і радість, і якийсь глибокий смуток. Вони не проголошують промов. Можливо, саме на цій землі полягли їхні сини — отакі молоді, співливі, як наші хористи-танцюристи...

Черняховськ. Ліепая.

На концерті прибій. Саме як почали виступати, море «розгулялося», загуло. Здається, ще один, другий, третій — «дев'ятий вал», і хвилі вдаряться в стіни театру.. «Чи чули ви, як липа шелестить?» Чи чули ви, як шумить, гуде, штормує море?.. Це «сімсот тисяч ще й чотири» гармат клекоче. Та пісня гучніша за них: і шквал оплесків заглушає шквал моря!

І знову автобуси всю ніч ревуть моторами.

Рига. Концерт в курортному Дзінтарі. До речі, також на березі моря. Співаємо ще раз у супроводі «дев'ятих валів», які не втишилися. В залі працює телекамера. Дзінтарівці нанесли стільки квітів, що хористи прозивають концерт «квітниковим».

Естонія. Три концерти. В гарнізонному Будинку офіцерів, в столиці республіки — Талліні.

Прекрасне багатолюдне місто Таллін. Чудова, оформлена в сучасному стилі, концертна зала «Естонія»!

— Я випадково довідався, що сьогодні тут ваш концерт,— хвалиться офіцер флоту Микола Саєнко.

Справді, наш концерт майже не рекламований. Чому? Почувши, що ми невдоволені, філармоністи втішають нас таким:

— Ви даремно ображаєтесь. Тут, перед хором, он яка маса людей! А от з вашою «Думкою» було ще не так. Ми їм одіслали гарантію й попросили взагалі не приїздити. Комерція є комерція.

Нам ще важче на душі, бо додався жаль за своїх колег із «Думки».

Трохи потішив, заспокоїв палкий, сердечний прийом людей, що у залі:

— Хоч нас мало, та ми в «тільняшках»,— жартують моряки.

Ленінград. На кожній вулиці реклами. Щоб якнайбільше бажаючих могло послухати, усі концерти йдуть в парках. Виходимо на сцену. Перед нами двохтисячна аудиторія. Оце «комерція»!

— Співай і хочеться! — радіють хористи.

Од «Вечорниць» «божеволіють». По концерті прийшли за куліси, дякують, цікавляться костюмами, інструментами, розпитують, яка в артистів музична освіта.

— Всенародна! — жартує хтось із наших.

Нині в Ізмайлівському парку — несподівана зустріч із бразільським ансамблем пісні й танцю, який очолює дружина президента Бразілії. Ще на репетиціях вони так зацікавилися нашим мистецтвом, що всі залишаються на концерт. До речі, саме тут, на естраді Ізмайлівського парку, хор уперше на своєму віку розпочинає концерт без «шапки», без оголошень просценіумів — а одразу «Хороводом дружби». Чи не половину програми повторюємо! Бразільці ринули до нас на кін, вітають, обіймають.

Годину триває розмова, перемацування костюмів, стрічок, віночків, намиста, проба гри на цимбалах, бандурах.

— Приїздіть у Бразілію,— запрошує керівник ансамблю.

Прощальний концерт на ленінградській землі даємо історичній Гатчині. Пожвавлення, гук по залі. Чути вкраїнську мову... Тут багато земляків. Деякі навіть з нашими артистами за однією партою сиділи в школі. По концерті стільки розмов-спогадів у друзів дитинства!..

До Москви мчимо «Голубою стрілою». У столиці всі чотири концерти забирає Кремлівський театр.

— За неделю до вашего приезда все билеты проданы,— з нотками гордощів повідомляють службовці театру.

Кожен виступ — успіх. Та все ж «Вечорниці» панують над усією програмою.

Отримуємо численні записки. Дехто й досі не знає, що помер Григорій Верьовка, вітають його, бажають нових творчих успіхів...

Використовуючи перебування в союзній столиці, делегація хористів іде до міністерства культури СРСР, розповідає, що ще й досі хорові не надано імені його організатора. Вислухали, порадили, що робити.

Прощаємося з Е. Скрипчинською. (Вона повертається у справах до Києва).

Казань. У готелі «Зоря» застаємо лаконічно оформлену листівку з такими словами (українською мовою): «Дорогий наш госте! Керівництво Татарської державної філармонії ім. Г. Тукая вітає Вас з приїздом у місто Казань, бажає Вам хорошого настрою й великих творчих успіхів». Сервіс! Ми навіть трохи заздримо, що не київські філармоністи першими до такого додумалися.

Три відкриті концерти не змогли задовольнити усіх бажаючих послухати «хор із-за Дніпра», і тому вирішено виступити ще по казанському телебаченню.

Сизрань. День будівельника. Хористам дарують букети квітів. Гарний лист від будівельно-монтажного тресту. «Волжская коммуна» друкує на прощання статтю, сповнену прихильності до нашого мистецтва: «Певцы, танцоры Украины».

Оренбург! Це слово щільно вплетене у біографію Тараса Шевченка...

— Десь отут його водили під вартою.

Дев'ята вечора. По двох піснях і танцю «На гулянці» хору прощають його часову «накладку». Ну, а коли підійшли до «Вечорниць», то... забулися люди, що й час пізній. Замість півтори години розпалені виступаємо три!..

Година ночі. Щасливі наші слухачі і ми.

А в Оренбурзі, наприкінці прощального концерту, тільки-но ми рушаємо «людським коридором», як раптом він заспівав: «Рідна, мати моя, ти ночей не доспала».

Оттаке!..

Від сходу до заходу сонця мчить нас потяг через казахські степи. Орськ! Скільки разів ще за шкільними партами вичитують учні це слово під віршами Т. Г. Шевченка, писаними тут, у далекому засланні, року 1847:

Сонце заходить, гори чорніють,
Пташечка тихне, поле німіє.
Радіють люди, що відпочинуть,
А я дивлюся... і серцем лину
В темний садочок на Україну.

Оглядаємось доокіл, бачимо гори, на які дивився Тарас, «рудий, рудий аж червоний степ» — і намагаємося увійти в душевний стан поета-солдата, в його тодішнє оточення. Намагаємося, бо тепер Орськ — сучасне залюднене місто. Ось той майдан, на якому Тарас проходив трикляту «муштру»... Нині тут — автобусна станція. Збереглася стіна казарми, де мешкав Т. Г. Шевченко. Є музей. Коло сучасного Будинку культури (там — наш перший концерт) височить монументальний пам'ятник Кобзареві, побудований у ювілейні дні 1961 року. Квитки продані «хто зна коли». Одна, вже літня жінка плаче, мов дитина, й благає впустити її «хоч на поріг». Беремо, і її очі заблищали щастям. Більше двох годин тут істинно мистецьке священнодійство: і тиша, і сльози, і сміх. Замовлень у записках — ще на один концерт.

Добу їдемо через неозорі сухі орські степи.

Над землею, у гарячому тьмяному небесному мареві фата моргана... У Саратові буде кінець великій та й важкій мандрівці. Народхорівці «б'ють» телеграми до Києва...

— Останні п'ять днів чогось важчі за попередні два місяці,— говорять хористки.

А концерти йдуть. На одному з них, коли хор співає закарпатську народну пісню, де є слова: «Любилися, кохалися — через рочок побралися», у залі одна саратовка так пояснює ці рядки подругам: «Любавались, целавались, а прашел год — подрались».

— Ну, что ж, вполне современная песня!..— регочуть її подруги.

11 жовтня. Український народний хор відсвятковує своє 22-річчя.

Ми — на чемоданах, думками — в Києві. Але щось керівництво огинається. Зрештою, мовить:

— Шановні товариші! Ми розуміємо ваш настрій... Ми теж — з вами... Але... Одне слово... нас дуже й дуже просять поспівати ще днів п'ять-шість...

— Уже сил нема!

— Ну, як уже зможете...

— Ми план перевиконали! І — це не з примхи: потомилися ми... А особливо танцюристи.

— Усе це так, дорогі товариші. Все правильно. Але чи знають про це ті люди, які так палко просять нас до себе на свято? Звичайно, не знають. І не потрібно їм цього знати. Потім поміркуймо над тим, що люди подумають про Народний хор з України, якщо ми відмовимося...

...І закурилася за нами шлях-доріженька у приволзькі степи. Між Саратовим і Волгоградом є таке собі, маловідоме для нас місто Комишин. Тут саме розпочалося традиційне свято «Золота осінь». Керівники Комишина домоглися, щоб «український хор» «прислали до них на п'ять концертів». Та ще ж як: через Москву!..

На комишинському концерті в літньому парку людей — «волзьке море». Публіка захлинається од «браво», скандує аж «віття гнеться».

І так — усі п'ять концертів.

Прощальний — у текстильників. Величезна зала. Маса людей. Гук! Коли дійшло до сцени «ворожіння» і Катруся (солістка Раїса Мироненко) заспівала «Ой не буде зозуля кувати»,— у залі запала тиша. Після «На все добре», яке проголошує Ліда Заболотна, нас закриває тут остання ширма. Хористи обіймаються, цілуються, вітають одні одних із закінченням гастролей. Дирекція дякує колективові за самовіддану працю, повідомляє, що за 54 дні, при таких важких «перельотах», він дав 46 концертів, значно і значно перевиконавши план!

ДОБРОВІСНІ ЗОРІ

— Аж отепер я повірю, що їдемо додому,— вимовив Василь Завгородній, коли поїзд рушив у західному напрямку.

— Не кажи «гоп», поки Москви не перескочиш...

— Хіба й після цього вона ще пошле нас кудись на концерти?

— А хто зна...

— Тепер уже, якщо й посилатимуть, я пас...

Знічев'я хтось комусь похвалився, що немов би отримав із Києва листа на Саратов, і написано таке: уже призначено нового художнього керівника! Йому доручено: на базі Народного хору створити Український молодіжний ансамбль, що він і здійснює.

Під'їжджаємо до Києва. Колеса цокотять по мосту через Дніпро. А на душі — щем. У тих, що зустрічають, обличчя сонячні. Отже, то неправда про молодіжний ансамбль? Бо хто-хто, а друзі знали б...

Неділя. Газета «Культура і життя» друкує простору статтю про мандрівку хору.

Зійшлись на репетицію.

— Товариші, днів за п'ять у Києві розпочнеться фестиваль мистецьких колективів під назвою «Дніпрові зорі». Нам знов відкривати його...

— Усього п'ять?

— Фактично — один. Бо завтра нас слухатиме урядова комісія.

— Що слухатиме? Звіт про гастролі?..

— Спів слухатиме.

Та хор не розгубився. Він не на таких крутих поворотах не падав...

Зала дякує Елеонорі Павлівні, хорові, що за такий короткий час знайшов у собі сили згуртуватися і підготувати хорошу програму. Вказує на потребу відредагувати кілька текстів авторських пісень.

25 жовтня. Концертом Державного українського народного хору у Жовтневому палаці культури розпочався фестиваль мистецьких колективів столиці України під назвою «Дніпрові зорі».

Усе було б, може й, гаразд, якби і тут чиясь «рука» не вкинула палиці в спиці нашого хорівського колеса. На одних афішах по місту написали, що початок концерту о 19.30, на інших,— що о 20-ій годині. І ось зала бурхає. Хористи поспішать на сцену, нашвидкоруч підперізуючись, заплітаючи коси, застібаючись, прикріплюючи вінки, стрічки... З такою «психологічною підготовкою» хор «засвічує зорі». Розпочали без чверті о 20-й годині. Перші дві пісні ніхто не чує, бо частина слухачів тільки заходить до зали, шукає, де сісти. А ті, що прийшли на 20 годину, вимагають пояснення, чому раніше розпочали концерт...

Нарешті пристрасті влягаються — й концерт пішов, як треба. Ось пісню «Києве мій» вже просять повторити. Це підносить дух. Далі на «ще!» повторюємо дівочий танок «Доярочки», пісні «Пожену я сиві воли до води» і «Ой у полі, при долині». Потім — танець «Гречаники», жартівливу пісню «Жив парубок моторний». Овації. Та й неабиякі. Отаке — у Києві, та ще на фестивалі...

Бути, кажуть, тепер хорові — «імені Г. Верьовки»!

Перепочили день, і ще раз «зоріємо» на тій же сцені. «Щекаємо» вісім творів. Зокрема, й дует кобзарів у складі О. Мельника й того, що про це розповідає,— замість однієї жартівливої пісні, яка у програмі, співаємо вдвох «ще» дві нові. Працівники Міністерства культури СРСР вітають хор з успіхом.

ІМЕНІ ГРИГОРІЯ ВЕРЬОВКИ

...Чи були ви коли-небудь на кам'яних берегах Росі? Чи бачили, як журавлі, повертаючись з вирію, «ломлять» свої «ключі», діляться на пари й з радісними криками падають у торішній очерет? Щось подібне сталося й з нами, коли ми вислухали наказа про довгождану відпустку.

А на серці — пісня:

В небі синім — осінні паради:
Журавлі, журавлі, журавлі.
Може бути, якраз вони сядуть
У твоєму далекім селі.

Журавлі — друзі милі, хороші,
Якщо будете в тому краю,
То не в службу, а в дружбу попрошу —
привітайте дівчину мою.

І як вечір червоно-багряний
запалає в імлі голубій,—
передайте вітання від мене
журавлиною мовою їй!..

Журавлиним співом промайнули дні відпочинку. З першого ж дня у нас багато роботи. Прослуховують хор, щоб відібрати найкраще до урочистого концерту на Жовтневі свята. Готуємося і до 70-річчя від дня народження Григорія Гурійовича. Сходиться ювілейна рада. Складаємо широку програму з творів Верьовки. Хорівські художники В. Завгородній, П. Осипчук, В. Чугунов влаштовують виставку пам'яті композитора. Звертаємося до поетів, на слова яких Григорій Верьовка писав пісні, до композиторів, діячів культури, студентів, які близько знали професора, щоб передали в хорівський музей матеріали й документи, які стосуються його життя і творчості, виступили із спогадами про нього.

21 листопада. Неділя. Газети друкують Указ Президії Верховної Ради УРСР, де Народному хорові надається почесне звання Заслуженого.

На нашій вулиці — свято! До нас приїздять дві машини — одна з радіо, друга — з Міністерства культури УРСР. Мітинг. Представник управління музичних установ Міністерства культури УРСР зачитує Указ. Виступають хористи, музиканти, танцюристи, запевняють, що Український народний хор докладе всіх зусиль, уміння, таланту, щоб піднести свою майстерність на ще вищий щабель, виправдати високе звання і заслужити у свого народу ще більшу любов і шану.

Ніби все сказано, а мітингу не закривають. Видно, щось є ще... Перекладають папери в папці. Дивляться змовницьки на нас. А тоді — піднесять руку «тихо», і — сюрприз: зачитують Постанову ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР, в якій сказано, що Державному заслуженому Українському народному хорові надається ім'я його засновника Григорія Верьовки.

Серед артистів вибухає давно визріла сердечна овація. Ніби розряд неба після довгої спеки.

Схвильоване слово-подяку проголошує Е. П. Верьовка-Скрипчинська.

Піднесений настрій у хорі не спадає ні на другий, ні на п'ятий день. При вході до «солов'їної домівки» золотом заяскріло:

«Державний заслужений
Український народний хор
імені Г. Г. Верьовки».

Газета «Культура і життя» вміщує на своїх сторінках фото хору, де зафіксовано, як диригує Григорій Верьовка, і велику статтю під заголовком: «Імені Григорія Верьовки».

На адресу: Київ, Володимирський спуск, 2 — надходять і надходять листи й телеграми, сповнені палких радощів, що Народному хорові надано ім'я його засновника.

Збігло ще часу. Підготувавши «верьовкінську» програму, їдемо на Чернігівщину — батьківщину композитора. Зі сцени Чернігівської філармонії Ліда Заболотна уперше проголошує нову «шапку»:

— Розпочинаємо концерт Державного заслуженого українського народного хору імені Григорія Верьовки.

Усі люди встають і довго аплодують. Їм приємно, що така велика шана їхньому землякові. Перед концертом диригент хору В. Суржа розповідає про життя й діяльність Григорія Гурійовича. Як після таких «вступних акордів» сприймають земляки нашу пісню, танець, ба навіть «процедурну» деталь ведення концерту,— кожен може сам відчути внутрішнім чуттям патріота... А тут ще й такий милий додаток: співаємо «Пісню про Придесення», яку склали земляки Григорія Верьовки — колгоспник із села Стольного Юхим Лисиця та учитель із Блистової Михайло Мишастий. Ніби гімн, люди слухають її, вставши.

«Деснянська правда» вміщує фото хору й статтю «Тобі наша любов».

Концерти у Березному, Локнистому, Стольному, Мені. Воїстину всенародні свята.

26 грудня. 70 років засновникові Народного хору. Усього один рік не дожив він... Газети «Радянська Україна», «Культура і життя», «Робітнича газета», «Сільські вісті», «Молодь України» надрукували спогади Сергія Воскрекасенка, Дмитра Гнатюка, Михайла Кречка, Андрія Гуменюка, Тереня Масенка, Якова Клименка про незабутнього «чародія української народної пісні» Григорія Гурійовича Верьовку.

У «солов'іному» — ранок вшанування засновника хору; з концертом виступає вокальна студія. Філармонійна реклама з портретом Григорія Верьовки повідомляє, що сьогодні тут відбудеться вечір, присвячений ювілейній даті композитора.

На вечорі Платон Майборода розповідає про кипучу діяльність, яку Григорій Верьовка провадив протягом усього свого життя. Диктор радіо Андрій Євенко зачитує вітального листа й вірша Павла Тичини.

Вихід хору на сцену супроводжують хвилі оплесків. Одразу ж просять повторити «Ой ходив чумак сім літ по Дону» (що ото, як і Григорію Гурійовичу... «не було пригодоньки йому»), а також «Вийшли в поле косарі», гармонізовану Верьовкою. Захоплено сприймають його «Тополю», «Тихо над річкою», «Клятву».

— Слава хору Народному! — співає студентська «гальорка».

— Хай живе Україна!

— Браво!

Таким злетом закінчуємо 1965-й.

Виступи хору на нараді працівників сільського господарства.

29 грудня концерт на відкритті довгожданого пам'ятника батькові української музики Миколі Лисенку біля Київського театру опери й балету імені Т. Г. Шевченка. Продовжують надходити листи, телеграми, присвячені 70-річчю Г. Верьовки. Зосібна — сповнена почуття патріотизму телеграма з братньої Грузії, підписана міністром культури ГРСР, відомим композитором Тактакішвілі.

На книжковій поличці хору — новинки: «Пісні Явдохи Зуїхи», «Колядки та щедрівки», збірник статей «Живі сторінки української музики»

і аранжировок Олександра Кошиця, блискучого хорового диригента, талановитого інтерпретатора наших національних співочих скарбів.

Цікаві завваги Кошиця про специфіку української народної пісні:

«Пісня — музичне оповідання про те чи інше, а тому вона містить в собі всі елементи драми».

«Пісня має самодостатню красу, а тому ніяких прикрас акомпанемента вона не потребує. Пісню треба будувати а к а п е л а. Як жолудь, вона містить в собі всі ознаки пишного кучерявого дуба, котрого повинен виростити композитор. Гармонійний уклад пісні, так само, як і контрапункту, треба брати з самої пісні, з її власних елементів, бо в противному разі вона буде одягнена в чужу одежу...»

У томі «Колядок та щедрівок» є вказівка на народне багатоголосся у цих жанрах пісень. Згадуючи, що К. Стеценко чимало записував їх «з народних уст» та «зберігав національний народний колорит українських колядок і щедрівок», автор післямови А. Гуменюк зазначає: «деякі з них є цікавими й глибокозмістовними варіантами народного багатоголосого співу».

НОВИЙ КЕРІВНИК

Новий, 1966 рік.

«Радянська освіта» від 8 січня кореспонденцією «В селі композитора» знайомить українське вчительство з концертом Народного хору в Локнистому.

«Сільські вісті» розповідають, як Г. Верьовка першим підтримав самодіяльного композитора Петра Процька з Чернігова і взяв його пісню «На Вкраїні зіронька зійшла» до репертуару Народного хору.

Січень приносить нам концерти на республіканській нараді буряководів, у Вищій партійній школі, на лекції про українські народні інструменти, вечорі, присвяченному 75-річчю від дня народження Павла Тичини.

Провели в останню путь жалібними народними піснями Гната Юру.

Лютий. Для постановок танців запрошено балетмейстера Закарпатського народного хору Клару Балог.

Перед хором звітує вокальна студія.

Тарасівська 8-річна школа, що під Києвом, запросила бригаду хору на свій вечір, присвячений 70-річчю Г. Верьовки. Школа славна тим, що всі тут — і учні, й вчителі — члени Хорового товариства. Є хор найменших, хор середульших, хор учнів старших класів та капела бандуристів. Доповідь про життя й діяльність Григорія Верьовки впевнено зачитала учениця 7 класу Віра Федоренко. Концерт переважно з творів Верьовки. Зведеним хором пропонують диригувати Е. П. Скрипчинській. Любо дивитись, як ці дев'яти-дванадцяти-п'ятнадцятилітні хористи вже вміють «йти» за рукою диригента. Честь і хвала педагогам школи, що виховують у дітей любов до організованого хорового співу!

З першим днем весни прийшло повідомлення, що на 15 березня заплановано концерт, який відбудеться в театрі опери й балету.

Шостого березня увесь хор збирається, щоб провести на пенсію бандуриста конструктора-реформатора українських народних інструментів Івана Скляра з нагоди його 60-річчя. 22 роки пропрацював він у Народному хорі. Вітальне слово проголошує Е. П. Скрипчинська. Оркестрова група підносить йому цінний подарунок.

Незабутнім залишиться у пам'яті цьогорічний виступ у Музеї Т. Г. Шевченка. Тут кожному хористові підносять «Заповіт» мовами народів світу. Наступного дня беремо участь у великому збірному концерті в Київському будинку офіцерів. Танцюристи «обкачали» нарешті на публіці новий танець «З сиром пироги» у постановці В. Чугунова.

3 березня. У «солов'їному» репетиції; шліфується програма до концерту в опері. Потім — збори. Зачитується наказ міністра культури УРСР про те, що художнім керівником, головним диригентом, директором Державного заслуженого українського народного хору імені Г. Верьовки призначено А. Т. Авдієвського.

— Анатолій Тимофійович,— продовжив представник Міністерства,— народився 16 серпня 1933 року в селі Федвір Знам'янського району Кіровоградської області. Батьки його переїхали сюди з Чернігівщини. Дитинство прожив у селі. Виховувався на українських народних піснях. Співав у шкільному хорі, грав на саморобних сопілках, бляшкових тарілках. Після 10-річки вступив до Одеської консерваторії на факультет хорового диригування по класу К. Пігрова. Ще будучи студентом, створив у Житомирі ансамбль «Льонок», де показав себе як здібний гармонізатор пісень «Цвіте терен», «Нежонатий ходжу», «Ой у лузі калина стояла», «Як була я маленька». 1962 року Верьовка запрошує його хормейстером у вокальну студію при Народному хорі, де він працює до 1963 року. Тоді ж його призначено художнім керівником Черкаського українського народного хору. Міністерство культури такої думки, що Авдієвський — підходяща кандидатура на керівника Народного хору. Він є прихильником школи Григорія Верьовки, його стильових особливостей у народному хороведенні, котрі обіцяє продовжувати, розвивати далі,— закінчив виступаючий і надав слово новому керівникові хору.

— Хоч я й не був безпосереднім учнем Григорія Гурійовича,— говорить А. Авдієвський,— але його творчі принципи щодо хороведення повністю поділяв і поділяю. Я заочно вчився у нього. Хор, який він створив і вивів на всесвітню арену, є прекрасним мистецьким колективом. Я пишаюсь, що на моє щастя випало стати його керівником, прийняти естафету від Григорія Гурійовича. Я буду продовжувати в хорі ті традиції, котрі склалися за більш як двадцять літ, розвивати школу, стильові особливості Григорія Гурійовича, бо вони — єдині, глибоконародні. Також завіряю, що «революції» по відношенню виконавського складу робити не буду. Все залишається таким, як є. Прошу ще більш згуртуватись, підняти на ще вищий рівень виробничу дисципліну. Бо перед нами стоять великі й дуже відповідальні завдання, як в себе, на Батьківщині, так і за її межами.

Слово бере Елеонора Павлівна:

— Перш за все, я з вами ще не прощаюсь,— каже вона нам,— буду працювати. Мені приємно, що хор приймає прихильник хорової школи

Григорія Гурійовича, який урочисто обіцяє продовжувати ту велику справу, яку розпочав Верьовка. У Анатолія Тимофійовича є деякі обробки українських народних пісень, які досить близькі до тих, котрі потрібні Народному хорові, і якщо в такому плані йтиме робота й тут, то українське народне багатоголосся, яке так ревно плекав багато років Григорій Гурійович, буде розвиватися...

Гості прощаються, виходять. Хор продовжує репетицію.

Концертом в опері керує Е. П. Скрипчинська. Він проходить з успіхом, хоч є й зауваження. Наприклад, що у новій пісні «Ой дощ, таки дощ» немає логічного закінчення, що танець «З сиром пироги» — це переспів того, який є у програмі ансамблю Вірського під назвою «Женихи». На концерті присутній новий художній керівник хору Анатолій Авдієвський.

По цьому хор переключають на підготовку до концерту для делегатів XXIII з'їзду КП України. Програму готують Е. Скрипчинська, Я. Орлов, В. Суржа.

Концерт відбувається 18 березня в Жовтневоему палаці культури.

У приміщенні хору — ремонт. Оновлюють підвальне приміщення; там, зокрема, буде фешенебельний гардероб. Водночас наказано колишній кабінет перетворити на меморіальну кімнату Г. Г. Верьовки.

24 березня. Репетиція хору. Її вперше проводить Авдієвський. Новий керівник вибрав для цього пісню «Чуєш, брате мій» у своїй обробці. Хор завважує кожне слово, приглядається до кожного руху його руки, вивчаючи стиль молодого керівника. Твір акапельний, академічного плану.

В. Суржа вирушає до Харкова, а Я. Орлов — до Львова з метою набрати нових співаків і музикантів: ніби виконавський склад хору буде збільшено на 20 чоловік, а оркестрова група — з 17 до 25 чоловік.

Елеонора Павлівна зосереджується на впорядкуванні творчої спадщини Григорія Гурійовича Верьовки.

4 квітня. Померла Марія Іванівна Литвиненко-Вольгемут; жіноча група хору проводить її в останню путь.

Офіційно оголошено, що в наступному році Народний хор вирушить на гастролі в Канаду і що до кінця квітня потрібно приготувати програму, яку має переглянути канадський антрепренер.

Новий наказ: танцюрист В. К. Чугунов призначається балетмейстром, а танцюристка Т. М. Пржелуцька — педагогом танцювальної групи хору.

Оголошено новий склад художньої ради хору, в якому, крім хористів,— поет В. Лагода, композитор А. Філіпенко, кандидат мистецтвознавства Л. Ященко.

30 квітня. Напружений день у хорі. Ще зранку приготувались продемонструвати канадському антрепренеру свою програму. Чекали його увесь день, а він не приїхав... Лише день дано артистам на відпочинок, решту — у дві зміни готуємося до гастролей.

З 5 по 30 травня побували у Кривому Розі, Дніпропетровську, Запоріжжі, Севастополі, Євпаторії, Саках, Керчі, Феодосії, Судаку, Ялті, Алушті, Гурзуфі, Сімферополі. Дано 24 концерти. Згадується найуспішніший концерт у Дніпропетровську для колгоспників. Там по нашому

виступі на сцену вийшли літні колгоспники, піднесли хорові хліб-сіль, а діти — оберемки квітів. Було зворушливо й сердечно.

20 травня. Євпаторія. Читаємо в «Правде», що Український народний хор цього року поїде до Корейської Народно-Демократичної Республіки.

21 травня. Авдієвського викликали до Києва.

«Курортна газета» вміщує на своїх шпальтах фото групи хористів.

Пам'ятним має залишитися для нас заключний концерт, що відбувся в Літньому театрі Сімферополя. Він «бере за серце» не стільки тим, що геть переповнено людей, які приїхали з далеких степових сіл, не стільки їхніми подяками, як останнім концертом тринадцяти наших артистів, які вже перейшли у «несценічні». Це їхній останній концерт. Вони назавжди залишають хор, сотні, тисячі радісних, захоплених людських очей, світло рампи, взагалі сцену...

У цих гастролях свіжим проліском розцвітав талант нової солістки, «студійки» Валентини Хиценко. Їй ще два місяці до закінчення студії, а вже вона ведуча артистка хору. Хиценко так майстерно виконувала роль жінки в дуеті «Жінко моя», що не було жодного концерту, де б її не попросили співати по-двічі.

Повернулися до Києва й застали призначення нового директора-розпорядника М. Пеньковича.

— Його нам подарував Вірський,— жартують хористи.

Але в цьому жарті є чимала доля правди.

— Спасибі Павлу Павловичу за те, що так щедро постачає наш хор адміністративними кадрами: і Письменний звідти, і адміністратор Ратнер, і ось тепер — Пенькович.

На коротких зборах, присвячених поверненню хору з гастролей, зачитується наказ міністра культури УРСР, що хорові надається профвідпустка з першого по тридцяте червня. А. Авдієвський тимчасово прощається з хором, бажає йому доброго відпочинку, нових сил, творчої енергії.

А у вокальній студії — саме гарячі дні екзаменів: продовжується наплив заяв бажаючих вчитися в третьому наборі. Цікаве ще й таке. Довідавшись, що в Народному хорі є додаткові «вокальні» місця, до нас рушило чимало артистів Черкаського народного хору; приходять також думчани.

По відпустці, збираємося на традиційні збори. Привітавши колектив, Авдієвський зачитує телеграму від Е. П. Скрипчинської і повідомляє, що вона пішла на пенсію, що другим диригентом призначено В. Суржу, керівником оркестру — Станіслава Павлюченка, Я. Орлова залишено в хорі на посаді диригента. 10 липня хор має вирушити в нові гастролі.

У інтенсивних готуваннях збігає перша декада липня, й хор — на колесах поїзда «Київ—Івано-Франківськ». Найбільше балачок навколо того, що новий керівник «поставив» перед хором і кожним артистом «ребром» питання про чистоту мови. Недбальство щодо неї він виявив під час репетицій, але воно «вилазило боком» і на самих концертах...

Цього разу хор побував у містах Івано-Франківську, Коломиї, Чернівцях, Бельцях, Кишиневі, Одесі, Миколаєві, Херсоні, Полтаві, Луб-

нах, Харкові, а також у Кицканах, Нюсдорфі й Біляївці Одеської, Жовтневому, Баштанці, Тімірязівці, Миколаївської та Петрівцях Полтавської областей. «Обкачувалися» пісні «Ой чорна я си, чорна» і «Чуєш, брате мій» в гармонізації Авдієвського та «Гей, Іване» в гармонізації Павлюченка. Вже на першому концерті в Івано-Франківському вони виконуються по двічі. Присутній увесь склад Гуцульського ансамблю пісні й танцю, його керівник Гринишин. На поконцертовій зустрічі Гринишин і балетмейстер Петрик привітали хор з успіхом.

Характерна зустріч у селі Нюсдорфі, колишній німецькій колонії. Будинок культури тут — справжній театр міського типу. Окрім людей місцевих — туристи з Америки, Англії, Італії, Чехословаччини. Вони настільки захоплені співом Народного хору, розмовами з нами, що не схотіли навіть поспішити до поїзда, який мав везти їх далі...

Прощальний концерт — по одеському телебаченню. Він транслюється із зали філармонії, яка має світову вокальну славу. Захоплені нашою манерою співу, вони звернулись до керівників хору з проханням подарувати їм на згадку хоч би кілька платівок з піснями хору, — але їх, на жаль, немає...

По дорозі на Миколаїв один з наших автобусів зазнав аварії, налетівши на вантажну машину, яка «виринула» йому просто перед носом, із-за кущів лісосмуги. Переднє вікно розсипалося на мак.

За цим — і смішне: у нас є такі хористи, які «не можуть» сидіти в автобусі на інших місцях, «тільки перед лобовим вікном»; після цього випадку вони самі мовчечки пересіли на найзадніші місця...

Миколаїв. На стадіоні хор імені Григорія Верьовки слухають 25 тисяч уболівальників української пісні. У Херсоні концерт відбувається у величезному парку. Окрім того, він передається по місцевому телебаченню.

Харків. Хор дає чотири концерти, з яких особливо запам'ятався в Палаці культури ХЕМЗу.

— Я переживав за вас перед концертом,— каже харківський композитор-фольклорист Стеблянко,— знаючи, що́ пропагують тут деякі прихильники «електричного джазу». Але бачите самі, люди не втратили любові до рідного мистецтва.

Про цей концерт газета «Красное знамя» вміщує простору статтю.

Вдома нас повідомляють, що їдемо на Декаду української літератури й мистецтва в Казахстан. Потім на три тижні в Корейську Народно-Демократичну Республіку.

Наказом Міністерства культури УРСР на 13 чоловік збільшують штат хору. Тепер — 103 виконавці.

Наш Жашківський концерт в Черкаській області знімається на кіноплівку.

Закінчився конкурс у вокальну студію. З 300 претендентів відібрано 17. Потрібно ж 5. Оголошено додатковий конкурс.

Фабрика кінохроніки знімає короткометражний фільм для реклами Народного хору в Монреалі на Всесвітній виставці. Виконуємо «Козацький епізод», «Пішов би я в ліс по дрова», «Ой чорна я си, чорна», «Тихо над річкою».

В останній день серпня до нас завітали діячі культури й мистецтва Канади, їх супроводжують О. Міньківський, С. Козак, М. Кречко, журналісти, працівники міністерства культури. Канадці знайомляться з роботою хору, методикою педагогів. Потім ми співаємо їм кілька пісень, показуємо вокально-хореографічні сцени «На гулянці», «На галявині». Запрошують до Канади.

Оформляємо документи для виїзду в Корею.

4 вересня. Мар'янівка, де народився Іван Семенович Козловський. Сьогодні тут весілля. Виходить заміж солістка нашого хору Віра Кобзаренко. Скільки виспівано весільних пісень, витанцьовано танців! А музики!..

— Такого дива наше село ще не знало!..— сказали мар'янівці.

Наступного вечора хор бере участь у концерті, присвяченому відкриттю Днів угорської культури на Україні. В залі — делегації з 22-х країн. «Вечірній Київ» вміщує фото та коротку розповідь про концерт, «Літературна Україна» друкує розповідь про Декаду в Казахстані, згадуючи й Народний хор. Хор вивчає казахські народні пісні.

11 вересня. З нагоди 23-ї річниці існування Народного хору на традиційних «іменинних» зборах зачитуються вітальні телеграми від Міністерства культури УРСР, від Е. П. Скрипчинської.

Алма-Ата. Відкриття Декади. Наступного дня хор дає концерт для воїнів, котрі несуть службу в Алма-Атинському гарнізоні.

П'ять днів концертування в Алма-Аті були для нас немов відпочинком. Всі місцеві газети, журнали, подають широкі рецензії про наші виступи, багато фотографій, радіо організувало спеціальну передачу «Співає Народний хор з України».

Не гірше зустріла нас і Караганда. Концерт відбувся в Палаці гірників. «На галявині», «Ой чорна я си, чорна», «На гулянці», «Прикарпатську польку», «Козацький епізод», «Дойну», «Польку» (оркестр), «Гей, Іване», «Гопак» — повторюємо. Овації, квіти, сердечні слова подяки. І так на всіх концертах.

Пишним та хвилюючим був заключний концерт Декади. Учасникам декади дарують великий портрет казахського мислителя Абая Кунанбаєва. Зачитується Указ Президії Верховної Ради Казахської РСР про нагородження учасників Декади грамотами та цінними подарунками.

В КРАЇНІ РАНКОВОЇ СВІЖОСТІ

По прибутті до Києва всі сили зосереджуємо на підготовці корейської програми. А водночас беремо участь у концертах, присвячених Дню хлібороба, 100-річчю великого Каменяра.

На черговому засіданні Художньої ради створюється оргбюро, на яке покладено завдання: «зібрати всі матеріали, зв'язані з історією Українського народного хору». Головою оргбюро обрано диригента В. І. Суржу.

Останні перед поїздкою дні хор використовує на удосконалення корейської пісні «Аріран» та славнозвісну «І в вас, і в нас» корейською мовою.

20 жовтня. Перегляд корейської програми. В Республіканській студії звукозапису зафіксували такі свої пісні: «Дніпро-Славута», «Пісню про Леніна», корейську «Аріран», казахську «Япурай», «Ой чорна я си, чорна», «Гей, Іване», «Поїхав би я в ліс по дрова», «Не забудь юних днів», «Жалі мої, жалі», «Від села до села».

...Це було 21 жовтня, тобто в день другої річниці смерті Григорія Гурійовича. Хор прямо зі студії з квітами їде відвідати могилу покійного. Тут заспівали «Не забудь юних днів», «Ой не пугай, пугаченьку», «Не щебечи, соловейку», «То не пір'я, то дівоча сльоза». Зібралися чимало людей, почали підспівувати.

25 жовтня. Перед від'їздом до Кореї група хористів йде до скульптурної майстерні, щоб оглянути новий проект пам'ятника Григорію Ветрьовці. Тут також В. Лагода, Н. Котлярська, Я. Міщенко, В. Суржа, Я. Орлов. Порадивши енергійніше відтворити руки композитора, всі схвалюють цей проект пам'ятника.

27 жовтня. Виїзд до Кореї. У цій мандрівці є одна досить цікава деталь. Уперше за кордон хор їде без «додаткових сил». Нема жодного співака, співачки, танцюриста чи музиканта з іншого колективу.

Життя підказало, що попередня практика не приносила користі. Уявіть собі, у хор вливається 10—15 оперних голосів. Як їх не «прикривай», а вони продовжують «висіти» над хором під час співу. Більшість з них ще сяк-так старається на репетиціях. А тільки-но хор переступав через кордон, усі ці «підсилювачі» задирали носи й співали тільки тоді, коли їм хотілось.

— Нехай співають ті, кому незабаром на пенсію, а я побережу голос, у мене ще все попереду,— заявляли вони, розсівшись у залі.

Інші хористи провадили репетиції. Безперечно, були й чесні, сумлінні люди...

4 листопада. Ранком поїзд «Москва—Пекін» зупинився на станції Сінеджу. Перше, що впадає у вічі, це одяг корейців. Жінки в білих-білих сукнях, а чоловіки — у таких саме білих сорочках. Короткий мітинг. Усі зустрічаючі сідають у наші вагони й їдуть до Пхеньяна.

Посольство СРСР в КНДР. Урочистий прийом на честь Українського народного хору.

З шостого листопада хор приступає до роботи з повною віддачею сил. З 8-ї ранку репетиції... Попрацювали просто на славу, бо «Марш Кім Ір сена», який тут нам порекомендували, таки вивчили. І — корейською мовою частину! Працьовитий ми колектив!

Корейці запрошують на концерт, присвячений річниці перемоги у війні. Його влаштовано в цирку, бере в ньому участь три тисячі артистів. Ось на сцені — «домна», побудована з... людей. «Сталевар» пробиває «отвір», з «домни» виринає «сталь», яку також імітують люди. Дівчата «висипаються» з отвору і за допомогою світла, червоних полотнищ намагаються створити уяву, що це вирує розплавлений метал. І так номер за номером... Ці три тисячі артистів роблять багато різноманітних перебудов, переходів, змін аналогічних картин. На сцені така тиша, що чути переліт мухи. Дисципліна.

Наш концерт на корейській землі випав на день 49-ї річниці Жовтня.

На ранковій репетиції А. Авдієвський перевіряє програму — пісню за піснею, прислухається до «звучання» кожного хориста, музиканта, придивляється й до танцюристів. Здається ж, все на своєму місці, а ми одначе хвилюємось. І це не без причин. У Кореї панує такий звичай, що на перший концерт прийде повно людей, вони винесуть вирок наступним виступам: сподобається — підуть люди й надалі, не сподобається,— не буде ні душі.

Аж тепер виступаємо. У театрі «Морамбон». Слухачів повна зала. Але як сприймуть?

Та побоювання зайві. Спочатку придивлялися, «вростали» у наш стиль, наш світ почувань і виражень, а ось вже просять повторити «Реве та стогне Дніпр широкий». Далі — «Сміло, товариші, в ногу», «Дощик» (сопілка), «Полька» (оркестр), «Аріан», «Києве мій», «Гей, Іване». А коли заспівали «Марш Кім Ір Сена», усі підвелися, й театр перетворився на багатотисячний хор...

— Тепер будьте спокійні за наступні концерти! — кажуть корейські перекладачі.

По цьому хор дав ще три концерти в театрі «Морамбон». На одному з них тільки-но Ліда Заболотна оголосила: «Народна пісня на слова Тараса Шевченка «Реве та стогне Дніпр широкий»,— уся аудиторія, ніби студенти Київського університету, гаряче зааплодувала. Виявилось, Шевченка й його «Реве та стогне» тут добре знають... Наступні три концерти — в приміщенні Пхеньянської опери. Прийоми щирі, теплі, задушевні. Панує істинно артистична атмосфера.

Порт Вонсан. Гарний сонячний день. Начебто в Криму, наприкінці вересня. Нам пропонують прогулянку по морю. Тут багато курортів, будинків відпочинку. Над морем безліч сніжнобілих чайок. Деякі сміливці купаються в морі. Вонсанці говорять, що в день приїзду не годиться концертувати, і не запланували, на наше вдоволення, такого на сьогодні. Натомість — розкішний банкет.

За чотири дні у Вонсані даємо п'ять концертів. Вони проходять з успіхом.

Запам'яталася зустріч у школі-інтернаті. Педагоги, учні радіють нам. Показують свої класи, лабораторії, кабінети. Потім пропонують «свій концерт». Поготів співаємо ми. Сердечні проводи, квіти, теплі слова подяки. Впадає у вічі висока дисципліна дітей. Їхня витримка...

19 листопада. Хамхин. Чотири завершувальні концерти. Корейці полюбили наші «Тихо над річкою», «Ой хмариться», «Віночок для сопілки», «Варіації на бандурі» і, звичайно, «Гопак».

У Пхеньяні слухали оперу «Сам Чень». Це легенда про дівчину. Прегарні голоси у виконавців. Казкове оформлення. Для нас — сердечна гостина.

По закінченню гастролей Міністерство культури КНДР влаштовує великий прийом. Було багато сказано мудрих східних притч і приказок.

Повернувшись до готелю, бачимо в своїх кімнатах — гарно оздоблені пам'ятні подарунки. Взагалі корейці надзвичайно уважні до гостей. Вони все бачать, усе чують. У Хамхині котрась із хористок поскаржилася, що два концерти в один день — важкувато. А тут саме було і заплановано

два. Нікому нічого не кажучи, корейці денний концерт зняли. І це тоді, коли всі квитки було продано...

Або ще таке. Господарі довідувалися, в кого з хористів коли день народження. Уявляєте, йде концерт, і тут оголошується, що в такого-от хориста з України сьогодні день народження й — побажання йому здоров'я. Таке не забувається довіку.

Перекладачі, наші провідники за час гастролів так звикли до нас, що, прощаючись, вони почали буквально плакати... Даруємо годинники з рук, фотоапарати. Але це їх ще більше зворушило.

— Хоч у нас це забороняється,— каже перекладач Пак,— та з ваших рук ми візьмемо. Дарунки нагадуватимуть нам вас і ваші гарні пісні.

У Києві народнохорівці так же гостинно зустріли Корейський ансамбль пісні й танцю, виступили в оперному театрі зі звітним концертом. На ньому була присутня принцеса Ірану.

Нарешті маємо змогу записати десять творів. Виспівали їх перед мікрофонами студії, повернулися в «солов'їне» й зібралися на хорівські збори. Повідомивши, що зроблено за рік, художній керівник обережно заглянув у новий 1967-й. Він зазначив, що потрібна програма, присвячена 50-річчю Жовтня, яка має бути гідною великого свята. Потім зізнався «по секрету», що виношує мрію здійснити чотири програми з назвами «Зима», «Весна», «Літо», «Осінь». У програму «Зими» планує включити колядки, щедрівки та інші зимового обрядового циклу пісні, народні гри, сцени; у «Весну» — веснянки, гаївки, хороводи, молодіжні ігри; в «Літо» — купальські пісні, гри, хороводи; у «Осінь» — обжинкові приспівки й обряди; можливо, сюди вмонтуються ще й фрагменти весілля, але це буде видно в процесі роботи. Хорові цей план до вподоби. Всі уявили собі цю казкову красу, ці відроджені на кону перлини народної творчості, що складалися впродовж століть...

Рік закінчується прегарною ялинкою, яку влаштувала в «солов'їній домівці» наша вокальна студія. Майбутні артисти заспівали нам чимало гарних колядок і щедрівок, а наш поет Олесь Доріченко прочитав кілька своїх віршів із щойно видрукованої його збірки під назвою «Промені».

НОВІ БУДНІ

Поки ми зустрічали новий рік, зібралася чимала черга бажаючих послухати наш спів. Але оскільки ми не маємо можливості поїхати до всіх, звернулися за допомогою до радіо і телебачення.

— Товариші... — якось сказав перед репетицією А. Авдієвський,— з сьогоднішнього дня розпочинаємо вивчати пісні... дещо незвичні для вас... Це такі, як «Діду мій, дударику» Леонтовича, «Ой пряду, пряду», «Чуєш, брате, мій», «Тройку», «Реве та стогне Дніпр», які я обробив. Певна річ, що це не «Ой чого ти, земле», не «Гиля». Але я сподіваюся, що вони нам теж «під силу». Розпочнемо з відомого російського «Комара»...

І пішло кожного дня від ранку до вечора:

Комара-мара-мара раздавил-давил-давил.
Топора-пора-пора разрубил-рубил-рубил.
В ворота-тата-тата садану-дану-дану.

У ці ж дні із нашого оркестру почулася нова інструментальна «фарба»: виявилося — це сурма, яку виготував наш бандурист Касіян Євченко й саме «освоює» її. Художня рада, що зібралася, приймає її й дає «постійну прописку» в хорівському оркестрі.

Від співачок Людмили Мохорт, що з Житомирщини, та Марії Дзюби з Поділля кожного дня по репетиціях записують на магнітофон усе те, що вони знають про весілля у своїх місцевостях. А. Авдієвський запалився ідеєю поповнити «Весіллям» репертуар Народного хору.

Невтішні звістки надходять від дванадцяти наших фестивальців, яких ми нещодавно відправили до Москви.

— Як?! Не може бути.

— Тільки золоті медалі ми знаємо, в крайньому випадку — срібні.

Нарешті, вони приїхали, і все з'ясувалося.

— Уперше за всі роки!

— Чому?

— Бо поїхали, майже не готувавшись...

— Що посієш те й пожнеш,— резюмував хтось із артистів.

Оглядаємо ще один зразок українського народного жіночого костюма: народний, селянський.

— Оце він!

— Любо подивитись!

— Приймаєте? — жартує Авдієвський.

— Прий-ма-є-мо!

Першого лютого приходить до нас люб'язне запрошення прибути на іменини «Перця», у зв'язку з його 40-річчям. Виділили бригаду, якій доручили привітати перчан. Особливий успіх мав бубніст-віртуоз Грицько Норець, із села Вишеньок під Києвом.

А хористи під час перерви:

— Що не днина, то все важча година.

— То ж було, як затягнеш «Ой ти, березо», та й в самої душа радується.

— Або «Ой гиля, гиля, гусоньки, на став». Співаєш, а самій здається, що ти у своєму селі, йдеш на вигін.

— А це попробуй потягнути цього «Дуба», та ще й в такій обробці...

— Ну, підемо далі,— пропонує Авдієвський, скидаючи піджака.— Сопрано, альти, дайте мені рівно, чисто, задумливо «Ой пряду, пряду». Перед ведуть «академічні» сопрано, а ви, «народниці» прислухайтеся, прикривайте й собі звук. За рукою, і-і-і...

Заспівали. Керівникові, видно, не до вподоби.

— В характері. Думайте, про віщо співаєте! «Ой пряду, пряду, спатоньки хочу!» Вдумайтеся! «Народниці», не випирайтеся.

Ще заспівали. Не так...

— Ну, нічого, нічого. Дякую! А тепер усі разом «Чуєш, брате, мій». Прошу всіх встати. «Чуєш, брате мій». Ви уявляєте! Брате мій! Я хочу, щоб це було чути й у мелодії, і у вашому голосі. Поїхали, і-і-і...

Хор напружує творчі зусилля.

— Хто це там «мей»? Брате мій! А то вийшла, стала на кручі Дніпра й кричить «над ширекем Дніпрем над лужкем-бережкем»... Поїхали далі.

Репетиція є репетиція: артисти підладнуються.

— Дикції більше! Артикуляції! Слово доносьте! Я не чую слів. Куди?! Що це за спів?! Чоловіки, сядьте. Теж мені — «професіонали»!.. Сопранова партія, прошу, підем далі, — каже, підійшовши до співачок майже впритул, щоб почути, котра фальшивить.

Заспівали. Як на екзаменах. І як буває там, хвилюючись, таки, справді, сфальшивила котрась...

Увесь хор завмер. Ніхто не ворухнеться. Мертва тиша в залі.

А. Авдієвський безнадійно махає рукою й звертається до альтів:

— Прошу вашу партію: «Діду мій»...

Але не виходить і в альтів.

— Що це за спів! Що з вами робиться? Тенори, прошу свою партію: «Ой дуб-дуба»...

Хлопці виявились міцнішими, й репетиція пішла далі.

У щоденних навчаннях хористи привчаються так співати, як вимагає новий художній керівник.

3 лютого. «Молодь України» друкує розповідь Олеся Доріченка про гастролі в Кореї — «Чосон слухає мелодії Дніпра». Тут же малюнки соліста Василя Завгороднього.

Яків Орлов створив мелодію на слова Т. Г. Шевченка «А мій батько чоботар» і взявся вивчати її з хором.

— Ой гарна пісня вийшла! — мовлять хористи.

— Вулична...— сказав мимохідь Авдієвський.

— Дівчата, ви всі залишаєтесь після репетицій: ще годину попрацюємо над «Марено́ю»,— оголошує педагог танцювальної групи Тамара Пржелуцька.

— Та невже? На «Марену» я готова й три години!

8 лютого. Хорові повідомляють, що вже твердо вирішено послати його влітку до Мексіки й Канади.

— Відсьогодні — це наше завдання номер один,— підкреслює А. Авдієвський.

Платон Майборода з Олександром Підсухою створюють пісню «Не шкодуй за літами», присвячену канадським українцям.

До Києва прибуває Державний російський академічний хор під керівництвом Олександра Юрлова. Ми йдемо послухати «російську «Думку».

10 лютого. В «солов'їній домівці» появляється кларнет. Зараховано до оркестру й кларнетиста, студента консерваторії Дмитра Гусака. Сурма, кларнет, кобза роботи І. Скляра надали нашому оркестрові дещо іншого звучання.

14 лютого. Диригент Яків Орлов покидає хор. Колектив шкодує за диригентом. У нас кожний хорист має жартівливе прозвисько. Наприклад, Крузя (каже: «крузь вікно»), Черпаніні (бо ніби-то в нього італійська школа співу), Чувер (співав пісню «А ще чувер на чувер»), Пушинка (здіймав якось, розмовляючи, пушинки з пальта Г. Верьовки),

1/4 15 942

Карузо (каже, що в нього теж такий голос), Шаляпін (копіює російського співака), Бернауль (залицявся до хорівської дівчини, і та в Барнаулі піднесла йому гарбуза). Не мали інших «прізвищ» лиш Г. Верьовка, Е. Скрипчинська та Я. Орлов. Це з поваги.

Поза уроками хор готується до дня Радянської Армії та до 8 Березня. Завершується ремонт приміщення. Залу оздоблюють шовком, килимами, доріжками, завозять нову меблю: столи, шафи, м'які стільці.

В кабінеті художнього керівника завершують монтаж звукозаписувальної апаратури. Її завдання — ловити в ефірі пісні, потрібні для хору. Крім цього, буде записуватись хор, тоді сам себе слухати, аналізувати, виправляти помилки, й знову записуватись. Це дуже необхідний в роботі «інструмент».

17 лютого. Урочисто проводжаємо на пенсію колишнього керівника оркестру Івана Скляра. Представник музичного управління Міністерства культури УРСР відзначає великі заслуги Івана Михайловича у відродженні старовинних українських народних інструментів кобзи та бандури, які він «омолодив», продовжив їм вік. Зачитується наказ про нагородження І. М. Скляра Почесною грамотою Міністерства культури УРСР та іменним годинником. Його вітають колеги й дарують гарно орнаментований «оркестр». Тут і «бандуристи» з «цимбалістами», і «скрипалі» з «бубністами», і «сопілкарі» з «лірниками». У нас гостює керівник Мельнице-Подільського оркестру українських народних інструментів Олександр Зуляк, який також вітає ювіляра, дарує хору кілька інструментів власного виготовлення.

Збігає певний час, і над дверима хорової зали з'являється напис: «Тихо! Йде передача!» Зашипіли репродуктори.

Художники, добровільно очолені Василем Завгороднім, картинами та керамікою прикрашають приміщення хору.

— Щоб глянула людина й одразу сказала, що тут працює Український народний хор,— мовить А. Авдієвський.

Готуємося до перших цьогорічних гастролей. Для мандрівки у Мексіку, Канаду виготовляють кольорову фоторекламу. У павільйонах телестудії знімають фільм «Народний хор з України».

Відзначаючи 8 Березня, чоловіки вміло використали студію звукозапису: склали спеціальний сценарій, вивчили його, все записали. Вийшло вельми урочисто й сердечно. Жіноцтво вдоволене. Хтось під час вечірки подав думку: пора хорові мати свій нагрудний значок.

Хористам оголошують наказ Міністерства культури УРСР про нагородження Е. П. Скрипчинської, яка також присутня на святі, Почесною грамотою й іменним золотим годинником.

10 березня. Ужгород. Зустріч із Закарпатським заслуженим українським народним хором. Три години минуло непомітно. Кречко радив хорові «не розпилюватись» на ансамблі.

Увечері на концерт найшло стільки ужгородців, що хоч бери й добудовуй філармонію.

11 березня. «Закарпатська правда» у статті «Справді народне мистецтво» пише: «Славнозвісною піснею на шевченківські слова «Реве та стогне» розпочав свій виступ в Ужгороді Державний заслужений україн-

ський народний хор ім. Г. Верьовки. Різноманітні національні костюми, яскраві народні українські мелодії, чудова майстерність виконавців,— усе у виступі хору створило той ансамбль, який відзначає справжнє мистецтво... Багато пісень звучать в обробці нового художнього керівника ансамблю А. Авдієвського, диригента Я. І. Орлова.

Автор відзначає майстерність Василя Завгороднього, Євгена Березі («Нежонатий ходжу»), Валентини Хиценко («Гей, Іване»), Євгена Бобровникова, Грицька Норця, Олександра та Петра Колосків.

В Ужгороді дебютує наш новий «Ліричний танець» Михайла Грецького. Твір сприймається захоплено, автора вітають.

До повернення у Львів — ще доба. Запропонували зробити ще один виступ у них. Це був не концерт, а справжнє свято пісні.

У Львові відспівуємо тричі.

Гастрольні шляхи ведуть у Стрий, Самбір, Червоноград, Надвірну, Івано-Франківськ. В Івано-Франківському на концерті присутній увесь Ансамбль гуцульської пісні й танцю, на чолі з художнім керівником Гринишиним.

Чернівці. Перший концерт — для студентів. Співаємо також у Вашківцях, Кицмані, Заставній. Зустріччю з Чернівецьким музучилищем завершується коротка мандрівка по Буковині.

До Києва хор повертається до першого квітня. На цей час в Черкасах розпочинається фестиваль «Черкаська весна», на який запрошено нас.

Концертами в Каневі й Кам'янці хор завершує цю мандрівку. Повернувшись до Києва, готуємося до виїзду за океан.

Поки художнє керівництво складає програми, Федір Кардаш, знайомить хористів з англійською мовою, яку знає «як своїх п'ять пальців», бо народився в Канаді. Сам він — українець. Цього року закінчує Київську консерваторію й повертається в Канаду вже як диригент-хоровик.

— Правда, доведеться ще й там трохи повчитись, щоб одержати канадський диплом, бо з радянським там не приймають — жаліється він.— Але я не шкодую, бо здобув знання значно глибші.

По гастролях Анатолій Авдієвський розпочинає репетиції по переведенню голосів на звучання головних резонаторів для пристосування їх до акапельних пісень.

Це відбувається щоденно. Для розучування вводяться такі пісні, як канадська «Країна білих беріз», мексіканська «Маньянітас», французька «Алюетте», білашівські «Лелеченьки», народна «Посадила черешеньку» та інші.

Рихтуємо нову програму для звукозапису. Тепер уже всі твори акапельні. Жодного із заспівом чи виводом. «Чуєш, брате мій», «Діду мій, дударику», «Як була я маленька», «Ой пряду». Їх опрацьовує переважно В. Суржа, до нього, до його руки хор привикає.

28 квітня. Республіканські газети друкують повідомлення про відкриття Всесвітньої виставки у Монреалі, в якому говориться й про те, що Народний хор також їде.

— Еге, колеги, це вже не жарти!

А тут ще й концерти «посипались». У Київ прибули туристи з Англії, Франції, Америки, й усі просять «народного національного» співу «українців». Ми їм співаємо у «спеціальному виступі». Такі захоплені, що буквально кричать, забувши про свою стриманість. «На гулянці», «Ліщиновий», «Ліричний танець» на їхню вимогу повторюємо.

3 травня. Народний хор жалібними піснями проводить в останню путь свою колегу з Ансамблю танцю УРСР Риму Лукашенко, яка вмерла від розриву серця просто на репетиції. Ще ранком вона віталася, жартувала, дзвінко сміялась (вона з нами — в одному приміщенні), і вже — нема... Жаль, скорбота...

4 травня. В газетах опубліковано Указ Президії Верховної Ради УРСР про надання А. Т. Авдієвському почесного звання Заслуженого діяча мистецтв УРСР.

«Солов'їна домівка» настроїлася на мітинг...

— Нема, товариші, часу, довго мітингувати, бо перед нами — гора дуже важких завдань, і завтра концерт,— стримує екзальтацію Анатолій Тимофійович.

У репетиціях збігають дні.

25 травня. Перегляд закордонних програм — у великій залі консерваторії. В комісії — Г. Майборода, О. Міньківський, В. Вронський, П. Вірський, П. Муравський, в залі — всього 47 болільників. Такого хор не знав. І що б ми не співали, не танцювали — зала мовчить, мов німа. Ніяк не визначиш, що в нас добре, а що погано. Комісія дякує хорові, каже, що все — «чудесно», і переглядів більше не буде.

А сьогодні Анатолій Авдієвський:

— І програмі, і виконанню комісія одноголосно дала найвищу оцінку. Що ж до подальшого стилю хору, його спрямування, то вони мусять бути типу пісні «Чуєш, брате мій», а не «Ой ти, Галю, Галю молодая».

Ще складнішими стали репетиції. Ще прискіпливішим художній керівник. Одначе щоденна наполеглива праця дає наслідки: хор перебудовується, йому стає під силу записати на плівку акапельні пісні. Напруга в хорі доходить апогею, а тут залишились якихось 10—12 днів до виїзду за океан. Чим же співати там більш місяця? Де сил брати?.. І хорові дають дев'ять днів на відпочинок.

30 травня. У Жовтневому палаці культури Києва відкривається фестиваль української музики, присвяченої 50-річчю Великого Жовтня. У першому відділі концерту своїми творами диригують композитори Борис Лятошинський, Климент Домінчен, Георгій Майборода і Мирослав Скорик. Другий відділ концерту з великим успіхом завершує жіноча група нашого хору.

31 травня. Приходить лист від Березнянської сільради, що 4-го червня у них відкриття пам'ятника Г. Г. Верьовці. Їдемо. Коло Березнянського будинку культури Народний хор імені Верьовки зустрічають понад три тисячі людей. Охоче розповідають, як виникла ідея побудови пам'ятника, за який рахунок будували. Говорять так багато, що аж тісно їхній мові.

— А чи вам відомо, що наш березнянець Іван Павлович Товстуха був особистим секретарем у Володимира Ілліча Леніна?— запитує один.

— Крім того, ми дуже пишаємося тим, що наш Григорій Гурійович Верьовка своєю діяльністю прославив на увесь світ і Березну і всю Україну.

— Ось їм і пам'ятники...— третій.

Прибули ще гості. Від Спілки композиторів Аркадій Філіпенко, Ігор Шамо; від Спілки письменників Валентин Лагода, Олесь Довгий, Абрам Кацнельсон. На трибуні дві сестри композитора, два брати, Е. П. Скрипчинська, учителі, учні, колгоспники. З промовами виступили директор школи Г. Дранкін, А. Філіпенко, В. Лагода, Е. Скрипчинська, А. Авдієвський. В. Колесник від Київської консерваторії зачитує березнянцям лист-подяку за побудову пам'ятника композиторові Г. Г. Верьовці. Під звуки урочистої мелодії оркестру здіймають біле покривало з пам'ятника, і на людей глянув добрими, ласкавими очима Григорій Гурійович. Просто на широко відкриті двері Будинку культури, де він не раз виступав з своїм Народним хором...

Художня частина. Першим виступає місцевий хор учителів, який співає твори композитора-земляка.

Потім співає жіночий октет, під орудою Антона Гурійовича Верьовки. Завершує цю частину наш хор, яким диригувати запросили Е. П. Скрипчинську-Верьовку. Різниця у співі велика, що всі присутні тільки ойкнули й тут же завмерли, щоб не пропустити жодного нашого слова, звуку. А обличчя їхні стали подібні на обличчя дітей, які довгий час були в розлуці з рідною матір'ю, а оце зустрілися з нею. Співаємо «Ой зібрав нас, батьку, у народний хор» — власну нашу пісню про Григорія Верьовку. Далі «Косарів», «Ой чого ти, земле», «По діброві», «Жито, мати» та інші твори Г. Верьовки.

Свято завершується. Повертаємось до Києва. Федір Кардаш успішно закінчив Київську консерваторію й від'їздить в Канаду. Хор йому співає англійською мовою «І в вас, і в нас хай буде гаразд», яку ми вивчили за його допомогою. Поряд з англійськими текстами включаємо до канадської програми й французьку народну пісню «Алюетте» (зозуля). Як відомо в Канаді французька мова тепер займає також поважне місце. Вивчити «Алюетте» запрошено Е. П. Скрипчинську.

20 червня. Несподівано прилетів канадський антрепренер Володимир Климків, який зажадав послухати «те, що він купив». Хор демонструє своє мистецтво в приміщенні Київського театру музичної комедії. В. Климків оточений численною комісією.

— Здається, я ще ніколи не був таким схвильованим, як оце зараз,— відповідає антрепренер на запитання, чи сподобався хор.

За канадцем — японець. Правду кажуть: «засватана дівчина — всім гарна». Японець теж імпресаріо. Чи не в Кореї дізнався про наш хор, як про «ходовий товар», і прилетів послухати. Дві години хор показує все найкраще. Захоплений до краю. Просить фотографій. На прощання умовились, що складе договір на наші гастролі в Японії після повернення хору з Канади.

За допомогою перекладача Олевського до програми хору включають мексіканську народну пісню «Маньянітас» (ранкова пісня) для чоловічого хору.

У вокальної студії — екзамени. Особливий успіх мають Ніна Матвієнко, Світлана Врублевська. Їх зараховують до Народного хору й оголошують що вони також поїдуть за кордон.

ЗА СИНІМ ОКЕАНОМ [1]

15 липня Український народний хор від'їздить до Канади...

«Культура і життя», друкує розповідь композитора Василя Уманця про нашого бандуриста, педагога, автора «Школи гри на бандурі» Володимира Кабачка. Володимир Андрійович був у нас не тільки прегарним солістом-кобзарем, а й керівником оркестру українських народних інструментів. Ще багато є в хорі живих свідків того, які успіхи мав у концертах В. А. Кабачок, чаруючи слухачів своїм, якимось невимовно ніжним голосом, котрий буквально брав за саму душу. Але він чарував людей не тільки голосом, грою на кобзі, а й самим своїм видом. Ось лише один випадок.

Приїхали ми якось до Кам'янця-Подільського й організували собі екскурсію у відомі «Турецькі укріплення». Історичний музей дав нам екскурсовода. Стоїмо біля високої залізної брами й чекаємо на нього. Як завжди Володимир Андрійович — в центрі нашого кола, щось розповідає, грає своїми привабливими очима, а вітер забавляється його пишною білою бородою. Ми не помітили, як до нашого гурту підійшла жінка середніх літ, стала й так задивилась на В. А. Кабачка, що не може й з місця зрушитись.

— Це — художник або артист? — питає вона.

Справді, вигляд у нього був натхненний, і українську народну пісню «Сирітку» у дуеті з Людмилою Лісневською він так співав, що коли він іноді був «не вголосі», ніхто й у думці не мав, щоб його замінити. Великий артист був, справжня людина. І дуже прикро й боляче зараз читати у спогадах В. Уманця такі рядки: «Прах Володимира Андрійовича Кабачка покоїться на Печерському кладовищі. На жаль, стежка до його могили заросла густими бур'янами»...

На згадку приходить таке. Здається, наприкінці 1945 року чи, може, на початку 1946-го Володимир Андрійович одержав оповістку про те, що його єдиний син «пропав безвісти». Багато ми докладали сил і вміння для того, щоб хоч трохи полегшити горе батька. Збігла холодна зима, настала весна. Якось ми вийшли на перерву, щоб погрітись на перших променях сонця, а тут до нас підходить військовий, питає, хто з нас буде Кабачок. Володимир Андрійович як стояв, так і похолов, зблід.

— Дідусю, я вас дуже прошу візьміть себе в руки. Я... я знаю, що часто радощі важче пережити, аніж горе... Ваш син — живий, здоровий, неушкоджений, чекає зустрічі з вами...

Ми бачили неймовірне щастя батька, його сльози. Тепер його син

---

[1] У цьому розділі використано щоденники хористів: Т. Пржелуцької, В. Турця, Н. Матвієнко.

живий-здоровий, працює головним режисером Львівського театру опери та балету...

Володимир Андрійович створив перше на Україні тріо бандуристок. Ніна Павленко, Валентина Третякова й досі не облишили золотострунних бандур. А Тамара Поліщук стала солісткою опери й працює у Львові разом із сином свого учителя.

15—16 липня. Київ—Москва—Монреаль. Швидкий поїзд несе хор до Москви. Рано-вранці нас везуть в Шереметьєво. Звідки ми об 11-й годині вилітаємо в далеку мандрівку через океан. 10-а година. Ми вже пройшли всі необхідні формальності й сідаємо у залі відпочину, чекаємо літака. Нам прийдеться летіти 12 годин без пересадки. Прилетимо вночі, а там буде день... О, вже кличуть усіх на вихід до літака... І ось ми вже в небі. Високо над хмарами. Несе нас «ТУ-114». Чудовий літак! Йде плавно, не чути ніяких поштовхів. В салонах тепло, а за бортом 40—45° морозу. Дуже хочеться спати... 10 годин. Ще дві. Летимо над канадською землею. Океан давно позаду. Йдемо на посадку...

Нарешті, ми в Монреалі, який зустрів нас гарною погодою і 18 градусами тепла.

— Тут ми переночуємо й завтра о 9-й на Мехіко,— повідомляють.

Різниця в часі 7 годин. За московським перша година ночі, а тут — шоста дня. Розмістили нас у готелі по чотири чоловіки.

17 липня. Монреаль. У місті нема ні тролейбусів, ні трамваїв. Є автобуси, в яких не чути мотора, нема запаху бензину. Дуже багато легкових машин. Причому в них їдуть цілими сім'ями, з собаками, курчатами. Часто машини ведуть діти, а батьки сидять поруч. Вся дорога до міста покреслена білими смугами. І рух іде в один бік по 3—4 ряди, дуже швидко.

Сьогодні ми прокинулись о 5-й ранку і поспішили до автобусів. По дорозі зупинились біля Всесвітньої виставки, куди йде багато людей. Одягнуті різноманітно, особливо жінки.

На аеродромі сказали, що наш літак вилітає о 6-й годині дня, а зараз 10 ранку. Хористи, як можуть, так і підтримують спокій, розважаються, хто як знає, хто їсть, хто заглядає по вітринах, хто відпочиває. Виявилось, що треба чекати ще зайвих 2 години. Лежимо. Чекаємо. Починає набридати. Нарешті, кличуть на посадку. О 20.30 піднялися в повітря й взяли напрямок на Торонто. Годину тут чекали, а тоді сіли, й знову в повітря. Сон розбирає страшенно. За місцевим часом 11 годин вечора, а за московським — 6-а ранку. До кінця польоту ще 2 години 30 хвилин. В літаках крісла вузькі. Ноги отікають, терпнуть... Літак гуде. Аж ось прилетіли до Мехіко.

— Переводьте годинники ще на 2 години назад!

Так що за місцевим часом година ночі, а за московським 10 год. ранку. Дуже хочеться спати. Всі ми сподіваємось, що зараз привезуть до готелю й ми попадаємо. Але... На аеродромі нас фотографують до газети, дають кожному по пакету фруктів, садять в автобуси, повідомляють:

— Нам, товариші, треба проїхати ще 700 кілометрів.

— Рятуйте...

Виявилось, що початок наших концертів не в Мехіко, як ми думали, а в іншому місті...

18 липня. Гвадалахара. Коли розвиднілось, «показалась» мексіканська природа. Зараз переважно гірська місцевість, вкрита чагарниками. А ось появляються кактуси. Вони невисокі, на рівні невеликих кущів. Один сорт — особливо поширений. Потім показались ще два сорти чи види. Деякі цвітуть. Дорогою попадаються селища, дуже убогі та брудні. Вражає схід сонця. Перш за все він — білий, а не червоний, як у нас. І саме сонце чомусь сходить праворуч, де ми звикли бачити захід.

Прибули в Гвадалахару о 10.30 ранку. Місто велике, красиве. Кажуть, що в ньому живуть одні багатії. Готель — невеликий двоповерховий будинок, побудований колом, всередині — басейн для купання. Розмістили нас по-двоє в кімнаті. Концерт зірвався, бо «не приїхали» костюми. А нам це ой як на руку ковінька!

Другого дня вилетіли у Мехіко.

20 липня. Потроху звикаємо до мексіканського життя. Після репетиції знову показують нам народний ринок. Денний концерт проходить з успіхом. А ввечері знову дощ. Ось уже третій день ополудні — невиносна спека, а ввечері дощ з громом.

21 липня. День такий, як і вчора. Після концерту сіли в автобус й рушили в подорож на 800 кілометрів. Їдемо цілу ніч.

22 липня. Торреон. Прибули о 12 дня. Концерт відбувся на кориді (щось подібне на стадіон, де відбуваються бої з биками; театру тут немає). Успіх великий. Але нам дуже важко, бо о 10 год. вечора 36° вище нуля.

23 липня. Вранці ходили з кіноапаратом по місту. Завітали й на ринок. Тут кажуть таке: «Хто побував у Мексіці й не був на ринку та кориді, той не бачив Мексіки». Спека жахлива! На сонці 60°! Увечері знову концерт на кориді. Людей мало, але приймають гаряче. Налетів сильний вітер, та й він не приніс прохолоди. Кажуть, що це найспекотніші місця в Мексіці: за кілька кілометрів звідси починаються тропіки. Приємно відчувати прохолоду в готелі, бо тут скрізь мікроклімат.

24 липня. Монтерей. О 7-й ранку покинули Торреон. Треба подолати 400 кілометрів за 5 годин. Радує, що можна спостерігати за всім. Ось знову гори. Далі розгорнулись рівнини, усіяні дрібними кущиками та широколистими кактусами. На зупинках купуємо у хлопчаків плоди отих кактусів. Це щось схоже на наші огірки. На смак солодке, як шовковиця. Росте на самому вершку найвищого листка. Коли плоди достигають, то червоніють.

О 12-й годині дня прибули в Монтерей. Відпочиваємо до вечора. Концерт відбувся в театрі, зала якого зроблена у вигляді казкового міста вночі. Людей повно. Дихати легко, бо працюють апарати мікроклімату. Приймають добре, повторень багато. Тому досить потомилися. Але радіємо, що театр поряд з готелем. Відпочиваємо.

25 липня. Увесь день вільний. Кажуть, що коли витримаємо спеку цього міста, то ми молодці, бо це найспекотніша точка Мексіки. Увечері відбувся ще один концерт.

27 липня. О 10 ранку вирушаємо на екскурсію по місту. Дві години

гіди возили, й ніхто нам не сказав жодного слова про місто. Зупинимось біля чогось цікавого, пофотографуємо й їдемо далі. А спека посилюється. Рятуємось холодними напоями на кризі. Ось ми на високій горі, з якої видно панораму міста. Сонце вогнем пече в голову. Оглядаємо музей. Побували в університеті, на стадіоні. В усіх одяг мокрий від поту. Оглянули політехнічний інститут. Ноги вже не служать. В роті пересохло. В парку побачили, які ростуть банани. Екскурсія завершилась переглядом двох кінофільмів. Запам'ятався другий, де в головній ролі — Софі Лорен. Вийшли о 8 вечора, до готелю кілометрів зо два. Прийшли потомлені.

28 липня. Чон-Луї. За шість годин «пролетіли» в автобусі 550 кілометрів. Розмістилися в трьох готелях. Нам, балету, припав м о т е л ь, тобто готель за містом, призначений для туристів. Тут є ставок, де можна купатися, двір у таких квітах, як у казці. Кімнати розкішно умебльовані. Веранди потопають у зелені й трояндах. Увечері нас запросили на виставу. У приміщенні літнього цирку виступає американський «Мюзік-хол». Ця вистава має багато різних номерів. Тут і акробати з фокусами, і дресировані мавпи. Танцюють дівчата, майже голі. Основне їхнє *па* полягає в тому, щоб якнайвище закидати ноги перед самим носом у людей... Деякі «номери» викликають жаль, інші — сором, лише один номер — захоплення. Це — «номер води». Попереду кону, у оркестровій ямі, змонтовано систему водяних фонтанів різних розмірів і форм. Їх освітлюють різнокольоровим світлом, що створює фантастичне видовище. Святковий салют! Та найголовніше, що ці фонтани, ця вода «танцює» під звуки вальсу. Вкінці прожектори висвітлили й ту людину, яка так майстерно керувала і фонтанами, і світлом. Зала влаштовує йому овацію.

29 липня. Концерт знову на кориді, де сцена значно більша. А головне, на повітрі. Такий чудовий настрій, навіть не відчули втоми. На концерті присутні артисти «Мюзік-холу», яким сподобалися наші танцювальні номери і костюми.

30 липня. Сьогодні концерт пройшов ще краще. Преса одноголосно захвалює.

31 липня. Спеціальний кореспондент ТАРС С. Сичов передає:

«Державний заслужений український народний хор імені Г. Г. Верьовки продовжує свої гастролі-поїздки по Мексиці. «Артисти України покорили серця мексіканських глядачів»,— так оцінюють тутешні газети його виступи. Преса одностайно відзначає великий успіх концертів, з якими він виступив у найбільших містах країни: Гвадалахарі, Торреоні. Вчора закінчились його виступи в Монтерреї. «Тріумф пісень, танцю і музики України», «Повний успіх! — так пише про нього місцева газета «Норте».— Це найпрекрасніший вокально-хореографічний спектакль, який ми будь-коли бачили».

Концерти Українського народного хору імені Г. Верьовки знайомлять мексіканців з мистецтвом і культурою однієї з республік багатонаціональної Радянської країни. Вони сприяють зближенню народів. «Народ, який так тонко відчуває музику і вміє відобразити все багатство її відтінків,— це обов'язково хороший народ, що розуміє красу і цінить мир,— кажуть мексіканські глядачі.— Нехай міцніє наша дружба!»

Інтерес до виступів хору ім. Г. Верьовки — величезний. Квитки на всі вистави уже розпродані».

2 серпня. Мехіко. Спеціальний кореспондент ТАРС С. Сичов:

«Важкий міжнародний автобус «Красная стрела» обережно в'їхав на площу і зупинився, ніби зітхнувши після тисячокілометрового пробігу з столиці Мексіки в Монтеррей — промисловий центр на півночі країни. П'ята година ранку. Перший поліціянт, якого я запитав, як потрапити до готелю «Ямальєль», відповів запитанням:

— Ви росіянин?

— Як ви вгадали?

— Україна, гопак!..

По лунких, ще обкутаних сном, вулицях Монтеррея вже поспішають хлопчаки — розповсюджувачі газет, де пишеться сьогодні про тріумф хору з України, що полонив своїм «казковим мистецтвом» вразливих мексіканців. Український народний хор імені Григорія Верьовки розпочав свою гастрольну мандрівку по Мексиці з глибинних районів країни. Шлях колективу пролягає через найбільші промислові центри країни — Гвадалахару, Торреон, Монтеррей, Сан-Луїс, Паттосі. Вже перші зустрічі хору з мексіканськими глядачами, показали, що самобутнє співоче народне мистецтво України, такої далекої географічно від Мексіки,— близьке й зрозуміле мексіканським слухачам. «Українська пісня, лірична й мелодійна, епічна і сповнена болю в серці, захоплює уяву глядача,— пише газета «Порвенір» (Монтеррей),— і примушує відчувати дух пісні так же гостро, як його відчувають самі виконавці». Приміщення, де виступав Народний хор, не могли вмістити усіх бажаючих, незважаючи на те, що концерти проходили у просторих театрах, в залах інститутів мексікано-радянської дружби і просто неба, на арені для бою з биками... Цікавість до національного мистецтва України настільки велика, що в Торреоні телевізійна компанія терміново організувала спеціальну передачу, в якій з розповіддю про роботу хору, історію його створення виступив художній керівник хору імені Г. Г. Верьовки заслужений діяч мистецтв Української РСР А. Т. Авдієвський.

«Ансамбль пісні, танцю і музики України покорив серця мексіканських глядачів»,— пише, зокрема, газета «Нотісіас» про виступи хору імені Г. Верьовки в Монтерреї. «Незвичайні співаки, блискучі танцюристи,— відзначає газета «Норте»,— дали нам можливість перенестися з ними на їхню рідну землю й відчути одночасно все величезне багатство українського мистецтва». «Майстерність, віртуозність і висока культура виконання характеризують кожного артиста ансамблю», — пише газета «Сігло де Торреон». У виступах соліста хору Василя Завгороднього (пісня І. Шамо «Києве мій») слухачів підкуповують теплота, задушевність, а 19-літня Валентина Хиценко заворожує життєрадісністю й безпосередністю. Дуже тепло приймають глядачі Андрія Іщенка («Чорнії брови, карії очі»), Вікторію Камінську, Надію Бочарову. «Неможливо сказати, хто виступає краще — хор чи танцюристи, а чи оркестр,— пише газета «Соль де Торреон».— Мистецтво кожного колективу настільки досконале, що важко знайти слова для кожного з них. Одначе, коли Ліда Заболотна оголошує іспанською мовою український «Гопак», зала вибу-

хає громом оплесків. Досконала координація рухів, ритмічна точність, швидкі обертання і фантастичні стрибки викликають загальне захоплення».

Виступи хору імені Г. Верьовки перетворились у фестиваль української народної творчості, привабливість якого посилюють своєрідні українські національні інструменти й мальовничі костюми на артистах хору, що являють собою унікальні зразки виробів українських майстрів.

Мехіко. Місто заснували ацтеки 1325 року. Хóрові розповідають, що ацтеки з давен — кочівники. Якось на одному із островів, серед озера, вони побачили кактус, а на ньому орла, що бився з гадюкою. Це було те місце, де, як вірили ацтеки, бог судив їм зупинитись! Про цю легенду завжди нагадує мексіканцям силует орла з гадюкою в дзьобі на червоно-біло-зеленому прапорі країни...

Місцеві газети виступають зі схвальними рецензіями. Нам перекладає гід на російську під час екскурсії на майдані Гарібальді. Він — ніби центр життя. Сюди всі йдуть послухати бродячих музикантів «мар'ячіс», хранителів мексіканського фольклору. Це ансамбль з 5—9 чоловік, вдягнутих в національні костюми. І — сомбреро. Вони виконують балади «корредо» про злободенні події (щось подібне до співанок). Для «мар'ячіс» характерні різні мелодичні пасажі — від високих до найнижчих. Скільки в них народності, у цих невибагливих піснях! Наприкінці заспівали «Ман'янітас», яку й ми підспівали... Нас обіймають, цілують, як братів.

28 концертів... У Монтерреї, «столиці гір», третьому за кількістю населення міст і країни, Сан-Луїз, Паттосі, Пуебло. І скрізь — співучий «успіх українців», як про нас пишуть газети. Бували в гостях у артистів, художників. Наприклад, у подружжя танцюристів Граціоли й Артура Гуєреді. Співали, розповідали про свою країну. Зустрілися із всесвітньовідомим художником Сікейросом. Парк Сігіміліко. Катання на заквітчаних човнах по каналах. 11 годин у повітрі на срібнокрильці «ТУ-104». Переліт через Атлантичний океан, і ми — у Монреалі.

12 серпня. Сьогодні у нас — два прощальні концерти.

Зустріч у посольстві. Потім кількагодинна «небесна дорога».

14 серпня. Монреаль. О 9 вже виїхали на Виставку. О 10-й годині — на Майдані Націй розпочались репетиції.

15 серпня. Сьогодні відкриття радянських днів на Всесвітній виставці. Для нас це просто «скажений» день. Уявіть, ніч не спати, брати участь в параді, дати два концерти... Коли ми, врешті, о першій годині ночі добралися до ліжок, то знесилені поринули у сон.

19 серпня. Оглянули Чехословацький павільйон. Дуже гарні вироби зі скла, старовинне місто з дерева, де й люди, тварини, всі дрібниці — теж з дерева, ворушаться. Кіно «Чорний театр».

Увечері — наш перший концерт «на арені», де хору дали увесь другий відділ. Тут виступають Мірошниченко, Гнатюк, Солов'яненко й Калиновська з Кругловим. Приймають дуже добре. Після концерту хористам палко дякують, запрошують до себе в гості. Незважаючи на пізній час, дехто поїхав.

Після коротких зборів — підготовка до концерту, присвяченого «Дням України» на виставці в Монреалі. Крім того, завтра два виступи.

20 серпня.

Увечері відбувся великий збірний концерт в гарному театрі. Тут солісти Великого театру Галина Вишневська, Валентина Левко, Артур Ейзен, грузинські танцюристи, ансамбль «Бахор», дует Власових, вірменський сопілкар, Галина Рябініна, Ляльковий театр. Наш хор виконав дві пісні й три танці: «На галявині», «Російський» та «Гопак». Прийняли бурхливо. Нам винесли великий кошик троянд.

21 серпня. Концерт для... поліції. Вони влаштували теплий прийом. А другий — «на арені». Та ще повезли на Виставку для репетиції, бо завтра «День України». Потомились дуже.

22 серпня. Об 11-й годині на Майдані Націй розпочався мітинг. Стоїмо «в квадратах» під прапорами. Сподобалась церемонія старовинного англійського війська. Після того переходимо до радянського павільйону, де даємо концерт. О 16-й годині даємо другий. Гості виголошують нам персональну подяку. О 20-й годині даємо третій концерт у кінозалі.

І ось після цього кажуть, що вирушаємо зараз в Торонто. Голодні, невмивані, потомлені до краю. «Бігом, бігом! В автобусах будете спочивати!» — підганяють нас імпресаріо. Але замість того, щоб виїхати о 21-й, виїхали о 24-й год. Три години чекання — «гірше каторги».

23 серпня. Торонто. Прибули о 5-й ранку. Готелю нема. Наледве порозселяли нас.

Концерт пройшов з успіхом. На радощах імпресаріо Володимир Климків запрошує увесь хор у велику залу готелю «на чашку кави». Мимоволі зринуло порівняння Климківа з мексіканським імпресаріо, який значно багатіший, відоміший, але не тільки не зробив цього, а й не подарував нам на згадку хоч би по листівці про Мексіку... Той мав біля себе невеличке коло хористів, а цей з першого дня зробив красивий жест для всього хору й цим привернув увагу до себе. Ми навіть погодились самі ходити до театру, хоч це й далеченько.

24 серпня. Прийшло багато глядачів і просять в гості до себе додому. Але ми, танцюристи, так потомились, що скоріш би до ліжка. Пообіцяли, що буде вихідний, то вже підемо.

25 серпня. Монреаль.

«З величезним успіхом пройшли виступи майстрів мистецтв України, які дали концерт у павільйоні СРСР на площі Націй. В них взяли участь Державний заслужений український народний хор імені Г. Г. Верьовки, відомі артисти Є. Мірошниченко, А. Солов'яненко, Д. Гнатюк, В. Калиновська. «День України» закінчився великим прийомом у павільйоні СРСР»,— пише спецкор РАТАУ В. Єременко.

27 серпня. Неділя. Передостання для нас в Канаді. Торонто — найкрупніше місто Канади, тут найбільше українців. А дивно, що багато хто не знає про існування нашого хору.

28 серпня. Ніч позаду. Ми в дорозі. Загальний стан ніби й нічого. Але ноги. Мені здається, що вони в мене одубіли.

О 16-й годині — обід. І знову в дорогу. Кажуть, що їхати ще 8 годин. А сили вже нема ніякої. Просто не знаємо, що робити.

29 серпня. Вінніпег. Перший концерт проходить з великим успіхом. Але повернемося трохи назад. Нас вразили пікетчики, що стояли перед

театром з антирадянськими лозунгами й закликами людей, щоб не йшли на концерт «москалів». Але їх ніхто не слуха. І ось, незважаючи на це, зала переповнена. Приймають з великим захопленням. Климків знову запрошує «на чашку кави».

У залі вже повно-повнісінько людей, що сидять за столиками. Як тільки-но ми зайшли,— уся зала підхопилася зі своїх місць. Климків звертається до гостей українською мовою, просить, щоб вони не чіпали нас, поки ми не повечеряємо. І всі цього дотримались. Потім усі покинули свої столи, підбігли до нас і почали розбирати по одному до себе. Мене «захопив» центральний стіл, де самі багатії, й не дуже приязні. Вони — у багатому одягу й розглядають нас з неприхованою цікавістю. Мова у них — із сильним польським акцентом та вставками англійських слів. А коли принесли с е н д в і ч і, то вони забули за нас й накинулися на їжу, випивку. Потім чомусь поставили перед нами віскі з кригою. Але ми й не дотулились до того зілля. А вони п'ють, їдять та все більше переходять на англійську. Дивуються, як це так, що ми не знаємо англійської мови.

— Нам наймиліша наша рідна,—відповідаємо їм.

30 серпня. Об 11-й годині їдемо до пам'ятника Т. Г. Шевченку. Сюди збіглося багато людей. А коли заспівали «Заповіт» і «Реве та стогне», то літні порозплакувались. Поклавши квіти, їдемо ще до пам'ятника Івану Франку, де заспівали «Вічний революціонер» та «Жалі мої, жалі».

Після цього мер міста Вініпегу Іван Дзюба запрошує нас в мерію, показує зали, де відбуваються різні засідання, збори тощо.

А ось привезли до нового театру, який ще добудовується. Ми співаємо кілька пісень і стаємо першими артистами, котрі виступили тут... Після огляду театру мер запрошує «на чашку кави».

Коли увечері розпочався другий концерт, то з перших рядів залунали якісь вигуки. Зчинився шум, гамір, когось вивели із зали...

По концерті прощаємось з імпресаріо, його помічниками, даруємо їм квіти. Вони залишаються у Вінніпегу, з нами їде лише один помічник. Імпресаріо виголосив теплу й зворушливу подяку. Ми говоримо, що задоволені, прощаємось «до наступного року».

31 серпня. Форт Вільям. Прибули о 16-й годині. Тут багато українців. Пропонують свої «авто», щоб показати місто. Але нам настільки «осточортіло» своє «авто», з якого ми ледь повилазили.

Концерт відбувся у великій «Арені» (спортзала) Тут нашвидкуруч зробили сцену, яка під кінець так розхиталася від наших танців, що мало не розвалилась. Але це не завадило дати концерт на великім піднесенні.

Нам влаштували такий прийом, якого не було ще ніде на цій землі. Забули і про втому. На «чашці кави» людей було вдвічі більше ніж нас.

Перше вересня! Початок осені! Хоч і пекло нас немилосердне канадське сонце, але жаль за літом. Ще у Форт-Вільямі ми відчули прихід осені, яка потягла вночі добрячим холодом. О 9-й ранку вирушаємо до Торонто.

2 вересня. Ідемо в парк ім. Т. Г. Шевченка, де нас чекають.

Біля великої зали просто нас — гурт людей. Відкриваються двері, й хористів запрошують на «чашку кави». І ось така картина: ми просимось на відпочинок, а вони приказують, що готувалися, чекали ще звечора. Що робити? Одне слово, здаємося: швидкоруч причепурились і йдемо. Жінки подають нам каву, молоко. Поки пили «чашку кави», то з'ясувалося, що нам поспати не вдасться, бо готель не опалюється. Ви чули таке? Пропала ніч! Одне слово, везуть назад. Поки добрались до ліжок, то вже шість ранку.

4 вересня. Монреаль. Поселили нас за містом, у поганому гуртожитку.

5 вересня. Сьогодні останній концерт. Цьому всі раді, бо таки добре натомились. Уже всі наші думки — вдома. Концерт відбувся на «Арені» за містом. Пройшов добре. Після концерту покликали «на долину», тобто у підвал, і пригостили добрим вином.

...І ось ми вже на аеродромі. Наші шанувальники теж тут. Скільки смутку в їхніх очах! Плачуть. А в нас повні груди радощів — летимо до дому! Аж не віриться, що це вже остання нитка подорожі. Йдемо до літака, а нам вслід руки, руки, руки... Не йдуть, поки не зійде в небо літак...

Київ зустрів нас радо і захоплено. Особливо, преса і радіо. Але одразу було повідомлено — після короткого відпочинку, підготовки вирушаємо до Москви. Отже, знову трудові будні, але вже на рідній землі.

На коротких хорівських зборах Авдієвський визнає, що у артистів втома.

— Потрібно все відкинути, забути, відшукати нові сили, енергію й взятись за освоєння програми, яку повеземо в Москву. Перш за все потрібно вивчити пісню, яку створив керівник Черкаського народного хору Анатолій Пашкевич на слова поета Миколи Негоди — «Степом, степом...»

Їхати. Але чиясь адміністраторська голова всі хорівські костюми, інструментарій повантажила в Канаді на пароплав, гадаючи, що він прийде за вісім днів, тобто до Москви на 12 вересня. І ось — ні пароплава, ні обладунку. Зчинився переполох. Хор залишився обезброєний! Зв'язувались з Монреалем, пробували вернути костюми з пароплава, повантажити на літаки, але з цього не вийшло нічого. Що робити?

За допомогою Міністерства культури УРСР дирекція хору частину костюмів позичає в різних концертних організаціях, частину підбирає із своїх старих. Інструменти орендуємо на Чернігівській музичній фабриці. На репетицію залишається лише один день. Колектив так пережив цю «історію», що забув про свою «канадську втому», а коли все стало на лад, випростався, зітхнув, ніби гора зсунулась з пліч.

Ранок 11 вересня застав нас уже в дорозі. А день же цей не рядовий. Народному хорові 24 роки! О 8-й ранку Українське радіо влаштувало передачу, присвячену цій даті.

12 вересня. Коли ми вранці вийшли на вулиці Москви, було таке враження, що тут справляє своє весілля Україна. Усі будинки — в українських орнаментах, вінках, багатокольорових стрічках. Гучномовці спі-

вають українських пісень, грають українську музику. В кіосках — українські газети, які вийшли спеціальним випуском, в кольоровому друці; багато книжок українських письменників, поетів, як в оригіналах, так і в російських перекладах. Їх продають дівчата, одягнуті в українські вишиванки.

Дні Української РСР розпочинаються покладанням вінків до Мавзолею В. І. Леніна, на могилу Невідомого солдата, до пам'ятників Тараса Шевченка, Олександра Пушкіна, Максима Горького. Співаємо революційних та інших пісень. Першою — «Думка», потім — Державна заслужена капела бандуристів, самодіяльні хори. І тут — сюрприз. Виходить наперед досі невідома в артистичних колах солістка Ольга Павловська і заспівує «Степом, степом»:

Степом, степом йшли у бій солдати.
Степом, степом даль заволокло.
Мати, мати стала коло хати,
А кругом — горить село...

Немов закам'яніли довкіл люди. А хор виображує в уяві слухачів широченну панораму всенародної війни... Уже степом «розгулись гармати», по всьому йому «клекіт нароста», і падають, падають солдати, а кругом «шумлять жита»... За цією героїчною, наснаженою — інша, ще наснаженіша, трагедійна картина людського степу, на якому по війні, як ліс, «стали обеліски». Мабуть, немає у нас жодної сім'ї, якій би змальовувана оцим ось співом війна не залишила замість живого — обеліска, і у присутніх (самі того не відчувають) викотилися з очей сльозини. А низький, сильний, рівний, грудний жіночий голос вивершує цю, справді, народну історію воєн:

Степом, степом людям жито жати,
Степом, степом даль махне крилом.
Мати, мати жде свого солдата.
А солдат спить вічним сном...

Ця пісня народилася недавно. В Черкаському народному хорі її спільно створили поет Микола Негода і художній керівник Анатолій Пашкевич. Тільки-но вона була привезена на республіканський фестиваль художньої самодіяльності до Києва, як її одразу ж взяли до репертуару багато хорів, в тому числі й наш. Пісня побудована з використанням традиційного в українських народних багатоголосих піснях грудного співу, і це надає їй ще більшої привабливості — правдивості.

Тут, на могилі Невідомого солдата, вона зазвучала сьогодні з такою ж силою, як звучали «Вставай, страна огромная» і «Клятва». Наш хор завойовує знову виняткову прихильність публіки.

Шість днів лунала українська пісня в робітничих клубах і палацах культури Москви, а на сьомий могутнім завершувальним акордом — у Кремлівському палаці з'їздів. Майже щодня преса пише про виступи хору, подає фоторепортажі.

Закінчується свято. Затихають пісні. Їдемо на Україну, де накреслено нові маршрути.

Газети продовжують друкувати статті про Дні в Москві, високо оцінюють наші виступи. «Правда», «Известия» називають його «прославленим колективом».

12 жовтня. Зустріч з хором імені П'ятницького.

13 жовтня. У Жовтневому палаці культури розпочинається Декада російського мистецтва на Україні. Рідкісне й хвилююче видовище. На сцені — два прославлені народні хори. Поруч А. Авдієвський і В. Левашов.

По концерті захоплені відгуки.

21 жовтня. Третя річниця від дня смерті Григорія Гурійовича. На Байковому кладовищі зібралося багато людей. Приїхав обухівський народний хор, консерваторський, Народний хор тресту «Хрещатикбуд», група композиторів, науковці ІМФЕ АН УРСР, педагоги консерваторії, діячі науки, культури, мистецтва. Мітинг відкриває Г. Майборода. Він називає покійного митця «чародієм, який ще при житті створив собі пам'ятник нерукотворний». Далі із схвильованим словом виступають А. Авдієвський, В. Лагода, педагог консерваторії А. Захаров, голова Березнянської сільради Б. Свєшніков... Люди все йдуть та йдуть, покладають до підніжжя щойно відкритого пам'ятника вінки, квіти. Хори співають пісні Григорія Гурійовича, «Лелеченьки», «Чуєш, брате мій», «Ой не пугай, пугаченьку», «Козака несуть».

27 жовтня. Опубліковано Укази Президії Верховної Ради УРСР, які стосуються й Народного хору. Художній керівник та головний диригент хору імені Григорія Верьовки А. Авдієвський, соліст-сопілкар Є. Бобровник, солісти хору В. Бойко, В. Мокренко; керівник оркестру С. Павлюченко, диригент-хормейстер В. Суржа, солісти балету Г. Модзолевська, А. Сапрунов нагороджені почесними грамотами Президії Верховної Ради УРСР. Бандуристу оркестру Б. Баштану, солістам хору О. Горовій, В. Завгородньому, солістам-братам Олександру й Петрові Колоскам надано почесні звання Заслужених артистів УРСР. Соліста хору В. Хиценко, соліста балету О. Доріченка нагороджено грамотами Президії Верховної Ради УРСР.

26 жовтня. Виступаємо перед групою чілійських музикантів і діячів культури, демонструємо зразки багатоголосого й партесного співу, різні жанри пісень, танців та української інструментальної музики.

27 жовтня. Аж сьогодні прибули з Канади наші костюми й інструменти.

31 жовтня. Указ Президії Верховної Ради СРСР: бандуриста Сергія Баштана нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

5 листопада. Святковий концерт митців України, де хор виконує «Святкову-привітальну» А. Авдієвського і «Йшов солдат» А. Пашкевича — обидві на слова Д. Луценка, та «Гопак».

6 листопада. Урочисті збори хору, присвячені 50-річчю Жовтня. Представники Міністерства культури зачитують накази міністра культури УРСР про нагородження хористів грамотами та цінними подарунками.

Увечері — шефський концерт для курсантів.

12 листопада в опері — великий концерт для творчих спілок: пись-

менників, композиторів, художників. Більшу частину програми критикують.

Захоплено сприймають «Ліричний танець» М. Грецького. А «Українські мелодії» у виконанні сопілкаря Є. Бобровника в супроводі оркестру одностайно попросили повторити.

17 листопада. Спільні репетиції двох колективів: хору імені Григорія Верьовки й Закарпатського народного.

— Отакий би хор створити!

...Грудень. Майже увесь місяць заповнений пленумами, конференціями, з'їздами, присвяченими 50-річчю Радянської України. На пленумі Хорового товариства УРСР виступив А. Авдієвський з доповіддю «Українська музична культура та її значення в зміцненні культурних зв'язків з закордоном». Пленум обрав його заступником голови Товариства по секції народних хорів.

23 грудня. Урочистий концерт у Жовтневому палаці. Другий відділ виспівували народні хори республіки.

25 грудня. В консерваторії наш концерт. Сьогодні тут не тільки кияни, а й глядачі з Фастова, Василькова, Обухова, Борисполя, села Вишеньок, учнівський хор з Тарасівської школи. Концерт йде три години! Повторюємо «Гей, Іване», «Била мене мати», «Ой чорна я си, чорна», «На галявині», «Лелеченьки», «Українські мелодії», «Російський танець», «Степом, степом», «Козацький епізод».

26 грудня. День народження Г. Г. Верьовки. На репетиціях йдемо на його могилу; Е. П. Скрипчинська запрошує всіх до себе. Увечері українське радіо передає спеціальну композицію Л. Ященка, присвячену пам'яті видатного пісняра.

29 грудня. У конференц-залі Київської міськради в урочистій обстановці групі артистів Народного хору вручено нагороди, почесні грамоти, дипломи заслужених артистів республіки.

На хорівську поличку стають «Жартівливі пісні» і робота О. Юсова «Характерні риси багатоголосся в хорових обробках М. Лисенка».

МИ — ШЕВЧЕНКІВСЬКІ ЛАУРЕАТИ

Січень 1968 р.

Зачитується наказ Міністра культури СРСР.

Хорові оголошено подяку Міністерства культури СРСР за відмінні виступи на Днях України в Москві.

Приступаємо до розучування перших творів циклу «Колядки і щедрівки».

Немов у чарах пробігають «щедрі», «медові» дні Народного хору. Здається, що вже не існує нічого такого, що могло б засмутити колектив.

Од краси, щирості, щедрості й доброти нашого народу, од усіма знаних і рідних слів «Щедрий вечір, добрий вечір», відтворюваних тепер хором у всіх мелодичних розмаїтостях, золотим дзвоном дзвенить наша стара «солов'їна домівка».

Уже вільно співають новим багатоголоссям «Добрий вечір тобі, пане-господарю», «Жала Уляна шовкову траву», «Павочка ходить», «Коляд-коляд-колядниця». Таки добре отаку красу співать!

За кілька днів напруженого розучування нової програми керівництво, підрахувавши час і можливості хору, добавляє вечірні робочі години, щоб колектив зміг упоратися із завданням.

Створено нову художню раду Українського народного хору: А. Авдієвський, В. Суржа, С. Баштан, А. Гуменюк, В. Завгородній, Л. Калінін, Д. Луценко, С. Павлюченко, М. Пенькович, А. Сапрунов, Е. Скрипчинська, В. Черкун, І. Шамо, М. Шурко.

Прискореними темпами готується колядницька програма. Вивчаються все нові й нові колядки, щедрівки. Ось вже співають «Ой зійшла зоря», «І сказав минулий року молодому», «Ой учора ізвечора», «Ішов дід на став».

12 січня. У «Київській правді» під рубрикою «На здобуття премії імені Т. Г. Шевченка» з'явилась стаття «Народження пісні». Багато розмов навколо рядків: «Академічність для мистецького колективу — не манера, а клас, найвищий клас виконання, до якого він прагне відверто, наполегливо».

До нас прибули діячі культури Чехословаччини, які перебувають у Києві, оглядають наші мистецькі колективи, щоб запросити до себе на свято українського мистецтва в Чехословаччині.

Співаємо їм, танцюємо, граємо, а вони все слухають, дивляться. Запросили всіх.

А репетиції — щодня.

Жар-птицями розлетілися по місту афіші. 4 лютого в Колонній залі ім. М. Лисенка Київської філармонії Державний заслужений народний хор імені Г. Г. Верьовки виступить з новою програмою. Цілий відділ — «Колядки та щедрівки».

Що ближче до оголошеного концерту, у хорі посилюються готування. Для заспіву в деяких колядках запрошується заслужена артистка Діана Петриненко.

4 лютого. День «колядницького» концерту. Він збігає у останніх готуваннях. Вечоріє. Засвічуються вуличні неони, іскриться морозяне повітря. В Колонній залі філармонії чимало українських літераторів, композиторів, художників, артистів, працівників Центрального будинку народної творчості, Академії наук України, Українського радіо, диригенти кількох визначних хорів республіки, журналісти, фотокореспонденти. Багато гостей зі Львова, Донецька, Одеси.

Вступне слово про походження українських колядок і щедрівок проголошує викладачка Київської консерваторії Онисія Яківна Шреєр-Ткаченко. Вона говорить, що стійка народна традиція на Вкраїні з давніх-давен зберегла величальні співанки, колядки й щедрівки. Їхній смисл — у космогонічному відчуванні наших далеких пращурів, у побажанні нового сонця, нового року, благополуччя, добробуту, здоров'я.

Вийди, вийди, господарю,
Подивися на кошару —
Там овечки покотились,
А ягнички народились...

Ці пісні дійшли до нас, як частинка міфологічно-естетичного відтворення, котрий характеризує давніх слов'ян, й українців зокрема. У них виразно означилися найпритаманніші духовні й душевні риси народу: щирість, щедрість, гостинність. Дуже поширені колядки, де «пояснюється» походження світу, якими закликається нове сонце, дрібен дощик і родючість-плодючість, славляться добрі господарі, сміливі юнаки, красні дівоньки, спонукається вибір нареченої, відтворюються деякі історичні події.

Наприклад, текст колядки «Ой вийди, вийди» розповідає про поєдинок з «турським» царем, «Ой славен-явен красний Андрійко» — про походи слов'ян на Царград. Доповідачка детально розповіла про традиції колядницьких ватаг і щедрівочної дітвори на Вкраїні.

Вихід хору зустрічають дружніми, рясними оплесками, як довгождання гостей, рідню. А він одразу повним голосом:

Добрий вечір тобі, пане-господарю,
радуйся! Ой радуйся, земле!..

Грянув нечуваний оплесковий грім! А Народний хор — із Ступницького:

Ой рано-рано кури запіли.
Щедрий вечір — добрий вечір!
А ще раніше Святослав устав,
братів пробуджав:
«Та вставайте, браття, коні сідлайте,
коні сідлайте, хорти скликайте...
Та поїдем в чистеє поле
на прогуляння, на розглядання,
та найдемо, браття, купу в дереву,
Купу в дереві — дівку в теремі!..

Хор співає. Оплески то притихають, то знову вибухають. І так три години підряд... Магія. Чародійство. На сцену білими голубами летять записки. А хор співає. Ось Ніна Матвієнко тонким лагіднісіньким голосочком зачинає аранжировану Л. Ященком щедрівочну мініатюру «Павочка ходить». Її попросили «ще! ще! й ще!» повторити. Без супроводу артистка співає—словами промовляє до зали власні дві пісні, серед них — щиросерду «Весняночку», яка, за її словами, прийшла і принесла їй «щастя й радощі». Студенти несуть солістці квіти... А хор співає далі: «Жала Улянка», «Ой у полі плужок оре», «Прилетів сокіл», «Ішов дід на став» й, нарешті, «У Києві-граді дзвони задзвонили»...

Із дванадцяти номерів цього відділу сім повторюємо. Такого ми ще не знали. Ось що таке свіжий репертуар, репертуар народний. А скільки ж іще «шарів» нашої пісенності непіднятих, неосвоєнних! Маршові пісні, застольні, колискові, парубочі...

В другому відділі, складеному із старовинних пісень і танців, з чотирнадцяти творів дев'ять співають двічі. А пісню «Ой там, за Дунаєм» (соліст Володимир Бойко) на «ще!» хор виконує тричі...

Кінець концерту перетворився на тривалі овації.

А в цей час за кулісами хор взяли в «оточення». Поздоровляють, вітають, дякують. Підходить до А. Авдієвського Олександр Захарович Міньковський, вітає й додає:

— Ну й випередили ви мене, колего! Я ж усе життя мріяв виступити з програмою колядок та щедрівок...

Минає два дні, й нові афіші сповіщають, що концерт хору повториться 25, 26 лютого.

— Ми повинні відповісти ще вищою майстерністю виконання,— наголошує Анатолій Авдієвський. — А це досягається тільки працею.

9 лютого. В «Радянській Україні» виступає голова хорової секції Київського обласного відділу музично-хорового товариства України Ганна Пархоменко зі статтею «Звучать пісенні перлини» — про наш концерт «Колядок і щедрівок»:

«Того вечора у виконанні прославленого мистецького колективу зазвучали перлини української народно-пісенної творчості: щедрівки, колядки в обробці видатних майстрів хорової пісні. Ми почули «Ой там, за горою», «Ой у полі плужок оре» М. Леонтовича, «Прилетів сокіл», «Ой рано, рано кури запіли» В. Ступницького, «Ой коляда-колядниця» П. Козицького та інші твори. Щедрівкам, колядкам — цьому прекрасному, багатому в українській хоровій літературі пісенно-побутовому жанру був присвячений увесь перший відділ програми. Кожна з пісень — своєрідна і неповторна в своїй красі поетичній і музичній, а всі разом викликають світлий, іскристий образ вечора під Новий рік, так барвисто змальованого М. Гоголем. Здоровий світогляд, бадьорість, висока мораль і естетика народу ніколи не втрачали і не могли втратити свого виховного значення: майже кожен з відомих українських композиторів звертався до перлин українського народного побутового мелосу, обробляючи пісні для хору. Маємо незрівнянні обробки М. Лисенка, К. Стеценка, М. Леонтовича, О. Кошиця, В. Ступницького, С. Людкевича, П. Козицького, М. Колеси та інших.

Хотілося б з глибокою вдячністю відзначити працю художнього керівника хору, талановитого хормейстера Анатолія Тимофійовича Авдієвського. Першим з керівників професійних хорових колективів звернувся він до забутого жанру, за короткий час підготував репертуар і виконав його мистецьки бездоганно, тонко.

Добре було б, щоб такі вечори влаштовувались перед самим Новим роком, щоб створене генієм народу не лишалось забутим, несло красу буття. Українському народному хорові такі пісні слід було б вертати народові не лише співом, а й обрядовою інсценізацією, як то водилося раніше».

Відгриміли ще три концерти хору в лютому, і від них пішов уже гомін не тільки по всьому Києву, а й по всій Україні.

15 лютого «Культура і життя» під рубрикою «На здобуття премії імені Т. Г. Шевченка» вміщує статтю Марії Загайкевич «Жагуча пісня України».

«Український народний хор успішно виконує роль творчого, фольклористичного осередка, де вивчаються і дістають путівку в концертне

життя, а звідти нерідко і в масовий музичний побут, маловідомі зразки української народної творчості.

Вплив діяльності Українського народного хору на музичне життя республіки не обмежується виконавською сферою. Він відчутно позначився також на характері творчості сучасних українських композиторів, спричинився до виникнення особливого стилю хорового письма, що грунтується на широкому використанні прийомів народного багатоголосого розспіву.

Віщі слова Тараса Шевченка про безсмертя і славу «нашої думи, нашої пісні виявилися пророчими».

27 лютого «Робітнича газета» під рубрикою «На здобуття премії Т. Г. Шевченка» вміщує статтю А. Седика «Діамантові грані».

«Мені пощастило бути присутнім кілька років тому на репетиціях, якими керував народний артист УРСР Григорій Верьовка. Літня вже людина, з некваплівими рухами, а головою, запорошеною інеєм років і переживань, він справляв глибоке враження своєю граничною зібраністю, працездатністю, тією жагою нового, без якої немає повноти життя в мистецтві. Вже навіть тяжко хворий, Верьовка не любив передоручати репетиції своїм помічникам, а постійно шукав і знаходив, умів ловити досвідченим вухом найменші коливання мелодії, найдрібніші відхилення в малюнку танцю, щоб знову повторювати їх, шліфувати до кристалічного блиску».

1 березня. «Літературна Україна» вміщує замітку М. Головащенка «Заслужений, народний».

«Хор під керівництвом Анатолія Авдієвського дедалі частіше вдається до співу *a капела* і досягає якнайкращих результатів. Наш народ має давні й славні традиції акапельного хорового співу. Недарма ж бо на Україні ще й досі зберігається в первозданній красі та багатстві народне багатоголосся.

Приємним сюрпризом для музичної громадськості й аматорів хорового мистецтва були концерти Українського народного хору, в яких уперше за багато років прозвучали колядки та щедрівки — найдавніші народні поетичні перлини. Анатолій Авдієвський урізноманітнює, збагачує народний спів за рахунок інших видів, стилів та засобів співу. Це дає змогу розширити виконавські можливості хору, його, так би мовити, звуковий діапазон.

Своїми успіхами талановитий колектив насамперед зобов'язаний Г. Верьовці й А. Авдієвському, які є гідними кандидатами на Шевченківську премію».

3 березня. «Молодь України» друкує статтю «Пісенне безмежжя».

«Слухання щедрівок та колядок сповнює присутніх відчуттям катарсису, облагородження; через пізнання душі своїх предків ми маємо нагоду зазирнути й у власні душі, аби зробити там відповідні поправки, або захотіти стати ліпшим, тоншим, багатшим.

Ми звикли до того, що зарубіжна преса пише про наш хор захоплено, з найвищими епітетами. Але англійські, французькі, мексіканські газети пишуть не тільки про це. Іноді в них можна знайти гірке розчарування з приводу того, що в багатьох високорозвинених країнах народна

творчість майже вимерла, стала музейною реліквією, а це веде до духовного спустошення і зубожіння нації. Для них наш хор — символ нездійсненної мрії, предмет добрих заздрощів. І саме це, крім, звичайно, успіхів творчого колективу, дає нам підставу пишатись і народним хором, якому уряд присвоїв звання державного»...

5 березня. «Вечірній Київ» вміщує репортаж І. Щербатенка під заголовком «Добрим людям, щедрим людям».

8 березня. Преса опублікувала повідомлення про присудження премії Т. Г. Шевченка Григорію Гурійовичу Верьовці (посмертно) та Анатолію Тимофійовичу Авдієвському.

9 березня. Ранком заслужена артистка УРСР Олександра Горова від імені колективу вітає Анатолія Тимофійовича Авдієвського з високою нагородою, вручає йому квіти. Він схвильовано дякує, вітає хор і каже:

— Усе це приємно. Але знаєте ж, який сьогодні перед нами концерт? Перед нами, лауреатами...

І день заповнений наполегливою репетицією.

Вечір. Державний заслужений український народний хор імені Г. Г. Верьовки урочисто переступив поріг музею Т. Г. Шевченка, де йдуть збори, присвячені пам'яті поета. Зала оздоблена рушниками лауреатів шевченківської премії Г. Василащук, Г. Верес. Читають вірші поети Григорій Донець, Дмитро Луценко, Микола Вінграновський, виступає письменник Сергій Плачинда. З великим піднесенням присутні зустрічають вихід хору. Ліда Заболотна уперше оголошує:

— Виступає Державний заслужений український народний хор імені Григорія Верьовки. Художній керівник — Лауреат Шевченківської премії Анатолій Авдієвський.

Аплодує і зала, і хор.

Співати незручно, бо тіснота. Але співаємо добре. «Добрий вечір тобі» й «Ой там, за Дунаєм» повторюємо. Присутні засипають хор квітами. Кожному хористу дарують «Кобзарі» 1840 року видання, видані фотоспособом. Хорові дякує директор музею Катерина Дорошенко. Увесь концерт записується на плівку і звучить з репродукторів.

12 березня. Музей Т. Г. Шевченка. 15-а година. Юпітери, кінорепортери, кореспонденти радіо, газет, журналів. Напружена тиша. Голова Урядового комітету по преміях імені Т. Г. Шевченка О. Корнійчук вручає дипломи і медалі Лауреатів Шевченківської премії Л. Новиченку, Г. Василащук, Г. Верес. Потім Е. Скрипчинській — дружині Г. Верьовки.

— Тарас Григорович був найулюбленішим поетом Григорія Верьовки,— схвильовано говорить Скрипчинська.— Він написав немало пісень на слова Тараса Шевченка, в тому числі й свою лебедину «Тополю». Сердечно дякую...

Звертаючись до Авдієвського, Корнійчук висловлює впевненість у тому, що він і надалі поведе Український народний хор «тією дорогою, яку проторував його засновник».

Анатолій Авдієвський, звертаючись до присутніх, говорить:

— Дозвольте мені запевнити вас у тому, що «Наша дума, наша пісня не вмре, не загине»,— зупиняється, чекаючи, поки притихнуть оплес-

ки: — Ми її понесемо по всьому світові, прославляючи наш край, наш народ...

Вечір. 19-а година. Київський театр опери та балету імені Т. Г. Шевченка по вінця заповнений людьми. Як ми любимо, коли в залі багато людей. Бо інакше й «жити шкода», як у тій пісні співається.

Концерт розпочинається віршем Дмитра Луценка, присвяченим Народному хорові. Шевченків «Заповіт» люди слухають стоячи. Неабиякий успіх мають колядки й щедрівки. І це — в опері! Безперечний успіх! Але не обійшлося без «накладок». Оркестр засів за чоловічу пісню «Ой та за Дунаєм», а Ліда Заболотна виходить і оголошує... дівочі «Лелеченьки». Завмер хор, диригент звів руки, чекає поки баяніст дасть тональність пісні «Ой дуб-дуба», той дає, й солістка Вікторія Камінська заспівала. Та, дійшовши до половини куплета, вона заїкнулася й замовкла. Виявилось, що баяніст дав тональність пісні «Діду мій, дударику». Хор завмер. А. Авдієвський заспокоює хор, стрельнув оком на баяніста, який враз відшукав потрібну тональність, і концерт пішов далі. Хвилюючий кінець концерту. Шість хлоп'ят виносять три кошики квітів на сцену. За ними виходять працівники Міністерства культури УРСР, Народний артист УРСР Сергій Козак, діячі культури, мистецтв, які вітають хор і його керівника, підносять адреси, бюст Т. Г. Шевченка, інші подарунки. Все це супроводжується хвилями овацій. Незабутній концерт.

13 березня. Увесь хор бере вінки, квіти й несе до пам'ятника Тарасові Шевченку.

НАПЕРЕДОДНІ ДВАДЦЯТИП'ЯТИРІЧЧЯ

Львів. Філармонія. Близько трьох годин виступає наш хор, а публіка просить «ще!». Гарне слово сказав композитор Анатолій Кос-Анатольський. Слухали його з ентузіазмом. Що не речення, то овації.

Співаємо день, другий, третій, а львів'янам усе мало. Побували і в Дрогобичі, Самборі, Івано-Франківську, Надвірній. Скрізь успіхи.

19 березня. «Вільна Україна» пише про нас як про «шукачів перлів». «Львів'яни мали нагоду переконатись, наскільки зросла майстерність співаків, танцюристів і музикантів. Значно оновлений, омолоджений колектив переконав усіх, хто його слухав, у тому, що хор імені Верьовки саме такий, яким уявлявся народний хор. Надзвичайно високий рівень виконавської майстерності, великий художній такт, шанобливість до народних традицій, піднесеність — це лише деякі риси, що характеризують творче обличчя колективу. Та найцінніше те, що колектив — у постійних пошуках. У глибині віків митці вишукують чудові перлини — пісні й повертають їх народові ювелірно оздобленими. У планах хору і його керівника— створити оригінальну композицію «Пори року» — етнографічно-музичні театралізовані сцени зі співами і танцями. Як частину цієї композиції під час гастролей хор представив львів'янам низку чудесно оброблених і виконаних народних колядок та щедрівок».

24 березня. Сумна звістка: перестало битися серце видатного україн-

ського кобзаря Єгора Мовчана. Провести співця в останню путь зібралася молодіжна група вокальної студії хору. З'їхалися його побратими: Євген Адамцевич, Олександр Маркевич, Петро Дугін, прийшли науковці Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Рильського АН УРСР, композитор Платон Майборода, поет Олекса Ющенко, багато інших шанувальників таланту небіжчика. На прощання його студійці заспівали «Чуєш, брате мій», «Лелеченьки» і «Степом, степом», побратими-кобзарі — улюблених пісень свого ветерана. З промовами виступили кандидат мистецтвознавства Микола Гордійчук, Платон Майборода, Олекса Ющенко. Земляки Мовчана із Великої Писарівки Сумської області привезли жменю рідної землі на його могилу.

3 квітня. У великій залі консерваторії зібрались шанувальники, письменницького таланту Олеся Гончара, якому нині 50 років. Доповідь про його життя й діяльність виголошує Лауреат Шевченківської премії Леонід Новиченко.

На вечорі з великим концертом виступає наш хор. На прохання ювіляра хор співає «Реве та стогне Дніпр широкий», «Добрий вечір тобі, пане-господарю» та «Степом, степом».

5 квітня. Одеса. Один концерт в місті, решта — в районах. Знову побували в славнозвісному Шабо, Білгород-Дністровську.

По «одеській мандрівці» А. Авдієвський запрошує хор у рідне село, Цибрикове.

...Біля Цибриківського клубу багато людей:

— Наш Толя хор привіз! — хваляться цибриківці.

— А де ж він сам!

— Я його бачив з сестрою й братом,— відповідає хтось.

— Так оце і є рідне село Анатолія Тимофійовича? — запитують хористи.

— Ні, Авдієвські сюди приїхали, коли Толі було років п'ять-шість,— пояснює літня жінка.

— Батьки його ветеринарні лікарі.

— А родом звідкіля?

— Із Чернігівщини...

— Оркестр, на настройку! — подається команда.

Зійшлося все село на концерт «Хор Толі». Захоплення надзвичайне. Правління колгоспом на честь Народного хору дає бенкет. А люди не наговоряться про концерт, про «свого Толю».

— Хто б подумав, що стане отаким!

— Чому? А пригадайте, як бляшаними тарілками вибрязкував музику.

— Молодець! Хай знають і нашу Цибриківку в світі!

На вечері батько Тимофій Іванович Авдієвський, незважаючи на похилі літа, приємним баритоном заспівує «Ой гиля, гиля». Його «підхоплює» «горяком» дружина Ганна Юхимівна. До солістів приєднується хор, і покучерявилась пісня аж ген поза клубом по селу...

— До хору їх обох! — жартують артисти.

— Пізно вже. А колись запрошували мене в капелу бандуристів,— відказує батько.

Київ. Народний хор іде відспівувати композитора, якого знав увесь світ,— Б. М. Лятошинського.

Комісія ЦК ВЛКСМ відбирає співаків і танцюристів на IX Всесвітній фестиваль молоді та студентів у Софії. Уперше молоде покоління танцюристів не витримало першого відбору! «Провалились» і вокалісти. А ось 16 дівчат-студійок зарахували до фестивальної групи.

Делегація чехів.

Співали, танцювали їм понад дві години. Коли запитали, в якій кількості комплектувати хор, гості в один голос сказали: «вшестких» 110 чоловік.

Наступного дня Анатолій Авдієвський в складі урядової делегації виїжджає до Чехословаччини з метою ознайомлення з умовами гастролювання на чехословацькій землі.

25 квітня. «Правда», «Известия» пишуть про майбутні гастролі нашого хору в краю Шафарика і Гуса.

27 квітня. Кодаки Васильківського району Київської області. Зустріч із двічі Героєм Соціалістичної Праці Ольгою Диптан, яка, крім праці на полі, написала документальну повість про своє село. Разом з нами — Георгій і Платон Майбороди, Олександр Білаш.

Анатолій Авдієвський повернувся з Праги. Звітує хорові про свої враження. Починаємо готуватися до виїзду в Чехословаччину.

Репетиції, репетиції і ще раз репетиції! Нібито все йде добре. І раптом:

— Ану, дайте мені, хлопці, «На вгороді верба рясна»! Тільки, знаєте, отак, по-парубоцькому, щоб потягло ароматом села, левад, гаїв...

У першу мить хлопці аж ніби розгубились, принишкли, не, вірять своїм вухам. А потім як заряснілі!.. Баритон Василь Завгородній «затягає», тенор Віктор Мокренко «підхоплює», а за ними всі «парубки». І, справді, ніби загойдали вітами зеленокосі верби понад ставками, запахли кріп, картопля, терпкий мак, покрутились поетичні сільські вулиці з ясенами, завиднілися дівчата на вигоні, під вербами, на греблях...

— Ви поки що перепочиньте, а тим часом заспівають дівчата. Всі знаєте «А ще сонце не заходило, а зробилася темнота»?

— Та як же не знати такої пісні? З пелюшок знаємо,— відповідає Валентина Черкун.

— Тоді пішли, і-і-і...

— Треба, щоб у нашій програмі був і Демуцький,— неочікувано для хористів заявляє Анатолій Авдієвський.

— То правда. Ловка троянда на Хрещатику, а волошка в житі привабливіша.

Концерт для делегатів VII з'їзду товариства «Знання» відбувається в театрі імені Івана Франка. Завершуємо його піснею «Степом, степом».

22 травня. Український народний хор біля пам'ятника Великому Кобзареві у Києві. Незважаючи на холод в цю, вже травневу пору, тут — море людей. Вони зійшлися сюди на річницю перенесення тіла поета в Канів. Мітинг відкриває Лауреат Шевченківської премії Леонід Новиченко. Виступають поети Дмитро Павличко, Микола Нагнибіда, Ганна Чубач. Перед тим, як заспівати «Заповіт», Анатолій Авдієвський звертається до тих, хто зібрався, з промовою.

Разом з хором співають усі присутні. До пізнього-пізнього вечора звучать мелодії, виступають поети, студенти. 22 травня перетворилося на народне свято. До нас у гості завітали друзі з Індії. Хор вітає їх оплесками. Гості, склавши руки, як до молитви, кланяються. Перший з них — чоловік років 55—60, середній на зріст, огрядний, але рухливий. На голові біла пілотка, як у Неру.

Другий чоловік років тридцяти, низький, худорлявий, маленький носик, «бантиком» губи», вуглисто-чорні рухливі очі, лисий. Жінка років 25—28, схожа на симпатичну циганку. На плечі лежить заплетена коса. У вухах золоті сережки. На пальцях кільця, з камінцями, що світяться. Вона уважно розглядає хористок.

— Товариші. У нас присутній пан Бріхос Паші, професор, композитор, реставратор індійських народних інструментів, видатний музикознавець Індії. З ним його вихованці — народна співачка та виконавець на індійських народних інструментах.

Понад дві години хор їм співає, танцює. Сидять як зачаровані. Професор часто береться за голову, похитується в такт пісні. Вона йому подобається. Та найбільш реагує пан Бріхос Паші на спів Ніни Матвієнко. Кілька разів аж поривався підбігти до неї, виявити своє захоплення. Потім ми сідаємо, як слухачі, а виступають гості. Професор висловлює глибоке захоплення нашим співом.

— В українському співі дуже багато спільного з індійським співом. Ось, наприклад,— у співі вашої милої солістки Ніно, Ніно... Я прошу хай вона встане, хай я ще раз подивлюсь на неї, бо вона десь загубилась між вами. (Ніна Матвієнко встає.) Дякую. Крім цього, я спостеріг, що й у мовах наших теж є чимало спільного. Ось, ваші сині шаровари, у нас звуться шальвар, ваш національний інструмент бандура, наша пандора і т. д.

Потім демонструє кілька зразків індійських народних ритмів. Перед тим, як надати слово співачці, гість повідомляє, що вона — звичайна собі дівчина, але дуже талановита, здібна народна співачка, музикант. Їй надано звання бакалавра мистецтв і взято на особливу державну стипендію. Про хлопця він каже, що це народний музика, теж бакалавр і теж на особливій державній стипендії.

Вносять індійські інструменти, схожі на довгу та вузьку кобзу. Один бере співачка, перевіряє стрій. Потім у неї в руках з'являється бронзовий підсвічник, чотири, як соломини, свічечки, довжиною 15—20 сантиметрів. Вона запалює їх, кладе поруч із собою й розпочинає співати, сама собі супроводжуючи. Свічечки не горять, а тільки пускають тонесенькі, немов голубі ниточки, димок, запах якого нагадує ладан. Співачка сидить не на стільці, а на килимі, по-східньому підібгавши під себе ноги.

— В цих мелодій немає слів. Разом з свічами вони розраховані діяти на емоції слухачів,— пояснює професор.

І треба сказати, що діють-таки добре. Співала дівчина доти, аж поки зітліли свічечки. Її спів дещо подібний до наших голосінь. Музикант не так вплинув на зір, як співачка. Від музики, від своєрідного звучання інструмента віє чимсь древнім. Цікава, потрібна нам зустріч. І ми, і гості вельми задоволені.

28 травня. Концерт для прикордонників. У Празі відкрилися Дні української культури в Чехословаччині. Незабаром туди поїдемо і ми. А в хорі ще дуже багато треба зробити. Надолужує Володимир Суржа.

— Прошу, дайте мені всі в унісон «Добрий вечір тобі», і-і-і... Рівняйтесь, підстроюйте-е-есь! Так, так. Більш легатіше-е-е. Кругленький звучо-о-о-ок. Хто там, терцію знайшов?! Теж мені Америку відкрив та й радіє! Унісон, кажу-у-у! І-і-і. Пішли далі!

30 травня. Сьогодні широка художня рада хору. Обговорюємо «Підготовку до святкування 25-х роковин Державного заслуженого українського народного хору імені Григорія Верьовки». Створюється ювілейна комісія. Розподіляються обов'язки.

Активно готуємось до візиту в Чехословаччину. Консультантом запрошують громадянина Чехословаччини Мирослава Дужека. Він колишній танцюрист, нині науковий співробітник Інституту фольклору АН ЧССР. Дужек дає цінні поради мовного плану, радить до пісні «Черешенька» додати легенький, своєрідний танець. Найцінніше те, що Дужек дає «цілий курс» чеської й словацької мови для нашої конферансьє — Ліди Заболотної. За певний час вона вільно вітає слухачів, оголошує програму.

Телебачення задумало передати концерт Народного хору. Та ще й не з студії, а з «лона природи».

І поїхали ми на «лоно природи», яке телемитці відшукали між Дарницею і Броварами. Краса: озеро, гаї, луги. Отут-от хор і розгорнувся «до бою». Вийшов не концерт, а мініатюрний звуковий кінофільм.

14 червня. За два дні — дві «генералки».

В шостому номері журналу «Ранок» Дмитро Луценко надрукував статтю про Український народний хор.

В ці дні у колективі збори. Анатолій Авдієвський повідомляє, що святкування 25-річниці Народного хору переноситься з вересня на грудень. «Тоді ж, до речі, й день народження Григорія Гурійовича», додає він.

16 червня. Поїзд «Москва—Чоп». З хором їде студентка консерваторії Явдоха Колесник. З нашої студії: Людмила Бажанівська, Світлана Врублевська, Людмила Гулько, Валентина Ковальська, Ніна Матвієнко, Марія Охріменко, Тамара Плющ, Іван Заєць і Олександр Варнава.

Перший відділ закордонної програми: «Привітальна» — слова О. Доріченка, музика А. Авдієвського, «У Києві-граді» — колядка, «Ліщиновий» — закарпатський народний танець, «Буде весна» — словацька народна пісня, «Києве мій» — слова Д. Луценка, музика І. Шамо, «Вийшли в поле косарі» — українська народна пісня в гармонізації Г. Верьовки, «Закувала та сива зозуля» — П. Ніщинського, «Сільські музики» — постановка Л. Калініна, «Марена» — купальський хоровод, «Лелеченьки» — слова Д. Павличка, музика О. Білаша, «Била мене мати» — народна пісня, «Запорожці» — вокально-хореографічна картина, режисура В. Скляренко, постановка Л. Калініна.

Другий відділ: «Реве та стогне Дніпр широкий» — гармонізація Л. Ревуцького, «Карпатський гомін» — музика К. Мяскова, постановка В. Петрика, «Як була я маленька» — українська народна пісня в гармо-

нізації А. Авдієвського, «Павочка ходить» — щедрівка, «Ой, дівчино, шумить гай» — українська народна пісня, «Сусідка» — українська народна пісня», «Ліричний танець» — музика В. Маркіна, постановка М. Грецького, «Степом, степом» — слова І. Негоди, музика А. Пашкевича, «Дударик»— українська народна пісня в гармонізації М. Леонтовича, «Ой чорна я си, чорна» — українська народна пісня, «І в вас, і в нас» — українська народна пісня, «Гопак» — музика В. Рождественського, постановка В. Вронського.

І — запас: «Ой чого ти, земле», «Гарно нам на полях», «Чуєш, брате мій», «Ой у полі плужок оре», «Ішов дід на став», «Жала Улянка шовкову травку», «Ой рано-рано кури запіли», «Ой коляда-колядниця», «Наша Маланка», «Нежонатий ходжу», «Цвіте терен», «Висока верба», «На гулянці», «Російський танець».

Видавництво «Мистецтво» видало до поїздки кольоровий буклет під назвою «Державний заслужений український народний хор імені Г. Верьовки».

ЧЕХОСЛОВАЦЬКІ ПРЕЛЮДИ [1]

16 червня. Сіли в поїзд «Москва—Прага». За вікном — високі гори, круті дороги, долини з бурхливими річками. До Праги прибули о 17-й годині. Зустріли нас привітно, піонери подарували квіти. Розмістилися ми в готелі «Флора».

18 червня. Сьогоднішній день дуже важкий. У місті Дечін нас розділили на чотири групи, й ми роз'їхались на екскурсії.

Перший концерт пройшов не так, як нам хотілось.

— А у нас це вважається добре,— потішають нас чехи.

Після концерту — три години автобусами до Праги.

19 червня. Нам стало відомо, що виступатимемо у Празі, Готвальдові, Острові, Братіславі, Брно, Жіліні та інших містах ЧССР. Закінчать гастролі 9 липня у Кошіце.

Покладаємо квіти на могили нашим воїнам, що полягли у боях за Прагу. На цвинтарі чисто, охайно, тихо. І в цій тиші: «Степом, степом падають солдати»... Стоять довкіл чехи й теж сльози на очах...

Їдемо до театру на репетиції, які забирають у нас останні краплини сил. Чого ми такі втомлені?.. Особливо важко дівчатам-танцюристкам, а тут саме готується новий чеський танець.

Другий концерт пройшов з успіхом! Цим виступом хор остаточно завоював повагу до себе.

20 червня. Полишаємо Прагу. Перед виїздом були на прийомі в посольстві СРСР.

21 червня. Готвальдів. Прибули о 10-й вечора. Красивий готель «Москва» та чудові номери на дві «персони» звеселили нас. Але спати не було коли.

---

[1] У цьому розділі використано щоденникові записи хористки Т. Пржелуцької.

Готвальдів — цікаве місто. Воно все з червоної цегли. І ті будинки, які будуються,— теж. Їдемо до міста Кромержиж. На майдані відбулась зустріч з мешканцями. Потім заходимо в музей. Це великий маєток з дорогими спорудами. Найбільше захоплення від банкетної зали. Стіни, стеля оздоблені рідкісними коштовностями. Висота зали 14 метрів. Висять великі золочені люстра. Наш хор заспівав тут «Чуєш, брате мій». Акустика така хороша, що звук летить вільно і широко. За великими вікнами крапотить дощ. Сумно звучить пісня. Хочеться додому.

24 червня. Їдемо на завод «Світ», відомий на увесь світ! Тут працюють понад 27 тисяч робітників.

30 червня. Вже другий тиждень ми на чехословацькій землі. У Брно— велике свято «море дружби». Воно на відкритому повітрі, де багато людей. Нам подобається. Маленьке містечко Тріппець. Привітні люди, увага до нас. Острава — третє місто по величині в ЧССР. «Стальне місто», бо тут багато ливарних заводів. Люди живуть переважно на околицях. Тут відвідали виставку. Багато зелені й абсолютна чистота.

У Вирві зворушлива гостинність господарів. Люди весь час заглядають нам ув очі. Вони водили нас на цвинтар, показували, де лежать наші воїни. Показали кольоровий фільм. Пригощали різними стравами.

Брно. Розмістилися у гуртожитку військової академії. Це далеко від готелю.

1 липня. До нас завітав Павло Попович, який гостює в Чехословаччині. Космонавт погодився фотографуватись з нами «скільки ми захочемо». Це для нас велика радість. Потім разом заспівали. Подарували йому сорочку-вишиванку.

Їдемо до Моравських печер. Це фантастичний витвір природи. Найбільше враження справило те, що ми випливали з печер на човнах. Фантастика! Потім їдемо в Словаччину — Трепчін. Потім — Нітра.

10 липня. За концерт у Братіславі Анатолія Авдієвського і хор нагороджено відзнаками Товариства «ЧССР—СРСР». В Чехословаччині хор дав 19 концертів. Це у Празі, Дечині, Готвальдові, Кромержижі, Всетині, Лугачовицях, Остраві, Карвині, Опаві, Брно, Лішені, Тренчіні, Нітрі, Злате, Левіце, Братіславі, Кошіце.

11 липня Український народний хор повернувся у Київ.

Після кількох днів перепочинку — репетиції. Нас запрошує Москва.

У Москві виступили в Колонному залі Спілок, кінозалі «Октябрь», театрі Радянської Армії, на естрадах парку імені М. Горького. Потім записали сорок шість творів на плівку.

В четвертому номері журнал «Народна творчість та етнографія», під рубрикою «Нові лауреати Шевченківських премій» надрукував статтю Михайла Головащенка «Концертні програми Народного хору ім. Г. Г. Верьовки», «Анатолій Авдієвський,— пише автор,— з перших же днів роботи з колективом почав поступово розширювати його творчий діапазон, збагачувати репертуар, застосовувати найрізноманітніші способи, манери і стилі співу — залежно від характеру та змісту виконуваних творів. Все це надало звучанню хору розмаїтості, багатобарвності, глибокої національної самобутності... Зросли творчі можливості колективу. На повний голос зазвучали народні пісні в акапельному виконанні хору». «Вперше

за всю свою творчу практику Український народний хор заспівав шедеври Миколи Леонтовича — «Щедрик», «Дударик» та ін. А яким приємним сюрпризом для музичної громадськості і любителів хорового співу були концерти Українського народного хору, в яких уперше за багато років прозвучали колядки і щедрівки! «Добрий вечір тобі, пане-господарю», співає хор, а чарівна мелодія переносить нас під вікно селянської хати, і мимоволі ми стаємо учасниками щедрувань... Це, справді, щось неповторне, незабутнє! Збирання, обробка і пропаганда дорогоцінних скарбів українського фольклору є запорукою національної самобутності Українського народного хору, його життєвості і популярності серед народу».

9 вересня. У великій залі Київської консерваторії великий концерт Народного хору, присвячений 20-річчю КНДР. Як ми не старалися при виконанні корейських пісень «Про Кім Ір Сена», танцю «Пастух та дівчина», але гості попросили повторити не їх, а «Козацькі пісні й танці», «Мала я, мала», «Польку» бубніста Г. Норця.

Перші вітання з нагоди 25-річчя Українського народного хору прилетіли з-за Карпатських гір: Ужгорода, Хуста, Берегового.

ДВАДЦЯТЬ П'ЯТЬ ЛІТ

Ars longa, vita brevis [1]

11 вересня 1968 року. 25 років тому народився Державний заслужений український народний хор імені Григорія Верьовки. Газети, журнали вміщують статті, фото, присвячені ювілею. «Сільські вісті», зокрема, в статті «Український народний», пишуть:

«Увесь творчий шлях популярного колективу вельми міцно зв'язаний з ім'ям Григорія Гурійовича Верьовки. Не тільки як художнього керівника, а й як композитора. Його дружина Елеонора Павлівна Скрипчинська, професор Київської консерваторії, тепер впорядковує спадщину митця. З часом буде видано збірку оркестрових п'єс, романсів, інструментальних творів для скрипки, пісень. Останнім часом Григорій Верьовка віддавав їй чи не найбільше часу і творчої наснаги. У репертуарі Державного українського народного хору незмінно такі його пісні: «Ой чого ти, земле, молодіти стала», «Ой ходив чумак», «Вийшли в поле косарі», «Шахтарочка» та багато інших. А як багато зробив він для збереження скарбниці фольклорної музики, для того, щоб вона якнайповніше стала надбанням народу. Ми знаємо десятки народних пісень і дум в обробці Григорія Верьовки.

Сьогодні Державний заслужений український народний хор ім. Г. Верьовки — гордість українського мистецтва, всього радянського народу. Чверть віку творить колектив. Творить з народом, для народу. Творче обличчя хору — то, передусім, його народність. Вона в усьому — в репертуарі, у принципі добору акторів. У колективі є представники від усіх областей республіки.

[1] Мистецтво вічне,— то життя минає *(лат.)*.

Мистецтвознавцям, літераторам належить створити солідну книгу про Державний український народний хор, про його організаторів і керівників. Багато у цій справі можуть допомогти дружина Григорія Гурійовича, інші ветерани хору, які й тепер там працюють. Це, зокрема, солістки: заслужена артистка УРСР Олександра Горова, Валентина Черкун, заслужені артисти УРСР Василь Завгородній, Сергій Баштан, брати Петро та Олександр Колоски та інші — хто був фундатором творчого колективу, багато років працював з Г. Г. Верьовкою. То вже тепер давня, добра традиція, що під час гастролей керівники й члени колективу обов'язково цікавляться розвитком самодіяльного, танцювального, оркестрового мистецтва. Вони подають методичну допомогу аматорам, з їх числа добирають студійців для навчання при хорі. Учбова студія працює тут сьомий рік. Чимало її виконавців стали солістами хору. Такі з них, як Валентина Хиценко, Ніна Матвієнко, Надія Бочарова, Віра Кобзаренко, Катерина Голоденко, стали улюбленцями публіки.

Близько десяти років шефствують верьовкінці над самодіяльним хором Обухівського районного будинку культури на Київщині. Багато разів виїздили туди і художній керівник хору заслужений діяч мистецтв УРСР, Лауреат Шевченківської премії Анатолій Тимофійович Авдієвський, і диригент хору Володимир Ілліч Суржа, і концертмейстер Зінаїда Петрівна Гаркуша, і репетитор балету Анатолій Васильович Сапрунов. Завдяки їхній допомозі Обухівський колектив зріс у своїй творчості. Йому присвоєно звання народного».

Друга година дня. Артисти Українського народного хору їдуть уклонитись дорогій могилі того, хто створив і виплекав цей оригінальний співочий колектив — видатного українського культурного діяча, композитора, диригента Григорія Гурійовича Верьовки.

22 година. Про 25-і роковини хору розповідає Московське радіо. На увесь Союз звучать слова нашого самобутнього Народного хору, нашої веселкової української народної пісні!

У «солов'їну домівку» продовжують надходити вітальні телеграми, листи, листівки...

Багато чого пригадали ми, хористи старшого і молодшого поколінь в цей день.

Ось перед очима висока, стрункa білявка Галя Бережна, поетична Наталка Лепетун (покійна), дзвінкоголоса виводчиця Віра Сторожук, красунь в синій чумарці бандурист Григорій Ільченко, тенор Іван Гур'єв, «золота» танцюристка Тамара Савченко з Решетилівки (покійна), її подруга Марія Гришина, тимчасовий керівник цієї групи Юрко Борташівський. До них приєднуються полтавські бандуристи Дем'ян Каплунський, Дмитро Якименко, Олексій Кочерга, Яким Шостак, Анатолій Котько. Це «харківці».

А «славні хлопці-миргородці»! Вони «усім своїм курінем» прийшли до хору вже на його київську «базу» 1944 року. Нині відомий на всю Україну як майстер бандур Іван Михайлович Скляр, Іван Іванович Скляр (покійний), Леонід Удовиченко (покійний), Григорій Коновалов, Йосип Корицький, Параска Корицька, Варка Миколаєнко, Марися

Колісник, Явдоха Бритва, Петро Горбенко (ще й поет), Панас Колісник, Галина Криворотько. А як не згадати «гвардійців» хору 1944 року: заспівувачки Галини Ющенко, виводчиці Тетяни Шпиль, чудового баритона Володимира Заболотного, могутньої сили баса Левка Геращенка, хористок Надію Калиниченко, Ганну Ярош, скрипаля Івана Михайленка (нині керівник хору міліції), бандуриста-басиста Євгена Базалевського (покійний), картинного баса Карпа Майстренка, співака баса і заступника директора хору Митрофана Цілика (нині йому близько 90 літ, і він ще співає в хорі ветеранів праці при Київському Будинку вчителя!), керівника оркестру Івана Антоновського (покійний), поетичного юнака-бандуриста Володимира Казку (покійний), бандуриста Дмитра Самійленка з Великих Сорочинець, співачок Людмили Лісневської, Оксани Юхименко, неповторної репрезентаторки українських народних жіночих пісень Паші Симаченко, Явдошки Гребиножко, Лідії Заболотної (і нині в хорі), відомого на всю Україну сопілкаря Євгена Бобровника (і зараз ще в хорі), цимбаліста Гаврила Шалабая, Івана Заблоцького, прославлених музиків з троїстої музики, скрипаля Івана Безуглого (покійний), цимбаліста Андрія Скляренка, бубніста Володимира Кочергу.

Ще спогад.

У наступні 1945—1946 роки до хору прибувають Валентина Черкун, Валентина Семикоз, рідкісна виводчиця Олександра Спинка (Горова) (досі працюють в хорі). А потім виводчиці Оля Шпакович і Катерина Малишевська (покійна). З особливою пошаною згадуємо надзвичайно талановиту жінку з села Прохорівки під Каневом Марію Романівну Бройко. Це була і співачка, і поетеса, і рідкісний знавець старого українського весілля. А цілий ансамбль музикантів з села Вишеньок біля Києва — Яків Золотаренко (цимбаліст), Павло Дубровенко (бубніст, покійний), Іван та Петро Золотаренки (цимбалісти, працюють у хорі й зараз), їхній сусід з Гнідина бандурист Василь Прохоренко, баритон Дмитро Кошман з Борисполя (покійний), Оля Уваренко, Оля Джумик, Віра Цап, веселої вдачі тенор Павло Кучеренко, подружжя бандуристів Губар-Дем'яненко, Галина Гордієнко,— всіх близько 1500 чоловік!..

За чверть віку із «солов'їної домівки» «вилетіли» у широкий світ народні артисти СРСР Євгенія Мірошниченко і Дмитро Гнатюк, народний артист УРСР Михайло Кречко, соліст Одеської опери Микола Губрій, соліст Харківської опери Андрій Манжула, соліст Київської опери Юрій Кравченко (покійний), солісти філармонії Одарка Прохоренко, Микола Музиченко, солісти Київської опери Оксана Жила, Микола Кондратюк і Михайло Дуда, соліст Кишинівської опери Дмитро Паранюк, керівник народного хору в Кривому Розі Віктор Джуржій, педагог Ужгородського музучилища Іван Собко, доктор мистецтвознавства, науковий працівник Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського АН УРСР Андрій Гуменюк.

ПІСЛЯСЛОВО

Ну, ось і післяслово. Остання крапка. Мов після жнив. Спекотних. Важких. Руки в мозолях. А душа? Що робиться в ній?!

Хліборобар зібрав золотий урожай, обмолотив його, зсипав у засіки. Оглядає, й гояться його руки, й душа співає: «Ой радуйся, земле: ясен світ засвітився!» Прийде Весна. Вона усім своїм багатоголоссям тепла-вістовіння, безмежною поліфонією світла-правди виспівує щастя, радощі...

Отак і наш хор. Отак і я, як його невід'ємна, маленька частина, закінчую книгу і тривожуся, що скажуть люди? Чи усім я шану віддав? Чи нікого не обійшов словом? Чи був справедливий?

Шановні мої читачі, друзі-хористи! Може, десь таке й закралося, то щиро прошу, не будьте суворими до мене. Чи ж мався переді мною той компас-зразок літописання життя мистецького колективу, який необхідний кожному,— не мав я перед собою подібного літопису. Впродовж двадцяти п'яти літ сам собі прокладав стежину... Може, правильну. Може, й ні. Може, моя душа все ж була до когось прихильніша, ніж до інших. Коли й така є, то це ж не одному мені властива «людська» вина...

І той, хто набереться сміливості описати і друге 25-річчя Українського народного хору, вже не повторить моїх вад. Я буду щасливий, якщо йому в пригоді стануть мої записи.

Дорогі мої, любі побратими-артисти Державного заслуженого українського народного хору імені Григорія Верьовки! Ми йшли разом з вами. Нива довга. Як саме життя. А в народі кажуть: «На віку, як на довгій ниві». Усього було. Самі знаєте... Тим-то й хочеться мені наприкінець щиро заспівати вам отієї, що:

Ой гай, мати, ой гай, мати,
ой гай зелененький.
Десь поїхав з України
козак молоденький.
Од'їздивши, шапку знявши.
низенько вклонився:
«Прости-прощай, громадонько,—
може, з ким сварився...
Чи сварився — не сварився,
аби помирився».
Як виїхав на битий шлях,
слізоньками вмився...

ОГЛАВ:

Замість переднього слова	3
Коли ще гриміли гармати...	5
День народження	7
Керівник хору	8
Харків, Сумська, 61 — Київ, Велика Підвальна, 12	12
«Велике возз'єднання»	13
«Своє обличчя»	14
Вчитися, вчитися...	18
«Дума про визволення України»	20
Перші концерти	22
На велику сцену	24
Мандрівка до братів	26
Одеса—Молдавія—Буковина—Москва	34
Смуга вимушеного перепідготування	36
Дніпряни на Волзі	37
Три сюрпризи	38
Лавровий вінок	40
Конкурси	42
Вони просять пісню	44
Року декадного	46
У басейні донецькому	49
Уперше за кордонами СРСР	50
По Кубані, Кавказу, Криму, Карпатах	54
Такий час	57
Нас чекають шахтарі	67
Ювілей на Інгульці	68
Сюрпризи	69
Київ чолом віддає	75
Путь із греків у варяги	76
Усмішки краю «тисячі озер»	78
Повертаються журавлики до рідного краю	81

Що залишається в пам'яті 82
Прощаючись із 1956-м 86
Творчий ритм наростає 86
Ще задовго до Бельгії 88
Брюссельська медаль 89
Поліські рейди 93
Перші на сцені Кремлівського театру 94
Від Шполи до Терешок 95
Дощові гастролі й золоті медалі 97
По цей і по той бік Ельби 100
В рік третьої Декади 107
Пан Хоххаузер аплодує 109
Які ж ми є? 109
Хорівська рада 110
Не так сталося, як бажалося 111
Тривога. «Аварійна» програма 112
На Декаду 113
Ой, Немане, Немане 119
Американці захоплені 125
На іменинах 126
В гостях у бориспольців 126
Знову Москва 128
Рекордний стрибок 129
«Народники» і «академісти» 131
Реформа 134
Європа в Азії 138
«Повернувся я з Сибіру» 146
Золоті піски Адріатики 149
Як ми почали щедрувати 150
За Уралом 152
На дальнім небосхилі 156
Вітер з України 161
На одному моторі 165
Не судилось 166
І мене в сім'ї великій 170
Берегти народні пісенні багатства 188
«Хто ж вас буде пасти, як мене не стане» 195
Свіжа афіша 201
Лист 204
Ще раз — Берлін 205
Солов'їна слава України 207
Добровісні зорі 211
Імені Григорія Верьовки 212
Новий керівник 215
В країні ранкової свіжості 220
Нові будні 223

За синім океаном 230
Ми — Шевченківські лауреати 241
Напередодні двадцятип'ятиріччя 247
Чехословацькі прелюди 252
Двадцять п'ять літ 254
Післясловo 257

Владимир Максимович Перепелюк
ПОВЕСТЬ О НАРОДНОМ ХОРЕ
(На украинском языке)

Редактор О. П. Довгий. Художник В. І. Юрчишин. Художній редактор К. Ф. Контар. Технічний редактор Є. А. Кіловатова. Коректор Н. С. Тельнюк.

БФ 03268. Тем. план 1970 р. № 330. Здано на виробництво 24.II 1970 р. Підписано до друку 3.VII 1970 р. Формат 70×90¹/₁₆. Папір друкарський № 1. Умовно-друк. арк. 20,18 (в т. ч. ч/б вклейки). Обліково-видавн. арк. 21,84. Тираж 2000. Зам. 942. Ціна 1 крб. 31 коп. Видавництво «Музична Україна», Київ, Пушкінська, 32. Книжкова ф-ка «Жовтень» Комітету по пресі при Раді Міністрів УРСР, Київ, Артема, 23.

Чит.Зал.

ПОВІСТЬ ПРО НАРОДНИЙ ХОР